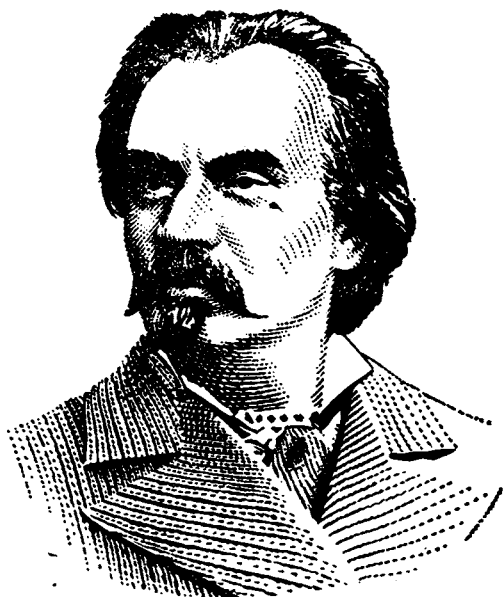

МИХАЙЛО СТАРИЦЬКИЙ

1

МИХАЙЛО
СТАРИЦЬКИЙ

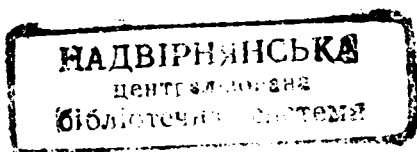
1840-1904

ТВОРИ
В ШЕСТИ ТОМАХ

МИХАЙЛО СТАРИЦЬКИЙ

ТВОРИ
В ШЕСТИ ТОМАХ

Київ
1989

МИХАЙЛО СТАРИЦЬКИЙ

ТОМ
ПЕРШИЙ

ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

ОРИГІНАЛЬНІ ПОЕТИЧНІ ТВОРИ
ПЕРЕКЛАДИ ТА ПЕРЕСПІВИ

Л. 98

Видавництво
художньої літератури «Дніпро»

До першого тому
творів письменника входять
оригінальні поезії і поема,
переспіви і переклади з Гете,
Крилова, Жуковського, Байрона,
Міцкевича, Пушкіна, Лермонтова,
Некрасова та ін., а також більшість
його перекладів сербських
народних дум та пісень.

В первый том
произведений писателя вошли
оригинальные стихотворения и поэма,
перепевы и переводы с Гете,
Крылова, Жуковского, Байрона,
Мицкевича, Пушкина, Лермонтова,
Некрасова и др., а также большинство
его переводов сербских
народных дум и песен.

Упорядник та автор приміток
О. І. Гончар

Автор передмови
Л. С. Деж'янівська

С 4702640102—229 передплатне
М205(04)-89

ISBN 5-308-00301-7 (т. 1)
ISBN 5-308-00305-X

© Упорядкування, передмова,
примітки, художнє оформлення.
Видавництво «Дніпро», 1989.

МИХАЙЛО ПЕТРОВИЧ СТАРИЦЬКИЙ

Коли йдеться про досягнення української класичної літератури, серед імен найвидатніших письменників і культурних діячів передреволюційної доби називається й ім'я Михайла Старицького. Він по праву займає місце поряд з І. Франком і М. Коцюбинським, І. Карпенком-Карим і М. Кропивницьким, Лесею Українкою та Ольгою Кобилянською.

Михайло Старицький увійшов у літературу і утверджувався в ній в складну і буремну епоху другої половини XIX — поч. XX ст. З цим періодом пов'язані його творчі шукання в усіх літературних жанрах поезії, прози й драматургії, обумовлена вся широка культурно-громадська діяльність: театральна, перекладацька, видавнича.

Часи, на які припадає становлення митця, були епохою гострих соціальних суперечностей, коли кожна хвиля піднесення в суспільному житті супроводжувалась розгулом реакції. В особливо несприятливих, важких умовах принизливих заборон і утисків розвивалася українська культура. Суспільне пожвавлення, викликане реформою 1861 р., швидко змінилося жорстоким придушенням всіх і всяких прогресивних починань, репресіями й утисками. В 1863 р. опубліковано горезвісний Валуєвський циркуляр, що забороняв друкувати та видавати оригінальні твори і переклади на «малоросійському паріччі».

«Ся доба,— писав І. Франко.— зазначила себе в укр[аїнському] письменстві пам'ятним антрактом 1862—1872, десятиліттям страшного і фатального затишку і застою, млявості в публічному і літературному житті, продукуванням не для друку, а для власного бюрка, загальним занепадом, а в найліпшій разі збиранням сирих етнографічних матеріалів»*.

Та вже наприкінці 60-х — на початку 70-х рр. намітилося революційне піднесення в країні. На арену суспільної боротьби виступило революційне народництво, діяльність якого об'єктивно відбивала прагнення селянства ліквідувати залишки кріпосницької системи.

* Франко І. Твори: В 50 т.— К., 1986.— Т. 33.— С. 236.

В. І. Ленін зазначав, що історична заслуга народників полягала в героїчній спробі «підняти селянство на соціалістичну революцію проти основ сучасного суспільства» *.

Народницький рух на Україні висував завдання боротьби не тільки проти соціального, а й проти національного гноблення. Поряд з революційними демократами народники вели боротьбу проти самодержавства, проти цькування української культури, проти народного безправ'я. Під впливом таких ідей і відбувалося значною мірою становлення Михайла Старицького.

Михайло Петрович Старицький народився 14 (2 за ст. ст.) грудня 1840 р. в селі Клішенцях Золотоніського повіту на Полтавщині у дрібнопоміщицькій дворянській родині. Батько, Петро Іванович, відставний ротмістр, помер, коли хлопцеві було вісім років. Незабаром, у 1852 р., померла і мати, Анастасія Захарівна. Вона походила з родини Лисенків, яку знали на Полтавщині (та й за її межами) як людей освічених, гуманних, мистецьки обдарованих. У їхньому маєтку була чудова бібліотека, саме тут минули дитячі роки Михайла під опікою діда, людини широко освіченої, від якого він одержав і початкову освіту.

З 1851 р. хлопець навчається у Полтавській гімназії, що на той час була одним з кращих середніх учбових закладів на Україні. Гімназисти не тільки діставали ґрунтовні знання з предметів загальноосвітніх, а й мали змогу виробити прогресивні погляди на життя суспільне. Терпимим — всупереч забороні — було й ставлення до української мови. В одному з листів до І. Франка М. Старицький згадував: «В гімназії теж панувала тоді, поза класи та майже і в класах, українська, і я на їй пробував тоді віршувати» **. Сам І. Франко відзначав, що «любов до українського слова і потреба висловлювати ним свої думки була у нього (Старицького. — Л. Д.) розбуджена дуже рано, а може, й виніс він її з батьківської хати» ***. Одержані в гімназії знання ґрунтовно розширював і поглиблював М. Старицький самотужки, читаючи вітчизняну і світову літератури. У гімназичні роки прийшло і захоплення театром, яке тривало все життя.

У 1858 р. М. Старицький разом з М. Лисенком вступають до Харківського університету, а трохи згодом, у 1860 р., переходять до Київського, де Михайло Петрович навчається спочатку на фізикоматематичному, а потім на юридичному факультетах.

Це був час зрушень в суспільно-політичному житті країни. Загострюється криза кріпосницької системи, і царський уряд зму-

* Ленін В. І. Повне вібр. творів. — Т. 1. — С. 253—254.

** Старицький М. Твори: У 8 т. — К., 1965. — Т. 8. — С. 636.

*** Франко І. Твори: В 50 т. — Т. 33. — С. 240.

пений стати на шлях селянської реформи. Студентська молодь жваво відгукувалась на політичні події часу.

На Україні під впливом революційно-демократичних ідей М. Чернишевського, М. Добролюбова, О. Герцена, Т. Шевченка розвивається і міцніє демократичний рух. У ряді міст — Києві, Харкові, Полтаві, Чернігові та ін. — виникають революційні організації і поряд з ними буржуазно-ліберальні культурно-освітні товариства української інтелігенції, так звані громади. Відкривались численні недільні школи, народні бібліотеки тощо. Про культурно-освітній рух у Києві М. Старицький писав: «Помимо школьних деятелей, образовалось тогда еще много кружков, преследовавших те или другие просветительские цели: одни занимались этнографией — записыванием преданий, сказок, пословиц, загадок, суеверий, обрядов и т. п.; другие стали собирать материалы будущего малорусского словаря; третьи принялись за составление популярных книг для народа; четвертые стали для этого изучать малорусский язык; иные пошли в народ...» * В цей період політичного і культурного піднесення М. Старицький перебуває у вирі громадського життя: відвідує студентські збори й мітинги, на яких обговорюються соціальні і національні проблеми, активно працює в недільних школах і народних бібліотеках, бере участь в роботі театральних, етнографічних, хорових гуртків, нарешті, включається в діяльність київської Громади, провідна роль у якій належала М. П. Драгоманову — визначному соціологу і публіцисту, історикові, літературному критику й фольклористу.

У 1861 р. М. Старицький повернувся до рідного села, щоб вступити у володіння батьківською спадщиною. В 1862-му — одружився з сестрою композитора М. Лисенка — Софією Віталіївною. Це ще більше зміцнило дружбу ентузіастів української культури.

Тим часом атмосфера громадського життя різко погіршилася. Зазнали переслідувань і демократи-різnochинці, і діячі ліберально-культурницького напрямку. Досить сказати, що вже в 1864 р., коли М. Старицький повернувся до Києва, щоб продовжити навчання, він застав там, за його ж словами, «уже майже безнадійну зневіру». І, незважаючи на це, — а може, саме завдяки цьому, — Старицький працює з величезною енергією: опановує англійську, німецьку і французьку мови, пише, перекладає, публікує свої перші оригінальні поезії (під псевдонімом Гетьманець) у львівських часописах «Нива» і «Правда». В 1865 р. було закінчено навчання в університеті, а в 1868 р. М. Старицький купує невеликий маєток в с. Карпівці на Поділлі, куди й перебирається з родиною.

* Старицький М. Твори: У 8 т. — К., 1965. — Т. 8. — С. 410.

Та широкі творчі задуми, бурхливий громадський темперамент кличуть його знову до міста, до осередків культури і літературного життя.

В 1871 р. М. Старицький повертається до Києва і захоплено віддається літературній і громадсько-культурній діяльності. Разом з М. Лисенком він організовує Товариство українських акторів, зусиллями якого було поставлено чимало п'єс, опер і оперет, зокрема, створену ними за мотивами М. Гоголя оперу «Різдвяна ніч», що мала великий успіх і стала справжньою культурною подією. У перекладі М. Старицького виходять українською мовою «Казки Андерсена» (1873), «Байки Крилова» (1874), «Пісня про купця Калашникова» М. Ю. Лермонтова (1875), «Сербські народні думи та пісні» (1876). В цей період були створені й оригінальні ліричні поезії громадського звучання, в яких виразно відбилися настрої часу. Пововлюється робота М. Старицького в Громаді.

Про київську Громаду доби розквіту її діяльності І. Франко висловився із захопленням: «З початком 70-х років XIX в. зложилася в Києві громадка людей, українців, якій у історії нашого духовного розвою не легко підшукати пару. Переважно люди з невеликими, деякі між ними з першорядними талантами, високоосвічені, оживлені пайкращими ідеями свого часу, пройняті запалом до чесно́ї праці для рідного краю, вони внесли всі свої великі духовні засоби, свій запал і енергію в діло двигання українського народу» *.

Тим часом реакція в країні поглиблювалась. Емським указом 1876 р. була підтверджена в більш категоричній формі заборона української мови в друкованій і на сцені, заборонена і діяльність громад, що пібито сприяли поширенню сепаратистських поглядів. Частина громадянців емігрувала за кордон, в тому числі й М. Драгоманов. І водночас з середини 70-х рр. наростає нова хвиля революційної боротьби робітничого класу Східної України й Галичини.

Відбуваються прогресивні зрушення в ідеологічному та культурному житті. Ніби у відповідь на принизливі заборони й утиски посилюється потреба у вільному й сміливому рідному слові, яке аазвучало б зі сторінок часописів та літературних творів і зі сцен театрів. М. Старицький на початку 80-х рр. активно займається видавничою справою, добивається відкриття літературно-художнього журналу. Підготувати і випустити пощастило лише альманах «Рада» (перше видання — у 1883 р., друге — 1884 р.) Та й це було громадською подією. Вихід альманаху став, за словами

* Франко І. Твори: В 50 т.— Т. 33.— С. 237.

І. Франка, «...мов перший весняний грім по довгих місяцях морозу, сльоти і занепаду».

На початку 80-х рр. склалася під керівництвом М. Старицького і перша українська професійна труппа, до якої ввійшли такі видатні митці, як М. Заньковецька, М. Садовський, П. Саксаганський, І. Карпенко-Карий, В. Грицай, Г. Затиркевич-Карпинська, М. Садовська-Барілотті, О. Вірина та ін. Відбулося, по суті, становлення українського професійного театру, одним із фундаторів якого був Михайло Петрович Старицький. У швидкім часі театр набуває величезної популярності,— і не тільки на Україні, а і в Росії, Молдавії, Криму, Польщі — скрізь, куди виїжджав на гастролі.

З боєм розповідаючи про застій театральної справи у Галичині, І. Франко у статті «Українсько-руська література» відзначає: «Тим часом на Україні сталося щось таке, що, з боку дивлячись, могло б видатися неможливим, неправдоподібним. Як звісно, там 16 мая 1876 р. вийшла заборона українського слова в друку; в публічному житті воно й перед тим ніде не було допущено. І нараз, у 80-х роках, там постає український театр і стає відразу в такій висоті, про яку в Галичині довго ще навіть снити не можна. Як се сталося,— не місце тут оповідати. Головна заслуга належить трьом людям: Михайлові Старицькому, Маркові Кропивницькому і Івану Тобілевичу (Карпенкові-Карому)»*.

Театральна труппа, очолювана М. Старицьким, вела творчу роботу у вкрай складних, несприятливих умовах. Київський генерал-губернатор заборонив трупі корифеїв (так незабаром почали називати чудовий колектив талановитих акторів) виступати на території свого генерал-губернаторства, тобто Київської, Волинської, Кам'янець-Подільської, Полтавської і Чернігівської губерній. Можна уявити, наскільки складною в таких умовах була роль М. Старицького — керівника великого колективу акторів. Та облішити цю справу він не хотів і не міг. В листі до І. Франка він писав про виняткові виховні можливості театру, про те, що сцена — «могутній орудок до розвитку самопізнання народного». Багаторічна робота М. Старицького в театрі — самовіддана, справді-таки подвижницька, гідна подиву. Перш за все він зміцнив театр організаційно, створив новий хор і оркестр, обновили декорації, костюми і реквізит, поліпшив умови життя всіх працівників (великою мірою за власний кошт, продавши маєток у Карпівці). Постійно дбав про розширення та поглиблення репертуару.

Відбувалися вистави на високому художньому рівні, різноманітний репертуар приваблював глядачів, справляв на них велике враження, примушував думати, співпереживати, хвилюватися.

* Франко І. Про театр і драматургію.— К., 1957.— С. 109.

Незабаром зрбсла трупа розділилася па два колективи, один із яких очолив М. Кропивницький, а другий — переважно молодь — М. Старицький. Під його вдумливою режисурою скоро постав новий злагоджений ансамбль, про який голосно заговорила російська періодична преса. Восени 1876 р. актори з успіхом гастролювали в Москві, а на початку наступного року — в Петербурзі. Обидві трупи — Старицького і Кропивницького — приїжджали на гастролі до Москви і Петербурга з високою місією: по-перше, показати, що в умовах заборон і переслідувань «живе ще слово українське», а по-друге, засвідчити вічно живу дружбу двох братніх народів — російського і українського.

Видатний актор Панас Саксаганський у своїй книзі спогадів «Життя на сцені» наводить цікавий факт воістину братнього взаєморозуміння, підтримки, високої поваги з боку російських колег-акторів. Він пише: «Всі найкращі артисти російських театрів... зачаровувалися нами і часто бували на виставах. Коли, наприклад, ішла п'єса «По ревізії», то з каси надходило прохання від артистів по телефону: «Затримати трохи ревізію, розгрінуємося — приїдемо».

Закінчилися триумфальні гастролі у Москві і Петербурзі. Трупа М. Старицького виступає у Варшаві, Мінську, Вільнюсі, Астрахані, Тифлісі та інших містах, де високий рівень вистав забезпечує їй постійний успіх. Та, крім радощів спілкування з глядачем, були й принизливі сутички з місцевими властями різних рангів — від губернаторів до поліцейських, важкі умови життя і праці, втомлюючі переїзди, непристосовані для роботи актора театральні приміщення. Незважаючи на все це, вистави вражали глядачів. Про роль у підготовці їх Старицького-режисера писав рецензент газети «Минский листок» (1883): «Народний театр — справа надзвичайно важка, і багато людей на ній провалилось. Потрібно було знати народне життя в такій мірі, щоб на сцені показувати його в правдивому, а не в спотвореному вигляді. Михайло Петрович вірно розумів, як треба показувати життя. Сам він не грав, але постановка кожної нової п'єси у нього завжди була чудово відшліфована, — все це наслідок саме його старання і турбот».

До краю напружена, виснажлива праця підірвала здоров'я М. Старицького. В 1893 р. він залишає трупу і цілком віддається літературній творчості. У 1894 р. прогресивні українські кола відзначають тридцятиліття літературної і громадської діяльності М. Старицького, а Російська Академія наук призначає йому персональну пенсію «За літературні праці на рідній мові».

М. Старицький був одним з організаторів Всеросійського театрального товариства, яке у 1897 р. скликало Перший Всеросійський з'їзд діячів сцени. В ньому взяли участь такі видатні актори, як

В. Немирович-Данченко, М. Ермолова, М. Савіна, О. Ленський, О. Южин, І. Москвін та ін. Поява на трибуні М. Старицького викликала овацію, що довго не вщухала. Драматург розповів учасникам з'їзду про надзвичайно складні умови розвитку театрального мистецтва на Україні, висловив протест проти переслідування українського слова царизмом. Виступ гаряче підтримали передові діячі російської культури.

У Києві М. Старицький керує драматичним гуртком Літературно-артистичного товариства, продовжує видавничу діяльність і літературну творчість, незважаючи на тяжку недугу, а також на шалене цькування його буржуазними націоналістами. На захист М. Старицького виступали видатні діячі культури, письменники і вчені — Д. Багалій, І. Франко, О. Потебня, М. Сумцов. І. Франко у статті «Михайло П. Старицький» дав глибокий розгорнутий аналіз творчості письменника, підкреслив його видатну роль у загальнокультурному, громадському і літературному житті.

1903 р. М. Старицький почав готувати видання альманаху «Нова рада» і запросив до участі в ньому багатьох письменників, серед них і молодого М. Коцюбинського, але вже не зміг цей намір завершити.

Повне самовідданої праці, творчого горіння, боротьби за утвердження високих ідеалів життя М. Старицького обірвалося 27 квітня 1904 р. Він похований у Києві на Байковому кладовищі.

Композитор Микола Віталійович Лисенко у промові пад труною друга і побратима проголосив: «...Хоч ти тілом мертвий, так заслуги твої невмирущі. Те діло, якому ти чесно служив, росте, і ти немало втішився б, коли б побачив, як несла тебе на своїх раменах оця молодь, що віддала шану твоїм думкам і твоїй праці і що понесе і в життя віру в те діло, якому служив і віддав сили й ти, брате Михайле» *.

М. Старицький був діячем загальноросійського літературного і культурного процесу, людиною прогресивного світогляду і великого самобутнього таланту.

Його творчість передає всю складність суспільного життя, породжену епохою «голодної волі» — розоренням, пролетаризацією трудящих мас, загостренням класової диференціації в місті й на селі, трагедією відчуження людини від суспільства в умовах капіталізму. Передає вона і героїчний порив народних мас до волі, невгасимий дух боротьби за свої людські права.

Загальний напрям і характер поезії М. Старицького чітко окреслив І. Франко. «Тут російський інтелігент,— писав він,— пробує

* «Киевская старина». — 1904. — Кн. 5. — С. 70.

українською мовою, в поетичній формі говорити до інтелігентів про справи, близькі тим інтелігентам, про те, що всіх мучило і всіх боліло, говорити ясно, без афектації, без конвенціональної маски «музицького поета» *.

Поетичний світ М. Старицького включає в себе і традиційні мотиви (роль митця й мистецтва в народному житті, відтворення краси природи та інтимних почуттів людини), і політично злободенні (боротьба трудящих мас за соціальне й національне визволення в умовах кризи капіталізму, передгрозя революції 1905 р., посилення національно-визвольного руху слов'янства). В другій половині 70-х рр. серби й болгари повстали проти турецького ярма, і демократично настроєна молодь Росії взяла активну участь у цій боротьбі. Це надихнуло поета на твори, де стверджувалась необхідність політичної свободи для всіх поневолених царизмом народів.

На поезію М. Старицький дивився як на трибуну, на поета — як на оборонця покривджених, виразника дум пригноблених трудових мас, борця за права людини проти насильства, наруги. Про високе покликання поета-громадянина, його роль поборника справедливості і правди йдеться у віршах «До Шевченка (Сповідь перед поетом)», «На спомин Т. Г. Шевченка», «Хай тепера рида в мене кобза сумна...», «Ой знущались з мого слова...». У М. Старицького поет — «найвищий судія» довоколишнього світу, речник народних дум і сподівань. Викриваючи сучасне лихоліття, весь ворожий народові лад урядового визиску, поет іде до Шевченка, який «вік страждав, гірку пив чашу» і вмер з надією на «слухний час» боротьби і визволення. З гірким сарказмом М. Старицький вигукує: «Так отакої, батьку, волі ми дочекались від царя!..» Гнівною інвективою проти світу експлуатації людини-трудівника звучить і вірш «На роковини Шевченку (До поновлення могили)». Геній Шевченка для М. Старицького — символ нерозривної єдності поета з народом. Шевченко не вмер і не вмере, поки живий народ, живе його слово:

І заповіт братерства і любові,
Що він нам дав, як стяг, на боротьбу,
Перелетить луною в інші мови
І правдою подужає злобу!

Думки ці М. Старицький розвиває і в своєрідному циклі з 4 сонетів під назвою «Поету» — декларації поета-громадянина. Перший сонет — алегорична розповідь про човен серед бурхливого моря, шлавця, що бореться зі сліпою стихією: чи переможе? Другий — роздуми про власний шлях. Перед поетом дилема: боротися, на-

* Франко І. Твори: В 50 т. — Т. 33. — С. 242.

ражати себе на небезпеку чи замкнутися у власній господі «серед буяння в світі зла». У сонеті третьому, що починається енергійним «Ні, тричі ні!», експресія думки й почуття дедалі наростає, і в четвертому виразнюється художнє і життєве credo митця:

Не бійся вражої паруги;
З сьвятим вогнем лини туди,
Де панування скрути, туги
Та віковичної біди...

Поет повинен усвідомлювати своє громадянське покликання, бути готовим замість лаврового — терновий вінець узяти на чоло: «І за таку тільки любов, співець, ти жити будеш знов!» Дещо абстрактно-романтична, ця поезія, проте, цілком виразно окреслює погляди автора на завдання митця і мистецтва в суспільстві.

З глибоким ліричним почуттям написано низку поезій про трудівників міста і села, про долю дітей бідноти в умовах капіталістичного визиску («Швачка», «Сумно й темряво...», «Весна», «Край комина», «Перед труною», «Сльоза», «Ніч. У хаті зимно, темно...», «І гвалт, і кров...», «Місто спить...» та ін.).

На розгорнутому контрасті (розкішне життя природи — нужденне життя заробітчаною) побудовано вірш «Весна», який своїм образним ладом сягає у поетичний світ Т. Шевченка. Ще дужчий вплив музи Кобзаря в іншій «Весні» («Світить сонце...»), де на тлі пишної природи подано контрастні малюнки: панські діти, що забавляються в саду, і дівчинка-жебракка, гірко ображена паненятами. Ця проста, сказати б, буденна сценка, забарвлена щирим співчуттям автора, викликає глибокий відгук у читача. Багатозначно звучать останні рядки поезії:

Світить сонце, хоч тепла ще
Певного немає...

Виразні й конкретні у М. Старицького описи людської нужди, недолі, приниження; всі деталі, помічені пильним оком художника, викликають біль за людину, співпереживання. Ось юна дівчина-швачка, змальована в типових для неї пролетарських обставинах:

Довгий кашель в довгі ночі,
Вітру стогін під вікном...
І червоні завжди очі,
Незнайомі з тихим сном.
Спина, зігнута в роботі,
Зверху латаний платок...
Не смашний, мабуть, голоті
Загорьований шматок!

Не нова тема по-новому хвилює завдяки щирості авторського почуття, проникливо-стриманій ніжності поетичної інтонації.

Поет пристрасно вболіває над долею своєї батьківщини. Образ України постає з поезій «Нема правди», «Що не день, то гірша мир трухлявий», «Серце Мое нудне...», «За лихими владарями», «До І. Білика», «Нива», «Хай тепер рида...», «В грудях вогонь, холодне повівання...», «До молоді», «До України» та ін. Глибока синівська любов до рідного краю, замилювання багатоманітною і прекрасною природою супроводжується повсякчас гірким почуттям поета, що бачить злиденне життя трудящих, страждання бідняків, які ледь животіють серед цієї краси. Похмурі картини, створені авторською уявою, відзначаються точністю малюнка і сприймаються як грізний обвинувальний акт буржуазному суспільству. З рядків цих поезій постають конкретні, зримі, яскраві деталі, що надають глибокої достовірності опису («За лихими владарями»). М. Старицький закликає молодь не покладати рук у боротьбі за поліпшення долі трудящих, не гаяти й хвилини марно, «поки ще стогне менший брат»:

Хай всяк жене, а ви любіть
Свою знесилену родину —
Й за неї сили до загину
І навіть душу положіть!

(«До молоді», 1876)

Боротися за добробут і волю народу, за просвіту, за право на культурний розвиток, орати рідну ниву, що розляглась «од Карпат аж до Дону», щоб вона, «лихом збита, потом, кровію полита», ожила, забуяла, — ось яким має бути завдання свідомих громадян:

...Додамо до праці руки:
Хоч не ми, то діти, внуки, —
А таки дождуться жнива!

(«Нива», 1877)

Незважаючи на болісні втрати — арешти, репресії, на похмурий стан суспільного буття, на зраду високих громадянських ідеалів частиною інтелігенції, поет-громадянин не залишає високої місії: будити народ до активної роботи-боротьби, піднімати його свідомість, не думаючи про втому, пригніченість, «припалений морозом волос». Вся громадянська лірика М. Старицького має програмний характер, в ній якнайкраще підтверджуються слова Герцена: «У народу, позбавленого суспільної свободи, література — єдина трибуна, з висоти якої він змушує почути крик свого обурення і своєї совісті».

Гнівний протест проти спекуляції іменем народу в імперіалістичних війнах висловлює поет у вірші «Редакторові» (1879). Звертаючись до буржуазного редактора — «наймита, продажного лихослова», який запевняє читача, нібито народ у війнах, розв'язаних царизмом, прагне слави, поет гнівно вигукує:

Чи ти вбачав оті хати подерті,
Де з сліз людських аж вогкість полягла,
Де голод — пан, де своєволя смерті,
Де кубляться з віків неволя й мла?

Навіщо ж «рабу обшарпаному слава,— щоб нею ще засіяти ріллю?» — запитує поет. І. Франко у статті про Старицького наводить вірш повністю, підкреслюючи його актуальність і щирість: «Можна сміло сказати, що в ту пору на Україні не було поета, що міг би був здобути на таке сильне та енергічне слово і не взяти в нім ані одної фальшивої ноти» (С. 257).

Водночас виступи балканських слов'ян проти турецького гніту в Болгарії, Боснії та Герцеговині, факти участі у визвольній боротьбі російських та українських добровольців знайшли в поета палку підтримку, пробудили надії на звільнення від соціального й національного гніту свого народу. В поезіях «До броні», «Смерть слов'янина», «На про!» , «До слов'ян» М. Старицький прославляє боротьбу народних мас проти поневолювачів, підносить ідею братерської згоди між народами. Деякі з цих поезій у нових редакціях втрачали свій суто «балканський» колорит і звучали як політичні заклики до боротьби за новий, справедливий суспільний лад:

Геть набік всі чвари й змагання бридке,
З'єднаймося у братському гропі,
Всі разом повстанем за право людське...
До броні, слов'яни, до броні!

(«До броні», 1902)

Саме цей вірш дав підстави М. Рильському стверджувати: «Не було, може, після Шевченка українського письменника, котрий так глибоко розумів і так палко обстоював ідею єднання слов'янських народів, як Михайло Старицький...»*

Криза самодержавства загострювалась. Відчуття краху в панівних верствах напередодні революції 1905 р. стало особливо виразним і привело до політики терору. Цей страшний «бенкет під час чуми», коли «брат карає брата залізом та вогнем», змальовується поетом у пристрасних рядках поезії-інквизиції «І гвалт, і кров... Справляє бенкет сила» (1902). В дещо іншій поетичній тональності — суворостриманій, але від того ще більш трагічній — морок передня революції, показано і в поезії «Місто спить. Млою густо повіти...» (1902). Місто — цей страшний капіталістичний Молох, цей содом — змальовано з нещадною силою викриття: в кам'яницях жакних сплять ситі й розбещені, сплять пристанища розпусти і

* Рильський М. Зібр. творів: У 20 т.— К., 1986.— Т. 15.— С. 85.

жаги, безжальності й п'яних утіх, сплять розторгані нерви «дочок щербатої долі», забулися у тяжкім сні безталанні, труждепні,—

Стихло горе велике, і боли
На хвилину забуло життя...

Темрява згущається, апокаліптичною темною силою придавлює все — душі людей, душу поета: «всюди ніч — хоч виколи ти око». Та важка темрява, задушлива ніч, що присипляє все живе,— не вічні. Зірветься «борвій» (буревій) — і пробудить силу й надію народні, підніме людей зі сну, розвіє чорне хмаряще, омие і відродить землю. Бурі, борвію не треба боятися, а йти їм назустріч:

Сміло глянемо в вічі борвію.
Та зміркуємо усе розумом,
Може, зірвемо ще й порадоньку
Від бунтовника навіженого?..
Після борвію гляне сонечко
І огрів всіх рівним променем,
Вороги життя згинуть пропадом,
А повітря скрізь оздоровшає:
Після борвію легше дихати,—
Із заліз думки виринаються,
Серце в грудях рве якось сміливо,
І скриляється знов надіяшка,
Що й окридженням правда станеться!
(«Борвій», 1902)

Ніби билинний герой постав серед занепаду й зневіри, покликав до нового життя. Цій новій силі відповідає билинно-речитативний, стримано-мужний тон поезії. Своїм образним ладом, прозорою алегоричністю, уславленням оновлюючих революційних змін, що безумовно грядуть, вірш асоціюється з відомою поезією «Гримить» І. Франка, «Піснею про Буревісника» (1901) М. Горького. Тема пробудження, рушення на боротьбу з тими, «хто панує», розгортається і у вірші «Занадто вже! Чим дихати нема!» (1902).

Надійся лиш на себе і свій дух
Скріпляй, зміцняй в братерським поєднанні,
Аби вогонь у грудях не потух,
А ще збуяв на лютім катуванні,—

закликає поет своїх сучасників і ніби передає естафету боротьби майбутнім поколінням, сповненим завзяття й сили:

Вітаю я коханих спадщиків!
Ростіть, цвітійте і добувайтеся долі,
Аби не знати ні гвалту, ні неволі,
Які й тепер ще гнітять батьків...
(«На ріднім попелищі», 1902)

Минає ніч — і вже «ранок пахощами віє», а з ним «ждеш і сам якогось чуда, Визволеного життя». Оживають надії, окриляються в «дивні зігуки»,—

І огнисте слово лине,
Пробива задублі груди,
І добро для всіх єдине —
Волю й правду сіє всюди...

Не можна не відзначити, що М. Старицький вперше в українській поезії створив образ жінки-революціонерки («Зіходить місяць, гаснуть зорі...»).

Нетлінними є духовні цінності народу, вічною потреба у вільному розвитку творчого людського духу,— говорить поет у вірші «На спомин Котляревського».

Поетичні заклики до молоді підняти «світоч правди і науки» вище, понести його далі за батьків хвилюють нас і сьогодні як чистий і сильний вияв любові до людини праці і ненависті до її визискувачів, до всього, що гнітить, спотворює людську душу.

Вперед же, юнаки! Угору наш стяг,
До правди — там сяйво звитяг!

(«На спомин Котляревського», 1903)

З думками про сумний сучасний стан батьківщини переплітаються роздуми про її історичне минуле. У вірші «Хрещенська ніч» (1903) перед читачем постає образ гетьмана Богдана Хмельницького. Використавши оригінальний поетичний прийом та інтонацію відомого вірша М. Лермонтова «Воздушный корабль» (полководець піднімається з могили), М. Старицький також з'єднує минуле й сучасне за допомогою фантастичного пробудження гетьмана. В ніч водохреща встає він, обходить Україну, бачить залізниці і палаци, бачить знедолений парод — голоту, «якій і просвітку нема».

Вбача він обдерті хатини,
Дівчат по сахарях — вбача...

Від невеселих картин «горить його серце нудьгою, а очі палають стидом...» Хмельницький кличе побратимів, козачество славне — Богуна, Кривоноса, «свого безталанного сина», та вони не чують:

Одні полягли на могилах,
Других повкладали кати,
А треті сього відцурались,
Чим перше святили слова...

Саме вони, ці «треті», нагадують гетьману гіркі історичні помилки — те, як «у давню годину» запродано було голоту старшині.

Останнє звертання гетьмана до пригнобленого, запроданого власт'ю імущим трудового народу, «поспільства»:

Вставайте, сини мої, квіти!
Не гніть перед катом спина,
Клянусь, розіб'ю ваші пута,
Свої поквітую вини...

Саме він, цей повсякчас гноблений і зраджуваний народ, — справжній творець історії. Такий висновок випливає з поеми 1903 р. «Morituri», в якій ідеться про події визвольної війни проти польської шляхти, зокрема про криваву битву під Берестечком у 1651 р.

Багаті поетичні інтонації лірики М. Старицького здатні передати найширшу гаму людських почуттів: гнів і лагідність, нудьгу і бадьорість, кохання й ненависть.

Справжніми перлинами інтимної лірики стали поезії «Ждання», «На озері», «В садку», «Виклик» («Ніч яка, господи! Місячна, зоряна...»). Ці поезії, що відповідають духові української народної пісні, перейняті щирим і радісним почуттям світлого кохання, єднання людини з природою. «Виклик», покладений на музику М. Лисенком (як серенада Левка з «Утопленої»), став широковідомою, улюбленою народною піснею.

Слід відзначити і версифікаційну майстерність М. Старицького. Багатству поетичних тем, художніх мотивів і образів відповідає різноманітна композиція, метрика, стилістика. У поезії М. Старицького виражальні прийоми надзвичайно точні. Ми зустрічаємо у нього вірш-заклик і поетичну медитацію, гнівні інвективи і живописні образки з життя, сатиричний і ліричний вірш, романс, вірш-посвяту, поему, романтичну баладу. Багатогранності віршових форм відповідає різноманітна метрика — від ямба до анапеста; різні способи римування. Це була справжня школа майстерності.

Яскравою сторінкою в поетичній творчості М. Старицького та в українській поезії в цілому були переклади і переспіви зі світових літератур. Власне перекладами він і почав свою літературну діяльність, розширюючи тематичні обрії, збагачуючи жанрово-виражальні можливості української поезії. Він перекладав твори В. Шекспіра і Дж.-Г. Байрона, Й.-В. Гете і Г. Гейне, В. Гюго й А. Міцкевича, Ю. Словацького, Г.-Х. Андерсена, сербських поетів, в російської — О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Некрасова, І. Крилова, М. Огарьова, В. Жуковського. Одночасно для російських читачів поет переклав вірші Б. Гребінки, А. Кримського, Лесі Українки. Перші переклади друкувалися (1865) в основному у львівських часописах «Правда» та «Нива», а також виходили окремими виданнями.

Перекладацький доробок М. Старицького величезний — понад 200 творів. Це — вважав поет — «найцінніший труд у добу виховання мови», джерело поширення однієї національної культури на інші, росту і зміцнення культури власної. Та в складну пору переслідування й гоніння української культури російським самодержавним урядом перекладацька діяльність виконувала набагато серйозніше завдання громадянської, патріотичної ваги: збереження й розвитку своєї національної культури в час, коли самё її існування було під загрозою.

«Я думаю, що моя сила найбільша у драмі», — писав М. Старицький І. Франкові. Це справді так. Інтенсивній роботі митця в галузі драматургії сприяли суспільні й особисті обставини. Ставши на чолі української професійної трупи в 1883 р., М. Старицький послідовно боровся за справді народний реалістичний театр. Будучи не лише режисером і антрепренером, а й художнім керівником нового театру, він добре розумів потребу розширення репертуару. Разом з І. Карпенком-Карим, М. Кропивницьким М. Старицький закладав міцні основи реалістичної драматургії, не цураючись і романтичного письма (особливо у творах на історичну тематику).

Драматург написав близько 30 п'єс — оригінальні, на запозичені сюжети популярних прозових творів та ґрунтовні переробки малосценічних драм інших авторів. Почавши з інсценізацій творів М. Гоголя (оперета «Різдвяна ніч»; п'єса «Сорочинський ярмарок»; трохи згодом лібретто опери і драма «Тарас Бульба»; лібретто опери «Утоплена», музика М. Лисенка), М. Старицький невтомно шукає сюжети для інсценізацій і переробок: театр відчував постійний репертуарний голод. На відомі сюжети були написані оперета «Чорноморці» (музика М. Лисенка) за «Чорноморським побитом на Кубані» Я. Кухаренка; комедія «За двома зайцями» на сюжет малосценічної п'єси І. Нечуя-Левицького «На Кожум'яках»; «Крути, та не перекручуй» на сюжет п'єси «Перемудрив» Панаса Мирного. Оповідання польської письменниці Е. Ожешко «Зимовий вечір» дав матеріал для однойменної п'єси, а повість польського письменника Ю. Крашевського «Хата за селом» лягла в основу конфлікту драми «Циганка Аза». За романом австрійського письменника К. Е. Францоа була створена драма «Юрко Довбиш». Важливо те, що драматург не тільки робив свої п'єси яскраво сценічними, а й поглиблював соціальну основу першотвору.

Твори в переробках М. Старицького зажили новим життям — театральним. Справді невмирущими стали «Циганка Аза», «Чорноморці», «За двома зайцями», «Різдвяна ніч». І річ не в мелодра-

матичних ефектах, як іноді зауважують критики (тим більше, що в сучасних постановках вони ослаблюються або й зовсім знімаються), а в міцній життєвій основі, у винятковому вмінні автора заволодіти увагою глядача від початку до кінця, зробити конфлікт глибоко переконливим, психологічно достовірним на сцені, перед очима глядача.

В усіх перероблених М. Старицьким творах (навіть при деякому тяжінні до зовнішньої театральної афектації) глядач завжди відчуває драматургію життя, бачить повноцінні людські характери, що діють у конкретних, добре знайомих автором і яскраво змальованих обставинах. До речі, саме тут, у зовнішній обстановці дії, в побуті нерідко шукає додаткові психологічні нюанси для розкриття характерів дійових осіб. Це ж надає персонажам п'єс історичної та національної визначеності, локальної конкретності і, отже, робить твори життєвішими. Так, наприклад, у численних сценках розваг молоді, вечорниць, сватань і весіль, введених драматургом у дію, бачимо, з одного боку, виразне тло для розкриття кожного індивідуального характеру, а з іншого — ритуальні народні дійства, любовно і пластично відтворені драматургом, що допомагають краще розкрити побут, звичаї українського народу, його історію, його моральні та етичні погляди.

Серед оригінальних творів письменника особливої уваги заслуговують соціально-психологічні драми «Не судилось», «Талан», «У темряві», «Хрест життя», соціально-побутова — «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», історичні — «Богдан Хмельницький», «Оборона Буші», «Маруся Богуславка», драматична поема «Остання ніч».

Актуальна, вагома проблематика, психологічна достовірність характерів, що водночас є й виразними соціальними типами доби, природність конфлікту, викінчена форма кожної сцени, п'єси в цілому — все це ставить на перше місце у спадщині митця драму «Не судилось» (1881), засновану на дійсних фактах. «Факт, що послугував темою у моїй драмі, — зазначав М. Старицький, — факт правдивий, з щирого життя, з сусіднього нашого села, якому я був свідком... У драмі навіть всі фамілії з малими одмінками, — так замість Ілляшенків — Ляшенки, а решта ті ж самі».

Під первісною назвою «Панське болото» п'єсу не дозволили виставляти. Висновок Петербурзького цензурного комітету був такий: «Через усю п'єсу проходить та думка, що пани безкарно можуть глумитися над чесними селянськими дівчатами, а потім безжалісно залишати їх. Зважаючи на ще не зміцнілі моральні відносини між селянами і колишніми їх власниками, здається, на думку комітету, несвочасним і незручним виводити на сцену ті сумні моменти з минулого селянського побуту, які можуть поро-

дити або підтримати пристрасну упередженість між вищими і нижчими станами» *.

Драма побудована на контрастному зіставленні світоглядних позицій інтелігента-демократа (Павло Чубань) і ліберала в поміщиків (Михайло Ляшенко), а ширше — українського панства і трудового народу. У п'єсі тісно, в межах одного дому введено представників різних соціальних груп, виразників різних життєвих принципів. І це була не художня умовність, а відображення тогочасного життя, коли зруйнувався феодально-патріархальний лад, але лишилися в силі його визначальні засади — велике землеволодіння, приватновласницька ідеологія і мораль, коли почало виразно вимальовуватись огидне лице капіталізму. Ця доба позначена змішуванням станів і класів, ширшим їхнім взаємопроникненням. Класові, кастово-дворянські межі були порушені, а нові ще не чітко окреслені. Побачити за ліберальною фразою обличчя нового класового ворога, викрити його — таке було завдання демократичного мистецтва. Це високе завдання часу виконували І. Карпенко-Карий, І. Франко, М. Коцюбинський, Леся Українка, інші талановиті митці. З успіхом виконував його і М. Старицький — у першу чергу в тому літературному роді, в якому був найсильніший і який мав найширшу аудиторію, тобто у своїй драматургії.

Дія драми починається природно, конфлікт виникає і розвивається цілком вмотивовано, логічно, без жодних натяжок і умовностей. На вакаціях у селі, в панському маєтку, відпочивають два юнаки, студенти університету — поміщицький син Михайло Ляшенко та його приятель із різночинців Павло. Панич Михайло, «чистюк і джигун», під впливом ліберально-культурних ідей пробує слідом за Павлом у своєму маєтку збирати і вчити сільських дітей грамоти, але вистачає його запалу ненадовго. З більшою охотою він відвідує сільські вечорниці. Вже на початку п'єси, в першій ремарці і фразах, ми бачимо неприховану авторську іронію щодо його «великодушних поривань» і праці на користь народу. Михайло, «розкішно по-українськи одягнений», лежить без жупана у садку і курить сигару, розмірковуючи: «...Чорт його зна, якісь мене лінощі обсіли: сьогодні уже й до школи не пішов. *(Потягається)*. Та з цієї дрібнотою нудно й воловодитись... Тільки Павло й зможе!»

«Програма», яку він проголошує в розмові з дядьком, запеклим ретроградом, кріпосником і монархістом Белохвостовим, досить-таки розпливчата і невизначна. Тож недаремно в приводу всіх

* ЦДІАЛ.— Ф. 776.— Оп. 26.— 1883.— Од. зб. 2.— Арк. 50.

«ідейних» тирад Михайла, його заклик: «Ні од кого не залежать, а працювати там, де мені мило,— на користь народові!» — Белохвостов насмішкувато зауважує: «Очень укорительно, но не вразумительно!» І, розуміючи, що запальні промови Михайла не більше як поза, данина моді, він зневажливо-іронічно кидає: «Мы еще на эти темы почешем языки. Вот костюм этот в деревне — одобряю». В кінці п'єси відбувається повпе примирення молодого «демократа» з Белохвостовим, що належно прокоментував Павло Чубань: «Одним ви миром мазали. Обтешетесь зверху культурою, приберетесь у ідеальні химороди та й красуетесь; а дмухни тільки на вас, подряпай трішки,— то такі ж жирюїди у ґрунті!»

Обидва конфлікти — ширший, класовий (поміщики і селянська маса), і вузчий, світоглядного і морально-етичного планів (Михайло і Павло), — завершуються остаточним розходженням сторін. Випробування життя, потреба активно діяти, ствердити свої слова вчинками зробили наявними те, що з певних міркувань приховувалося, затушовувалося. Особливо огидно розкриває своє внутрішнє панство у ставленні до селян (сцена у маєтку, куди Катря приходить побачитися і поговорити з Михайлом).

Представником нової демократичної інтелігенції є Павло Чубань — натура послідовна, дійова, рішуча. Цей образ споріднений з образами Тимофія Жука («Лихі люди» Панаса Мирного), Рахметова («Что делать?» Чернишевського), низкою постатей «нових людей» у російській та українській прозі кінця ХІХ — початку ХХ ст. Але драматургія таких героїв на той час ще не показувала (образ Миколи Серпокрила з'явився у драмі І. Карпенка-Карого «Понад Дніпром» у 1897 р.). Отже, Старицький виступив тут у повній мірі новатором. Новим було для української драматургії і таке точне, виразне змалювання підпанків, людців з лакейською психологією — огидного породження панської розв'язаної моралі. Добровільні шпигуни, донощики, пліткарі й злодії, істоти, що втратили людську душу, — мабуть, найстрашніший результат лицемірства, розбещеності, що панують у цьому середовищі, прикриті чемною фразою і респектабельною, про людське око, поведінкою. З такою силою, як зобразив О. Островський купецтво (через докладний показ середовища, в якому воно діє й живе, їх повсякденний побут й поведінку), — М. Старицький показав українських поміщиків і їх ближче оточення.

Реалістично відтворив драматург і наростання селянського протесту проти панської сваволі, — так само, як і гостре незадоволення трудових мас реформою 1861 р., що, по суті, нічого не змінила у становищі народу. Як і раніше, селянство у рабській залежності від панів. Чого вартий вигук пані Ляшенкової на адресу Катрі, яка «посягнула» на її сина: «Раскатать ее!»?!

Драма «Не судилось» є вершиною критичного реалізму в творчості М. Старицького. Автор «Очерков истории украинской литературы XIX в.» М. Петров вважав, що п'єса є етапною у творчості письменника, як і в українській літературі загалом. «Прегарною» вважав драму й І. Франко.

Яскраво, виразно індивідуалізовано змальовано постаті селян і їхніх визискувачів — куркулів, старшини — в драмах «У темряві», «Ой не ходи, Грицю...» (1892). Зокрема, в останній, на відміну від інших літературних трактовок народно-пісенного сюжету, посилено соціальну мотивацію конфлікту: щастю Марусі й Гриця перешкоджає не зрадливість натури хлопця, а підступи сільського глителя Хоми, що закохався у Марусю і облутує інтригами молоду пару, вдаючись до підкупів, а згодом призводить Марусю до злочину й загибелі.

Переконливо показано драматургом, як підстаркуватий жепих з типовим для багатія почуттям «вседозволеності» хоче відбити у молодого парубка дівчину. «І певже я її не дістану?.. Невже розум і гроші не можуть поборотись з красою?! Ні, поборемось ще!» — у запалі вигукує він. Ці слова, ці думки нагадують нам Михайла Михайловича («Бурлака» І. Карпенка-Карого), Микиту Гальчука («Доки сонце зійде, роса очі виїсть» М. Кропивницького) та інших подібних типів. Заможність, багатство як дозвіл нехтувати трудовничу мораль у сільських чумазах українська класична література показала широко і переконливо, і належне місце в цьому викритті займає й драматургія М. Старицького. Дещо знижує вартість п'єси слабо індивідуалізований, малооригінальний образ Марусі, мелодраматичний характер кінцівки твору.

В обох сильний етнографічно-фольклорний елемент, що надає дії мальовничості, увиразнює драматизм конфлікту, робить яскравішим його сценічне втілення.

Яскраву сторінку творчості М. Старицького і вітчизняної драматургії в цілому становлять його п'єси на історичні теми: «Богдан Хмельницький» (1897, перша редакція — 1887 р.), «Маруся Богуславка» (1897), «Оборона Буші» (1898), «Юрко Довбиш» (1898), «Остання ніч» (1899), ряд творів, які за життя автора з цензурних міркувань не публікувалися і йшли на сцені під іншими прізвиськами — «Осада Дубна», «Гаркуша» та ін.

Зацікавленість історичним минулим, людськими долями в складний героїчний час надихнуло драматурга написати ряд п'єс у виразно романтичному стилі. Тут доли героїв злиті з великими історичними реаліями: з долею вітчизни, долею народу.

У драмі «Богдан Хмельницький» широко відображено боротьбу українського народу проти польської шляхти, в якій брали участь селяни, ремісники, козаки, голота, а також всю складність цієї

боротьби, зіткнення в ній різноманітних інтересів, зокрема, зрадинську роль певної частини козацької старшини. Перекопливо, хоча дещо й надміру романтизовано зображено гетьмана Богдана Хмельницького. Це справжній народний герой, мудрий полководець і політик. Усвідомлюючи становище батьківщини, він зумів разом зі своїми однодумцями, захисниками інтересів широких трудових мас Богуном, Кривоносом, Чарнотою знайти єдиний історично правильний шлях — возз'єднання України з Росією. Як апофеоз миру і дружби двох великих слов'янських народів звучить прикінцевий монолог Богдана:

Настане час, і брат обніме брата,
Без каменя у паусі, без лжі,
Без утиску душі його святині,
А з любов'ю сльозою на очах
Вчуватиме і нашу пісню-тугу,
Широкою, безкрию, як степи,
І нашу мову голоспу, правдиву,
Та, взявшись за руки, піде раз
Широкою дорогою до слави!

Історично правдиво і художньо переконливо показуючи роль і значення Переяславської ради, як і всієї визвольної війни українського народу 1648—1654 рр., митець створив високопатріотичні, яскраві драматичні полотна, що не втратили свого значення і сьогодні. Героїчні й трагічні події цього періоду становлять і основу драми «Оборона Буті» (1898).

Події «Марусі Богуславки», написаної за мотивами народної думи, відносяться до XVII ст., коли татарсько-турецькі людолови нападали на українські землі. Тут розкривається мужність козаків, які терплять муки в неволі, але не зраджують вітчизни.

Маруся Богуславка постає жертвою винятково складних життєвих обставин, на тлі яких особливо яскраво виступає її патріотизм. Трагічна неможливість поєднати любов до «краю коханого», рідного люду з любов'ю до дітей і чоловіка змушують її накласти на себе руки. Розуміють цю безвихідність і мати Марусі, і її колишній наречений козак Сохрон. У своїй клятві над мертвою Марусею він поєднує те, що не змогла поєднати нещасна жінка:

...О мій підбитий квіте!
Клянусь ховать твій заповіт повік,
Твоїх дітей любить, як найрідніших,
Україні й їм — віддати все життя!!!

Романтична піднесеність характеризує і драматичну поему «Остання ніч» (1899). В основу сюжету твору ліг історичний факт: страта 1702 р. в Луцьку польською королівською владою шляхтича Степана Братковського. Сам автор у примітці зазначає: «В ті часи шляхта уже була вкоренилася і дбала про зневолення селян, а Брат-

ковський, навпаки, пішов проти шляхти за голоту; він знався і в гуртком правобережних лицарів — Палієм, Самусею, Іскрою, — які тяглися до Лівобережної України і хотили одбитись од Польщі і злучитися з Лівобережною Україною. Братковський хотів підняти на Волині повстання селян; його піймали з маніфестаціями і покарали на горло... Жону і єдиного сина не допустили навіть на побачення».

В ніч перед стратою особливо виразно розкривається сила духу і краса внутрішнього світу героя. Вірність і відданість революціонера високим ідеалам випробовується найвищою мірою — життям. Незважаючи на всі муки і випробування, герой поеми не припустив навіть думки про відступ чи зраду. Братковський іде з життя не тільки не зломлений, але ще й адатний підтримувати в інших віру у перемогу справи, за яку боровся, в те, що «замає стяг братерства, правди, волі». Його смерть — апофеоз героїчного духу. Стверджується думка, що життя, віддане за свій народ, хоч як би рано воно обірвалося, — прожите вповні:

Не нарікай, що ламлеться життя,
Що мало втіх зажив на цьому світі,—
Ти вип'єш ківш завчасний забуття,
Не сплямивши ясного щастя й миті.

Такі життя й смерть вводять людину в безсмертя.

Трагічна колізія поеми не перешкоджає авторові знайти теплі емоційні фарби, глибоко людську тональність для змалювання любові подружжя Братковських — Тасі й Степана. Цим знімається надмірна пафосність образу, герой стає ближчий і зрозуміліший читачеві.

В історичних драмах (всі вони віршовані) варто підкреслити два моменти: сильний ліричний струмінь, зумовлений романтичним спрямуванням творів, що надає їм особливої поетичної чарівності, полегшує сприйняття суворих подій давнини, наближує до нас цю далеку минувшину, а також зосередження уваги на розкритті внутрішнього, духовного світу героїв, які утверджують себе в боротьбі з ворожими народові силами. Звідси багатство високих почуттів, що виливаються в палких монологах персонажів, пафосні кінцівки. Герої цих творів — що дуже характерно — завжди мають право вибору своєї долі (Богдан Хмельницький, Маруся Богуславка з однойменних творів, Мар'яна Завісна з драми «Оборона Буші»), і вибір їх глибоко усвідомлений.

Характери героїв в історичних драмах Старицького цілісні, викінчені, чітко визначені в основній своїй суті, але не однозначні. Це багатогранні людські особистості. Визначальною рисою їх є полум'яний патріотизм, відданість до останнього подиху рідному

народові, батьківщині. Вони можуть гірко помилятися, на певний час скорятися своїм пристрастям, особистим почуттям, але ніколи не йдуть на компроміс із совістю, не виборюють долі негідним шляхом. Обираючи шлях випробувань і боротьби, безтрепетно йдучи па смерть в ім'я вітчизни, народу, високих гуманістичних переконань, вони утверджують велич людського духу.

Окрему сторінку драматургії М. Старицького становлять твори з життя інтелігенції — «Розбите серце» (1891), «Талан» (1893), «Крест жизни» (1901).

У психологічній драмі «Розбите серце» показано відносини між станами, класами, суспільними прошарками у сучасному письменникові буржуазному місті (діється у Львові). Конфлікт драми побудовано довкола морально-етичних проблем, але глибша основа його — соціальна. Саме соціальна нерівність (класова і майнова) не дають можливості з'єднати долі закоханим — паничеві Костю Яворовському, студентові університету, і чарівній, розумній та сердечній Теклі Недольській — дочці бідного сторожа.

Найбільша вартість п'єси — у багатій, різноманітній палітрі докладно змалюваного міського життя. Кожен введений тут образ — навіть епізодичний, — як, наприклад, прая-білешниця, пан Голембицький, сирітка Фроська, — виразно індивідуалізовані людські характери, породжені певним часом і обставинами. П'єса має природну інтригу, глибоко сценічна, як, зрештою, всі драматичні твори письменника.

Наступним кроком у показі життя інтелігенції була драма «Талан», в якій змалювалось таке близьке письменникові акторське середовище, боротьба передових митців за справді народний театр, за високоідейне й високохудожнє мистецтво. П'єса присвячена видатній українській актрисі М. Зап'ковецькій, яка й стала прототипом головної героїні — Марії Лучицької. Твір приваблює глибоким психологізмом. Творчою удачею письменника можна по праву вважати яскравий, повнокровний образ центральної героїні. Марія Лучицька не тільки видатний талант, а й цілісний, багатий характер, глибокоемоційна, вразлива натура. Її убиває не так відверте зло — інтриги нездари Квятковської, що діє спільно з нікчемною антрепренером Котенком, як приховане: глузливе, зневажливе ставлення панського, «респектабельного» середовища до актриси. Щиро покохавши панича з багатої родини у відповідь на його таке ж щире й палке кохання, ставши його нешлюбною дружиною (в тому, що героїня не захотіла брати шлюб з поміщиком Квіткою, виявилась виняткова делікатність натури, сила її саможертвовного кохання, яке не хоче ніяких «застав» — становища в суспільстві, матеріальних благ тощо), Лучицька дуже скоро переконалась, що у так званому «вищому колі» її завжди будуть зневажати.

Зацькована поміщицьким середовищем, ображена недовірою чоловіка, Лучицька покидає маєток. Звертаючись до єдиної відданої їй людини, вона говорить: «Пішки піду! Туча, няню, не така жорстока, як люде: буря порве все, та хоч серця не займе. Грім одразу уб'є, та катувати не буде... А тут катують і не докатовують. Ходім!»

Повернення на сцену приносить актрисі ще більший успіх, гучнішу славу, ніж раніше. Та сила, здоров'я її підірвані. Повсякчас тамуючи душевну муку, грає вона з винятковою емоційною силою, піднімається до вершин майстерності, але це, по суті, агонія, перебування на грані між життям і смертю. Підточують її сили і невгасима, але зневажена любов, і дрібні залаштункові інтриги, заздрість нездар, яких величезний хист актриси змусив відійти в тінь, на другорядні ролі. Влаштований ними огидний скандал призводить Лучицьку до неприємності, хвороби, повного занепаду сил. Остання сцена — апофеоз актриси. Її оточують щире співчуття і любов друзів, каяття заздрісних, повертається павіть кохання, але все це надто пізно. Молоде життя, великий талант гинуть.

Вистава п'єси вимагала величезного напруження сил від виконавиці головної ролі. З успіхом виконувала її М. Заньковецька, хоч їй давалося це нелегко, — на неї впливали ще й фактори особистого порядку. Ось чому, як відзначав її біограф, «роль Лучицької була чи не найважчою в репертуарі актриси. Марія Костянтинівна уникала її. На запитання, чого вона не любить цієї ролі, Заньковецька відповідала: «Я не можу, я не хочу грати саму себе». Для неї найважче було грати п'ятий акт, де доводиться брати участь у власному апофеозі. Коли це від неї залежало, Марія Костянтинівна не включала «Талан» у свій репертуар і нарешті назавжди відмовилась від ролі» *.

Атмосфера суспільно-політичного життя країни особливо виразно відбилася в драмі М. Старицького «Крест жизни», написаній російською мовою. Опрацьовуючи нову тему, автор шукає і нові драматургічні форми та композиційні прийоми. Зберігаючи побутову інтригу, він дедалі глибше проникає у сферу соціального і психологічного життя, віднаходячи і розкриваючи справжні мотиви людських дій і вчинків, джерела життєвих конфліктів.

У драмі представлені протилежні табори інтелігенції — революційно-демократичний і ліберально-буржуазний, консервативний. Перший представляє Володимир Наумов — амністований політичний засланець, «господин революционер и социалист», як називають його супротивники. Повернувшись додому смертельно хворим,

* Дурилін С. М. Марія Заньковецька. Життя і творчість. — К., 1965. — С. 321—322.

він не втратив волі до боротьби, не став ренегатом, подібним до його колишнього товариша, а нині ворога Станіслава Сумкевича, який запопадливо прислужується мільйонеру барону Гольштейну, запродуючи свої знання (він юрист, як і Наумов). Сумкевич, як з прихованою іронією відзначає автор, «держит себя с достоинством и во всем корректен». Але за цим криється зовсім інше: він зманює за кордон молоденьку сестру Наумова Любочку — наївне, чарівне дівча, обилутує байками її простосерду матір, стару Наумову, підказує вдалі махінації Гольштейну, за що барон і його коханка, в свою чергу, сприяють планам Сумкевича.

Всі хитросплетіння руйнує поява Володимира Наумова. Барон, намагаючись його підкупити, пропонує за добру платню «з'ясувати» запутану справу з арендою селянських земель — і, безперечно, витлумачити його на користь. Та Володимир не виправдовує виявленого «довір'я», відмовляється від високого гонорару.

Закінчується драма моральною перемогою Наумова — його правоту визнано, на його бік стають і Славінська, і Сумкевич, який під впливом колишнього побратима «розкався». Ця драматургічна уможливість продиктована залишками ліберально-народницьких ілюзій письменника. Але тут точно передано розстановку суспільних сил, боротьбу прогресивних і реакційних тенденцій в середовищі інтелігенції.

Надзвичайно цікавим і важливим розділом творчості М. Старицького є його проза.

І. Франко у «Нарисі історії української літератури» називав ім'я М. Старицького в числі талановитих письменників-прозаїків Наддніпрянщини, творчість яких припадає на кінець 60-х — 90-і рр.

М. Старицький-прозаїк увійшов у літературу насамперед як автор історичних романів і повістей, в яких натхненно оспівано славу героїчну боротьбу українського народу за волю і незалежність. Усі вони, за винятком повісті «Облога Буші», написані російською мовою. Найбільша серед них історична трилогія «Богдан Хмельницький» — «Перед бурей. Исторический роман из времен Хмельниччины» (1894), «Буря» (1896), «У пристани» (1897)*. Темою цієї монументальної епопеї є визвольна війна українського народу 1648—1654 рр. проти польської шляхти під проводом Богдана Хмельницького. Роман тривалий час оцінювався по-різному. Здебільшого увага приділялась історичній основі твору, яка справді вражає своєю широтою і ґрунтовністю. Але сьогодні, коли після тривалого часу перевидані твори видатного польського романіста

* Трилогія видана окремо в 1987 і 1988 рр. і не входить до даного видання.

Г. Сенкевича, коли вперше перекладено й опубліковано невідомий досі нашому читачеві роман «Богдан Хмельницький» талановитого французького письменника П. Меріме, роман М. Старицького оцінюється перш за все як визначне художнє явище, високе досягнення історичної романістики XIX ст. В романі психологічно достовірно і глибоко розкрито образи самого Богдана Хмельницького, його ближче оточення з козацької старшини: Івана Богуна і Максима Кривоноса, Данила Нечая та Михайла Чарноти, молодого Олекси Морозенка і Станіслава Кречовського, Івана Золотаренка, його сестри Ганни. Все це яскраві індивідуальності, люди зі складними, часто трагічними долями. Та водночас — це люди, яких єднає високий патріотичний обов'язок перед своїм народом, батьківщиною, відважні воїни, незрадливі друзі гетьмана і справи, яку він очолює.

Менш докладно, та не менш виразно змальовано в романі образи зрадників українського народу — запорозців Барабаша і Пешту, воеводу київського Адама Киселя, Тетерю, Гурського, Виговського та деяких ін. Апологети польської шляхти, вони в ході визвольної війни українського народу — на боці його ворогів; обєрігаючи інтереси магнатів і свої власні, борються проти звільнення селян від фєодальної залежності і, — особливо запекло, — проти політики возз'єднання України з Росією. Серед них виділяється особливо тонкими єзуїтськими прийомами, підступністю і жорстокістю генеральний писар Іван Виговський. (Згодом, після смерті Хмельницького, він, стоячи на тих же прошляхетських позиціях, боротиметься за гетьманську булаву).

При створенні образу лукавої красуні Марильки — Єлени автор дещо згущує романтичні барви: починаючи від фантастичної історії знайомства Хмельницького з юною чарівницею і до її загибелі від руки Богданового сина Тимоша, вона невпинно міняється. Ми бачимо її ніжною і підступною, палкою і жорстокою, відданою і зрадливою, слабкою і сильною... Упокорений гетьман так і не може розгадати цю хистку, мінливу душу, на формування якої діяли, внаслідок дивовижної долі дівчини, найрізноманітніші, часто протилежні, фактори. Неоднозначним є ставлення до героїні й самого автора: він і милується нею, і співчуває їй, і обурюється. Наприкінці твору Марилька дедалі більше заявляє про себе як властолюбна «гетьманша», прихильниця шляхетсько-магнатських кіл, з яких вона вийшла, дедалі сильніше проймається великопанською мораллю й етикою. З великим художнім тактом розповідає автор про пристрасть Богдана до підступної красуні, показує це як людську трагедію, що здатна викликати співчуття й жаль.

Зображено в романі і народні маси України: селянство і козацтво, ремісників, духовенство, дрібу шляхту. Письменник до

деталей знає їх життя і побут, звичаї і вірування, міжстанові стосунки,— в цьому плані роман є справжньою енциклопедією того часу.

Змальовуючи родину Хмельницьких на хуторі Суботів, автор підкреслює, що її життя зв'язане з життям селянства: сам Богдан прекрасний пасічник, господар і разом з дружиною та небогою Ганною Золотаренко допомагає довколишнім селянам; людям, які прибули з розорених Потоцьким та іншими магнатами країв, дає лісу на будівництво, ogrіває й годує.

Жорстоким катом народу показаний в романі Ярема (Ієремія) Вишневецький. Сцена нелюдської розправи над родиною (жінкою і дітьми) Максима Кривоноса лишає в пам'яті пекучий біль і ненависть до всіх і всіляких гнобителів. Блискуче розкриті в романі й інші образи представників шляхти — властолюбної і марнославної, жорстокої до «бидла» — людей праці. І народ відповідає їй такою ж ненавистю.

У М. Старицького саме народ — творець історії, і в тому, що Богдан Хмельницький керується в своїй діяльності інтересами трудового народу України,— сила його, запорука перемог, з яких історично й політично найбільшою була Переяславська рада 1654 р. В романі-трилогії М. Старицький показав себе і як видатний письменник-баталіст. Вражаючи описи битв під Жовтими Водами й Корсунем, Зборовом і Жванцем, Збаражем і Берестечком, Корцем і Пилявою передають загальну монументальну картину і уважно спостережені окремі деталі, відзначаються героїко-романтичною піднесеністю й історичною точністю. Ці величні картини боротьби наших предків за волю і незалежність лишаються в пам'яті як високі вияви краси й величі людського духу, це наша вікопомна історія.

Патріотом вітчизни, мудрим й далекоглядним політиком, просвітителем показав письменник у романі Київського митрополита Петра Могилу. Саме він у романі надихає й спрямовує на боротьбу Хмельницького, закликає його підняти народні маси («пастухов» і «пахарей»), обіцяє свою допомогу. Він застерігає Богдана від честолюбства і гордині («Горе тебе, если в победе своей ты забудешь народ и веру...»). З ним у важкі хвилини прагне порадитися гетьман. Можливо (і таки напевне) М. Старицький тут дещо ідеалізував Могилу, перебільшив його роль як активного учасника визвольної війни, її ідеолога, та перебільшення лежить в основі історико-романтичної прози як один з наріжних каменів її поетики.

Полум'яний патріотизм, який пронизує всю трилогію, любов письменника до народу, до простої людини-трудівника, до кращих людей минулого, почуття історичної перспективи, гаряча віра в світле майбутнє вітчизни, захоплююча фабула і мовне багатство,

чудові пейзажні зарисовки — все це робить роман-епопею визначним творчим досягненням української історичної прози.

Темі визвольної війни, а також гайдамацькому руху під керівництвом Залізняка і Гонти присвячені й такі епічні полотна Старицького, як романи «Руїна» і «Последние орлы» (1900), «Гайдамаки» та повість «Облога Буші». В романі «Разбойник Кармелюк» (1902) * на широкому соціально-політичному тлі епохи письменник відобразив численні антикріпосницькі виступи на Поділлі в першій половині XIX ст. під проводом Устима Кармелюка.

У гостросюжетних повістях «Черный дьявол» (1896) і «Первые коршуны» (1900) письменник звертається до такої малодослідженої, художньо майже зовсім неопрацьованої теми, як життя Києва у XVI—XVII ст. Широко змальовуючи староміський побут і стану боротьбу, виступи цехових ремісників і міщан проти засилля феодалів, поширення уніатства на Україні і, як протидію цій експансії, утворення церковних братств, покликаних відстоювати православ'я і ширше — національну самобутність, — М. Старицький досягає високої майстерності. Послуговуючись т. зв. «вальтер-скоттівською» манерою у написанні історичних творів (початок їй на Україні поклав П. Куліш своїм романом «Чорпа рада»), М. Старицький придбав фабулу з любовними перипетіями подає на широко виписаному історичному фоні. Твори із захопленням читаються, вводячи нас у складний і багатий світ середньовічного Києва.

У легендарно-романтичній повісті «Заклятий скарб. Подільська легенда» (1892) яскраво, знову ж таки за допомогою захоплюючої придбавної фабули, зображені картини життя польської шляхти, політичні зміни у Речі Посполитій XVII ст., сцени жорстоких розправ магнатів з непокірними, грабежів і здирств, що чинилися над населенням.

Історичні романи й повісті М. Старицького позначені широтою охоплення й показу соціально-економічних умов життя, глибиною проникнення в суть історичних і політичних подій, психологізмом, динамічним, гострим сюжетом, точністю побутових, етнографічних реалій.

У прозі М. Старицького на історичну тему органічно поєднуються романтичний і реалістичний струмені. Романтична любовна інтрига, ідеалізовані почуття центральної пари молодих героїв, як правило, змальовуються на тлі розгорнутих реалістично точних, до найдрібніших деталей виписаних картин тогочасного життя широких суспільних верств: ремісництва, козацтва, урядовців, духовенства. Чимало взяв письменник і від фольклору — дум,

* Випущено окремо в 1988 р. і до даного видання не входить.

пісень, балад, легенд. Усе це надає історичній прозі Старицького неповторного колориту, нев'янучої чарівності.

Широкий пласт прози письменника становлять соціально-психологічні повісті «Розсудили» і «Есабатченко» (поч. ХХ ст.), більшість оповідань і нарисів кінця ХІХ — поч. ХХ ст. В цих творах у суворо реалістичній манері змальовано тогочасне життя українського селянства, його безправ'я, відсталість, темноту; пропеси обезземелювання і поглиблення класової диференціації на селі; непримиренну війну між біднотою і куркульськими верствами; сваволю, шахрайства і здириства старшини, земських діячів та поліції і породжені усім цим побутові, сімейні, особисті драми.

Реалістичні твори Старицького своїм характером, стильовою манерою є ніби своєрідною ланкою між епічним живописом І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Б. Грінченка з їх докладним змалюванням історичного й побутового тла подій і психологічною прозою М. Коцюбинського, В. Стефаника, О. Кобилянської та інших митців, що творили на зламі століть.

Один з кращих творів М. Старицького — повість «Розсудили». Глитаї верховодять усіма справами на селі, експлуатують, обдурюють сірому. Головну роль у цьому відіграють писар, шинкар, старшина, куркулька Коломийчиха. Боротьбу проти глитаїв веде Степан Петраш — зять Коломийчихи. Йому співчуває сільська біднота, наймити Левоптій і Наталка, але, по суті, він бореться один. Докладно змальовує письменник історію привласнення купкою шахраїв громадського хліба в голодний, посушливий рік. Всілякими способами — підкупам, могоричуванням, залякуванням, оббрікуванням, лихварством — приборкують вони непокірних. Проти цієї жорстокої зграї, позбавленої будь-яких моральних засад, боротися важко. Глитаї використовують селянську темноту і забобони, щоб добитися свого. Суперечності чимраз ускладнюються.

Вражають суворим реалізмом, глибоким знанням системи куркульських утисків сцени у шинкаря, де зароджується підступний, алочинний задум пограбувати доценту селян, у сільській управі (діалог між писарем і старшиною), на подвір'ї Коломийчихи, жаллива картина самосуду над Степаном та ін. Ось ініціатор великого «гешефту» — шинкар — роз'яснює писареві всі вигоди заміни громадського зерна, що зберігається в гамазеї, прілим із пашенних ям Коломийчихи. Готують вони цим і дармову робочу силу. «Буде голод, — цинічно пояснює писар, — то, очевидно, селяни не сплатуватимуть податків, а відбирати в них нічого буде, то, очевидно, вони муситимуть свою недоїмку відпрацювати; а тому, що начальство відповідає, то йому й треба буде підшукати їм роботу...» Писар вдається до старшини, щоб прикрити злочин «законом»,

причому найбільш прибуткові моменти «гешефту» приховує від обмеженого, тупуватого партнера на свою користь; хижак обдирав хижака, видирав у нього здобич,— і на цьому теж позначаються закони вовчого світу, де панує капітал.

Одіозна постать у повісті — стара Коломийчиха. Жадібність, жагерливість поступово витравили в ній усе людське, перетворили її на хижачку, здатну на злочин. Видавши з розрахунку свою красуню дочку Домаху за незаконного поміщицького сина Степана Петраша, вона несамовито лютиться, коли пан, несподівано померши, не лишив Степанові спадку. Коломийчиха всіляко тероризує, їсть поїдом, а далі труїть ненависного зятя-бідняка, хоч її дочка-одиначка щиро покохала справедливого і добросердного Степана. Охоче, з радістю бере Коломийчиха участь у підступній афері, спрямованій на одурення й пограбування селян. Вона краде ключ від гамазею у Степана, коли той лежить хворий після отруєння.

Брутальність жорстокої і тупої натури Коломийчихи, що добре розумів свою безкарність, розкривається в жахливій сцені катування нею беззахисної сироти наймички Наталки. «Коломийчиха сп'яніла від люті, паче хижий звір, що покуштував свіжої крові,— виривала з голови цілі пасма волосся й почала бити беззахисну дитину по лицях, а коли ж Наталка скривавіла й упала на землю і в нестямі від пекучого болю почала цілувати її ноги, то Коломийчиха ще вдарила її що є сили черевиком в обличчя. Наталка скрикнула не своїм голосом й почала качатися по траві». Образ Коломийчихи близький до образів Кабанихи («Гроза» О. Островського), Шкандибихи («Лимерівна» Панаса Мирного). Жадібність, прагнення визиску перетворює Коломийчиху на адичавілу істоту, позбавлену не тільки жіночих, материнських, а й звичайних людських рис.

Цікава і досить суперечлива постать Степана Петраша. Він виростав на папському дворі, товаришував з дівчиною-одноліткою Маринкою, не відаючи, що вона його зведена сестра. Згодом дитяча дружба переросла в кохання. Під впливом своєї ніжної і лагідної подруги, доброї панночки, що вчить обох дітей грамоти, Степанова душа наповнюється світлом тепла і справедливості, прагненням чистих, гуманних взаємин між людьми. Сприймавши ідеї народництва, він говорить про просвіту як панацею од усіх бід, в міру сил допомагає селянам у голодний рік. Але наївність мрій і сподівань героя, усіх його заходів дають відчуття, що сам письменник не вірив у народницькі ідеали, їх дійовість, організаторську реальну силу. Це найвиразніше засвідчують думки героя: «...Ось він іде до мирового клопотатися за цю юрбу, але чи скаже ж йому хоч хто спасибі, якщо вдасться йому захистити люд від

кігтів їх же шулік? А може, ці слінці духом вважатимуть його собі за ворога, а шулік за доброчинців?»

І в особистому, і в громадському житті Степана Петраша дедалі тугіше затягується вузол суперечностей, нарастають конфлікти.

Суперечливість характеру і непослідовність прагнень Степана виявляються в його ставленні й до дружини та Маринки, і до селян (співчуття до них і водночас вневага).

Останній акт трагедії Степана — спалення ним невинної садиби Коломийчихи, де у вогні гинуть не лише потвора мати, але й ні в чому не винна дочка, — це вибух стихійної ненависті, помста за всі кривди і наругу.

Змальовуючи в образі Петраша безкомпромісно чесного, чулого до людської біди оборонця покривджених, письменник, проте, не приховує його слабості. Це лише стихійний бунтар-одинак, неспроможний протистояти організованій ворожій силі.

Селянська маса зображена у Старицького темною, затуркапою, вкрай забитою голодом, усіляким здирством, сваволею куркулів і сільського начальства. Безпросвітність, дикість, власницькі інтереси, егоїзм роз'єднують селян Левихівки. І все ж автор показує, що свідомість народу не зовсім заснула, кожному хвилину вона ладна прокинутися і повернутися проти справжніх кривдників. Так, під час самосуду над Степаном селянц, хоч і груповно підготовлені брехнею старшини й писаря та горілчаням частуванням Коломийчихи, пробуджуються від палких і справедливих слів діда: «Невже ми власними руками будемо віддавати на знущання своїх захисників і самі будемо плутатись в тенетах гнобителів наших?.. Може, й голод ти, господи, посилаєш на нас тому, що нема поміж нас ні братерства, ні правди, що лише кривда панує у нас...

І юрбу було завойовано. Після хвилинової мертвої тиші залупали майже однастайні вигуки:

— Спасибі за правду! Не дамо Степана!»

Творчим досягненням Старицького в його соціально-побутовій повісті є жіночі образи. Особливо виділяється образ сильної, палкої характером Степанової дружини. Чарує пластичність зовнішнього малюнка образу, а також життєва правдивість кожного вчинку героїні. Прагнення щастя, як і її страждання через неподілену любов до чоловіка, ревності, спалахи люті і безмежна самовідданість психологічно вмотивовані і творять в цілому неординарну постать. Сміливим, сонячним променем — і для Степана, і для читача — постає в повісті ніжна, лагідна Маринка. Навіть мала сирота Наталка наділена задатками свідомості й саможертвості, — адже це вона, повсякчас катована наймичка, розпо-

дає дідусеві, її оборонцеві, про страшну небезпеку, яка загрожує підступно ув'язненому і хворому Степанові.

У повісті письменник ще не показав, де і як шукати виходу в тяжкого становища, де та соціальна сила, на яку слід спиратися трудящому селянству в боротьбі за свої права. Степан Петраш, незважаючи на його вищі порівняно з оточенням моральні засади, відданість громадським інтересам, прагнення до науки (розмова з мировим про необхідність заснування школи на селі), завершується бунтом гірко скривдженого одинака. Але письменник дуже виразно показав — і в цьому найбільша його заслуга, — що існуючий суспільний лад прогнів і вимагає докорінних змін, образно кажучи, повного випалення, як стара, заразна оселя, що сіє муки, деморалізацію, злочинне знущання над слабким, нещадну експлуатацію. Лишаючись вірним художній правді, Старицький показав (через стосунки Степана з селянською масою) крах народницьких ілюзій.

Правдиве відображення в повісті тогочасної дійсності близьке своїм суворим реалізмом до кращих зразків української і російської класики — творів Г. Успенського, А. Тесленка, В. Стефаніка.

Майстерними зарисовками сільського побуту, життя різних верств і прошарків, що в цілому дають досить виразну картину суспільних відносин, відзначається і незакінчена повість «Безбатченко» (1902). Найвиразнішими тут постають образи Антона Хруща і його дружини Докії. Особливо приваблює образ колпашної наймички, матері-покритки Докії, наділеної величезною силою духу, неугасимою ніжністю і душевністю. Працьовитістю, вірністю і відданістю сім'ї виборює Докія своє гірке щастя — і не так своє, як щастя своїх дітей. Добром, приязню і увагою відповідає вона на жорстокі кпини і пересуди, на зневагу і грубість оточення. Її ніжність і безмежна жіноча лагідність, повсякчасне бажання допомогти скривдженним — це найглибший, найсировенніший вияв її душі, зболілої, спраглої людського тепла, здатної розуміти високі, щирі людські поривання. Симпатію викликає і Антін — запальний, невірніважений, але справедливий і щирий. Нелегко йому дається подружнє життя з Докією — мучать підозри, плітки, неперетлілі ревності.

Розгорпугий план повісті свідчить, що письменник мав намір показати далі Антона не оборонцем громади, а «пропащою силою». Причиною трагедії Антона і Докії стало прокляте панське дворище. Тут М. Старицький, як і Панас Мирний у романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», повістях «Голодна воля», «Лихо давне і сьогочасне», І. Нечуй-Левицький у повісті «Бурлачка», продовжує і розвиває традиції, започатковані Т. Шевченком.

Кращими зразками української класики є більшість оповідань М. Старицького. Як правило, вони засновані на дійсних фактах, що збільшує їх емоційний вплив на читача. Написані переважно російською мовою, друкувалися в російських газетах; деякі з них письменник переклав українською для зарубіжних українських видань, здебільшого львівських.

Чиновницьку сваволю щодо селян, яка межує із садизмом, описано у сповненому гіркої іронії оповіданні «Остроумие урядника». У корчмі несподівано помер невідомий селянин, і виявилось це годі, коли відвідувачі вже розійшлися. Можливі наслідки цієї події сповнюють жахом корчмаря: «Одна только мысль неотвязно вертелась в его мозгу, что это ужасное несчастье, разорение: старшина, становой, лекарь, урядник... главное, урядник!» Виявляється, страхи не даремні: урядник вигадує такі випробування усьому селу, що від нього не знають, як і чим відкупитися, віддають останнє. Сваволя цього знахабнілого п'яниці дійшла до того, що за його наказом напіврозкладений труп возять від хати до хати і, під загрозою тримати три дні в кожній з них (до поховання «за християнським звичаєм»), вимагають відкупного. «Поезжане делали вивиты до самых сумерек со странным гостем. Даней набралось достаточно... Поработавши день, наш остроумный урядник стал табором посреди улицы на ночь и послал сотрудников по горилку. Устроилась пирушка. Поздно уже совершенно пьяный заснул он, мечтая о завтрашнем дне, сколько соберет он с другой половины села...» В епіграфі до оповідання наводиться газетна замітка про цю подію — дійсний факт.

Жорстока тупість сільських властей, віковичний страх мужика перед усяким освіченим панством призводять до загибелі єдиного сина у селянській родині («Дохторит»). На відчайдушні благання батька викликати до хворої дитини лікаря п'яні староста і дяк відповідають, що «земський врач может приехать только для пидемии». Побачивши дитину на лаві у чистій сорочці зі складеними на грудях ручками, староста мимрить:

«— А, уже!.. Ну, вот порадок... Теперь видно, что пидемия, стало быть, можно и беспокоить начальство...»

Страшна дійсність дореволюційного села увиразнюється змалюванням подій у сухій протокольній манері, де діалоги замінюють мову автора, а лаконічний опис зосереджений на суттєвому, головному.

Трагічна історія дівчинки-напівсироти розкривається в оповіданні «Лихо», яке своїм суворим реалізмом, яскравим показом селянських злиднів, як і образом маленької героїні Прісі, стоїть врівні з кращими творами класичної вітчизняної новелістики В. Стефаника, А. Тесленка, М. Коцюбинського. На очах у ніжної

і вразливої, а до того ще й хворої дитини відбувається дика сцена: забобонна, фанатична юрба живцем закопує у землю єдину годувальницю сім'ї — корову, визнавши її за скажену (мати не мала чим заплатити знахареві). Дівчинка кидається в яму вслід за коровою і гине.

У цій вражаючій своїм трагізмом картині розорення сім'ї з втратою батька-годувальника, загибелі дитини і жебрацтва напівбожевільної матері відбито тяжке, безправне становище селянства в умовах злиднів, жорстокого визиску і породженого ними ідіотизму сільського життя.

Показуючи страждання маленьких героїнь і героїв, здебільшого сиріт, письменник з особливою силою викриває світ гноблення і жорстокості, які повсякчас спричиняють страшні у своїй буденності трагедії. Талановито переданий жах наймички Орісі перед господинею-панночкою, яка вдає із себе освічену, «передову» і разом з тим залякує дівчинку в'язницею, безпідставним звинуваченням у крадіжці, доводить її до самогубства. У згадках Орісі про доброго тата, якого теж колись забрали у в'язницю за несплату податків, де він і помер, її «злочин» — дала дві котлети з панського столу голодуючій матері, яка зайшла її навідати, — передають безмірне людське горе, а водночас нерозтрачену духовну красу працюючої людини. Розкриваючи світ ніжних, чулих дитячих сердець, їхніх уявлень і переживань, не по-дитячому раннє відчуття справедливості, добра і зла, М. Старицький переконливо доводить необхідність гуманних людських відносин. Високі поняття честі і гідності, оберігання незаплямованого сумління — навіть ціною життєвого добробуту — притаманне і робітнику Степану Петренку з оповідання «Будочник (Рассказ из железнодорожной жизни)». Оповідач починає історію про Степана такими словами: «Я сам долго служил следователем по железнодорожным делам и к простому народу присмотрелся: верить-то можно и слову его, и преданности, а разгадать иной раз его трудновато; меришь его по своей мерке, признаешься, таки гниловатой, а она-то к его здоровой натуре и не подходит...»

В ряді оповідань введено не лише жертви суспільної несправедливості, а й протестантів, бунтарів. Яскравий, колоритний образ «последнего защитника несчастной сироты» зустрічаємо в оповіданні «Пан капитан». В іронічно-саркастичному оповіданні «Верба» парубки на чолі з мужнім і запальним Лукою, що відстоює свою честь, а також честь і щастя своєї нареченої, дошкульно провчили розбещеного папа.

Є в М. Старицького і образи «нових людей» — свідомих, ідейних борців за справедливий суспільний лад. Але він ще не показує чіткої перспективи цієї боротьби. Такі герої здебільшого

виступають у нього як зломлена передчасно сила, але сама поява таких людей — знамення часу. Це дворянська дочка Анета-Галія з оповідання «Зарниця». Вона порвала зі своїм середовищем, пішла на медичні курси, де зблизилась з революційною молоддю і цілковито присвятила себе праці для блага народу.

Тему життя трудової інтелігенції (зокрема, побуту акторів), якій Старицький присвятив ряд поетичних і драматичних творів, він продовжував розробляти в оповіданнях «Горькая правда» (1901), «Неудачница» (1901), «Копилка» (1903), показуючи її приречене і злиденне становище, її повну залежність від грошового мішка буржуазії.

Гостроіронічно змальовує письменник іншу буржуазну інтелігенцію в оповіданні «Благодетель» (1892). Фальшива гра земським лікарем ролі благодійника бідних уривається, коли жертва його розбещеності юна красуня Наталя накладає на себе руки. Цинічно звучать слова цього «народолюбця»: «Нет! Бежать отсюда, и моментально! Тут очумеешь от этой глуши, без света и воздуха!»

Цікаве відгомонам ідейних шукань тогочасної інтелігенції є і глибоко психологічне оповідання «Над пропастью».

Багатогранна творчість Старицького має неминуще значення. Письменник сприяв подальшому розвитку української літературної мови і красивого письменства в цілому. Твори його відзначаються широким діапазоном мовностилістичних пластів — від розмовно-побутового до романтично-піднесеного, від віжно-інтимного до іронічно-саркастичного, засобами якого гнівно таврується «свинцева мерзота» капіталістичного світу. Багато письменник «викував» слів-неологізмів. Відомі його словотвори — «мрія», «не-стяма», «байдужість», «страдниця», «приємність», «чарівливий», «пестливий» та інші — увійшли в мовний актив народу, вживаються і нині, «втративши» свого автора.

Мистецтво і література минулих епох — це і джерело нашого духовного розвитку, і неповторні пам'ятки минулих часів, і могутній стимул творення нової культури. Велика розмаїта мистецька спадщина М. Старицького живе повним життям і сьогодні, вона активно впливає на наших сучасників, зберігаючи не тільки історико-пізнавальну цінність, а й виховну та естетичну. Співець трудової людини, письменник у своїх творах утверджував її високу мораль і етику, волелюбність і високий патріотизм, немеркнучу красу народної душі, яку не могли знівечити віки визиску, жорстокості, наруги. Творчість М. Старицького стала органічною предтечею радянського соціалістичного мистецтва.

ЛЮДМИЛА ДЕМ'ЯНІВСЬКА

**ОРИГІНАЛЬНІ
ПОЕТИЧНІ ТВОРИ**

ЖДАННЯ

За гай скотилось сонце ясне,
Хмарок рожевих цілий рій
В безодні синій тане, гасне,
Мов злotosяйне пасмо мрій;
Вітрець упав; з садочка лине
Струмком живущим пишний дух,
З черемх убрання лебедине
Часами ронить срібний пух;
Вже гомін стих, туман над ставом
Серпанком хвилявим ляга;
Темніша небо... і небавом
В садочок зірка дорога
Увійде легкою ходою...
Я жду і краюся нудьгою,
Шукаю скрізь палких очей...
Ось тьохнув щасно соловей —
Її ж нема! Ідуть хвилини,
Земля, здається, аж горить...
А все нема, нема зорини!
Я жду — і віком стала мить!
Вже ніч зліта крилом імлявим,
Осяйна безліччю лампад...
Ген місяць видом величавим
З-поза тополь зирнув у сад —
Її ж нема... Я муку чую:
Холоне серце... голова,
Мов крутінь в бурю навісную,
Мене жадоба порива...
Її ж нема!.. І враз, раптово
Рученьки білі, запашні
Лягли на рамена мені...
Зайнявся дух... урвалось слово...
Вуста з вустами ізлились,
І ми над зорі понеслись,
В очах палких втопивши очі...

О піч! О любовці співочі!
О чародійні в яві сні
На святі першої весни!

1865

В САДКУ

(О. П. Д-вій)

Сядьмо тут, рибчино, під кущами,—
В холодку так славно одпочити...
Подивись, яким шатром над нами
Явір цей розкинув пишні віти;

Цвітом геть укрита вся пахучим
Край його ген вишенька біліє;
Лист аж гра під променем блискучим
Та в якійсь дрімоті наче мліє;

Проти нас, мов батько між синами,
Дуб підняв своє погорде чоло,
Мов отаман, між тими дубками,
Що ростуть і шепотять навколо.

А вгорі ж нема блакиті міри,
В тій безодні потопає око...
Тихо скрізь, на серці більше віри,
І думки здіймаються високо.

1866

ІЗНОВ НУДЬГА

Ізнов нудьга, непрохана кума!
І серце буцим жде якоїсь-то отрути...
Мовчи, бездольнеє! Недовго нам тягнути,—
Доплентались, що й світла вже нема!

Чого чекать? — Одурено гадкій,
Оббрехано псальми моєї віри,

Знесилено кайданами заміри
І стоптано найкращі квітки...

Була доба, надія розцвіла —
І багатир пізнав сірому брата,
І працею заворушилась хата
На користь рідного села.

Була доба — минулися святки,
І хуртовиною розкидана отара:
Так над садок збіжить північна хмара —
І цвіт приб'є, й порозкида листки!

[1868]

ДО ПОДРУГИ

Не руш, о подруго, не руш моєї врази,
Бо хоч твоя рука тендітна й молода,
А все ж поворухне і муки ті, і сльози,
Від котрих ти сама б відскочила бліда!

Не заглядай в мою отруєну душу,
Не воруши пережитих хвилин:
Нащо те пам'ятать, що я забути мушу,
Що полягло давно під попелом руїн.

Невже-таки юрбі, холодній і зрадливій,
Я звірив би нудьгу і жаль мій голосний,
Невже на регіт їх, на регіт їх кривдивий,
Я показав би враз моїх отрутих гній?!

Там є багато сліз — і не моїх єдиних, —
Багато сліз чужих, гірких і тяжких дум,
Багато крові є... Е, ні, моя дитино,
Не видам скарбу я мого людям на глум!

Ти, доню, і сама ще молода душею,
І повна гадок ти і радісних надій;
Нащо тобі знайомитись з нудьгою
І куштувати слізний трунок мій?..

В твоїх очах тепер кохання тихе сяє,—
Тобі не пережить сердечних, тяжких мук:
Он гілочка, дивись,— зелена, а всихає,
Бо бурєю переламало сук.

[1868]

ВЕЧІРНЯ

Ніч насунулась, на небі
Зоря засвітила.
Людські сльози і турботи
Соном оповила.
Люди сплять; усюди тиша,
Тиша та темрява...
Тільки в церкві нашої вбогій
Ще іде відправа.
Заверну лишень туди я,
На святу вечірню,
Та розважу свою душу,
Душу незагійню.
В церкві сумно; ледве сяють
Променем тлумливим
Де-не-де свічки воскові,
Голосом журливим
Дяк прочитує молитви;
Слухають їх мовчки,
Кладучи хрести на груди,
Два діди в куточку;
Перед образом святої
Матері цариці
Тихо плаче навколішках
Одна молодиця...
І в очах така віра
І таке благання,
Мов остання та молитва —
Перше бажання!
Чи ти молишся так палко
За свою дружину?
Чи вже мати,— то прохаєш
За рідного сина,
За сокола вродливого,

Прохану дитину?
Далеко він, не вернеться,—
Марно на чужину
Гадками ти лігатимеш...
Або, може, діти
Від холоду та голоду
Плачуть, неповиті;
Малесенькі, дрібнесенькі —
Нема заповоги,
Й за їх дрібними сльозами
Ти благаеть бога?
Або, може?.. Хто загляне
В те чужеє горе?
І німе воно й глибоке,
Як те синє море.
По щоках тільки по блідих
В тебе ллються сльози,
Та від туги гнеться стан твій,
Мов од вітру лози!

[1868]

ДУМКА

Хвилями котиться голос,
Мов розлягається луг;
Тихо та гарно в садочку,
Цвіту вишневого дух.

В темряві неба, високо,
Променем зірка мигтить;
Хворую душу моторно
Світом вечірнім зорить.

В серці таємничі дії,
Згага кохання і сліз;
Гадки за гадками линуць,—
Дум заповітних послід:

Стежка потрачених марно
Праці і літ молодих,
Зблідлі, прихильні надії,
Людський ущипливий сміх...

В лузі ж співа соловейко,—
Пісня захоплює дух;
Хвилями котиться голос,
Аж розлягається луг!

[1868]

НА ОЗЕРІ

Як пишно тут! Покинув я весло,
Нехай пливе мій човен за водою...
Мов зайнялось вогняною стягою
На заході розтопленеє скло.

Ані дихне... Ген-ген туман густий
Вже огорта наміткою діброви;
З чола твого мов хвилі ті шовкові
Розсипались під промінь золотий.

Не ворухись! Твій образ у воді,
Мов намальований, хороший, як те небо,
Гойдається і зваджує до себе
У глибінь ту, в безкраїни бліді...

О дівчино! Кохаю і люблю!
Спинить себе не маю більше сили,—
Хоч пригорни, хоч у прозорі хвилі
Я кинуся і лихо потоплю!

1869

ВЕСНА

Весна іде. Сніги чорніють;
З-під них поживклі та бліді
Виходять руна; скрізь леліють
Озера талої води.
На плеса з вирію ключами
Високо линуть журавлі...
А з сел шляхами чи річками

Бредуть уже старі й малі
Шукать у городі придоби:
Прохарчувала їх зима, —
Позбулись хліба і худоби,
До того й пошесть, мов чума,
Забрала геть робочих з хати...
І довелось тепер шукати
Дочці і матері шага...
Плуганять босі; з холоднечі
Немов сап'янці на ногах:
Марцьовий смадить вид і плечі.
Латкми грає по свитках.

Прийшли і стали, босі й голі,
Купця чекають край стіни...
Гай, гай! Не трібні тут мозолі:
Шукають іншого пани
Неситим оком... Промінь гасне
На позолочених хрестах;
Кругом розкішне та прекрасне,
Убране, мовби на святках,
Гуляє панство, зустрічає
Собі на втіхоньку весну...
Хто ж вас, дівчатка, привітав?
Хто пустить на ніч? Чи без сну
Й без хліба вам отут стояти?
Лябонь... Байдужі пишні шати...
Або здеруть тяжку ціну...
Весна їм шле гадки крилаті
На всяку втіху навісну...

1870

ВИКЛИК

Ніч яка, господи, місячна, зоряна!
Ясно, хоч голки збирай.
Вийди, кохана, працю зморена,
Хоч на хвилиночку в гай!

Сядемо вкупі ми тут під калиною —
І над панами я пан!

Глянь, моя рибонько, — хвилию срібною
Стелиться полем туман.

Гай чарівний, ніби променем всипаний,
Чи загадався, чи спить;
Он на стрункій та високій осичині
Листя жагою тремтить.

Небо незміряне всипане зорями, —
Що то за божя краса!
Перлами ясними он під тополями
Грає краплиста роса.

Ти не лякайся-бо, що свої ніженьки
Вмочиш у срібну росу;
Я тебе, вірна, аж до хатиноньки
Сам на руках однесу.

Ти не лякайся, що змерзнеш, лебедонько:
Тепло — ні вітру, ні хмар...
Я пригорну тебе щиро до серденька,
А воно гріє, як жар.

Ти не лякайся, щоб злбба підслухала
Тиху розмову твою:
Нічка приспала всіх, соном окутала —
Ані шелесне в гаю!

Сплять вороги твої, змуджені працею, —
Нас не сполохає сміх...
Чи ж нам, окраденим долею нашою,
Й хвиля кохання — за гріх?

1872

ДО СЛОВ'ЯН

Чи довго ще будуть нас кривдити на світі
Напасті та злоба кривава?
Чи ми ж не одної пак матері діти?
Чи жити не маємо права?

За віщо ж розрада? Для чого не милі
Братам наші щирі жадання?
Кого ми чіпали, кому причинили
Неволю, біду, руйнування?

Ми тільки боролись за власную хату,
За те, що нам дорого й нині;
Бажаємо ми і тепер небагато —
Розвою й освіти родині:

Щоб правда, свій розум і слово співоче
Та щастя — ширіли в народі!
Ми всіх пригорнули б до серця охоче,
У власній та вільній господі!

Чому не ймеш віри ти, брате-москалю,
Невже ти лякаєшся зради?
З тобою недолі нас кривно з'єднали —
Не буде між нами розради!

А ти, брате-ляше, — невже пак до суду
Між нами розлад бідолашний?!
Ой скинь-бо з очей твої колишню полуду
Та праведно глянь, необачний:

Якби взуїти не стали між нами,
Не знали б ми вкупі недолі;
Бо ми не кували других кайданами,
Чужої не нищили волі!

Хай чех оповіда, чи ми не стояли
За справу братерню горою?
Та з Жижкою вкупі ж діди наші дбали
Й здобули козацького строю!

Хай сербин розкаже, чи ми не братались
Оружно у щасті і горі;
За віру, за волю чи ми ж не рубались
На полі, на горах, на морі?

Спитайте словака — і той не згадає
Од нас коли-небудь образи:
Злоби не було в нашім серці й немає —
Ми хтіли б загоїти врази!

До згоди ж, до гурту, до купи, слов'яне,
Забудьмо старезнії чвари!
Вгамуймо, братове, розладдя погане:
Встають-бо на заході хмари!..

Спізнаймося сами, вважаймо на брата —
Тоді усміхнеться нам доля;
Тоді не дамо ми німоті урвати
Ні кроку слов'янського поля!

Подаймо ж ми руки на вічне кохання
І крикнім на бенкеті згоди:
«Ми цілому світу бажаєм — братання,
Поради, освіти й свободи!»

1872

ДО АЛЬБОМУ

(О. П. К-ч)

Хай нагада себе в цім слові
Здавен прихильний вам піїт:
— Не скривдив він святій любові
І пориванням давніх літ!
Колись байдужими перстами
Перекидаючи листки,
Ви спогадаєте і сами
Свої колишнії гадки,
Давно промучені хвилини
Рожевих образів та мрій...
Так часом пісні згук єдиний
Зрива нам згадок цілий рій!

1873

Як часом у тебе заграє
Ухмилка на ясних устах,
Мене мимохить огортає
Якийсь несподіваний страх:

В очах твоїх одблиск блакиті,
А в серці сумир'я святе...
Чи зможеш боротися в світі,
Чи снігом твій шлях замете?

Чи ти між тієї пишноти
Розкішних осяяних заль
До рідного краю й голоти
Сховаєш на серденьку жаль?

А чи на єдвабі, на злоті
Забудеш найкращу мету
Та в тім запанілім болоті
Потопиш і душу святу?

1874

МІЙ РАЙ

Чого свої очі, чого свої милі
Вмивавш гіркими слізьми?
Хіба ж ти не знаєш, що люди, як хвилі,
Байдужі, холодні, німі!

Кепкують над краєм твоїм сиротливим,
Ти крушишся серцем сама...
Хіба ж ти не знаєш, що в світі кривдивім
Ні ради, ні правди нема!

Якщо мене вірно, возуле, кохавш,
То ти на людей не вважай;
Хіба ж ти не бачиш, хіба ж ти не знаєш,
Що ти моє щастя, мій рай!

1874

* * *

Зіходить місяць, гаснуть зорі,
З-за гаю спів несе луна...
А у минулім, як у морі,

Усе кохане порина,
Мене лишаючи з нудьгою...
Мій крини, скроплений росою!
З тобою ледве ми зійшлись
На ту хвилину — й розійшлись
До віку вічного, до суду;
Але твій образ дорогий,
Мов промінь сонячний, благий,
Зігнав з очей моїх полуду
І хоч на мить, а освітив
Пітьму моїх похмурих днів.
Де ти все, кохана мріє?
Чи й досі очі чарівні?
Чи й досі в серці звага тліє?
Чи, може, літа дошкульні
Покрали все, — ухмилку милу,
Красу, відвагу непохилу,
І в душу змучену, німу
Уже павіяли зиму?
Чи й то... обридли бідкування,
І ти з-за хліба, з-за тепла
Якомусь пану продала
Свої найкращі поривання
Та серед розкоші й пишнот
Забула скорбний свій народ?
Ні, ні! Пробач, мій квіте красний,
За слово марне та старе:
У тебе в серці племін ясний
Повік, я вірю, не замре,
Бо все, що малось в ній святого,
Було не з голосу чужого,
А перемучене своє...
Ти, певно, ціле житіє
За брата прикро покладала,
Йому, як добрая сестра,
Усі скарби свого добра
Ти без жалю офірувала...
І за високий той учин
Вінок заробиш ти з тернин!

[1882]

ПРОЩАННЯ

Бувай здоров, мій рідний краю,
В останній раз я спознаю
Твою довічну красу!
Прощай усе: поля, діброви,
Дніпро широкий, бір сосновий,
Убраний в ранню росу!
Прощай, садочок, мій будинок,
Де після праці одпочинок
І я, бездольний, мав колись;
Де дні точилися щасливі
І де бажання полохливі
У ритми голосно плелись;
Де ти, голубко сизокрила,
Своїм коханням освітила
Стежки життя мого сумні,
Де ти піснями серед стуми
Збудила сонні мої думи
І душу зрушила мені.
А кілька малость тоді віри,
Які величнії заміри
Пестив і в серці я кохав —
На користь рідній Україні,
На благо їй, моїй святині,
Своє життя заповідав!
А сталося що? Зламались крила,
І я сиджу біля могили
Її питаю долю навісну:
Нащо ти серце ошукала
І замість слави дарувала
Мені заранню сю труну?
За віщо вас, мої надії,
Минулі сни, поблідлі мрії,
Окрив той морок і мана?
Невже мирська біда — облуда,
Невже на посміх тільки люду
Здалась сльоза моя сумна?
І не спом'яне ні єдине,
Як я кохав мою родину,
Як я пестив її краси?
Як вболівав було душею
Над сиротиною своєю,
Тривав на кращії часи!

Погасло світло... час спочити
І в тій безодні потопити
Розбитий серця мого рай...
Прощай же, кривная родино,
Щаслива будь — і свого сина
Лихим ти словом не згадай!

1875 року, 1 серпня

ДО И. Я. Р-А

Оце переглядав колишні листи...
Яка безодня вже лягла між тим минулим!
Давно пак діялось? А серце сном нечулим,
Мов павутиною, устиг час оплести...
І де та міць моя, надії парубочі —
Розбуркати співочим словом край,
Скропить цілющою незрячим людям очі
Й навіяти сподіванку на рай?
Нема уже юнацьких мрій ущир'я,
Затемрилось душі моєї скло,
Підкралося плазком бліде зневір'я
І холодом надії сповило...
Де ж ви тепер, товариші-братове?
Чи привітала доля вас в житті?
Чи гинете в снігах за слово нове?
Чи продали свої гадки святі?
Невже у вас припало серце гниллю
І не вража сльоза бідот людських?
Невже-таки суспільному зусиллю
Не влагодить законів обчеських?
Невже усі сердечні наші муки
Не надихнуть бодай хороших снів,
І над сльозами страдників дідів
Ще насміються зіпечені внуки?

1875

НЕМА ПРАВДИ

Україно, моя рідна нене!
Ой тяжке життя твоє й мерзенне!
Що як гляну на гаї темряві —
Тільки вбачу річеньки криваві,
Що як гляну на степи широкі —
Тільки вбачу могилки високі,
Що як гляну на поля-долини —
Усе рідне пропадає, гине...
Ох ти люду, нещасливий люду!
Як і перше, твою кров п'ють всюди —
П'ють жида й панів частують в дяку;
Бач, усім прийшлась вона до смаку,
І охочих розвелось до ката —
Гріють добре й свої свого брата!
Тільки слава, що ти маєш волю,
А і досі проклинаєш долю;
Бо з твоєї багатіють праці
Ті, що мають цукерні й палаци,
А у тебе все старі ще латки,
Лиш щороку більшають податки.
А податки б на громадські треби —
Тільки, брате, певно не для тебе;
Ти роби і плати гроші всюди,
Не тобі знать, хто там порать буде!
Плати більш, щоб менше було лишку,
Бо одно — їх понесеш до шинку...
І у кухлі отої отрути
Там затопиш своє горе й скрути!
Ой не спиться, не лежиться в хаті,
А на серці якийсь тяжкий нуд:
Мені б хтілось помолитись, брате,
За наш темний, всетерплячий люд;
За той люд, що полягав кістками,
Що наш край від ляха боронив —
І за те зробився кріпаками
У свої старшини — панів;
За той люд, що незлічимі роки
Нам робив сутужно під ярмом
Та з нужди, з натуги, з замороки
Помарнів і перевівсь гуртом;
Що тепера без освіти й віри

Йде в клеймом догани на лиці,
Мов заблуда в пущі неомірій
В глузу ніч без світла у руці.

[1876]

★ ★ ★

Ох і серце нудне, серце мов трудне,
Стукотить у грудях, дзвонить, як на трумпі,
День і ніч від тебе не діжду спочину,
Дай же хоч забутись на малу хвилину!

Хоч на мить позбудусь гвалту нависного,
Хоч у сні не вчую стогону людського,—
Бо той гвалт, і стогін, і ворожі гуки
Завдають щоденно нерозважні муки!

1876

ЗА ЛИХИМИ ВЛАДАРЯМИ

Ой коли б в тісній хаті
Повставали ви, чубаті,
Та зирнули геть навколо —
В вас би серце похолело,
Не пізнали б навіть мамі...
За лихими владарями!

Де ліси були темряві —
Там тепер пеньки коряві
Бовваніють лихаями:
Наче вугіль на пожежі
Без зеленої одежі...
За лихими владарями!

Де паслися вільно коні
По зеленій оболоні,
Геть оточений лугами,—
Там тепер жидівські кози
Об'їдають хирні лози...
За лихими владарями!

Де родючих нив по полю
Селянину було вволю,
Тільки впорався б руками,—
Там тепер такі напасті,
Що й худоби ніде пасти...
За лихими владарями!

Де плесá ясні, чималі
З очерету виглядали,
Мов свічада з тії рями,—
Там тепер по кочковині
Шпацірують лише свині...
За лихими владарями!

Де в садках, немов віночки,
Мріли всюди хуторочки
З островерхими хатами —
Там смердять тепера тільки
Броварі й льохи горілки...
За лихими владарями!

Де Дніпра-Славути хвилі
Наші предки непохилі
Рвали вільними чайками —
Там тепер або калюжі,
Або мілі й виспи дужі...
За лихими владарями!

Де народ був рослий, сильний,
І моторний, і прихильний,
Як сміхóm, так і піснями,—
Там тепер слабі, понурі
Люди ледве носять шкури...
За лихими владарями!

1876

* * *

Не сумуй, моя зоре кохана,
Нишком сліз не втирай рукавом:
Чи ж я винен, що скрутонька зрана
Опрягла нас тяженим ярмом?

Не помисли, моя ти порадо,—
Що до тебе я став не таким,
Що се вичахле серце не радо
Й милуванням коханим твоїм.

Що й тебе, як колись, не милую...
Не до того, сердешна, мені!
Подивись на цю руку худую —
Ой, пала вона вся у вогні.

На щоках моїх жовтих, запалих
Мов та пляма червона горить,
А у грудях, надірваних, в'ялих,
Щось рухливо стиска і цемить.

І не здужаю знять уже руки,
Щоб тебе захистить од нужди...
Прийняли вони лиха і муки,
А таки не зломали біди.

Вона нас з своїх лап не пускає,
Не дає розігнути й спини...
Вже й тепер доробився до краю,
До снаги, до німої труни!

То й всміхнутись не маю я зваги
На твій усміх коханий, ясний,
Не шукай у тім серці розваги,
Де завівся робак навісний!

Так воно, як і перше, кохає,
А відповіді ласці не дасть,
Бо запевно, натружене, знає,
Що недовго топтатиме ряс.

Що зостанешся ти сиротою
Та дізнаєшся горя-біди;
Пройде марно тяжкою тропою
В лихолітті твій вік молодий.

Полиняють ці брови, ці очі,
Помарніє личенько твоє,—
І ніхто пожаліти не схоче,
Бо у всякого лихо своє!

Тим-то серце у мене аж в'яне,
Як рука мене лащить твоя...
Не подумай же, серце кохане,
Що до тебе байдужим став я!

1876

НЕ ЗГАДУЙ

Не згадуй, мій друже, мій милий,
Не жур мого серця ти вкрай:
Давно занесли уже хвилі
У море безодне наш рай:

Несила, немога, коханий,
Минуле вернути назад —
Ми тільки здратуємо рани,
Що кожен загоїти б рад.

Розстатись не зважимо духу,
А щастя зламали самі...
Не треба ж ні слова, ні руку —
Ми будьмо, як камінь, німі;

Бо й серце розбите, недуже,
Мов камінь, у грудях, лежить...
Не згадуй же, голубе-друже,
Того, що не може ожити!

1876

МАРУСИ

Не плач, моя доле кохана,
Шануй оченята-зірки:
Тебе оганьбила догана,
Образили пані бридні;

Із тебе сміялися знову
На гулянці майській в гаю,—
За одіж селянську, крайову,
За мову питиму твою...

Утри свої сльози срібляні,
Глузуй з непулящих сама:
Хіба ж хто не знає, що в пані
Сумління на серці нема?

Яке їй, скажи мені, діло
До нас, роботящих людей?
Вона убира своє тіло
Для спещених, заздрих очей;

Ще змалку брехнею повита,
Вона тільки знає одно,
Щоб блиском свого оксамита
Других затопити в багно...

Душі її скарб ради злота
Бруднився чималі рази...
Чи ж варт ота панська пустота
Й одної твоєї сльози?!

1876

ДО ШЕВЧЕНКА

Читаю знов тяжкі глаголи,
Ридання, мучення співця;
Такої муки ще ніколи
Не спочував на серці я!

Ти вік страждав, гірку пив чашу,
Та хоч з надією умер
На слухний час, на волю нашу!..
А от устав би ти тепер
Та подивився на ту волю,
Які ми стали козаки!
Либонь, з невтерпного болю

Твої б розпалися й кістки!
Усюди здирство, плач і стогін,
Одні жиріють лиш жида,
Опріч панів, тепер з нас кожен
Досхочу вточує руди.
Працюй на всіх, роби до поту,
Не розгинаючи спини,
Бо все запродане деспоту,
Все в пана, жида й старшини.
Плати за все: за суд неправий,
За зроблений на тебе ж бич,
За військо те, що в час кривавий
Зідре три шкури з твоїх пліч,
За шмат землі ще предківськoї,
За хату вбогую твою,
За сіль, за чарку ту гіркої,
За жінку та дрібну сім'ю,
За те, що молишся, за бога,
За душу грішну заплати,
А як дійде кінця дорога,
Без плати й в землю не лягти!
Хирій, здихай в хліві, в полові,
Поки зрабують, і той гній...
Навіть на рідній своїй мові
Сказати слова не посмії!
Забудь її, і пісню тую,
Що мати скорбная вела,
Щоби на спогадку лихую
Вона тебе не навела!
Забудь і ймення України,
Зречись дідів своїх, батьків,
Всієї кривної родини,
Пошийся в шкуру ворогів,
Начни душити свого ж брата;
Тоді ще, може, як-не-як
Від трапези лихого ката
Й тобі дістанеться кістяк!..

Не то — штемпований і голий
Блукай, поки зійде зоря...
Так отакої, батьку, волі
Ми дочекали від царя!

[1876]

ДО МОЛОДІ

На вас, завзяті юнаки,
Що возлюбили Україну,
Кладу найкращії гадки,
Мою сподіванку єдину!

В вас молода ще грає кров,
В думках у вас немає бруду,
І в серці гріється любов
До обздоленого люду.

Ховайте ж ви її собі,
Не розмантачуючи всує,
Нехай ваш дух вона гартує
В житті, у чесній боротьбі.

Не забувайте рідних хат,
Де лихо гіршає щоднини...
Не можна гаяти й хвилини,
Поки ще стогне менший брат!

Поки живий, мерщій несіть
Сліпому світиво просвіти,
І в серце, смертю сповите,
Живу надію закропіть!

Вшануйте, друзі, рідну річ,
Назвіть голосно своєю
Та розженіте над землею
Непереможну, темну ніч!

Хай всяк жене, а ви любіть
Свою знесилену родину —
Й за неї сили до загину
І навіть душу положіть!!

1876

НА ПРОВДИ

(М. П. Драгоманову)

Чи доведеться, мильний друже,
З тобою стрінутись, чи ні?
Чи серце труднее, недуже
Й поляже в іншій стороні?

В тяжку хвилину розставання,
Здавалось,— весело пили,
Ширококрили сподівання
Тобі на проводи несли;

Але в речах тремтів наш голос,
Схилявся кожен над столом,—
Немов тяжкий, достиглий колос,
Підбитий в корені серпом...

Так горе нишком підкрадалось.
Хтось пісню весело завів;
Але ж і в пісні тій, здавалось,
Гучав, мов з похорону, спів...

І час настав,— ми обнялися:
«Прощай, апостоле, прощай!»
Ти сполотнів, і полилися
У тебе сльози невзначай...

«Прощай,— нечадовго!» Надія
Нас ошукала, брате мій:
І досі тішитись й радіє
Наш лютий ворог навісний,

І досі ніч, нема просвіти,
Рука спускається слаба,
Мовчать одуренії діти
Здавен забитого раба...

Цілують руку того ката,
Що їх окручує гуртом,
І свого мученя-собрата
На чужину женуть. З сміхом...

Коли ж ми стрінемось в тобою,
Скажи, мій друже, ти мені?
Коли втнемо ми не такої
На нашій рідній чужині?

1876

ДО БРОНІ

До броні! Настала година слухна
Повстати за край в обороні,
Бо вже доконала неволя страшна,
До броні, слов'яни, до броні!

Ми тягар срамотних, тяжких кайданів
Носили так довго в полоні,
Що більше несила стерпіти катів.
До броні, слов'яни, до броні!

Вже села палають, мов чорний той плат,
Закутує дим оболоні,
Як звір скаженіє ненадлий наш кат...
До броні, слов'яни, до броні!

Геть набік всі чвари й змагання бридке,
З'єднаймось у братському гроні,
Всі разом повстаньмо за право людське...
До броні, слов'яни, до броні!

Нехай загориться одвагою кров,
Хай вихорем зірвуться копі
І в січу славетну нас винесуть знов...
До броні, слов'яни, до броні!

Чи слави доскочим, чи всі без снаги
Поляжем на матернім лоні,—
Розбуркали лева,— тремтіть, вороги!
До броні, слов'яни, до броні!

[1882]

НА НОВИЙ РІК

Минає рік... нудний, окритий млою...
Без радощів, без ясних навіть днів...
Мов каганець, засвічений без дою,
Він не горів, а тільки-но чадів.
І чадом тим давив нам серце кволе,
Окраював сподіванкам крило...
Незчулися, як рідне наше поле
Скував мороз і снігом замело...
Але дарма! Чарки піднімем вгору,
Щоб пережить цю безпросвітню пору!

Минає рік... Ступінь знов до могили
І ще на рік постарівсь білий світ!
Підбились ми, дастьбі булої сили,
Розгублена в дорозі зниклих літ...
Проте, хоч наш припав морозом волос,
Хоч тугою пригнічене чоло,
А все ж, поки тремтить у грудях голос,
Ми крикнемо, як в давні дні було:
«За розвиток на рідній мові твору,
За слово те чарки піднімем вгору!»

Ми чесно йшли, любили щиро брата,
Кохалися в добрі його душі
І вірили, що прийдуть швидко свята,
Прогляне світ у цій німій глуші...
Що ж? Хоч думкам не сталося простору,
Але за них чарки піднімем вгору!

Минає рік... і в темряві безодні
Несе людських багато сліз і мук...
І рідшають, знай, сіячі народні,
На труд тяжкий не вистачає рук,
І не рясне зібралося нас коло:
Одні лягли в труні дочасовій,
Другі за те, щоб вище дерти чоло,
За ласощі, великопанський гній —
Запродали свою святую віру...

...
Але знайшлись і куті в криці груди,
З яких біда кресала-но вогонь;

Вони несли без ляку світло всюди
І в боротьбі не стали осторонь...
Розкидані по нетрях несходимих,
На чужині, в тяжкій самотині,
Вони болять лиш за братів родимих,
Вони скорблять по рідній стороні
Й вітають нас думками в цю пору,
Підіймемо ж за них чарки ми вгору!

1877

★ ★ ★

Коли засну навіки в домовині
Й сира земля поляже на мені,
Чи хто згада поета на родині,
Чи прийде хто на гроб сумний, чи ні?

Кому прийти? Свої я думи-муки
Співав собі в святій самотині:
Злобителі мені в'язали руки,
А друзяки не рятували, ні!

Удвох лишень з дружиною-нудьгою
Ми плентались невідомим шляхом:
Життя пішло на боротьбу з бідю,
Не вславившись ухваленим трудом.

І от стою я край могили вині,
Під тяжкою переболілих літ...
Так без роси, на спеці, у пустині
І хиріє, і в'яне вутлий цвіт!

1877

НА ПРЮ!

На прю! Без ляку і зневіри —
За правду, волю й рідний край!
Бо завзялися бузувіри
Народ наш винищити вкрай.

Повсюди чад, а ворог лютий
Пекельні бенкети справля,
Гнітить наш мозок неокутий
І точить сили, наче тля!

Хоч мало нас, та наша сила
Росте у правді наших дум —
Понесемо ж ми гордо, сміло
На вражий регіт і на глум

Новий псалом живого слова:
В йому не пагуба стара,
А світло лагоди, любові,
Братерства, волі та добра.

Угору стяг! Най кат шалів,
Най тисне нас, та се ж на мить!
Бо іскру ту святу, що тліє,
Несила ворогу згасить:

Вона з'єдна слов'ян до купи,
Дасть силу серцю, голові —
І через скошенії трупи
Перейдуть страдники нові!

На прою ж! До смерті, до загину —
Другого викруту нема!
І хто уникне й на хвилину —
Хай буде проклятий всіма!

[1882]

СМЕРТЬ СЛОВ'ЯНИНА

Лежав він у крові, пронизаний ножем...
В останній боротьбі його здіймались руки,
І падали з непам'ятної муки
За груди, спечені вогнем.

В очах іще немов життя було,
Але вже смерть йому вкривала чоло...
А тут вогонь аж гоготів навколо
Та злизував пожежею село.

Крізь чад і дим, немов у пеклі тім,
Мигтіли де-не-де озвірені катюги;
Мішався крик і регіт од наруги,
Що коїлась невольникам святим...

А він лежав, безсилий допомгти
Своїм братам, що гинули за волю,
І в голові, змордованій од болю,
Мутнилися думок, гадок крихти;

Похмурі дні мигтіли в очах сном,—
Гірке життя під канчуком ворожим,
Заплямлене покором тим негожим,
Зневажене невірницьким ярмом...

Єдина мить просвіту у ночі —
Кохання запальне, садок, гілля крушини,
І очі лагідні голубоньки дівчини,
Та хвилі кіс на пишному плечі...

І скрута знов — невірська праця, нуд,
Наруга над святим того невіри-пана,
Ображена звірюкою кохана,
І збурений повстанням рідний люд...

Аж ось учувсь йому знайомий глас.
Він долинув крізь темряву бурхливу...
Востаннє зір борця зайнявся з гніву
І з стогоном в несилі тяжкій згас.

1877

НИВА

— Гей ти, ниво,— в тебе гону
Од Карпату аж до Дону!
Та широка ж; як погляну,
Геть укрижаєсь нилимами,
Огорнулася лугами,
Простяглася до Лиману.

Що ж то, ниво, лихом збита,
Потом, кровію полита,

Ниньки сталося з тобою?
Не красуєшся стогами,
Не пишасяшся скирта́ми,
А глушишся лободою?

— Ой ви, жалібники-діти,
Та не вам би й говорити,
Як самі байдуже спали!
Де ж були ви? Інші руки
Завдавали рідній муки,
Реп'яхами засівали!

Колись добре я родила:
Виростала з мене сила
Ворогам на страх і горе!
А тепер я геть дичаю
І не бачу скруті краю,
Бо ніхто мене не оре!

— Правда, ниво! За сльозами
Не рушали ми з ралами...
Гайда ж в поле! Гине нива!
Додамо до праці руки:
Хоч не ми, то діти, внуки —
А таки діждуться жнива!

1877

ПАМ'ЯТІ М. Ф. Л.

Душа болить од поривання,
Німіють з туги почуття...
Яке урвалося дихання,
Яке погасло знов життя!
Не стало друга в нас, не стало,
Підбита сила ще одна —
А їх без того так замало...
О доле, доле навісна!
Чого ненатло ти лютуєш
І душу чисту, як роса,
Від нас береш, а не квітуєш
Того, хто каменем звиса?

1878

В грудях вогонь, холодне повівання
Вже чую смерті над чолом...
І знов зрина пекучеє питання,
Яким заснути маю сном?

Чи в ту страшну, сподівану хвилину,
Коли перерветься життя,
Все, що любив, і сам цілком я згину?
Погаснуть враз всі почуття?

Чи та любов переживе могилу,
І буде знов моя душа страждать
За свій народ, за Україну милу,
Про неї думати, гадать?

Над селами обдертими літати
І люду, в темрявім кутку,
На боротьбу відвагу надихати
Й будити силу в сповитку?

О, коли так, — в обіймища холодні
Хоч зараз ляжу у труну,
І без жалю, у б́езвісті безодні
На віки вічної пірну!

1878

РЕДАКТОРОВІ

Війна, війна! Часописи лукаві
Розпалюють, разносять скрізь брехню.
Що наш народ жадає, прагне слави,
Що на страшну, кривавую стерню

В отчизні все живе нести готове
І голову, й останній шаг, і труд...
О наймите, продажний лихослове!
Чи ти ж питає, що дума скорбний люд?

Чи ти вбачав оті хати подерті,
Де з сліз людських аж вогкість полягла,

Де голод — пан, де своєволя смерті,
Де кублиться з віків неволя й мла?

Чи ти знавав, як точить доля ржава
Ще змолоду робітничу сім'ю?
На що ж рабу обшарпаному слава,—
Щоб нею ще засіяти ріллю?

Похнюпившись, бідак одно вчуває,
Що шле господь нове нещастя знов,
І тим, де хоч, байдуже смерть стрічає,
Що точиться і дома його кров!

1879

НА СТРАСТЯХ

Голосить дзвін... В церквах сумна одправа...
Кадильний дим, осяяний вогнем,
І ницем люд...— Кому співаєш — «слава»?
Чиїм ти молишся «страстям»?

Чи відаєш: ти справді був голоті
Найщирший бог, бог мученів-рабів,
Розіп'ятий, забитий на Голготі
За слово те, що зняв проти панів...

Чого ж стоять невіри і пронози,
Чого сюди на поминки прийшли
Оті, що господа, борця за людські сльози,
Самі на смерть, як бунтаря, зняли?

Не відаєш, мій люде темний, голий...
Ти молишся, щоб душу одвести,
І в розум твій не западе ніколи,
Що тепеш ти на себе сам хрести...

Як в оний час, так і тепер на муки
Віддав би ти апостолів своїх...
О господи! Коли ж той світ жауни
Опросвітить твоїх дітей сліпих?

1879

Тяжко, важко по світу нудитись
Із срамотним тавром на чолі,
А ще тяжче на брата дивитись,
Як бідує на власній землі,
Як принизивсь у рабській покорі,
Відцуравшись нарешті й себе...
Бачить все й не здолать у тім горі
Помогти, бо й само ти слабе...
Ой, вся жовч закипить, заклекоче,
Здавить горло, що ледве дихнуть,
І, закривши свій вид, свої очі,—
Проклянеш ти себе й свою путь!

1879

Де мені подітись з лютою нудьгою,
Чим мені розбити злую тугу-муку?
Ох, давно я зняв би вже на себе руку,
Тільки груди давить жалість за тобою:
Що на тебе гляну, зіронько єдина,—
Мов з хреста ти знята, біла, наче глина,
Хилишся од вітру, руки мовчки ломип
І, як перли, сльози без ридання ронип...
Ох, печуть ті сльози полум'ям неситим
Серце мов хворе надвоє розбите:
Що одна, бездольна,— ледве душа втрима,
А друга, байдужа,— все перед очима!

1879

КРАЙ КОМИНКА

В моїй хатині тепло, сухо,
Палають весело дрова;
Надворі ж оха завірюха,
Мов звір голодний завива,
І наддає пергу гризоті

Та каламуття голові...
Ох, як тепер отій голоті
Сядить в нетопленім хліві?
Стирчить в заметах-горах хатка,
Подертий дах геть набік зліг,
Замісто скла з паперу латка,
Крізь стіни скрізь пробився сніг;
Над піччю капає із стелі —
І глина ляпає на піл;
У хаті лава тільки й стіл,
Нема й заводу чи постелі,
Чи подушбк посаговіх,—
Лиш двоє ряден старових
Та оберемочок соломи...
Дрібнята матері-сіроми
На їй, посинівши, лежать...
А мати, їх сердешна мати,
Немов з хреста сьогодні знята,
Не буде цілу нічку спать,
Бо треба хліба заробити:
Сидить бліда, немов мара,
Іще, здається, й не стара,
А тільки, видко, лихом бита,—
Сидить і шие в самоті
Та на сиріток поглядає...
Каганчик ледве-ледве сяє;
Над ним спує туман густий,
В кутках горбатих аж чорніє,
Немов діди які стоять...
Дитинка стала щось стогнать
Та кашлять... в нььки серце мліє:
Звелася, вишком підійшла,
Зняла остатнюю свитину,
Укрила хворую дитину
І знов робити почала...
Тільки на віях замигтіла
Сльоза гірка та накипіла...

Так от кому страшна зима,
А нам байдуже завірюха:
В моїй хатині тепло, сухо
Й палають весело дрова!

ПРОЩАННЯ

(Олені Пчілці)

Прощаємось ми надовго з тобою...
Кохання — глум, в невольничій п'їтмі:
В своїм краю ти будеш вік рабою,
Я буду теж в рабському вік ярмі.

Не бачиться тобі, мій квіте милий,
Темницею ця прісторінь степів,
Але мені... знести не маю сили —
Над думкою, над серцем кайданів.

У слухний час знемігся я нудьгою...
Відколи храм святих надій запавсь,—
Окрилося все темрявою, млою,
І воздух свій мені задушним ставсь.

І дивлячись тобі у ясні очі,
Я чую гірш публіку і ганьбу,—
Що, як страхун, тікаю серед ночі,
Знесилений, лишивши боротьбу...

Прощай, прощай! Упав і час прощання...
О, пригорни і руку щиро дай!
Я повернусь, як стихнуть тут ридання,
Коли зітхне вільніше рідний край.

1879

ПЕРЕД ТРУНОЮ

Яка манісінька лежиш ти у труні,
Моя зориночко досвітня, ясна зоре,
На заході блиснула ти мені
На жаль тяжкий, на невимовне горе!
Як квітонька, підрізана серпом,
Ти полягла зарання в домовині...
Ти світові несла новий псалом,
Хотіла стать проти його гордині;
Але та гадина — могуття і жива...
І ось твої схрестились руки білі,
Заквітчана барвінком голова,

А з-під вінка шовкові темні хвилі
Розсипались на подушці кругом:
Між них чоло мов мрамором біліє,
Склепилися очиці тихим сном,
Отемили їх пишні, довгі вії,
І тінь од них стрілками полягла,
Якось-то думошнька таємна підвела,
Мов з подиву, твої тоненькі брови...
Про що вона? Скажи мені, промови!
Чи не сподіялась такого ти кінця?
Чи жаль життя — тернового вінця,
Який тобі діставсь од алої долі?
Чи й там нема ні щастя, ані волі,
За що боролася, сердешна, на землі.
Подай хоч словенько єдине ти мені,
Розваж нудьгу остатньої надії!
Але мовчать твої уста блідії,
Смертельна байдужість на виду...
А я стою, знеможений од горя,
Мов камінь той серед німого моря,—
І від тебе очей не одведу!

1880

* * *

— Чом не весел, мій собою,
Чи й мені журби не знять?
Хоч у шахи я з тобою
Буду сміливо гулять?

— Ох, то туга незбавима,—
Я боровся кілька кратно:
Вже давно мені очима
Ти дала і шах і мат!

1880

НЕПЕВНІСТЬ

Навкруг нас ходили грізні хмари,
Крили сонце, гнали світло пріч;
Із багновищ од чумної пари
Морок слався, наче глуха ніч,

Геть шляху не видко стало, йдучи,
В тиску всяк простався наадогад;
Груди всім гнітив туман смердючий,
Мозок всім труїв пекельний чад.

А в пітьмі тій, наче пси скажені,
Лиходії кидались на всіх,
Щоб набить чужим добром кишені,
Підживить себе з бідот людських.

Правда, совість, щирість, труд і знання —
З реготом топтались у багні;
Розлягались-но псарів гукання
Та розпусти вигуки гучні...

Гвалт стояв. Попавши в тяжку скруту,
Близивсь люд до прорви назмання...
Та господь, що нам наслав покуту,
Ще не дав погинути до дня:

Проміж хмар пробився промінь божий
І осяяв певну стежку нам,—
Розточаться став туман негожий,
І вбачавсь уже кінець бідам...

Але знов зненацька грім ударив,—
Свиснув бич — і заніміла річ...
Чи остання то гримота з хмари,
Чи ще гірша наступає ніч?

1880

* * *

Зорі, зорі, ясні очі
В темній, смутній глибині,
І по синіх шатах ночі
Росм сиплються вогні...

Мріють, тонуть в темнім морі,
На незмірних глибинах...

І на серці в тебе зорі,
І ухмилка на вустах...

Ти зориш на небо щасна
І раюєш ним сама;
Але ця природа красна
І байдужа, і німа.

Невпросима, невмолима,
Як пекельний той Харон!
Йй одно перед очима,
Щоб справдити свій закон...

Де не глянь по світу — горе,
Пан тут — гвалт і тиск заліз...
Чи не більше б вийшло море
Із пролітих миром сліз?

1880

Як з тобою ми спізнались,
Нам і зорі усміхались,
Як рядком сиділи щасно,
То цвіли садочки рясно,
А коли поцілувались —
Соловейки заливались,
Та й в усіх людей взагалі
Очі радістю блищали...

А як час настав розлуки,
Лист пожовк і впав з розпуки,
Йй над садком осиротілим
Звис мороз серпанком білим;
Соловейко втік у вирій,
Люди стали, наче звірі...
Та і в серці — з туги-муки
Завелись мені гадюки!

1880

ТЕМРЯВА

Наче ніч на серці біднім,
Думи чорні, як ті хмари...
В краї милім, в краї ріднім,
Де не глянь — страшенні чвари.

Чом не крикнеш, правдо-мати?
В пущі дикій рідні діти
Поставали... як не стати?
Довше так несила й жити!

Краще вмерти: у могилі
Відпочить на кладовищі...
Тут же стогнуть грізні хвили
Та зростають вище й вище...

То не паводь і не море,
Де рибалка гине в човні:
Топить нас глибоке горе,—
Ним до краю душі повні,

І проз край воно вже ллється...
Тіло ние, мозок в'яне...
З нас, глузуючи, сміється
Щось суворе та погане!

Гей, колись братам в нещасті
Поміч ми давали гоже,
А тепер в тяжкій напасті
Нам ніхто вже не допоможе...

Гей, юнацтво, чесний люде!
Тяжко слову у неволі!
Ой, коли ж то інше буде,
Ой, коли ми діждем долі,—

Щоб вона, брати, засяла
Ясним сонцем понад нами,
Люте лихо одігнала,—
Тугу, змочену сльозами!

Добувайте ж, браття, сили,
Гойте знанням темні очі...
То й подасть нам бог наш милий
Світлий ранок після ночі...

1880

ВЕСНА

Світить сонце; хоч тепла ще
Певного немає.
А в садочку стало краще —
Травка викибає,
Зацвітуть от-от черешні,
Агрус і порічки;
По стежках гуляють гречні,
Видно, панські дітки,—
У сави розубрані,
Мов квітки пишають;
А за ними панни й пані
Оком назирають,
Щоб спинить яку пустоту;
Та дітки і са́ми
Стережуть свою пишноту,
Не положуть плями:
У ясненьких рукавичках
Граються в опуку...
Під барканом, у порічках,
Простягає руку,
Хліба просить дівчинятко,
Долею забуте,
Босе, вдягнене в дранятко,
Колючними взу́те.
Змерзла бідна сиротина,
Цокотить зубами,
Та, звичайно, як дитина,
Позира очами
На забаву паненяток —
Ой, вона так мила...
Хоч би раз оте їй свято!
Й руку опустила...
Аж це враз,— чи то случаєм,—

Ми того не знаєм,—
Чи умисно,— а в наскоку
Пуць! Опука в щоку!

.

Дітвора зареготалась...
А старча-сирітка,
Хоч і дуже налякалась,
Хоч в болоті щічка,
Хоч під оком, як запаска,
Синя стала пляма,
А й така їй мила ласка —
Не пестіла мама!
Усміхнулась,— хіп у руку
Дорогу опуку,
Та назад її з розгону
Й кинула до кону...

.

Діти — врозтіч що в сили...
Панії ж одразу,
Наче мак, почервоніли;
За таку образу,
Погукнули на сторожу —
Доведуть уряду...
Й вмиє сирітку тую божу
Виштовхали в саду:
За барканом босим краще!
Чути, як ридає...
Світить сонце, хоч тепла ще
Півного немає!

1880

* * *

Сиділи ми, каганчик миготів,
Дві тіні, тремтячи, сягали аж до мура,
А у вікно дивилась ніч понура,
А вітер вив, мов аграя пугачів.

Як поминки холодні та німі,
Сиділи ми без слова і без думи,
Іще чорніш тієї ночі-стуми,
Маріло нам прийдешиє у пільмі,—

Без просвітку, без жодної мети,
Як мертвий шлях в опаленій пустині;
В минулому лише пімі руїни
Та зламаші сподіванки святі...

Чого ж чекать? Боління тільки мить...
Але ми все сиділи біля мура,
Дивилась піч через вікно понура,
І не втихав зловісно вітер вить.

1880

БАЖАННЯ

Ой, брати, мені надайте
Крила соколині:
Облечу я край свій рідний
Об одній годині;
Пошукаю, чи лишилась
Хоч одна місцина,
Де було б не знати лапи
Крамарського сина;
Де б дуби широкочолі
Гордо красували,
Де б гаї густі піснями
Весело лунали;
Де б степи, неначе море,
Хвилями котили;
Де б річки й ясні озера
Рибою кишіли;
Де б лани свої, не панські,
Слались килимами,
Красували б житом, збіжжям,
А не буряками;
Де б не бачив на сахарнях
Змученого брата,
Де б не гинули в багні тім
Зірочки-дівчата,
Де б з голодного не драли
Рваної одежі,
Де б здалеку не вбачались
Скрізь відомі вежі...

1880

Останні сили дарма трачу,
Зникав марно день по дню...
Сріблється волос, а ледачу
Сльозу ніяк я не спиню.
Поки ще стука серце кволе,
Вона на око паліта:
У їй зневажені символи
І перемучені літа!

1881

Сумно і тьмяно. У вікна заплакані
Лине холодний туман;
Хмарою грають галки перелякані;
МчитьсЯ гринджолами пан.

В хутрі ведмежому тепло вельможному;
Огир басує шляхбм,
Страх наганяючи люду проходному,
Кидає сніг конитбм.

Огирия пан підганяє ще віжками...
Супроти його бреде
Геть через вулицю босими ніжками
Хворе дівчатко, бліде...

«Набік!» — пан крикнув, розлігшися козирем,
Ронючи бризки кругом;
Трохи не збив тії дівчинки огирем, —
З серця стебнув батогом...

Ляско на тільці худому та хворому
Влип межі плечі батіг,
Крикнуло бідне від болю — не сорому
Й лягнуло в паводі з ніг.

Хтось засміявся, а двірник під брамою
Крикнув: «Добряче, бігме!
Я б окропив ще не так тебе з мамою:
Блудить по шляху саме,

Ще хтось роздавить ік бісому батькові,—
З вас тільки людям напасть!»
Вибіг я з хати на поміч дівчаткові;
Труситься, гласу не дасть,

В'ється гадюкою, в кризі скобзається;
Ручки порепані скрізь,
Мокра сорочка на тілі змерзається;
Очі червоні від сліз...

Взяв її в хату, накрив кожушиною,
Чаєм гарячим зігрів...
Стихло окривджене злою годиною
Й блима з-під зморщених брів...

Тільки на очах, охмарених віями,
Сяють ще перли ясні;
Але й ті оченьки тихими крилами
Янгол склепив уві сні.

В холоді, голоді вік тобі матися,
Жить старцюванням одним;
З реготом будуть катюги знущатися
Над твоїм тілом слабим.

Зв'яне краса твоя десь під барканами,
Ще доконає зима,
І незабаром, покрашена ранами,
Згинеш під тином сама,

Жертва непрохана кривди могутчої,
Що нездолана в злобі...
Краще б, не знаючи долі пекучої,
Вмерти тут зараз тобі!

1881

НА СПОМИН Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Красувала весна, розцвітали садки,
Як ми батька востаннє стрічали;
Коли нам, молодим, серце рвало в шматки
Од великої туги-печалі.

Між квіток і вінків ясеневу труну
Ми несли від Дніпра на могилу,
І спустили з плачем у оселю сумну
Найдорожчу, утрачену силу.

Скільки ока — Дніпро перед нами лелів
І байдуже котив свої хвилі;
А нас, бідних сиріт, товаришів-братів,
Обнімали все думи безсилі...

І клялись ми ховать в серці твій заповіт,
Возлюбить щирим серцем голоту:
Сподівалися ми, що словес твоїх світ
Незабаром осяє темноту...

Двадцять років пройшло, вже й посивіли ми,
А усе ще ховаєм надії,
Що спадуть кайдани вікової зими,
І тоді здіймуть слово німії.

Заспівають гуртом братолюбний псалом,
В спільній праці зміцнять свої руки...
І засяє тоді над убогим селом
Світло правди, любові, науки;

І пророків своїх, що терновий вінок
Понесли за сльозу ту криваву,
Порозшукує люд між німих могилбк,
І воздасть своїм страдникам славу...

В той час ймення твоє пролуна з краю в край
І Тараса пізна всяка хата;
А поки над Дніпром, батьку наш, спочивай
Та чекай того славного свята!..

1881

Ночі темряві з завірюхами,
Окували ви землю кригою,
Вкрили геть її білим саваном,
Приоздобили в срібло-паморозь...

Розпустили скрізь своє військо ви,
Військо грізнеє та нежалісне —
На утіху тьмі, на користь біді
І на бенкет злий горю лютому...
Ох, і в війську тім — темінь — перший бич,
Другий — кривда, гвалт від подужого,
А що третій вже — голод, вбожество
В спілці з німеччю та хворобами.
Не пускайте ж ви, ночі темряві,
Хоч до бідних сел вояків своїх,
А воюйте-но з містом крамарним,
Сильним дуками та заможними:
Тут поміряйтесь боем з дужими,
Похизуйтеся міццю-силою, —
А завзяття й ми вам покажемо!
А то щб за честь, щб за славонька,
Бить безсплого, беззаступного,
Грабить бідного та убогого, —
На гробки нести дітей вдовиних,
Сиротить вдову безталанну,
Зоставлять її вік самісеньку
Лише з тугою непросвітньою!

1881

НА МОРІ

Я знову тут, прикований красою
Твоїх розкош, безкраїн чарівних,
І знов твоїм простором вільним гою
Вогонь душі, отруту ран чумних...

Там: у краю далекім — хуртовини
Ще кригою заковують плеса;
Там з холоду та лютої години
Дубів люд по селах, по лісах...

А тут весна: в блакиті око гине...
Мов чайчка, щось грає вдалині,
За хвилию з полудня хвиля плине
І плескотом гамує біль мені.

Небес шатро схилило в сині води
Незміряне приполіє своє;
Покірливий в час лагідної згоди
Буйнесенький лиш стиха заграє.

Куди не глянь — просторо й ясно всюди,
Страшних мурів не видно навкруги;
Не чуть плачу: далеко хижі люди,
Що й на братів готують ланцюги...

Але й тебе, вільнесеньке, у снози
Взять не здола заjera чоловік,
Дарма тобі й північні ті морози —
Не закуватъ їм дужого повік!!

1881

ДОЧКА ІЄФАЯ

Якщо доля велить полягти за свій край
В несподівану, ранню могилу,
Ти, мій батьку святий, серце скорбне втримай:
Смерть моя дасть одвагу і силу!

В нетремтячій руці поведе мене сам
На майдан, до катів, до сокири...
І без жалю, без сліз похилися я там,
З серцем, повним надії та віри:

Що одужа народ, не знесе більш ярма
І розправить натружені груди,
Що на рідній землі зникне, щезне пільма,
Сонце правди засяє повсюди,

І на вільних полях, в ниву власну ратій
Кине зерна добірного жита,
І красуня дочка той збере урожай,
Не даючи папаснику мита.

Вас, діброви, гаї, у одежі рясній
Не побачу я в щасну годину;
Але кривний нарід, в своїй згадці ясній,
Пом'яне і мою домовину...

Задави ж, батьку мій, ти сльозу на очах,
За вітчизну прийми мою плату:
Подивись, я сама, зацуравши той страх,
Сміло йду з ясним оком на страту!

1881

ДО УКРАЇНИ

Моя Україно! Як я тебе любив!
Твої луги, твої степи розлогі,
Дніпра ревучого славетнії пороги
І хвилі золоті твоїх шовкових нив!

Як я любив у хмарах вишняку
Твої білесенькі, немов хустини, хати,
Поважну річ старих дідів чубатих
І плескіт дітвори веселий на ставку.

Як я любив у вічку весняну
Жабиний гвалт, а часом тихий стогін,
Гукання парубків, дівчат веселий гомін
І пісню з-за лугів розкішну, голосну!

Як я любив у осени в стіжках
Хліб коло хат, а ранками ясними
Селян за працею хапливою між ними
І стукіт гвіркий ціпів по всіх токах.

Як я любив зимової доби
При каганці і веретін сюрчання,
І бесіди, і пісню чи ридання
Тихесеньке жіночої журби.

Як я люблю безрадісно тебе,
Народе мій, убожеством прибитий,
Знеможений і темністю сповитий,
Що вже забув і поважать себе,
Потративши свої колишні сили...
Як я люблю твої сумні могили,
Україно! Як я люблю тебе!

І ось тепер та мучена любов
Мені жене в далеку чужину...

.
.

[1878]

УЧТА

Сіяв палац. У світлиці
По стінах, стелі, тут і там,
Горять вогні, мов ті зірниці,
На втіху спещеним очам.

Біліють обруси стягою,
Гра скло веселкою на них,
Столи аж гнуться під вагою
Потрав розкішних, дорогих.

Кругом пани святкове вбрані,
Між них, мов квітник чарівний,
Тонкі панни і ситі пані —
Зійшлись на бенкет голосний.

Ідять і в'ють, що прагнуть тільки,
Аж похилилися кряжі;
Дзвенять склянки, шуршать тарілки
І докотять по них ножі.

Музика гра, лоскоче вуха,
Палають очі від вина...
А в мене й тут ледача скруха
Зі дна душі таки зрина.

І виклика другі картини:
Степи й чернігівські бори,
Зими лихої хуртовини,
В заметах хати і двори.

Голодний люд без хліба, солі,
В своїх нетоплених хлівах,

Де не прогляне світ ніколи,
Де глуха ніч, де рабський страх;

Похилі голови від туги
Під непоборну биду,
І од старезної наруги
Тупа покора на виду.

І скрізь обличчя смерті бліде,
Рядок новеньких могилок...
Та як же й в пельку мені піде
Цей ласий, вкрадений шматок?

1882

НА РОКОВИНИ ШЕВЧЕНКУ

(До поновлення могили)

За Каневом, на горах, аж на чоблі,
Де унизу Дніпро щось гомонить,—
Могила єсть; її дощі поволі
Розмили вкрай: дубовий хрест лежить;

І щовесни з гори рвуть хвилі глину,
Обвалюють у воду береги,
Щоб вирвати в недбальців домовину
Й на дні сховать останки дорогі...

Хто ж там лежить? Кобзар наш незабутній,
Що возприяв «терновий» за любов;
На чужині зітхнув він дух славутній
І тліпом лиш вернувсь додому знов...

Ні, він не вмер! Поки ще наше слово
Лунатиме серед степів, лугів,
Його пісень розіллється чудово
Мелодія по сизій млі віків.

І заповіт братерства та любові,
Що він нам дав, як стяг, на боротьбу,
Перелетить луною в інші мови
І правдою подужає злобу.

Настане час, і з тим новим псаломом
Ми підемо по стогнах городів,
І воздамо з тимпанами та дзвоном
Хвалу йому, вступнику рабів.

Настане час... Хоч і зима панує
І в глузу ніч мовчить ще правди давнї,—
А темний люд і поночі простує
На гору ту, де мученика тлін.

1882

ДО М. ЛИСЕНКА

Жалібного на струнах не грай,
Мій єдиний, коханий мій друже!
І серденька мого не вражай,
Бо воно і без того недуже.

А утни мені пісню одну,
І широку, й веселу, як воля,—
Щоб, почувши співочу струну,
Усміхнулась і мачуха доля!

Щоб спалахнув огонь у крові
І забилося серденько мляве,
Щоб роїлись заміря нові —
Стать до праці за чесне, за праве!

Сльози — неміч жіноча, слаба,
А нам треба розбуркати сили,
Щоб піднять того брата з могили,
Просвітить вікового раба.

Так не грай же сумного, не грай,
А таку вдар-но пісню завзяту,
Щоб долинула й в темную хату
І там жовч зворушила украй!

1882

ЗАБУТЛИВІ ЛЮДИ

Забутливі люди... Чи ви ж мені змала
Колись не казали щоденно, бувало,
Що нам заповідав господь розіп'ятий,
Щоб люди любилися, як друзі й співбрати?
Я вчув вас... і серцем недужим радію,
Сховав заповіт той, як кращую мрію,
Ховав, і ховаю, і буду ховати...
За віщо ж докорі на мене вставати?
Невже пак за теє, що вірю слухняно,
Що слово справдиться і час той настане?

Забутливі люди... а в школі ж ви сами
Мене наставляли якими речами?
Що всі ми єдиної матері чада,
Що чесність і щирість — найперша засада...
Чого ж ви з посміхом мовляєте нині,
Що я розуміням подобен дитині?
Чого ж мене гопить повсюди догана,
Що я захищаю бездольця від пана?
Що я не боюся ворожого миру,
А руку здіймаю за правду, за щирю?

Забутливі люди... те слово гаряче
Й натхнуло відвагу у серце хлоп'яче,
Що тра пильнувать і кохати родину,
Нехибно за неї стоять до загину,
Хоч би й довелося в заранню могилу
Зложити юнацьку надломану силу!
За віщо ж тепера ту саму любову
Звете ви зрадецтвом і гоните знову
Мене, коли ціле життя я складаю
За щастя, за волю питимого краю?

Забутливі люди... а ти ж, моя мила,
Зозуле кохана моя сизокрила, —
Чи ти ж не ділила зо мною надії,
Чи ти ж не пестила коханої мрії,
Чи ти ж не спаляла юнацькою волю
На ворога встати за люд свій, за долю?
Чого ж, як бездольця схопили карати,

Ти так безнадійно схилилась на ґрати,
Не скажеш поради, як винести муки,
А тільки ридаєш, ламаючи руки?!

1882

* * *

У пишному салоні,
Круг чайного стола,
Розмова йшла про коні,
Про цукрові діла;
Хтось кинув тут про молодь...
І загули гуртом:
«Вона здіймає колоть,
Не учиться цілком,
Вельможних не шанує,
Не ходить по церквах:
Освіта нам руйнує
Всі скрепи й божий страх...
В заліза взять ідеї
І молодь всю, догла!»
Я глянув тут на неї:
Вона як сніг була,
Горіли йно шалене
Їй очі-зіроньки...
Я знаю, що про мене
Не ті в тебе думки!

1882

ПОЕТУ

Як ніч, насовується туча
І небо млою окрива,
Гуркоче грім, а буря злюча
Дуби з корінням вирива,
Здіймає-гонять хвилі-гори
На почорнілім, лютім морі
І човна бідного гойда
Понад безоднею хвисткою...
Погинеш, пловче, в боротьбі!

Куди й боротися тобі
З тією силою сліпою?
Не одного борця вона
Уже поринула до дна!

Під завірюху та негоду,
Серед буяння в світі зла,
Чи не піти в свою господу,
Чи не зложить і нам весла?
Замкнути серце потай миру
Й налаштувати в себе ліру
Для власних мук, для власних сліз,
Для потайних лише погірз,
Бо там, на шарварку людському,
Де брат на брата гострить ніж,
Де повселюдно йде рабіж, —
Там не чути уже нікому
Серед гармидеру й турбот
Моїх пісень, моїх скорбот!

Ні, тричі ні! Хай краще струни
Порве мій лемент навісний!
Коли кругом у ранні труни
Борців лягає гурт тісний,
Коли юнацька сила в'яне,
А там сміється щось погане, —
Не про кохання, не про рай,
Поете, голосно співай!
Але розваж словами брата,
Що й не виходить із заліз;
Скропи росою твоїх сліз
Ті рани від ударів ката
Й душі замученій, слабій,
Відвагу піснею навій!

Не бійся вражої наруги;
З святим вогнем лети туди,
Де панування скрути, туги
Та віковичної біди...
Співай, ридай і будь готовий
Замість лаврового — терновий
Вінець узяти на чоло...
Нехай тебе роздавить зло,
Але що смерть? Хвилинна страта,

А далі — слава голосна...
Той умирать щасливо зна,
Хто зна свого любити брата,—
А за таку лише любов,
Співець, ти жити будеш знов!

1882

МОНОЛОГ БЕЗДОЛЬЦЯ

Холод... вільготь... Мов сопілки
Завелись у грудях враз...
Швидко край... Давай горілки,
Вип'єм, друже, на цей раз!
Бач,— надворі мряка, сльота,
Тіло пухне гірш та гірш...
А на серці ж то нудота...
Ет, сповняй по вінця ківш!
Пам'ятаєш, завірюха
Била нам в піддашне скло,
Як мене давила скруха
І рятунку не було?
Одібрав листа я з дому:
Ненька хвора, без шага,
Все-то жде мого диплому,
Цілі ночі сновига:
Всі достатки положила,
Віддала й життя мені...
Ну і жде, що юна сила
Йй скрасить останні дні:
«Син, мовляв, покрий втрату,
Осягне ще важний чин...»
А мене — щелесть! — із штату,
Не вказуючи причин!
Оголомшений, мов громом,
Я сікнувся до ножа...
Дав мені ти пляшку з ромом
І промовив: «Не вважай!
Захопи оцес в руку
Та в горлянку перекинь...
Набік геть безсилу муку
Ради вищих, брат, святинь,
Та й не падать же без бою,

А лягти по боротьбі!
А залегкою рукою
Я налив тобі й собі...
Ну і став аж до знемоги
Борюкатись за життя:
Помозолив руки й ноги,
А намарно, без пуття...
Мов таврованого, гнали
Від роботи і труда:
Дні безрадісно спливали,
Як осіння вода.
Голод, холод, безпорада,
За грядуще скритий страх,
А до того ще ізрада
Товарішів по думках —
Довели мене до краю,
І я ждав лише часу...
Але в мент того одчаю
Стрів я дівчину-красу:
Очі — зорі, личко — гоже,
Рай — ухмилка, срібло — сміх...
Як кохав її, мій боже,
Як бажав їй щастя, втіх!
Що при їй і кривда, й скруха?
Але щастя тут не нам:
Бідним доля — зла свекруха,
Рідна ж мати — дукарям!
Ну й кохана... що ж пак? — Скрута,
Шкода пишної краси:
Все живе — і квітка, й рута
Прагне сонця та роси...
А навкруг іще звірюки...
Із отарою прониз...
Ех, не витримав я муки:
Він і з місця не поліз...
Ну, мене й взяли з оселі
До гратчастого вікна...
Там упевнивсь я, що в хмелі
Йно порадонька одна...
Що ж, сліпої сили криця
Нас зламала взагалі...
Ех, мій друже, — все дурниця
На запроданій землі...
Тільки в пляшці цієї порада —

Є на дні багато мрій...
Хоч мені вона і вада,
Та дарма! Повніше лий!

1882

★ ★ ★

Ніч згори зорить очима,
Всюди тиша млява...
Тільки в церкві світло блима,
Бо ще йде одправа.

Ой піду, щоб збутись суму,
Я на ту вечірню,
Та свою розважу думу —
Тугу неомірню...

Подивлюсь на ту голоту,
Як вона зітхає,
Як свою німу скорботу
Слізьми виливає;

Подивлюся, власні болі
Вирву геть із лопа,
Та за скривджених од долі
Положу поклона!

[1882]

★ ★ ★

Дивлюсь на тебе, і минуло
Знов вирина зі дна печуле
І будить в хворім серці рій
Колишніх образів та мрій;
З тебе, красо, очей не зрушу...
В мою пустелю темну, душу,
За кілька мученицьких літ
Прилинув знов вечірній світ
І всяяв променем руїну;
Давно пережиту хвилину

Я в хворих грудях чую; знов
Вогнем знайомим грає кров,
Тріпоче маревом натхнення.
Вуста шепочуть мертве ймення,
Надія зноситься слаба,
На серці тихшає злоба...
І знов жага на світі жити,
Чинить добро, людей любити
Й оддати душі надбитий хист
Країні рідній на користь...

.
Так в сивім попелі руїни
Таяться довго ще жарини
І ждуть на бурю день за днем,
Щоб знов спалахнути вогнем.

[1882]

ВЕЧІР

Вечір. Тихо, ясно...
Зірочка зоріє...
Із садочка красно
Пахощами віє;
Стеляться сутіні,
Тумани лягають;
Кетяги жесміні
В вікна зазирають.
Щось гуде струною
Над бузком жвавенько;
В лузі над водою
Тьохнув соловейко;
Пісня одгукнулась
З темрявого гаю...
Серце стрепенулось,
Змучене до краю:
Знов зрина жадання
Тихої розмови,
Щирого братання,
Вірної любови!

[1882]

ШВАЧКА

Нахилилася головка,
Пасмо звисло на щоці...
І мелька невпинно голка
У худесенькій руці.

Шитво панське на коліні,
Каганець і світ дньовий...
І тремтять легкі сутіні
З-під стріластих темних вій.

Довгий кашель в довгі почі,
Вітру стогін під вікном...
І червоні завжди очі,
Не знайомі з тихим сном.

Спина зігнута в роботі,
Зверху латаний платок...
Не смачний, мабуть, голоті
Загорьований шматок!

[1882]

★ ★ ★

Коли від ненáтлої муки
Огорне сумний тебе ляк,
І ти свої стомлені руки
Не здіймеш до праці ніяк;

Тоді, у ту скрутну годину,
Ти, вірко, мене пом'яни,
І я на пораду прилину
До тебе з півдепъ-сторони:

Закохапим словом зігрію,
Розважу на серденьку сум,
Скрилю полохливу надію
На розвій святих наших дум;

Своєю міцною рукою
Піддержу тебе у п'їтьмах,
І ми тоді вкупі з тобою
Таки проверстаєм свій шлях!

[1882]

СЛЬОЗА

Чи пам'ятаєш, як з тобою
Прощавсь я пізньою добою?
Вечірна зіронька зійшла
В безодні синій над горою;
Понад дібровою німою
Якась пташина проплила;
На сході геть чорніла хмара...
А ти бліда, як та примара,
Стояла з смутком на чолі,
Ламала рученьки малі
В німій скорботі — і розваги
Тобі подать не мав я зваги...
Майнула хвиля, час настав,
І блискавицею спалав
В твоїх очах огонь од муки;
Свої знеможенії руки
Кругом мене ти обвила
І тяжко, тяжко заридала...
Моя ти зоре! Чи ти знала,
Як та сльоза мене пекла?
Минули роки, сивий волос
Морозить голову, а я
Все гину, зіронька моя,
І чую твій надбитий голос,
І досі тяжко й гаряче
Твоя сльоза мене пече!

1882

СЛОВ'ЯНСЬКА ДОЛЯ

Ой злиденна ти, слов'янська доле:
Де не глянь, усе то босе й голе!
Скинеш оком на луги темряві —

Тільки вбачиш річеньки криваві;
Скинеш оком на степи широкі, —
Тільки вбачиш могилки високі!
Породила нас єдина мати,
Та не вміла щастя й долі дати.
Браття менші завжди точать звади,
А що старші не дають поради...

[1882]

ДО ДУНАЮ

Дунаю, Дунаю! Наш діду старезний, коханий!
Чого каламутний? Чи крів'ю упився ти п'яний?
Ревеш, скаженіш, аж горами хвилі повстали,
Шумують, гвалтують, зірвати силкуються скали.
Віки пролітають, а скали ворожі, понурі
Тіснять тебе, діду, — не ймуть їх ні хвилі, ні бурі...
І марно ти стогнеш, як діти твої у неволі,
Не знаючи правди, не знаючи щасної долі.

[1882]

ОСТАННЯ НІЧ

Ніч остання, без кінця і краю,
Як же довго плинеш, наче п'яна.
Ой, хутчій неси мене з аркана
В інший край, де сліз нема й одчаю,
Де нема ні гвалту, ні знущання,
Де усі гамуються страждання.

Краю рідний, мій коханий краю,
Як кохав тебе я щиро змалку,
Все віддав! І кров'ю наостанку
Я догану прадідів змиваю,
І за люд свій, за його недолю
Віддаю життя своє без болю.

Гей, надіє! Серце нив з нуду:
Освіти хоч раз мою темницю,

Віри дай, що згин мій хоч на глицію
Прискорить прийдешнє щастя люду.
Ох, мовчиш... навколо тина й стума...
Та і довга ж ти, остання дума!

[1882]

БОРЦЮ

Скінчилася мука твоя...
Тепер зійде щастя зоря!
І в пісні зелених дібров
Воскреснеш ти, велетню, знов,
І образ за волю борця
У їй буде жить без кінця.

І поки-но волі — нарід
Ховатиме в серці твій слід:
Ти згинув, але твоя кров
Натхнула до брата любов —
І в серце, прибите згола,
Одвагу і силу влила.

Ми в січі підіймем твій стяг
І пройдемо пасмо звияг,
І доні розкішних долин
Прославлять в піснях твій загин;
Але без сльози на очах,
Аби не зневажить твій прах!

[1882]

★ ★ ★

Ох, і де ти, віронько
Та вечірняя,
Ох, і де ти, дівчино,
Щире-вірная?
Чи кому зорять тепер
Ясні очепьки
У садочку пишному

Серед ноченьки?
Чи кому всміхаються
Пишні вустоньки,
Чи гаптують рученьки
Білі хустоньки?
Пам'ятаєш, серденько,
Як ти нищечки
Одчиняла повагом
Двері в сінечки,
А сама тремтиш уся,
Як осиченька,
Тільки паше полум'я
З твого личенька;
З палу кинусь я було
До коханої
Й занімію з любові
Тії п'яної...
Затаївши дух у млі,
Тільки слухали,
Як то наші серденька
В міру стукали;
Як лічили час отой
Цілуваннями,
Розмовляли п'ялками
Притисканнями,
А другого дня було
В юрбі стрінемось,
То і словом ласкавим
Не обмінімось,—
Мов чужі ми змалечку,
Ані гадоньки...
Тільки в очах займеться
Часом правдонька:
Із-під вій зирнуть вони
Якось лагідно —
І на серці ревному
Стає радісно:
Усміхнуся в вус собі —
Зрозумілися...
Ох, коли б ті ніченьки
Та барилися!

[1882]

(Посвята моїй дочці Людмилі)

Тихо плине нічка дружа,
Одбива сріблѳм вода,
І ласкаво хвиля дужа
В міру човник наш гойда.

З нас ніхто не заговоре,—
Мов завмерли, чарівні...
Ген край неба пишне море
Ніби жевріє в огні;

І у млі отій рожевій
Онде щогла огрядна,
Наче лебідь ясноперий,
То врина, то порина.

Берег зник в тумані сизім,
Ширше стало моря скло...
І в гаданні мѳвчазливім
Я забув своє весло...

1883

ЖАРТ

— Грицю, Грицю! Йди до тина,
Підсоби на перелаз!

«Ет: не хочу: не дитина!»

— Та послухай-бо хоч раз:

Я собі сколола ногу...

«Байдуже!» — Ось глянь, плече

Мов опухло, їй же богу!

«Ану де?» — Тут боляче,

І палає права щічка...

Дай її я притулю

До твого, мій квіте, личка?!

«Та тули вже!..» — От люблю,

Що слухняний... Ще ружанка

Ось на шийці — поміркуй!

«О?! Отут, моя коханко?»

— Ой, боюся! Не жартуй,—

Серце в мене заслабненьке...
«Ану-гу! Я до ідоми...
Ох, яке ж воно любеньке,
Не візьму себе й втямки!»
— «А не віриш, як я муки
Відбуваю щочасу?
«Та сідай уже на руки —
Світ за очі понесу!»

1889

★ ★ ★

Що не день, то гірша мир трухлявий,
Все кона у безпробуднім сні,
І нема чим дихать правді млявій
Під ярмом розпусти у багні;

Над усім панує язва люта,
Братолюбства висхло джерело,
Розум дба про кари і про пута,
Серце вкрай влобою прогнило;

У льохах за засувами слово,
По торгах у куряві любов,
І нема, хто б гуконув раптово
На круків, що точуть людську кров.

Люд погруз у грабіжах, у крамі,
Пада ниць перед бичем магог...
Спорожніли віковічні храми,
І забутий милосердя бог!

Гей, з'явився ж, визволитель, слову,
І глаголом розбуди людей,—
Щоб забилося серце пухле знову,
Щоб теплом повіяло з грудей,

Щоб усім огидло зле, негоже,
Щоб любов спалахнула в очах
І щоб враз до ніг твоїх, мій боже,
Люд припав, покайний в сльозах!

1890

ДО МИКОЛИ ЛИСЕНКА

(На спомин 18 ст. ст. марця 1893 р.)

Пів-третя десятка, мій брате, мій друже,
Гучить твоя кобза, народові служе,
Гучить голосна та правдива, і спів
Її на мамону не звів.

Не муза блискуча — розкошів забава,
Не дуків рабиня була твоя слава,
А дівчина проста з пониклим чолом
Співала тобі свій псалом...

Співала вона про тяжкую недолю,
Що брата скувала на панському полію,
Про тугу України співала — й пісні
Її були журні й сумні.

У рам'ї, у смугах, з безсилої муки
Паня вона брала на репані руки,
Дзвонила залізом на шиї, і страх
Палав в божевільних очах.

І поглядом диким у глупі години
Нудьги наганяла на душу дитини,
І в серце ронила з очей щоразу
Криваву, пекучу сльозу.

Ні пишної долі, ні панської ласки
І ждять було годі від теї жебрачки...
Проте не відсунув ти музу лиху,
А з нею пішов по шляху.

Як муза, і сам ти збратався з нуждою,
Та все, знай, прямуєш міцною ногою
З надією в бога, що хмари чадні
Перейдуть на сонячні дні.

Були колись свята, рясніла громада,
Вітаючи волю, безпечна та рада...
А гримнула буря й змела втікачів,
Лишивши-но жменю борців...

Та й ті то лягли у безверхі могили,
То згибли під гнітом незрячої сили,
То, звирившись в людях, забувши братів,
Здалися на ласку...

Ти всі пережив оті, друже мій, бурі —
І сонячні свята, і будні понурі,
Та з вірою в серці і з ясним чолом
Співав заповідний псалом...

Піввіку минуло — посивів твій волос,
А й досі лунає почесно твій голос
І щирістю правди, ясною мрій
Полоха запроданців рій.

Байдуже! У сльоті посвітньої мраки,
З'явилися дотепні, трудящі юнаки,
І світило правди у темряві дні
Піднімуть угору вони...

Ти чуєш їх поклик і щирий, і юний?
Накручує же сміло на кобзі ти струни,
І най стануть всім за проміння ясні
Твої невмирущі пісні!

[1893]

* * *

Темно. Ліс. Якісь примари...
Ні тропи, ані шляху...
Криють небо збиті хмари,
Додають іще жаху...

Вітер виє псом голодним,
Мряка ріже по виду,
І під тим дощем холодним
Я до цвинтаря бреду...

Розікрали всю поклажу,
Окрім серця й голови,
І тепер на путь сю вражу
Порожнісінькі сакви!

А були вони ззарання
Вщерть заповнені, як тра —
Й наукового надбання,
І душевного добра.

І кип'ячих сил без міри,
І хороших, красних мрій,
І святої в правду віри,
І гартованих надій, —

Що шляхом отим широким
Рушить дружество рясне
І щасливим, світлим оком
Стріне сонечко ясне...

А шляху усе немає, —
Темінь, пуща, ліс кругом...
І докірливо киває
Хвоя стріпаним чолом...

[1893]

* * *

Хай тепера рида в мене кобза сумна,
Бо луна в їй пригнічених стогін;
Але разом з плачем хай розбудить струна
До братерського лиха відгомін;

Хай склика до борні за нещасних братів
На той шлях і тернистий, і трудний,
Де б по наших хрестах люд хоч чоло підвів, —
Перше сильний, а ниньки — недужний...

А веде отой шлях до чертога з промінь:
Де сія наша слава безпляма;
Ой, та маєм скропить кров'ю кожну ступінь:
Щоб дістатись до рідного храма...

Хоч не ми, то сини від дверей пресвятих
Відіб'ють і відкотять каміння,
І засвітять свічки в ставниках дорогих,
І осяють величне склепіння, —

І без ярем, ~~заліз~~, з непохилим чолом
Ввійде люд у святині забуті,
І з сльозами в ~~очах~~ заспіває псадом
За борців, що погинули в скруті,

Борючися за край і за щастя ясне,
Під вінцем страсотерпним одваги,—
Оттоді вже й струна щось веселе утне
На вітання яскраве звитяги...

1895

НА СМЕРТЬ М. В. КОВАЛЕВСЬКОГО

З неба скотилась зоря промениста
В темну глибінь океана;
В мирі порвалася чесна та чиста
Жизнь, за братерство віддана...

Згасла лампада, що блимала лагідно,
Гріла на світлі пориви,
Згасла самотньо, і згасла негадано,—
Бо вже не стало ~~олив~~.

Всю її, друже, ~~вкисець~~ ослеплений,
Витратив гойно ~~на друзик~~...
Був і в останній ти час заклопочений
Знять боротьбу ~~за наруги~~...

Серце, і душу, і працю ~~невтомну~~
Клав ти за нашу неславу,
Вік побивавсь за темноту голодную,
За її долю криваву...

Хто ж твою буйну, від туги похилену,
Зняв і к братерському лону?
Хто твою тугу, тяжку, неосилену
Стишив до вічного сону?

~~Вмер~~ ти один, не зігрітий порадином,
Вмер, як борець, серед поля...
Мов ~~васміялась~~ над снільним упадником
Наша щарбатая доля...

Спи ж супокійно на лоні холодному,
Брате наш, друже єдиний!
Слава і дяка борцеві народному,
Вічна пам'ять родини!!

1900

* * *

Шлях крутий... розжевриле, знай, сонце пече.
Кам'яні розжеврили пороги...
Об загострий стрімчак ти скалічив плече,
В рині-приску попик свої ноги;
Надирвала, звела твої груди зла путь,
Давить згага від спеки тяжкої...
Але дарма, не смій набік шляху звернуть
І забутись в ганебнім покої.

[1895—1900]

* * *

Парно, душно, як ніколи...
Все куня у млявім сні,
Лиш бринять пестливо бджоли
До гвоздик, що ген рясні —

Пишні мліють в сутім злоті,
Від жаги аж цвіт позблід...
Я ж холову й на спекоті,—
Бо на серці в мене лід!

[1895—1900]

МОНОЛОГИ ПРО КОХАННЯ

I

Там, де місяць поняв срібним сяйвом пишноту долин
І знялось із садів-вертоградів пахуче дихання,
Що здурманює кров чарівною красою хвилин,—
Там спалала жага і злилося з захватом кохання...

Чи ти знавш той край, де голубиться збещений Ніл
До розпалених скель і шепоче про любові п'яне?
Де шаріє смокві і дим в'ється з нагірних кадил,
Та в блакиті яркій, під промінням леліє і тане?

О, розкоші там скрізь... Але ти над усі чарівна:
Сріблосхатий Ліван,— а біліш твоє чоло Лівану;
Жаркий колір троянд, вабить всіх та краса запашна,
Але вуст твоїх пал запашніший троянд Дагестану.

Ой там зорі ясні і пиша між яскравих блідий,
Але очі твої за ті зорі яскраві ясніші;
У пустелі палкій тішать душу джерела води,
Але перса твої солодоців і втіхи повніші.

Огрядна і струнка мліє пальма на злоті піску,
Але їй не дістать до приваб твого дивного стану;
Лотос повен таїн між латаття в прозорім ставку,
А в твоїх таїнах більше ваб, і жаги, і дурману!

Ти — богиня краси, ще якої не бачив Едем,
У обіймах твоїх і зростають, і гинуть пориви...
Будь моєю «ханом» і прилинь в мій бабчий харем —
Нап'ємося ми чар і замрем у розкошах щасливі!..

II

Не захвати солодкого зомління,
Не пестоців пекучая жага
З'ясуєть нам ті чарівні боління,
Які любов у серця вимага.

Кохання — спів, зальот душі — не тіла,
Зоря з-за хмар: веселка дощова;
Вона ростить у нас незримі крила
І до країн незнаних порива.

Душа у нас болить від самотіни,
Рвучися все з земних важких заліз,
Вона жада поради і дружини,
Жада розкош в багатті спільних сліз...

Зі мною ти, моя красо богине,—
Що мовити? Душа у нас одна —

І цілий мир в очу твоєму гине,
І світ новий, баєчний вирина...

О люба ніч! Ти появляєш мрії
Й невиразні краси в зористій млі...
Як чарівно ген промені блідії
Мереживом срібляться по землі!

В обіймища сплелись сутінів зграї,
Отрутою пашать нічні квітки,
І шепотять про втіхи в темнім гаї
До місяця закохані мавкі...

Все повно чар і виростає в міри,
Минуле в прийдешнім ізлилось;
Душа зорить в дитиннім сляві віри,
Бажається незбутнього чогось...

Зріднили нас незмислені хвилини
І захвати розкошів неземних;
Вчуваються і пісні янголині,
І тихий дзвін струн легких, золотих...

Моя красо! Моє святе кохання,
З тобою я віллю своє буття —
Тобі віддам усі свої бажання,
В тобі знайду весь світ, всі почуття!

III

Ні, ні — не те! Любові сила
Необорима, чарівна;
Вона весь божий світ скрасила,
І ним орудує вона!
Вона з'явилась в творчім слові
І благу спільному сприя:
Кохання тане у любові,
Але любов у нім буя!
А ваша втіха — дика рвія,
Звірина хіть і гвалт ножа:
Вона себе лише вважа,
А інший мир їй зайва мрія...
Хоч завались, хоч пропади —
Коханцям мало в тім біди!

Моя ж любов є зовсім друга:
Прихил до люду, до бідах,
Яких призначення — наруга,
Нужда, бідота, праця, страх...
Які добра повік не мають,
Які від голоду конають,
Для ситих все віддаючи —
Споживок навіть уночі,
Яких бліді, нужденні діти
Не знають забавок, сміху
І в'януть в хліві чи в льоху,
Мов під серпом пониклі квіти, —
Вони лиш чули день у день
Прокльони й сльози рідних нень!

Моя любов гамує муки
Борцям і в місті, і в селі —
За благо всіх, за світ науки,
За спільне щастя на землі...
Он глянь: при лампі, у кімнаті
Сидить, немов з хреста ізнятий,
Химерний тружень, голова
Йому схилилась, і слова
Лягають кров'ю на папері;
У персах клекіт, стогін, хрип...
І чується жіночий хлип —
Хтось ревно плаче поза двері...
Йому ж байдужий смерті жах,
А сльози щастя на очах!

А ген жіноча постать знову —
Свята провісниця зорі;
Вона несе бездольцям мову,
Що гвалту згаснуть вівтарі...
А ті бездольці, темні, дикі,
Її ж волочать до владики
І, мов буруни навісні,
Ревуть: «Розпни її, розпни!»
І жаром ogniще палає,
І стогне всюди темний брат...
Невже ж до сліз його, до втрат
У вас і жалощів немає?
О ні! Людині взагалі
Ми віддамо свої жалі!

Нехай же віллється кохання
З любов'ю в спілці лагідній —
На вірне, дружнє побратання,
На розріст чесний добрих дій.
Нехай душа твоя, крулевно,
Примусить нас любити ревно
Й віддати щиро ту любов
За рідний край, за рідну кров!
О, в спілці тій є творча сила, —
Вона зжене неправду пріч,
Вона розвіє хмуру ніч
І всім дасть волі й щастя крила.
Бо та любов є світ у млі
І бдслід бога на землі!

1900

★ ★ ★

І гвалт, і кров... Справляє б́енкет сила,
Роз'ятрепа, з запеклістю в очах,
З гадюками, що в'ються, наче крила,
І з піною на зціплених устах.

За нею вслід рабів густа отара,
Озброєна залізом та вогнем;
Лад́ен з них всяк, за цяцьку в півталіяра,
Знуцатися над братом-бідарем!

І брата брат катує, ріже, коле,
Незбройного кладе, мов ті снопи,
І трупом геть укрилось рідне поле,
Покрасилось від рідної рони...

Раби сліпі! Знаряддя нижче влади!
За що, про що ви губите братів?
Із вашої сліпоти та розради
Й паковано на світі кайданів!

Де ж правда та! Де ж та любов над нами?
Невже ж вона порожнява одна?
І мусить люд, ярмований віками,
Пить з власних сліз отрути ківш до дна!

Холоде кров... німіє серце в грудях...
Та прояви ж, мій боже, правий гнів,
Поглянь на скрут, що зашморгом на людях
Від посіпак неситих та катів!!

Але вгорі безжурно та яскраво
Весна пиша під перлами роси...
І павіть се побоїще криваве
Не півечить окольної краси!

[1901]

★ ★ ★

Місто спить. Млою густо повіті,
Маячать кам'яниці жахні...
Знишло все; тільки збещені, ситі
Ще чигають на втіхи смачні;

Наласуючи за день утробу,
Тра додять їй розкош і вночі, —
Вдовольнити нервову хворобу,
Іншу жизнь для ухиття рвучи...

І спішаться вони до пристанищ,
Де нужда і знуцання змели
Цілий смітник заласних погапищ
Для дітей привілейних землі,

Де розпуста гуля без покрови,
Де нема ні порад, ні жалю;
Де жага й милування любові
Продаються у п'янім хмелю;

Де щопочі від смерку до рання
Топлять мозок і душу в багні,
Де конає гірке безталання
Попід тином чи в річці на дні...

Ба! Яке ж ласунам отим діло
До загублених кривдою літ?
Ім аби молодісіньке тіло
Та не в'ялий, не стоптаний цвіт...

Їм аби лише сміх розлягався,
Повний ласих, дівочих понад,
Щоб сп'янило цілком їх заласся,
Щоб здурманив геть мозок їм чад...

А коли серед гвалту гидкого
І дівоча сльоза забринить,—
То вона не розжалить нікого,
А ще більше розбурхає хіть...

І буя, скаженіє содома,
П'яний бенкет шумить і гуде,
Поки звалить поганців утома,
Поки вляже нетребство бліде...

Місто спить; кам'яниці-озії
Бовваніють у хмуристій млі;
Вже й труженні заплющили вії,
Сночивають старі і малі;

Стихло горе велике, і болі
На хвилину забуло життя...
Тільки дочки щербатої долі
Марно ждуть від образ забуття!

1902

★ ★ ★

Ніч. У хаті зимно, темно:
Каганця дастьбі...
Бідна мати плаче ревно
В скрутоньці-журбі...
Хлипа з голоду дівчатко
З-під рядна в кутку;
Під грудима немовлятко
Скигле в сповитку;
На той плач голодний в хаті
Й вітер заодно
Виє, знай, в шибки дірчаті,
Плаче жалібно...
По стіні з гнилої стелі

Крапає вода:
Мабуть, в бідного оселі
І стіна рида!

[1902]

• • •

Згасло світло; темрява надворі,
А на серці ж як у бурю в морі...
Знай, блукаю круг сумної хати,
І нема з ким серця розважати,
Розпитатись, побалакати стиха
Про недолі та про наші лиха,
Як собі у скруті дати раду.
Ех! Немає у нас, браття, ладу...
Всюди ніч — хоч виколи ти око,
А до бога, — сказано, — високо!

[1902]

ЗУСТРІЧ

В снігах несходимих Сибіру,
Де темні бори лише мрілись,
В тайзі, на етапнім привалі,
Вони несподівано стрілись.

Крізь млу ледве сонце шаріло,
Бурульки іскрилися на хаті...
Він був у казньонних кайданах,
Вона — у казньоннім халаті.

Покрикнули з диву сп'янілі,
Обличчя спалáхнули жаром;
І всяк постеріг би відразу,
Що те палахтіння не даром...

І час, і нудьга, і в'язниця
Поклали на бранців ознаки;
Проте у їх очах горіли
Й тепер поривання однакі.

Зірвалось вогнистее слово,
Сплелись переможені руки...
Була в тім первовім стисканні
Безодня і щастя, і муки.

Круки аж чорніли на вітах,
Присипаних снігом, ялових,
І карканням крили розмову
Від пильних ворожих вартівих.

А мова лилася, кипіла,
Як паводь по гатях весною:
Про злі у розлуці пригоди,
Про skutки нерівного бою...

«Ми дружнє за правду боролись,
Не сплямили зрадою броні
І чесно, — промовив він стиха, —
Тепер опинились в полоні.

Нехай ще шаліють сіпаки,
Поки не збентеживсь нетяга,
Нехай нас катують в неволі,
А все ж пак за нами звитяга!

Кати на знущання скували
Залізом тяжким наше тіло...
Душі ж їм і дум не скувати —
Буятимуть скрізь вони сміло...

Чим більше проллється за брата
Навкруг неповинної крові,
Тим швидше по світу настане
Ясне панування любові...»

«Тим швидше...» Хтось крикнув:
«В дорогу!»

І впала хвилина розстання...
У неї пробилась сльозина,
У нього зірвалось зітхання...

Від брязку заліза шумливо
Знялося з ялин гайвороння,
А сонце червонистим оком
Дивилось, немовби спросоння.

1902

БОРВІЙ

Чорне хмарище суне по́вагом,
Заступає світ, стеле темряву;
Розпанахалось, завихрилося,
Мов страховище з пекла зрушене,
Огорта навкруг землю крилами...
Оперезане скрізь гадюками,
Сизо-білими, волохатими,
Що сплітаються, розплітаються
І звисають вниз грізним кетягом...

Душно, млосяно, і задуха та
Мов гнітить усе важким каменем:
Ані способу вільно дихати,
В голові гуде, думи сковані,
В серці млявому рабські страхи...

Притаїлось все, пополохалось
Перед з'явищем тучі грізної:
Вітерець ущух — ані подиху,
Змовк веселий гай — ані шелесту,
Знишкли пташечки-щебетушечки,
Поховалися кібці, шу́ляки,
Ластівки лише не злякалися, —
У повітрі, знай, сміло плавають,
Ріжуть стрілами проти хмарища.

Люди з острахом незміркованим
Тучі ждуть тії лиховісної.
Багатирщики зачиняються
По своїх дворах і по горницях,
Затуляючи вікна кодами,
Щоб не чути їм грому-гуркоту;
Позасвічують ще й лампадочки,
Щоб не бачити спалу блискавки, —
Так жахаються смерті наглої:
Жаль їм злинути з світу ласого,
Від утіх-розкош — в ніч беззоряну,
Що на той пак світ, на суд праведний...

А сіромі пак на ті заходи
Часу вільного дастьбі й хвилюньки:
Йно про те вопа побивається,
Щоб не зніс потоп їй хатипоньки,
Не забрав добра їй убогого

Із худобою, а то й з дітками,
Чи недужими — батьком, матір'ю.
Що їй думати про гріхи свої?
Гвалт безжалісний, скрута, горенько
Та темнота — ось відповідники!
Що лякатись їй смерті наглої?
Не дало життя втіх і радощів,
А дало лише муку, нуждоньку,
То хоч смерть ота угамує їх,
В ямі темній дасть їм одлежатись.

А вже хмарище, туча грізна
Геть насунулась, низом стелиться,
Досягаючи лісу крилами,
Ніччю криючи небо збурене...
Ось роащарпалась світлом-пломенем,
Засліпила всім очі алякані,
Обізвалася грізним гомоном
І занишкла знов, притаїлася...
Та зненацька враз як не сказиться:
Заревла, мов звір, диким вигуком,
Покотилася вихрем-бурею,
Геть ламаючи, що не трапиться,
Заяскрилася блискавицями,
Із страшних гармат разом вдарила,
Аж земля кругом іздригнулася,
В хлющі пінявій потопаючи...

Не журіться ж, гей, бідарі мої,—
Горобина ніч — вам не мачуха!
Сміло глянемо в вічі борвію
Та зміркуємо усе розумом,
Може, зірвемо ще й порадоньку
Від бунтовника навіженого?..
Після борвію гляне сонечко
І остріє всіх рівним променем,
Вороги життя згинуть пропадом,
А повітря-скрізь оздоровшав:
Після борвію легше дихати,—
Із заліз думки вириваються,
Серце в грудях б'є якось сміливо,
І скриляється знов надіянка,
Що й окривдженим правда станеться!

ХРЕЩЕНСЬКА НІЧ

(Посвята дорогій Люді)

По синім волнам океана...

У ніч водохресну тайничу,
Як глупа настане пора,
Хтось гонить конем ясногровим
По хвилі холодній Дніпра;

Кінь рине насупроти виру...
Скалки аж довкола летять:
Боки йому димом парують,
Вогнем йому очі горять.

За ним бунчуки й хоруговки
Аж мають у синявій млі,
І стеляться синім туманом
По мерзлій, німотній землі.

Де б'ють і клекочуть пороги,
Здіймаючи піну до дна, —
Стоїть серед «пекла» там скеля,
Під нею печера сумна.

В тій скритій від миру печері,
Під дужим кремінним хрестом
Лежить якийсь гетьман незнаний,
Лежить без клейнод кістяком...

Нема йому місця в родині:
Могилу, де гетьман лежав,
Розрив лихий ворог до краю
По полю кістки розметав.

Але ж їх до батька Славути
Скотили струмки весняні...
А той свого сидя останки
Сховав у печері-труні.

Там хрест... то не хрест — удовиця
Кремніє від туги на вік,
І в ніч під водохреща ронить
Криваву сльозину щорік.

І скоро та крапля гаряча,
Зайнявшись червоним огнем,
Прониже мерця потайного —
Підводиться гетьман живцем...

Здіймається маревом білим
На білім огнистім коні
І вихорем лине в клейнодах
По рідній своїй стороні...

Зорить і не може пізнати:
Де мрілись простори степів,
Тепер простяглись залізниці
Й повстали будови дворців;

Вбача він обдерті хатини,
Дівчат по сахарнях вбача —
І вітром спішиться у Канів,
На раду військову влуча.

Горить його серце нудьгою,
А очі палають стидом,
Що крів'ю геть змив Україну
Та й стиснув ще гіршим ярмом.

І от він стає на майдані,
Здійма дорогого шлика,—
І кличе козацество славне.
Усе Запоріжжя склика:

Зове Богуна, Кривоноса,
Зове і надію одну —
Свого безталанного сина,
Що рано поліг у труну...

До всіх він тепер присягає
І руки до бога здійма,
Що зве за голоту повстати,
Якій і просвітку нема,

Яку колись в давню годину
Запродав він сам старшині.
І гетьмана голос лунає,
Склика вояків до борні...

Але того клику не чують
Колишні чубаті брати:
Одні полягли на могилах,
Других повкладали кати,

А треті сього відцурались,
Чим перше святили слова,
І гетьман у скруті-розраді,
Як перш, до поспільства взива:

«Вставайте, сини мої, квіти!
Не гніть перед катом спини,
Клянусь, розіб'ю ваші пута,
Свої поквитую вини».

Але перемучені діти
У лаву не сходяться тут...
І жде їх безрадісний гетьман,
Аж поки не крикне когут...

Тоді, застогнавши, сідає
На білого змія-копця
І лине назад до порогів
Крізь води й ліси навмання.

І там у печері глибокій
З жалем до хреста припада,
І молить за край свій у бога
Та тяжко гіркими рида.

І б'є себе в розпачу в груди,
Кляне свій безщасний талас,—
Поки не поляже кістками,
Як здійметься ранній туман.

1902

НА РІДНІМ ПОПЕЛИЩІ

Я знову тут, на рідній стороні,
У тім селі, де літа молоденькі
Мої пливли, мов у рожевім сні,
Під променем любові й ласки неньки...

Мій боженьку, як діялось давно,
Коли тут був, щасливий до безмір'я,
Коли життя всміхалось чарівно,
А в серці ще не кублилось зневір'я,
Коли стинався я з кривдою в бою
І ворогів топтав не раз під ноги...
Тепер же я на цвинтарі стою,
Підбитий вкрай від трудної дороги..
Ось церківця... Вона була колись
Біленькою, високою, стрункою;
А ниньки дах замшився, покрививсь,
І, мов стара бабусенька з клюкою,
Будова вся пригнулась до землі;
З п'яти хрестів, що сяли на чолі,
Тепер один похилений, іржавий,—
Мов час поклав на йому слід кривавий..
Давіниця... ні, друга: ця на стовпах,
А та була з кружганками, висока:
Звідтіль не раз топив я своє око
По темрявих, замислених лугах,
Де п'ядвечір Сула мигтіла злотом,
Ховаючись під ярі береги...
А в другий бік, поза сільським болотом,
Оксамитом хвиліли сікняги,
Мов обрус той на низині барвистій;
За ним тяглись плахти картатих нив,
А далі ліс стягою бовванів
І гинув десь у далині імлистій..
Тепер лісів не видно вже стяги,
Картки нивок мізерніші, дрібніші,
Сула всиха, порідшали луги,
Йно скупчились рядки могил тісніше..
Колишнєє, забуте почуття
Цілком мене знепацька огортає,
І що з віків немає вороття —
Із мрійної безодні виринає...
Ген, де оті запали могилки,
Я бавився з сільською дітворою:
Ховалися, гуляли, а веспою
По бурчаках ми ставили млинки..
За цвинтарем, проміж зелених стін
Розлогих лип, вела у двір дорога;
Крізь тінь густу здала світився він,
Аж усміхавсь... Але ж то що? На бора!

Немає лип... Одна верба стара!
Хто ж вас зрубав, мої рясні, єдині?
Я кинувся — не пізнаю двора;
Все в валяві — руїна та руїна!
З будинку ген лиш п'єчища ребро,
А де була теплиця — купа гною...
Хтось закупив батьків моїх добро.
Та й винищив хижацькою рукою...
Розідрані на цмаття ризи ті
Й розпродані гвалтовно на базарі...
Все зникло, все! І спогади святі
Витатимуть хіба йно у примарі...
Там був рундук; у гай та у садон
Вели звідтіль широкі, пишні сходи;
На сходах тих заслухувавсь байок
Від нені я про наші злі пригоди;
Співала теж вона мені й пісень,
Журливих-но, безрадісних лишень, —
Голубила, чесала, а порою
Й росила шовк волос моїх сльозою...
Хоч би найти могилу... Ох, шкода:
Тепер садка і гаю — ні сліда!
Зостались-но випадком дві тополі,
Мов свідки ті перéжитої долі...
Де ж ділися високі явори,
Що вартою стояли понад ставом?
Там я любив вечірньої пори
Допильпувать, коли зірки небавом
Займалися в беводні уторі
І в склі води гойдалися скалками.
Там я не раз за мріями, думками
Просиджував до ранньої зорі;
Там я уперш почув душі тремтіння
Від на́диху почу́ттів неземних;
Там я дізнав і щастя, і боління
В її очах сп'яніло-чарівних...
Де ж та краса? Де ті розкішні шати,
В яких тоді пишалося життя?
Ох, час-пора усе позабувати...
Чому ж нема тим мукам забуття?
Стою чужак на ріднім гробовищі...
Я озирнувсь... аж ні! Нові хатки
Скрізь вирости, немовби ті грибки
Після дощу, на панськiм попелищі...

Де темріли столітнії дуби,—
Яріють скрізь селянські огороди,
Обсаджені кущинами верби...
Друга краса, уже другої вроди!
Он зарипів високий журавель,
Між вишняком пройшла струнка дівчина,
Зірвалася з патлатих конопель,
Щебечучи, дрібнесенька пташина,
Побіг ярком давінкий дитячий сміх;
Усюди рух, усюди повно втіх,
Та, певно, й сліз усюди є доволі...
Я задавив свої жалі та болі
І позирнув навколо веселіш,—
Бодай сльоза й котилась за сльозою...
Померлого нічим не воскресиш,
Нове життя своєю йде чергою!
Вітаю ж я коханих спадщиків!
Ростіть, цвітійте і добувайтесь долі,
Аби не знать ні гвалту, ні неволі,
Які й тепер іще гнітять батьків...

1902

* * *

(Посвята моїй дочці Марусі)

О, дякую, що ти прийшла-таки...
Я цілу ніч в безсонні знемагався,
З примарами химерними вагався,
Розважував сполошені гадки...
Вони отут безладним роєм грали,
Сміялися над марієм старим
І в тиші злій немовби дорікали,
Що я життя своє пустив на дим...
Ох, та невже ж?.. Відкинь тяжку заслону
І відчини затемрене вікно...
Як хороше! В повітрі дух від крону
Та резеди розлився чарівно...
А сонячно — мов світла ціле море
Влилось сюди і хвилями буя...
Не сонце то, а ти, небесна зоре,
Порадонько єдина моя!
Не віднімай з моїх грудей правиці,

А лівую лиши тут на чолі:
Від подиху мові чарівниці
Стишаються і болі, і жалі,
Тяжкі думки вмірковуються тихо,
Все менше й менш пала душа вогнем.
І віриться, що спільне наше лихо
Розвіється за теплим, ясним днем.

1902

Не спиться... Знов чорнії думи
Обсіли, мов галич, мене;
Знов постать бліда серед стуми
Сон з вій моїх млявих жене...
Та постать немовби знайома,
Зринає із мрійної мли:
В обличчі і смуток, і втома
Тяжкими знаками дягли...
І погляд, повитий сльозою,
Питима на мене схиля,
Й на серце, пошарпане з бою,
Мов ложить загійне зілля...
Я чую — поржавлені струни
Щось давнє, забуте бриплять:
Старі відчиняються труни
І мертвих здіймається рать...
Їх образи віються колом
Над ліжком, над темним столом...
І чується в тиші покволою
Немов похоронний псалом:
«Безщасне житейськеє море,
Негод воно повне та бур,
Як миру незважене горе...
Не жур його, нене, не жур!
Багато і хиб, і знесилля
Він мав на своєму шляху, —
Бо зрана приборкано крилля
Йому у годину лиху;
Багато він знівечив крові
На марну, щоденну бридню, —

За те ж і дізнався любові
Та спалу святого вогню;
За те він довідався й муки,
Напився докірливих сліз...
Пора ж і зложить йому руки:
Свій тягар уже він довіз...
Поглянь, його серце холодне,
Спинитися може щомить...
Прийми ж свого сина на лоно
І будем владику молити:
«...Пробач, Христе-боже, рабові
І вільні й невольні вини
Та з ласки, з святої любові
Прийми у оселі ясні,
Впокой його душу у щасті
Нового з святими буття,
Де нєсть ні страждань, ні напасті,
А єсть безконечне життя!»
Знов тиша, і стума, і мука...
Заснути — ніяк не засну...
А серце так болісно стука,
Немов забивають труну...

1902

★ ★ ★

Ніч. Замовкли денні речі...
Надокру́т німа стіна...
Тільки іноді з-під печі
Чути голос цвіркуна,

Та годинник однотонно
Гомонить, знай, — цок та цок...
І нудливо, мовби сонно,
Бродять тіні від думок:

То тремтять, неначе струни,
То йожаться у штики,
То витягуються в труни
Чи у шибениць рядки...

Жах з кутка незряче око
Аж у душу закида...
А в пітьмі годинник цока
Та цвіркун відповіда...

[1902]

* * *

З напасником нашого слова та правди і волі
Поклав я життя на боріння,
За те знайшлось і своїх необачних доволі,
Що вергали в мене каміння...
І от я доплентавсь під ним аж до самого краю,
А все ж тут стою непохилим...
Як ляжу у ямі, тоді вже згадають,— я знаю,—
Й мене словом теплим та щирим!

[1902]

* * *

Коли ми уперве кохались
Уранці життя навесні,—
До нас ясні зорі зближались
І чулись небесні пісні,
Злітали в душі поривання,
Як мрія свята, дорога:
І гинули в щасті жадання,
І гасла у раї жага...

Злетіло і друге кохання
Над південь, у спеки розгар:
Квітки здурманили жадання,
А ночі навіяли чар...
Спалахнуло серце жагою,
Злились у цілунку вуста,—
І в п'янім, солодкім напою
Захмарилась цнота свята!

Ну, потім кохання змінилось
Задушливим чадом загар:

Вже кволому сердцю й не снилось
Ні раю, ні сонячних чар...
Високі, святі поривання
Горіли у п'янім огні,
І тліли небесні надання,
І марно псувалися дні...

А ось непомітно підкрався
І захід вечірніх хвилин:
Про любовці й втіхи зостався
Безсилий-но спогад один...

Тріпочеться серце від жалю,
Що годі вернути назад —
І згублену ясність кришталю,
І рій святобливих понад...

Кінець би!.. Так повні докору
За днями дні тягнуться знов,
Смутні, як одгомони бору,
Журливі, як шепіт дібров!..

[1902]

АРТИСТУ М. К. САДОВСЬКОМУ

(Експромт у день бенефісу)

Артисте, друже, чудодіє,
Віншую з святом я тебе.
Най твій талант всім серцем гріє
І підживля усе слабе...
Най усміхнеться неньці доля,
Тобі ж сповнить сакви сріблом,
Нехай твоя міцпіша воля
Зігріти рідний край теплом!

1902

* * *

Занадто вже! Чим дихати нема!
Затягнено арканом наші шиї...
Папує скрізь і злоба, і пітьма...
Терпець урвавсь, але живі надії.

О люде мій! Не жди ані чудес,
Ні милості від того, хто панує:
Не долине твій стогін до небес,
І молитви твої гарячі — всує...

Надійся лиш на себе і свій дух
Скриляй, зміцняй в братерським повднанні,
Аби вогонь у грудях не потух,
А ще збуяв на лютім катуванні!

Ет, глупа ніч не буде вікувать,—
Потрухнуть геть в ярмі ворожим снози;
Життя несе непереможну стать,
Воно і нам осушить ревні сльози!

О, вірю я, що з'явиться вона,
Загублена, сподівана воля —
У промені, як пишная весна,
В вінку ряснім з квіток свого вже поля!

І з світочем яскравим у руках,
З ухмилкою несказаної вроди,
З відрадістю у лагідних очах
І з прапором любові, правди, згоди!

[1902]

СОН

Я бачив сон... Ні, марилося уяв —
Він і тепер стоїть перед очима.
Безмежний степ, укритий снігом, спав
Чи мертвий був, як пуста нескходима.
Ні кущика, ні горбика кругом,
Ні плямоньки на дикому роздолі,
Тільки туман звисав густим рядном
І сонце крив у сірому приполі...
Ні руху скрізь, ні згуку... І вітрець
Був скований в повітрі отяжілим...
Усе живе замерзло нанівець
У савані одноманітно-білим...
Від півночі йно кралась хмура мла,

Здіймаючи таємні, чорні крила...
І в темінь ту страхівинну несла
Мене якась необорима сила...
Холола кров, і мозок ціпенів,
У душу жах сліпе наводив око,—
А я летів од теплих, ясних днів
В обіймища холодні злої ночі!
Зближалася межа мого життя,
Зривалися останні його хвилі...
Звідтіль уже немає вороття —
Я серцем чув, що опинюсь в могилі...
І я вітав востаннє небокрай,
Де світло вже лиш окравкою мрілось.
Прощай, прощай, родино, ясний рай,
Яким жило, яким це серце билось!
Ізійде знов там сонечко яснє,
Тепло і світ розіллє по країні,
Надію дасть, що лихо промине,
Що доленька покращає людині —
Й одурить знов окривджений народ...
Ох, не радить тобі ясній блакиті,
Бо пан тобі — ніч, морок, сніг і льод,
А боротьба безкрая в хижім світі,
Без просвітку, без певної мети...
Чи світла ж ти добудеш до боріння,
Чи досягнеш хоч краплі щастя ти
За труд тяжкий, за вікове терпіння?
Не знатиму, не чутиму вже я
Ні мук твоїх, ні стогону, ні плачу...
Прощай, прощай, родинонько моя,—
Довіку вже тебе я не побачу!!

1903, 24 серпня. Дарниця

НА СПОМИН КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Сто років, сто літ потонули у млі,
Як голос твій знявся на рідній землі.

В ту добу все вишкло, могильні хрести
Жалобою веньку вкривали;
Як з дуба рве буря пожовклі листи,
Так дух наш вародний вкривали:

І брязкав у п'ятах зганеблений труд,
І гинув у рабстві наш люд!

Розпуджено гвалтом недолі орлів,
Що люд од напасників крили;
Сплюндровано славне гніздо вояків,
Розкопано навіть могили —
І скрізь, де українське серце жило,
Повіяло смерті крило.

Але на сконанні козак-січовик
Поклав на могилі бандуру,
Порадницю тиху, з якою він звик
Ділить свою думу понуру...
А вітер степовий побіг по струні,
Й озвалися згуки сумні.

Поніс буйний вітер до мазанок-хат,
До латаних стріх з очерету,
А звідтіль долинув до панських палат
Та й влучив у серце поета:
Озвалось співоче на пісню свою,
Як пташка до пташки в гаю!..

Хвала тобі й слава во віки віків,
Ратаю родинного слова!
І борвій гвалтовний його не згасив,
Ширіє укохана мова,
Бо з серця до серця голосить, луна
Свята, невмируща струна!

Повстав ратай слова, наш славний співець,
Дав струни нові тій бандурі,—
І пісня по краю з кінця у кінець
Знялась серед посвисту бурі,
Збудила другі голоси, і гуртом
Зложився величний псалом.

Як сонце у надрах і моря, й землі
Пробуджує твори живущі,
Так ріднее слово у рідній землі
Викликає сили немрущі;
Скриляє воно і єднає братів —
І падають скови рабів.

Хвала й вам, братове, що світлич ясний
У серці сховали в негоду:
Горить він за неньку, за люд мовчазний,
За спільну освіту й свободу...
Вперед же, юнаки! Угору наш стяг,
Де правда — там сяйво звият!

[1903]

* * *

Ранок пахощами віє;
Ясно й широко вгорі,
І рожевим світлом мріє
Риза пишної зорі,—
Вся у перлах, самоцвітах,
В легкім плетиві з хмарин...
І от-от загра по вітах
Промінь золотом рясним...
Геп над срібною рікою
Коливається туман,
І яскравою росою
Оksamитний грає лан;
Але тихо ще в долині —
Не підійме сонних вій...
І прозористі сутіні
Повні там баєчних мрій:
Мов веселкової казки
Не скінчили дивні сни...
Всюди барви, всюди ласки
Чарівничої весни;
Всюди чується обуда
Від німого забуття...
Ждеш і сам якогось чуда,
Визволеного життя...
Гей, зникай, усе негоже,
Прокидайся, кривпий люд!
Ощастя ж, ласкавий боже,
Наш новий, суспільний труд!

1903

Ой знущались з мого слова,
В рідне кидали каміння,
А воно, живуче, знова
Одягалось в проміння,
Окрилялось в дивні згуки
І будило, знай, орлицю —
Нашу матір — зняти руки
До синів своїх оспалих,
Що калічаться з несили,
Щоб своїх хоч діток малих
Рабським духом не труїли...
І огиисте слово лине,
Пробива задублі груди
І добро для всіх єдине —
Волю й правду — сіє всюди...

1903

Болить мов серце... холоне в грудях,
А ніч кругом чорна, понура...
Крізь стуму на мене вдивляється жах
Сліпими очима з-за мура.

У комині вітер аж квилить, гуде,
На вікна сльозами дощ пада...
А там у кімнаті обличчя бліде
Лежить на подушці безвладо...

І часом доноситься стогін відтіль,
Слабий, наче шепіт криниці,
А в серці здіймає несказаний біль,
Туманить гіркою зірниці...

В тім стогоні все мов кволе буття,
І втіхи, і смутки, й надії,
І прикре, побите в борінні життя,
І лихом розвіяні мрії...

В тім стогоні серця холонуча кров,
Отруєна в бої сучаснім;
Остання порада, остання любов,
Що в'яже з цим світом напасним...

Той стогін проймає, катує мене,
Рве серце нікчемне кліщами...
А в комині вітер щось квилить сумне,
Та дощ кропить вікна сльозами...

[1903]

Як урочисто тут, замовк величний бір,
Неначе храм по молитовнім співі;
В вечірню млу появивсь його сумний убір,
У померки таємно-полохливі...

Верхів'я хвой горять, немов ті ставники
Перед ясним, незміреним склепінням:
Там скрізь життя, і світ, і радощів знаки,
А тут внизу все темрється смертвінням...

І тихо, тихо скрізь... Задумані стоять,
Мов веетні часів басчних, хвої,
У лави рівні скрізь вшикована їх рать,
Готова стать до боротьби лихої,—

Там лементу не чуть, катів людських нема,
А лагода ласкаво віє всюди...
Смолистих пахоців кадило проніма
Знеможені, натрудженії груди...

Проте хапливо йде сліпої ночі час,
Вже йно шпилі кривавить меркло племінь,
Аж ось на вищому спалáхнув і погас
Відрадісний та жизнедайний промінь,—

І впала смерть — не смерть, безчулий сон —
не сон,

А забуття злетіло до істоти;
Але у тиші тій не згуки похорон,
Не стогони безрадної скорботи,

А чується ясніш велика таїна,
Вбачається життя другого мрія,—
Якийсь чудовий спів у безвісті луна
І порива до неземного рвія:

Бажається збагнути, обняти неосяжнє,
Проглянути в кінечне щастя мира...
І щось могутнєє охоплює мене,
І на душі у Правду стигне віра!

[1903]

★ ★ ★

Мов бачу тихую оселю
В якомусь світлі чарівнім:
Кахляну грубу, білу стелю,
Дубовий сволок, а на нім
Медяники і легуміни
Та зілля всякого пучки,
У візерунки вбрані стіни,
В віконцях мутяні шибки,
Великий килим серед хати
У кармазинових квітках,
На образах блискучі шати,
З рядками перлів по кутках,
Тремку, химеристу веселку
Округ лампади на святках...
Бабуню, згорблену в кріселку,—
Конечне, з кужелем в руках;
Любовно-лагідні години,
До всіх прихильні почуття...
Як втішен згад тії картини,
І як нема їй вороття!

1903

★ ★ ★

Чертог сіяв... Вона на сцені грала
Й веселістю легурною няла
Людські серця,— аж гоготіла зала...

А там десь геть її дочка мала
В гарячці злій, без пам'яті металась
На проханих, нежалісних руках...
А венька тут на сцені побивалась,
Ховаючи зусильно в серці жах:
Запроданка! Що ж діять у неволі?
А кат правець на сльози не вважа...
І треба кривд од миру серця болі,
З сміхом ярким в йому носить ножа,—
Бо сміх отой їй дасть хоч копійчину,
Хоч крихотку злиденного добра,
Яке злегчить її слабу дитину...
І страдниця акторка-мати гра:
Любов іще напружує їй сили,
А мука все ж і ті перемага...
Бридкі пісні геть залу роз'ятрили,
І захватом реве й буя жага...
Шалений крик... Всі потребують «біса» —
І потурай, виходь, хоч на заріз:
Який їм жаль, що знемага актриса,
Що серце їй пройма отрута сліз...
Аж ось таки зомліла і упала,—
Не витримав наруги звиклий хист:
На мить одну завишкла смутно зала,—
А через мить у ній розлігся свист...

1903

ДОБРАНІЧ!

Добраніч змученим, нужденним,
Усім трудовникам щоденним,
Які й разу не склали рук;
Добраніч гвалтом недобитим,
Що віддали всі сили ситим,—
І заробили пекло мук.

Добраніч тим, що цілі ночі
Від кривди слізьми ятрять очі,
Не знавши й змалку красних днів;
Добраніч страдникам за брата,
Яким в доленька щербата
Серед темниць, серед снігів...

Добраніч вам хоч на хвилину:
Ми будем стражами спочину
До перших променів зорі...
Тоді гукнем: «Вставайте, браття,
Та, повні спільного завзяття,
Поставим правді вівтарі!»

1903

МОЛИТВА

О господи, пробач мої благання!
Не раю я в предвічного молю —
Безжурного, святого існування,
Прозорого спокою кришталю...

За сяйвом зор, в байдужому безміррі,
У тихому пристанищі райським,
Душа живе у непорушнім мирі,
В самодовлінні святковім.

Турботою там серце не сповите,
Йому чужі — скорботи і жалі:
Життя людське від його сяйвом скрите,
Дастьбі йому печалі до землі...

Не має струн нетлінне на відгомін
До зёмної утіхи і злоби,
До тих країн, де не втихає стогін,
До сліз людських, до крові й боротьби...

Не рви ж, молю, струн'серця задля раю,
Хоч пекло дай, а мук не одбирай:
Я мир люблю, ним вік болить жадаю,
В його добрі чувати серцем рай!

[1903]

★ ★ ★

Всьому кінець... надії вже нема...
Кудись везуть... сумні якісь розваги...
В останній раз вітаюсь з усіма
І одірвать очей не маю зваги...

Прощайте ж ви, ріднесенькі краї,
Осяяні, оздоблені красою,
Де в боротьбі точились дні мої,
Де ворог наш знущався наді мною,

Де заздрість зла вергала з-за кутка
На страдника і стріли, і каміння,
Вербуючи і з дружнього гуртка
Поплічників — без серця, без сумління —

Гнобителю природних наших прав...
О, скільки бід, розрад і катування
На тім шляху тернистім я дістав
За серця жар, за вибухи змагання,

За сіянку моїх питимих мрій,
Сподіванку народного пробудка!
Не раз мене всипав наклепів рій —
І від кого ж? Від брата-недолюдка!

А спільники, що в супрязі були,
Дивилися байдуже на цькування...
Але тепер всі рани зажили,
Німіють враз болящі почування,

А йно росте незміряна любов —
До всіх моїх колишніх супостатів,
До друзяків, що били б, певне, знов
І кляли ще більше у сто кратів,

До спільників тяжкої боротьби,
До рідних дум, до пісні голосної,
До стогону бездольної юрби,
До реготу сваволі навісної,

До нив, степів, омочених плачем,
Обвіяних зітханням, хирне-кволих,
Упораних тяжким нужди бичем,
Насичених кривавицею, голих,

До зор ясних, до сонця, до тепла,
До завірюх, до збуреного моря...—
Пробачте ж цей останній вибух горя,
Простіть за все, не пам'ятайте зла!!

1903

О, вернись, моя музо, на мить...
 Уже сонце зникає за море...
 Моє серце болить і горить:
 Щось на мене встає неборе,
 В темних шатах, хвилює, як мла,
 І морозяним холодом віє —
 Вічна ніч ото крила зняла!
 Затримайся ж на хвилю, надіє,
 Моя музо, вернися на мить!
 Я не раз тебе кривдив жорстоко,
 Заставляв сльози праведні лить,
 А тепер на потемрене око
 Накипа і у мене сльоза,
 І зневір'я-гадюка печуле
 В мою душу сумну заповза,
 Та маріє стягою минуле,
 Тільки впоперек любій меті...
 Але все ж серед буднього чвару
 Там були й поривання святі;
 І ясну, чарівливу примару
 Не згубив я у померки ті:
 Вона вабила серце до бою,
 В йому гріла широку любов...
 О, пробач люті жарти з тобою,
 Моя музо кохана, і знов,
 Пишнобарва, прилинь на прощання,
 Та у пісні бездольцю навій
 Перебуті давно сподівання
 І веселкове сяєво мрій!..

1903

ЗВИТЯГА

Коли, бува, в борінні за життя,
 Зневірений неправдою людською,
 Бажаю я й жахаюсь небуття
 Під тяжкою смертельною нудьгою, —
 Тоді іду помарить край ставка,
 Де лагода та сяєво блакиті, —

І на душі хуртовина зника,
І прагнеться спокою в цілім світі...
Самотньо тут: не чуть ні череди,
Ні гомону, ні людського докору...
Ось пасма з верб схилились до води,
Любуючи у глибину прозору;
А лоно вод, мов дзеркало яснє,
Розкинулось в барвистій, пишній рамі,
І вітерець його не сколихне, —
До верхніх віт він лащитьсЯ в нестямі.
Йно ластівка, легурно снуючи,
Черкне й змутнить яскраве скло часами:
Спаляхнуть враз там золота ключі
І побіжать вогнистими скалками...
Але ж і тут пригодонька мала —
І шелюги щось хиляться похилі:
Цю весну все геть повідь поняла,
І над звичай далеко мріють хвилі...
Ой лишенько! Ген глибоко в воді
Здебільша все латаття потонуло,
І згинуть там квітки його бліді, —
Озвалося у мене серце чуло, —
Білесенькі, із золотим депцем,
Мов чарочки болотяного пана,
Силітались тут чаруючим вінцем
Та перлами вбирались щорана...
А пивьки їх бруньки на батогах
Заледве вже й маріють під водою,
І згине цвіт в заклеплених гробках,
Не втішившись небесною красою...
Але проте жадоба й в них буя
Зирнуть на світ, почуть весни дихання, —
Й до сонечка аж пнуться... Бачу я
Та пізнаю душею й їх страждання...
І от щодня дивлюсь я в водне скло, —
Що станеться з моїми квітоньками.
Ой світе мій! Перерветься стебло, —
Воно вже скрізь наструнилося нитками...
І я, сліпий, болю за сліпих,
За їх палке й пікчемне поривання;
Не бачить вам проміннів золотих,
Як і мені другого існування!
А чудо йде... ромен болотяний
Досяг межі хисткої оболоні —

І сріблом скрізь розсипавсь цвіт рясний
На синьому прозористому лоні,
Мов зіроньки небесні ті, з яких
Зринає нам надія і розвага...
Я затремтів від поривань святих
І вигукнув у захваті: «Звитяга!»

1903, 10 березоля

★ ★ ★

Ох, тяжко! Під гнітом пошарпане серце холоне,
Здається, що я, і брати, і все рідне у морі кривавому тоне,
А зверху ще давить якась невміркована сила.
Невже під ногами у мене чорніє розкрита могила?!

[1903]

ПСАЛОМ

(Переспів)

Богородице і діво,
Мати божа пресвята,
Вчуй псалом наш милостиво
Край пречистого хреста:
Той псалом — запекла кров,
Той псалом — батьків стогнання,
Серця вільного ридання,
Духу вільного благання,
Люду вільного любов!
Хай летить вона, огниста,
З голосним та вільним дзвоном
До осель твоїх, пречиста,
А ти зложиш перед троном
Бога правди, бога волі
Наші сльози, наші болі!
Піднесіть же вільні співи,
Наші лицарі поштиві!
Хай бентежаться катуші,
Зламле вежі наша туга,

Знайде й в вражій стані друга,
Бо й там люди, і там душі.

Ніч була. Орел-потвора
Пута в пазурах тримав
І перёд світом дрімав;
Коли це схопилась бора,
Грім розлігся, залунав,
Освінула блискавиця
Темінь дику, нічню —
І прокинулася птиця,
Геть знялася в вишину
Й занесла колишні чвари
За північні, чорні хмари.

О, срамота вам, литвини,
Коли в місті Гедиміна
Паде, сяде птах кривавий;
Вас осудять діти, внуки,
Що, знесилившись від муки,
Віддали корону слави!
А чи ж вам схилити спини —
Своїй міці зневірять?
Будем жить в своїй країні
І в своїй труні лежать!
Гей, брати мої, до зброї:
Хай воскресне кривний люд,
Від сподіванки святої
Дочекаємося чуд:
Розпадуться наші пута,
І з проясненням чолом
Вільна братія, розкута
Заспіва святий псалом:
«Богородице і діво,
Мати божя пресвята,
Вчуй псалом наш милостиво
Край пречистого хреста;
Той псалом — запекла кров,
Той псалом — батьків стогнання,
Серця вільного ридання.
Духу вільного благання,
Люду вільного любові!»

КАНТАТА НА ЧЕСТЬ І СЛАВУ М. ЛИСЕНКУ

а) Спільний хор

Ніч непробудна; мов кладовище країна;
Саваном чорним укрита безмежна долина...
Тихо — ні думи; глухо — ні сміху, ні згуку,
Тільки-но стогін зірве де здавлену муку...
Ох, Україно! Серцем невже ти почила?
Де ж твоя доля, де твоя слава і сила?
Кобза розбита... рідного згуку не чути...
— Ох, не питайте, діти, я гину з покути:
Духом славетним ще я не вмерла, а тлію,
Тільки хто збудить в серці одублім надію?
Туга лиш клонить тирсу по збитому полю,
Буйний лиш плаче про славу минулу, про долю...

б) Співці

Б а р и т о н: Ні, не тужіть: господь почув наш стогін,
Послав співця і серце оживив;
Прислухайтесь, — росте усюди гомін
І настає надія кращих днів!

Т е н о р: Луна біжить; до згуків линуть згуки,
В гармонії сплітаються ясні —
І гасять нам непереможні муки,
І нам несуть розкішні зграї мрій!

С о п р а н о: О марева і настрої чудові!
Душа моя в гармонії зроста
І прагне вся розкритись до любові
І за братів на себе знять хреста!

А л ь т: Підносяться натруженії груди,
Бо напились живою водою;
Тінь радощів перебіга повсюди
І проріка, що збудемось біді!

в) Квартет і хор

Квартет: Велика сила, необора
У рідній пісні, в слові тім,
Що наша ненька, з туги хвора,
Співала діточкам малим.

І буде славен він повіки,
Наділить славою і нас:
Стріпнуться немічні каліки
І прискорять той слухний час!

Гей, вставайте: рідне
слово
Вже склика до праці всіх!
Заживем тепер наново —
Скинем давній рабський
гріх!

Слава ж, слава кобзареві,
Вік віків віднині,
Слава рідному співцеві,
Слава й Україні!

144

ЛЮРІ

О, поклади лілеї рук
На мої очі вже слабії,
Щоб духом злинув серед мук
І в млі пашистій бачив мрії
Крізь біль лілей!

Згаси в очах жаркі вогні,
Скрий квітку вуст рожеву, милу,
Нехай забудусь в тихім сні...
Щоб гвалт думок знайшов могилу—
І зник у сонній далині,
Віддавшись лютому вітрилу,
Крізь біль лілей!

[1904]

* * *

Двері, двері замкніть! Затушкуйте вікно!
Ох, і сили терпіти немає:
Хтось кричить, проклипа, хтось рида жалібно
Й моє серце ножами проймає!

Через стіни, крізь піл отой лемент вліта,
І страдниче лице молодиці
Як у бчач стоїть, наді мною вита,
Й моє серце пронизують глиці.

Знаю... вчора пішов у похід чоловік
А чи, може, й на вічне розстання...
Скрут і туга тепер оселились навік
І не втихнуть піколи ридання.

Б'ється в груди вона, нерозважна вдова,
Рве волосся шовкового хвилі...
Немовлятко кричить... її всю порива,
Але груди сухі та безсилі!

І об піл, і об стіл головою товче
Безпорадна, безпомічна мати:
Ох, якби не дитя...— серце рве боляче,—
А то б знала, як тугу сквитати.

Ой, замкніть, зачиніть двері ці і вікно...
Більш терпіти вже сили немає:
Знов хтось тяжко кричить, хтось рида жалібно
Й моє серце ножами проймає!

2 квітня 1904

MORITURI *

Поєма

I

Ой сталася зрада поміж старшини
У січі страшній Берестецькій:
За биті таляри, за села, млини
Продав своє військо Грушецький,—
І скривджений гетьман, преславний Богдан,
Летить за Гіреєм в кривавих полях...

Без батька лишились коругви рясні,
Окрились болотом, возами,
І гинуть завзяті й самі, навісні,
І ллють кров ворожу річками...
Знемігся Ярема в шаленім бою,—
Від пекла одводить кінноту свою.

Він голодом знищить задумав орлів,
Завдасть їм нелюдської кари,
Бо силу військових обозних возів
Угнали на втеках татари;
І змовкли гармати, розвіявся дим,—
Завзятців оточено військом густим.

Проходить дві дѣбни, і третя мина,
А вийстя із пастки немає.
Поїли, що малось, усе до зерна,—
І голод борців облягає,
Злетіла на них безпорадна біда —
У вічі їм смерть зазирає бліда!

І муки та скрута вплили крадькома
До стану козацтва й поспоблих,—
І ремство понурє докору вдійма,
А розпач охоплює кволих...

* Morituri — смертники (латин.). (Ред.).

І потай опівночі йде старшина
На раду останню в намет Богуна.

«Що діять нам, друзі? — пита Джеджкалій. —
Невже без кривавого бою
Напасник хижацький з нас виточить лій
І вигубить смертю лихою?
Ні, завтра ж я кинусь у січу страшну
І в бенькеті славнім з орлами засну!»

«Твій запал, наш батьку, вихвалює всяк, —
Богун Джеджкалію на тебе, —
Але ж Україні одважний вояк
Тепер найдорожчий за все:
Повинність є наша вояцтво щадить —
І тим моє серце всі три дні болить».

«Без хліба те чудо вчинити шкода, —
Йому відрікає Чарнота, —
Підкошує силу козачу біда
Та зігнана ляхом голота...
Немає рятунку; єдиний кінець —
Ушкварить катюгам кривавий ралець!»

«Та й військо валятися не буде дарма, —
Додав ще Лисенко-Вовгура, —
Усякого лютість скажена пройма,
До бійки аж труситься шкура...
Що й мови? Хай гинуть лихі вороги,
А ми тут поляжем усі до ноги!»

Богун усміхнувся: «Ти й з пекла чортів
Розпудиш, мій друже Іване!
Але ж на Вкраїні, у кривих братів,
Без нас лихоліття настане!
Ми мусим завзяття відсунути пріч
І рідному краю віддати всю міч.

Я знаю, що любо потішить в бою
Широке, лицарське завзяття;
Але спогадайте про неньку свою,
Про вічне над нею заклання:
Коли вже останніх синів похова,
Похилиться з туги і тирса-трава!

На рідні оселі, на луки, лани
Злетяться ті шуляки гарма,
Ой стануть над людом знущатись пани
Та знов запрягать його в ярма...
І воля добута, і любий наш край
Тоді вже довіку, до суду — прощай!»

Замовк, і здавила їх дума трудна,
Чубами схилились понурі,
І в серці знялися від самого дна
Їм болі пекучі та бурі,
Зірнуло зітхання чи стогін — і ось
Гартоване око сльозою взялось...

«Ох,— Дуб обізвався,— немає добра
Другого від краю до краю,
Як наші простори, як хвилі Дніпра,
Як схови зелені у гаю,
Як темні діброви... Ой серце болить!» —
І тиша могильна упала на мить.

«Послухайте, друзі, пораду мою,—
Озався Богун тоді тихо,—
Коли нас учує господь у раю,
То, може, й минеться ще лихо:
У Вилах багnistих нам можна якраз
Зробити таємний, вузесенький лаз».

І всі мов остербли від слова того,
Спалахнула мова крилата:
«А чим загатити, зміцнити його?
Навколо ворожа гармата!
Пантрують нас пильно ляхи щочасу,
Та й де на ту гатку добуть тарасу?»

«За тарас нам стануть киреї, свитки,
Жупани, кульбаки, ряднини...
І все, що ми знайдем, хоч навіть шапки,
Аби загрузить трясовини,
Та в ще навколо сікняг, лепеха —
Притрусим загату, одурим ляха!»

«Овва! Та Ярема ж на чорта удавсь,—
Аж плюнув в досади Чарнота,—

Не так він сутужно повками оклавсь,
Щоб наша укрилась робота...
Та й то ще, як суне поспільство з жаху —
Потопить одразу загату плоху».

«Звичайно, ту справу, — озвався Іван, —
Робить потайними руками
Чи глибої ночі, чи в сильний туман,
Чи місце окривши возами...»
«Ні, краще, — додав Кривоносий Максим, —
Пустить із гармати надбóкола дим!»

«Так, батьку, й я думав, — на тее Богун, —
Більмо їм поставить на оці: ·
Підняти фальшивий «вояцький бурун»,
Та тільки на другому боці, —
Немовби пробиться силкуємось ми,
А лаз і спроворить під сховом п'їтьми...

А щоб одурити Ярему притьмом,
Хай з'явиться хто, як зрадничий,
До нього і видасть за гроші цілком
Наш умисел ніби тайничий, —
Що там у болото гукаєм дарма,
А маєм тут битись повками всіма».

«Ой ловко! — Вовгура сміється. — Бігме!
Ушкваримо ворогу штуку!
Коли ж по розчуха, то лютість пройме
Ножами Ярему-звірюку!»
«А хто ж би, — озвався Максим, — захотів,
На муках пекельних той спробувать гнів?»

Змішались... а потім зірвалось: «Я! Я!»
Заграло лицарське завзяття...
Вклонився Вовгура: «Мене, гультя,
Пошліть до катів, мої браття!
Ви — сила України, вас треба в бою,
А я лиш дратую недолю свою!

Даруйте ж, о друзі, потіху мені
Пошити у дурні Ярему,
Вас визволить, любих, з цієї пепі.
На валку криваву, окрему:

За неньки відпочин, за усміх їден
Я всякі тортури стерпіти ладен!»

Мовчить товариство і оком смутним
Спинилось на славнім завзяті...
По хвилі ж промовив найстарший Максим:
«Що ж, правду він висловив, братці,—
Тут наша погибель усім дочиста,
То хай же за неньку він здійме хреста!»

«Спасибі вам, друзі, за ласку оту,—
Підняв Іван високо руку,—
Клянуса, що сповню повинність святу,
Бодай і за тяжку муку...
Нехай Україна у щасті буя,
У тім нагорода і втіха моя!»

Всі кинулись чуло вітати, обнімати
Товарища-друга востаннє;
Німіло йно слово... Чого пожадати
Бездольцю на вічне розстаннє?
Та так не промовив ніхто і разу,
А тихо відходив, утерши сльозу...

На мить промайнула нудьга у орла,—
І, руку потиснувши Дубу,
Він кинув хапливо: «У нас, край села...
Знайди мою матінку любу...
Віддай оцього їй від сина хреста...
Хай неньки молитва до бога зліта!

Щастя ж вам, братове, у всьому повін,
Найпаче ж у справі кривавій!» —
До всіх він уголос, нарешті, прорік
Та й скрився у темряві млявій...
І тихо в наметі, і коло гурта
Незважена туга, як ніч, огорта!

П

Не сейм то гукає, не бучний турнір,
Не свару здіймає розрада,—
Святкує звитягу король Казимир
У пишнім шатрі Царєграда:

На той урочистий, крулевський заклик
Зібралось гроно вельможних владик.

І повно повсюди спанілих поваб:
Тут — золото, грезет, оксамити,
Там — пишні савти, волоський вдваб,
Яскраві зірки-самоцвіти...
Ген срібні місюрки, гартована сталь,
По зброї коштовній — турецька емаль...

На першому місці король возсіда,
Ліворуч посланник турецький,
Праворуч пиша якась постать бліда —
Хоробрий то князь Вишневецький,
А далі магнати, лицарство й навкруг
Ватага придворців і тиснява слуг.

Лисняться червоні обличчя гостей,
Утіхою світяться очі,
Розложистий гомін шумливо росте,
Буя серед глумої ночі;
А світло вогнисте мигоче, пала
Круг повного всяких розкошів стола.

І келех тяжкий, щирозлотий гуля...
Медів та венгжину уволю;
Всі хвалять славу свого короля,
А більше — магнатську сваволю...
І вигуки жваві «Нех жие! Віват!»
Поскочуть гордоту сліпу королят.

Озавсь найясніший — і гомін ущух:
«Подяка лицарству за шану;
Не я тільки знищив бунтовничий рух
І збив неподужність Богдану,
Причинник звитязі другий отут єсть —
Йому то довліє і слава, і честь...

А хто ж той завзятець, той славний вояк,
Краса всього світу лицарству?
Хто край боронив від ворожих сіпак?
Відомо те пишному цанству...
За славного ж князя цей келех вина!»
І гойно озвалась на те старшина.

«Спасибі яснішому крулю і всім! —
Князь в одповідь слово здіймає.—
Але ж ще, панове, вітатъ потерпім,
Поки-но пся кров поздыхає...
Поки хоч єдина гадюка сичить —
Нам годі безпечно спочити й на мить!

Недобитки псині я колом обліг,
Одрізає їх мажі з харчами...
Там ставсь уже голод... все падає з ніг...
Ось-ось заберем їх руками...
Щодня у них більше стає втікача
І прямо на палі до мене влуча...

Але ще сидять там запеклі в боях:
Богун, Кривонос і Чарнота;
Коли поарканю і видушу птах,
Тоді-но лишиться мерзота:
Тим падлом я скрізь затасую плеса! —
Так мовив Ярема, лицарства краса.

«Ха! Ха! Досконале! — магнатство гука.—
За князя наш келех! До сполу!»
І ось у ту хвилю чиясь-то рука
В шатрі одітнула приполю,
І вголос віщує шабльований пан:
«Віддався козакий отаман у бран!»

«Нарешті!» — аж руки Ярема потер...
Зірвались вівати навколо:
«Настане розплата, панове, тепер...»
І в князя насунилось чоло:
«Ввести сюди бранця, ясніший, дозволя!»
І рухом правиці дав згоду король.

Ввіходить у путах залізних Іван
І нищо навколішки пада:
«Ясніший королю, ти батько і пан,
А ми твої вірні чада...
Цілком я життя віддаю королю,
Сказати тільки слово правдиве молю!»

«Хто естесь?» — питає з погордою князь.
«Отаман, Данило Кандиба!»

«На палю! — князь зикнув та шаблею —
брязь! —

До палі ще пекло і дибал!»
«Дай, княже, хоч слово сказати, а кат
Ще матиме часу знущатись стократ!»

«Що маєш?» — круль мовив, а князь аж поблід
«Ясніший! Там сталась розрада:
Голота кричить, що віддатися слід,
Бо з голоду пухне та пада,
А зла старшина, їм усім навпроти,
Гвалтовно жада на погибель іти...

Я став за голоту, кричав, що круля
Нам треба о ласку благати;
Але Джеджалій з старшиною гуля,
Мене ж поволік до гармати
Й за те, що я люд бунтувати хотів,
Ще мав мені всипать добрячих київ.

Звичайно, я втік, зацуравши згола
Те кляте, лихе отамання...
Тепер ворождою це серце пала
І помсти жада за знущання!
А втім, щоб упевнить його мбсць ясну,
Готов я магнатству відкрити таїну...

Задумав Чарнота пробитися пріч
З козацтвом у обляги сонні
І має ударить напевне цю піч
Край дуба на лави коронні;
Щоб левів же княжких назад залучить —
Він буде фальшиво в болото палить!»

Посинів Ярема: «Гей, приску йому!
Нехай це зміцнить на тортурі!»
«А правда!» — регоче магнатство тому...
Здавилось серце Вовгурі;
Проте він байдуже йому дповіді:
«Цей жарт козакові пустяшна біда!

Я хтів, не жаліючи крові та сил,
Панам своїм стать до підмоги,—
Спровадить коругви бунтовнику в тил,

Так мають калічити ноги!»
«Правдиво! — регочуть. — Хай кидає кат
Весь жар за халави, не палячи п'ят!»

Спокійний Вовгура, не скривиться й твар,
Стоїть він, байдужий та смілий...
Від тіла живого розноситься гар,
Чадить на той бенкет сп'янілий...
«Чи правду ти кажеш, чи брешеш, як пес?» —
Князь крикнув і править катовних колес...

«Благав я, — озвався Іван, — короля,
Сам дався вельможним у руки,
А пан найясніший за вірність воля
Мене попустити на муки.
Я панський інтерес тепер бороню,
А князь в нагороду підсипав огню!»

«На смерть замордую!» — Ярема гука...
А круль йому тихо: «Мій княже!
Його нам замучить на смерть не рука,
Бо певен, що правду він каже,
Та й гонор лицарський того не зволя...»
І в мить ту навколо здригнулась земля...

Гукнули гармати удруге, й луна
Аж котить громи на болоті...
Збентежилась зразу уся старшина,
І бенкет замер на турботі...
І келехи, й жбани летять із стола...
«До броні! До бою!» — вся шляхта вола...

Як буря у лісі дерева зруша,
Так лагер зірвався на ноги:
Той джуру гукас, той зве гармаша,
Той біга шалено з тривоги...
Рев сурем, дзвін броні, брех панських хортів,
І гвалт навіжений мов з пекла злетів.

Аж ось падбігає від поля гінець
І здалі кричить у розпачі:
«Всі кинулись стяги на другий кінець,
А сили пекельні козачі
На нас назирають з ції сторони
І ринуть на лави, мов ті буруни!..»

«Вернуть їк!» — Ярема від гніву поблід... —
На цей бік згромадить до кучень!»
«За що ж мордувати було мене слід?» —
Озався відрадісно мучень.
«Цить, хлопе! Ось плата зрадливому псу!» —
І князь йому кинув дукатів кису!..

Лисенка звільнили від муки умиць,
Та що йому людські знущання?
Хоч печене тіло болить і горить,
Зате ж на душі раювання,
Неначе ширів молитвений спів:
Він рідному краю вертає орлів!

III

Вже цілую добу спиня Джеджалій
Усі королівські потуги;
Даремно лютує Ярема-палій
І напади чинить навкруги:
Гусари крилаті, драгуни ясні
Бурунами ринуть, немов навісні...

Проте їм не зрушить широкі ряди
Возів, що склепились гаками;
І гинуть ляхове з лихої біди —
Їх пекло стріча між возами...
І кулі, і списи, і лева мечів
Скидають снопами шалених у рів.

А маж обскакати немає снаги:
Праворуч, ліворуч — багнюка;
Аж казиться гетьман — то рве береги,
То знову по табору грюка...
З ним князь Вишневецький, плеча із плечем,
Кричить що в духу: «Вогнем і мечем!»

То гуркіт, то стогін по хвилі малій,
То гомонські вигуки врави;
По гарду, як вихор, літа Джеджалій
І словом обурює лави,
А збігле поспільство, та баб, і дівчат
Він далі відсунув од маж і гармат.

Тим часом у Вилах, під сховом п'їтьми
Та диму, йде потай робота
Вірнішими неньці Вкраїні дітьми,—
Між ними Богун і Чарнота,
Та ще вікопомний Максим Кривонос:
Їм всім визволятися визначив льос.

Хвильку ж Джеджалію та Дубу з Крутим
Впав жереб тут голови класти,
Боронячи тил визволенням отим
Від лядської злої напасти,—
І кожен справляє свій лицарський труд,
Аби тільки щастя дізнавсь його люд!

До півдня у Вилах проміж лозняка
Вже биндою гатка маріє,—
Хитка та зрадлива, а все ж козака
Самого втримати здоліє...
Лаз пробує перший Богун, а за ним
Плазують лейстрові один за одним.

Так всі опинились па тій стороні,
Що в Вилах мостили загату;
Вже Дуб од возів постачає сотні,
Туди перевівши гармату,
А те, щоб не впало Яремі знаки,
Натикав по межах він густо шапки...

Узяти Вовгуру наказує круль;
Докажчику скручують руки,
І ставлять на берег під посвисти куль,
Ще й варту дають до «гадюки»...
В крові йому ноги, на шиї аркан,
А в очах від щастя аж грає туман.

Лютує Ярема: «Мерщій гармашів!
Ми з бидлом, я бачу, загречі;
Послать їм залізних, добрячих книшів,
А в вічі рясної картечі!»
Вовгуру охоплює розпач сліпа,
І серце смолою йому окипа.

«Ой боже єдиний, поглянься на нас,
Не дай загинати в неславї,

Почуй же наш стогін і змучений глас,
Забач наші сльози криваві!
Рятуй свою правду, тебе я молю! —
І потім уголос мовля королю:

«Ясніший мій крулю. Тут нижче є брід,
Принаймні я чув од Максима,
Коли не бентежить стрільбою нарід,
То можна би стать за плечима,
І з тилу ударить на нього смерком,
Та й взять, як у шапку, всю ледач цілком».

Король необачний на раду зважа
І каже затримає гармати;
Хоч слово те князю мов лезо ножа,
А мусить, проте, послухати...
І от, поки в піхвах дримає крива
Та броду шукають, — то час не трива...

А Дуб з Джаджалієм замітили рух
В ворожій гарматі за плесом:
«Гей, хлопці! — гукнули. — Поставте «сопух»,
Та купку ту виложіть тесом!
А са́ми заляжте, ударте з рушниць,
Нехай нам і панство уклониться ниць!»

Ревнули «сопухи», мушкети їм влад...
Знявся пил у ворожому стані —
Тріски полетіли з гарматних осад,
Кварцяні лягають, мов п'япі...
«Картечі їм! Пекла!» — коронний гука,
І вдарили разом з гармат сорока.

«Жвавіше, козацтво! — кричить Джаджалій: —
Не дай їм і глянути в січі!
Пропали гармати, так куль не жалій,
Сипни, як горохом, у вічі!»
«Чого тут жаліти? Ми вірні клятьбі,
Та от тільки лихо — припасу дастьбі!»

А бомби ворожі на шмаття все рвуть;
Завзятцям змежаються очі,
І в гарді все ширша та ширшає путь...
«Гей, друзі, держімось до ночі:

Вже тягне туман від болота густий,
А нічка дасть раду!» — втішає Крутий.

І справді, небавом замовкли громи,
Як збіглися померки ночі...
«Тепер, — каже Дуб, — скористуємось ми:
Зостануться з нами охочі,
А решта без спіху нехай по черзі
За плесом зника в кучерявій лозі.

Коли ж по перейде все військо, тоді
Настане черга і голоті,
Та тільки тлумачити треба орді,
Аби не спиралась в болоті;
Ми ж сами, нарешті, закінчим хвоста,
Коли не поляжем отут без хреста!»

Ніч темна упала, і тиша кругом;
У місці лише, де голота,
Ще падає стогін, а то і гуртом
Здіймає ридання жонота:
Нещасная мати даремно дітей
Безпомічних тулить до всохлих грудей...

А ген божевільний аж землю куса,
А другий качається з муки,
Той бога блага, той кляне небеса,
Той біга від сказу-розпуки...
Аж ось розляглося: «Тікаймо! Є лазі!»
І вихором табір порвався ураз...

Ой знявся до світа у стані содом —
Голота зламала вудила:
Уздріла загату, порвалась притьмом
І зараз її потопила...
Сказившись од жаху, вона від лози
Помчалась потоком ламати вози.

«Куди ви, нещасні?» — спиня їх Крутий;
Вони ж лементують: «Ой зрада!
Нас кинули тут на погибель брати й
Нам помсту лишила розрада!
Прокладуй дорогу проміж тих возів:
Ачей зміня ворог на ласку свій гнів!»

«На бога зогляньтесь! Верніться, сліпі! —
Кричить Джеджалій що є сили. —
Вас змиє той ворог у власній ропі,
Аби його тільки впустили...
Несе вас у зуби до дьявола жах,
А можна згрузити ще прорву в гатках!»

«Не вірим! Із нашої шкури плели
Ви ретязь на вчинок зрадецький;
Так з вашої, може, собі постолі
Пошиє тепер Вишневецький!»
«Скажені! — спиняє їх Дуб з кількома. —
За вас же ми гинем!..» Та й мови дарма!

Як горами рине на морі прибій
І впишу нема його ході —
Так супрости сили тій жмені слабій
Встояти в борні було годі:
Прорвались, мов хвилі страшні, до возів...
Отаман аж руки до неба підвів:

«Ой боже! Потемрив їх голод жахний,
Надходить остання година...
Що ж, друзі? Хоч випав нам жереб сумний,
Зате ж не умре Україна!
Раз мати родила, не двічі й вмирать:
Така наша доля, така наша стат!»

Ген виспа, навколо тванюка без дна.
Тягніть, де є в мажах драбина;
Поки між возами реве навісна,
Опинимось там до єдина...
Нас більше не буде, як сот півшоста, —
Клянїмся ж умерти усі дочиста!»

І всі поклялись... А голота давай
У розпачі гард руйнувати...
Не стямивсь і ворог, зумившись украй,
А князь таки вдарив з гармати...
Знявсь лемент... благають — ощади нема!
Нарешті король вже правицю зди́ма.

Підскочив Ярема: «Одура страшна!
Я чую тут зле ошуканство;

Там бидла лишилось по жменя одна,
Кудись провалилось поганство!
Ну, скоро дізнаю, що зрадив цей зух,
Натішусь, поки свій не випустить дух:

На смальці підшкварю, на колі зігну,
Здеру по шматочку три шкури,
А далі на палю наткну сатану,
Придумаю й інші тортури!..»
Але супокійно Лисенко вчува
Ті повні звіроцтва та злоби слова...

IV

Ввірвались у прорву зле-люті ляхи —
Давай неозбройних локшити:
Послались по полю широкі шляхи,
Безвинною кров'ю політі...
І стогін, і лемент, і крик дівори
Знялися до неба і впали згори...

Нарешті й король Казимир надлетів
Побачить лицарське буяння,
Так поле криваве яснішому гнів
Змінило на тяжке зітхапня;
Він крикнув: «Доволі вже крові лиття,
Я всім недобитим дарую життя!»

«Як всім? — сперечає Ярема крулю. —
Та онде на виспі гадюки;
Коли найясніший ма стільки жалю,
Що бидло боронить од муки,
То я би дозволу од влади волів,
Хоч тих не пускати на волю шмелів!»

«На волю? Для чого? Забрати в полон,
А крові більш лити не треба:
Окрити їх густо з усіх по сторон —
Най любий мій князь не поGREба...
І мусять без гвалту віддатись вони
На певну покуту своєї вини».

«То bestії, шельми, заядлий то звір,
Лютіший за чорта утров,

Якого не зламиш, мій крулю, повір,
І труп його шкоди набров...
Я б попіл розвіяв тих підлих рабів,
Проте нехай буде, як ти повелів!»

І виспу навколо ключем огорта,
Мов хмарою, сила ворожа...
А в стані козачім на сході гурта
Йде рада остання, побожа:
Проказує вголос молитву Калаш,
І тихо шепочуть усі: «Отче наш!»

У кожного никне від дум голова
На ковані січами груди...
Вітрець лагідненький чуби колива,
Гра сонце на зброї повсюди,
І має в середці плахиною стяг
Той свідок правдивий славетних звияг...

І щось ворухнулось у дужих серцях:
Садочок вишневий... хатина...
На побкуті мати... дівчина в квітках...
Мала в сповиточку дитина...
На призьбі старезний, сивесенький дід...
І жаль їм здійнявся, і вид їм поблід...

Але ж по хвилині стріпнулись чуби,
Шапками накрилися чола,
Звелися постави, немов ті дуби,
Розправились груди всі згола,
Палкими ключами забила кров,
І очі завзяттям спалахнули знов...

«Візьмім опрощення востаннє, брати,—
Прорік Джеджалій урочисто,—
Нехай нас на той світ проводять кати
Та й згинуть за нами всі чисто!
Покажем, як славне козацтво вмира,
Як сміло Кирпатій у твар зазира!»

«Так, батьку, покажем! — гукає загін,—
До рук не дамося живими!»
«Спасибі! — відмовив одрадісно він
І став обніматися з ними.—

Хто перший улучить на той світ, нехай
Вовгурі у бога благас за рай!»

А ворог тим часом геть виспу обліг,
Гінця до борців засилає:
«Дивіться, до смерті — їден вам поріг;
Здавайся ж без одсічі, зграс!
Життя вам дарують, за вашу ж вину
Почешуть лиш гречно подлячу спину!»

«Не діждете, кляті! — клеочуть орли. —
Посуньтєся — станем в пригоді:
Скарбів тих нема, щоб кунить нас могли,
А смертю лякати нас годі!
Кума нам знайома ще з бозна-коли, —
Як брат із сестрою, ми з нею жили!»

Обурився ворот; хтось крикнув: «Пали!»
І тріскіт розлігся зокола:
Багато чубатих лиш руки зняли
Й поклали на купи на чола.
Між ними найпершим упав Джеджалій,
Промовивши стиха кравчині своїй:

«Прощайте!.. Постійте, брати, до кінця
За край... і за славу козачу!»
Спалахнули пеклом за батька серця,
А Дуб аж затрясся: «Оддячу!
Хоч мало припасу, розкидали вщерт,
Та в кожнім набої летітиме смерть!»

Прорвались на берег завзяті стрільці —
І блиснуло світло раптове;
Шарахнули лави в залізнім кільці,
Попадали з коней панове...
Регоче кравчина: «Що, в'їли бобів?
Ет, лицарі, гойні до в'язнів, бабів!»

Т' але ж їм не довга потїха була, —
Небавом всі вийшли набої...
А ось і гармата в ляхів загула —
І повно вже крові людської:
Пронизують бомби завзятців рядки
Та тіло козаче, знай, рвуть на шматки...

І мовчки лягають страшні вояки,—
Ні крику, ні ремства, ні згуку;
Коли ж упаде недобитий який,
Товариш урве його муку,
Промовивши любо: «Щасна тобі путь!
І нам за хвилину там випаде бути!»

Нелюдське звіроцтво і круля скребе,
І жаль овлада його серцем:
«Лицарство,— промовив,— неславить себе
Подібним катовничим герцем...
Гей, досить убою! Завзятцям даю
Я волю і кличу в корутву свою!»

Ущухли гармати... несе козакам
Крулевське ощадження джура;
Всього зо дві сотні лишилося там
Живого, залізного мура...
Наказ королевський немовбито люб;
Але на ту мову відказує Дуб:

«Спасибі за милість! Яснійшому рад
Усякий з нас вірно служити,
Нехай лиш накаже магнатський той гад
По цілій короні злокшити,—
Бо інак сваволя все знищить вкінєць
І Річ Посполиту оберне внівець!»

«Пся крев! — Вишневецький на тєв гука,—
Король наказав нам гармати,
Так є ще кривуля та цяя рука,—
О, бидлу я дам себе знати!
В болото їх трупи! Грузіте гатки —
Живими розірвемо псів на шматки!

А їх передатця поставте отут,
Хай баче, як гинуть гадюки;
Коли ж їм надійде останній капут,
Почнуться й докажчику муки;
Тоді на дозвіллі натішуся я
З тортур і дратівлі змії-гультя!»

І трупи, й колеса, і люшні з возів
Летять у рідку багновицю...

І пробує ворог вже кілька разів
Полізити, та все намарницю,
Бо зла трясовина, мов чорна мара,
Що в неї не кинуть,— усе пожира!

В одному-но місці, де чистий був став,
Нарешті болото згрузили,
І от по тій гатці то плазом, то вплав
Ворожі посунули сили;
Але ж розгорнутись їм змоги нема,
А люте козацтво на списи прийма...

І гинуть кварцяні на лезах, в багні,
За лавами сунуться лави;
Хоч жменя тих левів, а вельми жажні
Спинають численні батави:
За велетня десять лягає ляхів...
Так гурт же тих левів щохвилі малів...

А ворог що більше на них назира,
Ярема що дужче шалів...
«Гей, друзі! — Дуб крикнув. — Спочить нам
пора!

Одно лиш, хорунжий Андрію,—
Щоб пбтоптом ворог, бува, не пішов
По нашій святині,— спали коругов!»

Чарує одвага сліпа короля,—
За лицарів серце спалилось,
На берег він скаче й до левів мовля,—
А вже їх по троє лишилось:
Семен, та Крутий, та хорунжий Галі,
І стяг, мов походня, над ними пала.

«Віддайтесь на милість, на ласку мою,
Най слово запевнить моцарське,
Що волю й шляхетство повічне даю
За ваше завзяття лицарське!
Нарешті, просіть що, і я без жалю,
За згоду можливе бажання вволю!»

«Спасибі за ласку,— вклоняється Дуб,—
Твоє милосердя надмірне!
Ти батько наш рідний, козацтву ти люб,

Служить тобі будемо вірно
Душею і тілом, як батьку сини,
Одну тільки ласку, яснійший, вчини...

Утік од нас злодій, Лисенко Іван,
Продав нас за биті таляри,
І от через його зрадецький талан
Дістали ми лютої карі...
Такого падлюки, такої змії
Іще не зазнано в козачій сім'ї...

Віддай же Іуду на правий наш суд,
На нашу козачу розправу:
По краплі ми з жил його виточим бруд
За тяжку наругу й неславу;
Я сам йому горло зубами протну
І китицю з шкури накраю рясну!»

«Цікаво, як пса рознесуть свої пси!» —
Князь гримнув, а круль по хвилині:
«Я слова не зламлю; ти правий еси,—
Звірюча і смерть є звірині!
Нехай же здивує хрещений весь люд,
Який товариський зрадничому суд!»

І з реготом в'яжуть злорадні кати
На ретязь Лисенка-Вовгуру:
«Ой весело буде, як рідні свати
Здеруть перепроданцю шкуру!»
Присуджений смерті не зрушить і брів,
А в серці ховає любов до братів...

Яка йому радість палає в очах —
Ляхи добачають не дуже...
Заледве ступив він на берег в корчах,
Як гомін розлігся: «Наш друже!
Сподобив господь тебе вирвать від мук!» —
І ретязі впали умиць йому з рук...

«Не ворог він лютий, а щира душа! —
Дуб грима ляхам остовпілим,—
І вільна Україна тепера пиша
Таким переможником смілим:
На муки віддався він вам залюбки
Й вернув тим родині зборонців повки...

Йому на сім світі довіку хвала,
На тім же — у раї посада!
Звитягу, панове, вам зрада дала,
А сила народна не пада...
І велетнів славних, завзятців-орлів
Цурається Польща з-за гвалту панів...

Ой швидко дістане заліз і собі,—
В ярмі її слава поляже!..
Оце моє слово останнє тобі,
Ксьондзами нацькований враже!
А нам, мої друзі, прощатися тра,
Та линути вкупі до діда Петра».

І от обнялися дві пари на смерть,
На спокій німий до пробуди,
Та в тому стисканні загнали ущерть
Ножі один одному в груди...
Упали, й накрив їх опалений стяг,
Той свідок правдивий славетних звитяг...

Вже майже три віки в давнині сидій
Пірнуло з часу того злого;
Колишніх кривавих та славних подій
Не 'сталось і сліду малого;
Де вправа ревіла, де бенкет лунав,
Тепер там щирця та висохлий став.

А люди, нащадки славетних орлів,
Що бились за край і за волю,
Блукають понуро край борон, плугів,
Та все не по власному полю,
Та й самі свавольці — пани-королі —
Марніють в неволі на рідній землі...

І сумно надбікл... Покрай течії
Шепочуть но верби похилі,
Як бились з-за кривди дві рідні сім'ї,
І горя добились, безсилі...
А буйний часами питає й зітха:
«Коли ж та розрада минеться лиха?!»

1 квітня 1903 р.

**ПЕРЕКЛАДИ
ТА ПЕРЕСПІВИ**

З Й.-В. Гете

Темна ніч вершини
Сном оповила,
По німій долині
Морем стала мла.
Не курить за ставом,
Не тремтять листи...
Почекай — небавом
Одітхнеш і ти!

З І. А. Крилова

ГАВА ТА ЛИСИЦЯ

Вже скільки раз наказувано миру,
Що щирості в облесника нема,
Що влєсливість гидка... та тільки все дарма!

Десь Гаві трапилось украсти грудку сиру,
Не стямилась од радощі й сама:

«Ну, — дума, — вдовольню тепера свою душу!»

От сіла сторожко на грушу

Й налагодилась вже поснідати усмак,

Та щось загавилась... а тут через байрак,

Як на лихо їй, кралася Лисичка:

Нюх-нюх! Щось пахне так!

Спинилася сестричка

Та й носом повела; коли це вгору — зир!

Аж Гава там, ще й держить в дзьобі сир.

В Лисички бідної і слина вже клубочком,

Не зна, на яку й стать, і скалється, і все

Ті очі заздрісні на сирові пасе;

А далі — мель хвостом й солодким голосочком

Промовила, вклонившись до землі:

«Магайбі, серденько! Здоровенькі були!

Які ж ви стали прехороші!

Та, будь я проклята, платити треба гроші,

Щоб тільки глянути на вашії краси!

Хоч вишукай усі ліси,

А не знайти над вашу вроду —

Хай мене хрест уб'є, хоч провалитись в воду.

Чи хто ж видав такі очиці-зіроньки?

А кольори на пір'ячку які!

А шиєнька, голівонька, дзьобочок!..

Який же, мабуть, в вас чудовий голосочок!

От заспівайте лиш, щоб аж пішла луна,—

Та вас царицею призна вся звірина!»

Не стямилась тут Гавонька моя,—

Од похвальби аж тьохнуло в серденьку

Й забило дух... Стріпнулася вона

Та й кракнула на всю гавину пельку.

Сир — пуць! І — поминай як звали хвалія!

ПАНАСОВІ ГАЛУШКИ

«Сусідо, голубе! Ще в ласки призволяйся!»
«Спасибі, кумоньку, наївся вже досхóчу!»
«Та що ти? Мов чужий! Я й слухати не хочу:

Іще хоч мисочку! Признайся,—
Такі галушечки, яких чортма і в пані:
Заправлені олійкою, гречані,

Гарячі та пухкі...

А вже смачні які!

Ось покуштуй... та ще й щерба з тарані!
Ну ж, куме, серденько!... — «Йй-богу, вже

наївсь,—

Таки не гріх, що й побоживсь!»

«Та глянь-бо,— далєбі, одна в одну галушка;

А що ж тобі за юшка,

Аж пахтить!»

«Та я ж три миски з'їв!»

«Ет, куме! Годі, цеть!»

Що ж там за мисочки? Хіба се у панів?

Іж, кумоньку, поки здоров та жив...

Ось глянь — картопелька, цибулька, хвіст з

тарані...

Розпережись, чого сидиш в жупані?

Ну, попусти очкур та на здоров'я й бгай...

Настусю, жіночко! Хоч ти вже ублагай!»

Так поштував Панас Савелія Макуху,

Та не давав йому перевести і духу;

А кум давно вже умлівав...

Та що ж робить? Панасові вважас —

Іще, собі на жаль, він миску насипає;

Піт витер рукавом і вже над силу вклав.

«От кум так кум! — кричить Панас, радіє.—

Другого ж хоч проси, то ласки він не вдіє...

Ану, знов мисочку: послухай ще разок!»

Як не любив Савелій галушк,

А тут скопивсь несамовито,

Забув і шапку, кинув свиту —

Прожогом в двері й через рів

Від галушок, мов від хортів,

Утік до хати, й з того часу

Ані ногою до Панаса!

ВОВКИ ТА ВІВЦІ

Овечкам бідненьким прийшлося до вагіну —
Життя не стало од Вовків,
І так їх ворог той посів,
Що навіть Старшину збентежило звіріну.
Надумалась вона вкінєць
Оборонити тих Овець
І цілу Раду покликнула —
В статут придумав артикула.
Хоч, правда, збіглих засіли там
Ті ж сіроманчики по лавах,
Так не про всіх вовків же й слава?
Траплялось бачити другим
Таких, що круг отар гулялися близенько,
Не зачіпаючи... коли були ситенькі.
Так чом не будь на Раді й їм?
Хоч тра й Овечкам пільгу дати,
Проте й Вовків не можна ошукати:
По правді треба все чинить.
От Раду в пущі спорудили:
Гадали, думали, судили,
Як би Овечок захистить;
І врешті Старшина лісбова
Дала закон — ось він до слова:
«Понеже Вовк не мусить бунтувать,
То, не взираючи, чи шляхтич, чи стовббвий,
А скоро він зачепить Овечат, —
Усяка вільна з них за в'язи його взять
І потягти у повітовий —
В сусідній гай чи в бір сосновий».
Здається б, нічого й додати:
Закон як слід. Та тільки от що дивно:
В рештантській Вовчика ще й досі щось не видно.
Хоч Овечат вони й трощать!
І у людей закони отакі ж:
Подивився — праві, нема чого й казати...
А суньсь бідар лиш пана позивати,
То краще, кажуть, поли вріж!

МУРАШКА ТА КОНИК ПОЛЬОВИЙ

Жвавий коник-скакунець
Доцвірінькався вкїнець:
З гулянок йому й незчулось,
Як те літечко минулось,
Як у вічі — гульк сама
Сива дядина зима!
Всі діброви стали голі,
І трава посохла в полі,—
Сонця ясного нема!
Хмара хмару гонить, криє,
Вітер стогне, вітер виє,
Снігом поле укрива.
А наш коник все трива,
Чи не вернеться ще літо,
Чи не зійде з снігу жито,
Де щодня було наш грач
Мав і хату собі, й харч?
Але ж літечко — шкода! —
Двічі на рік не впада!
От тепер без хліба й хати
Довелось йому конати,
Бо вже з тиждень скакуну —
Ані ріски, ані сну!
Бідоласі не до солі,
Годі грати на басолі:
На морозі аж сльоза
Безкожухого проймає;
От він силоньки збирає
Й до мурашки приліза:
«Ой, кумасю, серце, любко!
Порятуй, моя голубко,
Безпритулу-сироту!
Прохарчуй мене до літа,
Поки сонця, поки світа,
Не забуду ласку ту!»
«Рада б я, мій куме любий,
Запобігти твоїй агубі,—
Так бідую ж і сама,
Бо вже звісно — річ жіпоча:
Як та рибонька тріпочеш,
А залишку все нема!
Тільки дивно мені дуже,

Що ти хліба просиш, друже:
Чом же сам ти не придбав?»
«Ех, голубонько-небого!
Чи було ж мені до того?
Ціле літечко я грав:
Кругом пташки, співи, квіти...
Де ж у ката тут робити?»
«А! так ти...» — «Та я й не спав:
Грав, кажу, все на басолі,
А тепер, з лихої долі,
У їдному жупанцю
Й довелось мені зостатися!»
«Так ти грав все? Й то, бач, праця...
Ну, тепера ж потанцюй!»

БРЕХУН

Вернувшись з посвітніх мандрювань,
Якийсь панок (а може, й цілий пан)
Пішов з приятелем в проходку геть по полю,
І розхвалився таки вволю,
Де він у світі пробував;
Та, знай, до всього докладав
Брехні чимало у придачу:
«Ні, — каже, — те, що я видав,
Уже й до суду не побачу!
Ну, що отут у вас за край?
То холодно, то дуже парно,
То сонце аж сліпить, а то вже надто хмарно.
Он там так просто рай!
Згадять, аж серденьку поруха:
Ні світла пак не треба, ні кожуха;
Не знаєш, далебі, що то й за ніч смутна,
І цілий божий рік одно тобі — весна.
Ніхто ні сіє там, ні оре, ні боронить,
Проте лиш подивись, що там росте і родить...
Та от, до прикладу, що бачив в Римі я?
Ну, огірок! Ох, матінко моя!
І досі я не стямлюсь з його міри...
Завбільшки був... та ти не поймеш віри...
Йй-богу, наче та гора;
Коли брешу, хай хрест скара!»

«Та що й казати! — приятель одмовляв. —
Яких чудасій пак на світі не буває?

Не всякий тільки добача.

От і тепер, скажу тобі правдиво,
Надходимо до дивного ми дива,
Якого ти ніде не вустрічав.

Гей через річку міст: чи бачиш ти, чи ні?

Нам через нього йти, — зовсім непоказний,

А має дивну природу:

Ну, жоден брехунець по ньому не пройде,

Й до половини не дійде,

Як сторчака й шубовсне в веду;

Хто ж і разу не клав брехні —

Тому безпечно й возом бігти!»

«А в річці глибоко чи ні?»

«Та треба плавать добре вміти...

Так-так! Усяко є на світі,

І див, як в решеті дірок!

Хоча твій римський огірок

І здоровенний, пане-брате...

Адже, здається, як гора?»

«Ну, може, й меншим визира,

А таки буде з цілу хату!»

«Ну, все ж пак чудо, хоч і так.

Одначе, як по правді дбати,

То можна і містка до нього порівняти:

Бо ні один брехливий неборак

Не зважиться ступить туди й ногою...

Та от — хай візьме мене гріць!

Хоч розпитай усіх, — таки цей рік, весною,

З нього втопилися писака та кравець.

Запевне, огірок і з хату предивненький, —

Якщо немає тут брехеньки...»

«Ну, бач, і диво не яке!

Ти пак завваж, які там хати?

Чи можна ж їх до наших прирівняти?

Все побудовано манісіньке таке,

Що ані сісти, ані стати,

І в хатці тісно буде й двом!»

«Нехай і так! А все ж кругом

Такого дива не чували,

Щоб двоє в огірку сідали...

Але й наш міст який? Признай!

Що ні один брехун на нього й не стунай,

Бо так мерщій і гопне в воду!
Хоч огірок твій диво див...»
«Послухай-но! — брехун тут перебив. —
Чим на місток іти, шукаймо краще броду!»

ГУСИ

Лозиною, та й чималою,
Гнав хлопець по шляху на вигін Гусенят,
І — правди нікуди ховать —
Не дуже панькався з своєю чередою,
Таки латав їх, як хотя:
Байдуже, що було хлоп'я
Й само обірване, мізерне та похиле,
А над плохим чому не показати сили?
Нема в тому пак і вини...
Так оті ж Гуси бунтовні
Ніяк на те не приставали,
Все гелготали, гвалтували,
Та, здибавшись із паном на шляху,
Отак жалілися на хлопцеву пиху:
«Чи є ж на світі хто, щоб мав такі муки!
За віщо, паночку, оддав ти нас у руки
Обірванцю такому й гультяю?
Хіба ж ми прості які Гуси?
Куди ж це дурневі, псяюсі,
Втовкти у голову свою?!
Одно лозиною, мов ціпом тим, махав
Та нас, як кріпаків, туряв...
А не розчовпа йолоп сей,
Що рід шляхетський наш ідеться з тих Гусей,
Що колись Рим одрятували;
Та там, коли ви не чували,
Із давна-давен, в дяку їм,
Процесії уставлено та свята!»
«А ви ж за віщо, Гусенята,
Бажаєте шанобоньки й собі?» —
Спитав їх пан. «Та наші предки...» — «Знаю,
І в книжках це читав, а відати бажаю,
Яка користь од вас другім?»
«А зборонили предки Рим!»
«Та то дарма, а ви, панове-друзі,
Сами вчинили що-небудь?»

«Ми? Нічогосінько!» — «Так годі й кирпу гнуть:
Катюзі по заслугі!
З тих предків всім користь була,
За те їм шана і хвала,
А з вас одно хіба — печене!»

Цю бавчку, якби на мене,
То можна б приложить і до других речей...
Так щоб, бува, не роздрочить гусей!

КІТ ТА КУХАР

Якийсь-то Кухар-письмачок
Побіг з кухарні у шинок
(Він богомільний був, і саме в тому часі
Прийшлося випити за упокій кумасі);
А дома пантрувать м'ясів
Кота лишив.
Вернувсь — і, матіпко! Аж вдарив його піт!
На долівці недоїдки потрібки,
А за барилом коло пічки
Вже над печеним мурка Кіт!
«Ач, ненажеро, лиходій!» —
Почав йому тут Кухар дорікати. —
Так так на тебе кидай хату,
Так отакий ти вартовий!
Чи то ж не сором, га? Та стін би постидивсь,
Як не людей! І де ти уродивсь,
З якого кодла був твій батько?
(А Кіт одно — трощить та умина курчатко).
Гай, гай! Шкодливий, а старий!
Не мав єси від мене ще наруги,
Тебе в зразок я ставив другим,
А ти... побий тебе лихий!
Тепера вибачай, — усі почнуть мовляти:
«Кіт Васька злодій, курокрад!»
І кожен, вір, що буде рад
Котюгу-зłodія лозиною зайняти
Не то з кухарні, а й за двір!
Він — хижий вовк, він — лютий звір,
Лиха чума! Хай все його минає!
(А Васька слуха та вминає).
Тут слово за слово, і кухар красномовий
Ні краю ні кінця не міг дійти у слові!

А поки він галасував,
Кіт Васька все печене вклав!

А я б сказав такому дурнослові:
«Ніж язиком горох товкти,
Було б не кидать стерегти
Печеного котів!»

МАВПА ТА ОКУЛЯРИ

На старість Мавпочка недобачати стала,
А у людей вона чувала,
Що то біда ще не яка,—
Аби дістати окуляри.
Отож чи так, чи за таляри
Добула їх з півсорока:
І, господи, яка раденька!
То на потилицю, а то на хвіст напхне,
То понюхне,
То язиком лизне,
То знов притулить до серденька!
Аж утомилася сама,
А проку з них усе катма!
«Пху! Згиньте! — каже. — Й той скажений,
Хто людські слуха теревені!
Про окуляри всі гули,
А що вони запомогли?»
Тут Мавпочка з досади та печалі,
Як брязне ними по землі,—
Аж тільки скалки заблищали!
На горенько ж, і між людей
Отак подеколи буває:
Хоч корисніша річ, а як ціни не знає
Їй неук — то й жене з очей!

БІЛКА

У Лева Білочка служила,
Що там робила, що пекла —
Нема до того мені діла,
А тільки наймичка мала
Чимсь йогомосці догодила:
А пану догодить — багато треба сліз!

За те ж, за вслуги її щирі,
Обіцяно при цілім мирі
Горіхів їй чумацький віз...
Ну, ситий будь і словом королевим!
Проте час плине, як вода,
І часто Білка голода,
Хоч скалиться й на кутні перед Левом.
Подивиться, а там в горах
Її всі підружки з ліщини
Трощать горішки на зубах.
Їй заманеться так, що страх,—
Так що ж? Ковтає тільки слину,
Бо в ліс не можна і на мить,—
Усяк штовхає її в спину
Ясновельможному служить.
От вийшла врешті й їй пора —
Обридла Левові стара,
Й шлють до родіни бабу вражу.
І справді, їй дали горіхів цілу мажу:
Горішки славненькі,— любує і сама —
Один в один тобі добрано!
Та тільки от що препогано —
У Білки вже зубів катма!

МАВПА ТА ДЗЕРКАЛО

Раз Мавпа, в дзеркалі забачивши свій лик,
Тихесенько ведмедя — штовх! — у бік:
«Дивись-бо, кумоньку, яка красуня гожа!
Як скалиться кумедно та плига!
Якби на неї була схожа
Хоч краплю я,— мене б взяла нудьга
І я б повісилась, бий мене сила божа!
Проте признайся, бо ніде правди діть,
А є між подружок таких моргуж чимало,
І як на те вже, куме, стало,
То можу я й по пальцях їх злічити!»
«Нім подружок перелічати,
То краще на себе, кумасю, очі зняти!» —
На те ведмідь їй відказав,—
Та раду ж ту даремно вийшло дати!

Таке і в світі я видав:
Що голова на руку погіршає.
Відомо вже й селу всьому, —
Йому за хаптурі усяке дорікає,
А він, проте, морга на писаря Хому!

СЕЛЯНИН В БІДІ

До селянина восени
У північ злодій нависний
Забравсь до хижі і на волі
Погосподарив, як хотів:
Обчустрив скрині, стелю й піл,
Покрав усесіньке, що вспів, —
Лишив-но стіни тільки голі,
Без жалощів... Та й то сказать,
Яка там совість в лиходія!
Ну... так обчистив він Корнія,
Що хоч сорочку продавать:
Заможним ліг безпечно той на печі,
А старцем встав, хоч торбу скинь на плечі —
Анічогісінько нема!
От бідний рученьки лама,
Склика в пригодоньці громаду,
Кумів, приятелів, дідів.
«На бога! — плаче. — Дайте раду,
Запоможіть в лихий біді!»
Тут кожен став порадоньку давати, —
Всі загули, немов чмелі.
Кум Гнат мовля: «Ох, ох! Мій свате!
Навіщо б славоньку пускати,
Що ти заможний на селі?»
А сват Палій:
«Ото на вуса тра мотати,
Щоб хижу ближче будувати!»
«Ет, братці! Все не так! —
Сусід Карпо доводить. —
Що хижа далі, те не шкодить,
А треба у дворі держать лихих собак;
Візьми в мене щенят хоч парку від Понади —
Коханому сусідоньку я радий
На вибір їх подарувать,

Ніж закидять!»
І від рідні й приятелів багатих
Надавано порад таких до ката,
Хто як знав,
А ділом в скрутоньці — то жоден не доклав.

І світ, як бачите, такий:
У щасті друзяків, як рясту на городі,
А суньсь до помочі в пригоді —
То кращий приятель глухий!

СВИНЯ ПІД ДУБОМ

Свиня під дубом віковим
Нажерлась жолудів до хіті і до змоги,
Наївшись, попростягала ноги
І добре виспалась під ним;
А виспавшись, вічки свої продрала
Й коріння підривать свинячим рилом стала.
«Та з цього ж Дубові загин!» —
Йй з гілки Ворон промовляє.
«Про мене, хай і всохне він! —
Йому понура відрікає.—
Аби б но жблуді мені,
А то байдуженьки до Дуба:
Не з його ласки буду груба!»
«Невдячна ти! — загув тут Дуб Свині: —
Коли б ти рило знять та догори зділіла,—
Сама б тоді уздріла,
Що на мені ж ті жолуді й ростуть!»

Отак і неучі освіту все женуть,
А користуються щодня од її праці...
Чи не рідня ж вони Свиняці? .

З В. А. Жуковського

ВЕЧІР

Уже за маєва червоні
На спочив сонце порина;
Темніша синя пелена,
Туманом криє оболоні —
І вечір землю обніма;
За ним ось лине ніч сама
І сіє скрізь чудові зорі
На неомірянім просторі...
О, пишно-дивна! Линь хутчій
З своїм диханням пестовливим,
З своїм утомом чарівливим,
І тиху лагоду навій
Нужденним думам сиротливим
Та серце, стомлене украй,
Мов ненька та, заколихай!

З Д. Н. Г. Байрона

БУВАЙ ЗДОРОВІ

Бувай здоров, краю, родину кохана.
Твій берег у млі вже зникає.
За хвилию хвиля реве, наче п'яна,
І чайка над нами літає.
Блискоче, мигоче, за деменом піна,
Вже сонце червонить ті хвилі...
Ми ж пріч утікаєм... Прощай же, родина,
Добраніч, краї мої милі!

Година та друга, і збліднеш ти, зоре,
Знов вигляне сонечко з раю;
Побачу я небо, побачу я море,
Тебе ж не побачу, мій краю!
Будинок, де свята гриміли часами,
Замовкне — і сум його вкриє;
Бур'ян на валах поросте коло брами,
Собака незраднa завив.

«До мене, дитино, коханий мій джуро!
Ти плачеш? З якого ж то горя?
Невже тобі з бурі на серденьку хмуρο
Чи страшно бурхливого моря?
Не плач! Не лякайся! Хай щогли хитає —
Вони не бояться негоди:
Так прудко і сокіл прудкий не літає,
Як ми летимо через води!»

«Хай хвиля гуркоче, хай буря бурхає,
Мій пане, мені то не вада;
Зі дна мого серця сльозу підіймає
Не жах, а нудьга-нерозрада;
Бо там я покинув і нею кохану,
Покинув і батька старого,
Там всі мої рідні, крім тебе, мій пане,
Крім тебе одного та бога!

Не плакав мій батько, а тільки тремтяче
Хрестив на прощання рукою,
Так мати ж, як рибка, вбивалась боляче,—
Нудитиме тяжко за мною!»
«То правда, мій джуро, то правдонька щира!
Ясна твоя туга, мій друже:
Якби в моїм серці зоріла ще віра,
То й я, може, плакав би дуже!

А ти, мій стерничий, слуго мій правдивий,
Скажи мені, блідий чого ти?
Невже пак лякають ці хвили бурхливі,
А чи розбишацькі нальоти?»
«О ні, господине! Бодай і загину,—
Не страшно, й ці хвили — байдуже!
Але ж я покинув діток і дружину,—
І цим мов серце недуже!

Кінець твого замку стоїть наша хата,—
Там жінка прощалась зо мною;
Прокинуться діти, спитають за тата —
Бездольна відкаже сльозою!»
«Так, так, мій стерничий! Тяжке твоє горе,
Не можна покласти наруги,
А я ж, сміючися, полинув на море,—
Не билось серденько з туги!

Мінливі, зрадливі ті сльози жіночі!
Блисне тільки сонечко зрана —
То й висушить сльози, і вияснить очі
На іншому лоні кохана!
Не жаль мені краю, де літа потратив,
І бурі не страшні гукання!
А жаль, що нікого я там не залишив,
Кому б перекинув зітхання!

Тепер сиротою на морі глибокім
Лечу, мов той ворон, що криче...
Чого ж мені плакати, — за ким і по ким?
Як жоден за мною не плаче!
Хіба пак завів собака слухняна,
Поки де кутка не спіткає...
Коли ж я вернуся, то рідного пана
Навряд чи й собака пізнає!

Риплять наші щогли, і вітер григоче,
Вітрила напружились білі!
Несіть мене, хвилі, несіть світ за очі,
Назад не несіть тільки, хвилі!
Ти ж, лоно безкрає, вільнесеньке море,
Мене розважатимеш, знаю;
Тобі ж на добраніч, мій темрявий боре,
Добраніч, коханий мій краю!»

ЛИШИ МЕНЕ!

Лиши мене! Журба мене зв'ялила,
Розрадою поточено давно
Це серце вкрай,— йому тепер несила
Те витерпіть, чим страждало воно!

Лиши мене!.. Надії вже на долю,
На боротьбу нема в моїй душі,
І на твій зов покрикну тільки з болю:
«Лиши мене, навіки залиши!»

В Г. Гейне

★ ★ ★

Скоро хвилею прилине
Пісня милої про долю,
Серце стука, серце гине, —
Хоче вибитись на волю.

В лісі темнім, в пущі саме,
Заховав би я наругу,
І палючими сльозами
Затопив би свою тугу!

★ ★ ★

Щоку до моєї щоки прихили, —
Щоб наші зітхання злилися,
І серце до серця палкого тули, —
Щоб полум'ям вкупі взялися!
Коли ж на кохання поринуть рікою
Киплячі ті сльози з розлуки —
Я, міцно твій стан охопивши рукою,
Умру з поривання та муки!

★ ★ ★

Мені снились сльози й палкі поривання;
У милої в косах барвінок ясний...
Гіркая розмова — солодке кохання,
І голос надбитий у пісні сумній!

Ті мрії давно рознесло, як полову,
Той образ коханий навіки пропав!
Зосталася пісня; тій пісні до схову
І радощі й тугу не раз я звіряв.

Лети ж, моя пісне, від мене на волю,
В просторі, де зникли надії, лунай;
Ширій-но по світу, знайди мою долю —
Й останнє зітхання ти долі віддай!

На півночі млистій, в заметах у кризі,
Один собі кедер дріма,
Купяє у срібній, пуховистій ризі,—
Яку його вбрала зима.

І марить той кедер про південь блискучий,
Де мліє палка сторожа,
Де теж в самотині, в пустелі пекучій,
Красується пальма сумна.

В вечір хороший, ясний
Сріблом світилося море;
Нас же на скелі крутій
Мовчки окутало горе.

Слався по хвилях туман,
Скиглила чайка над нами;
Гнувся від туги твій стан,
Руки ти мила сльозами.

Я принадав аж до ніг;
Ти ж рук од уст не спускала
І з рученяток своїх
Сльозами мене напувала.

З дня того серденько схне,
Паше вогнем мені з тіла:
Сльозами своїми мене
Ти, безталанна, струїла!

Снилась мені дівчинонька —
Коси довгі, чорні,
Оченята ж, мов зіроньки,
Ясні та моторні...
Сидимо ми під гіллями,
Що верба схилила,

А навколо і над нами
Ніч панує мила.

Ми в німому закоханні
Слів не добираєм,
А солодким цілуванням
Тільки розмовляєм...
Зорі ясні та холодні
В небі темнім мріють
Та з високої безодні
Заздро нам зоріють!

Прокладаюсь... ані духу:
Ніч кругом і стума;
Тільки в серденьку поруха,
В голівоньці дума...
Тільки в стумі серед ночі
Зірка зимно сяє,
Та в наляканій очі
Сумно зазирає!

* * *

Брати мої рідні! Як сонце сідає,
То море навколо мов золотом сяє;
Коли я сконаю — на дно того злата
Киньте ви вмерлого брата!

Я з морем жив довго, як риба з водою;
Було, його хвилі гойдались за мною,
Часами стихали гризоти і нуди —
Гоїли хворії груди!

В А. Міцкевича

ЧАТИ

Вночі з огорода прибіг воевода —
В очах щось палає негоже...
Від злої наруги напився він туги,
З запалу дихнути не зможе.

Прибіг до світлиці, упав до ліжничі,
Одкинув запони рукою, —
І зблід по хвилині: нема господині,
Нема молодичі в покою.

Понутив він очі, рукою тріпоче,
Покручує сивий та дума...
А далі з гризоти одкинув вильоти
Й тукнув козака він Паума:

«Гей, хлопц, ви, хами! Чому коло брами
Немає на варті ні тварі?
Здійми-но з полиці обидві рушничі,
І добрих набоїв дві пари!»

Взяли вони зброю й нічною добою
Покрались в садок до квітничі;
Крізь листя бузочка біліла сорочка
Дружини його, молодичі.

На білії руки, немов ті гадюки,
Дві коси хвилясті спадали;
І персоньки-диво вони соромливо
Під пасма шовкові ховали.

Вона свої очі, темніші від ночі,
Одною рукою закрила,
А другу тремтяче на плічко козаچه
З несили вона положила;

Надвоє вагає, чинить що — не знає:
Чи то козака одшихнути,

А чи молодого до серця палкого,
Одкинувши сором, горнути?!

А той припадає, коліна стискає
Й говорить словами до неї:
«Все стратив я, зоре! Одно мені горе
Зосталося тільки гірке»;

На світі все тьмяно без тебе, Оксано:
Уже мені й думати годі
Рученьку стиснути, у вічі зирнути —
Усе продала вояводи!

Не мить, не годину кохав я дівчину,
І серденько рвав своє з нуду;
А той без любови купив чорні брови:
За гроші — розкоші до суду!

Як вечір стемніє, старий твій зомліє;
В перині пуховій потоне,
І гирю на диво він схилить хітливо
На пишне, зпадне твоє лоно!

Із щічок рожевих, із вуст полудневих
Нап'ється залася він вволю;
Мені ж те невільно... А коником пильно
Летів я стрілою по полю.

Крізь бурю й негоду, щоб дівчину-вроду
Побачить на вічне розстання:
«Добраніч!» сказати тобі й побажати
Палкого вночі милування!»

Та слуха й не слуха; він шепче до вуха...
Німіє у неї серденько:
Печуть його речі — й схилилась на плечі
Вона до того козаченька.

.

А пан з небораком чатують за краком;
Виймають з торбин причадали,
Набої скусили і з цілої сили
По кулі в рушниці загнали.

«Ой пане-сподарю! Дівчини не вдарю!
Взялася мов кригою спина;
Рука знемагає, щось око моргає,
І впала на перох сльозина!»

«Цить! Бидло мерзенне! Заплачеш ти в мене!
Підсип-но сухого в панівку:
Оправ ту кресницю і прямо рушницю
Наводь ти на пана й на дівку!»

Не схиб же! Ну, жваво! Ще вище!.. Направо!
Рушницю тримаєш погано!
Та слухай наказу,— ми випалим зразу:
Ти — в панну, а я — в того пана!»

Козак те не слуха... рушницю до вуха
Мерщій притуляє... ой, пробі!
Тарахнув з запалу... та схибив помалу:
Черкнув вовводу по лобі!

МАЗУНЯТКО

Мов ж мазунятко! Як часом жартливо
Почнеш воркувати, співати,—
То так же воркочеш, лепечеш знадливо,
Що й слова не хтів би стеряти.
Одмовить, спинити не зважу я духу —
Усе б тільки слухав, та слухав, та слухав!

Коли ж оченята засяють в розп'ялі
І щічки зашаряться мило
А зубки заблищать, мов перли в коралі,
Тоді вже і слухать несила!
Не можу одвести сп'янілого ока —
Усе б тільки цмокав, та цмокав, та цмокав!

СОН

Коли нам настане хвилина розстання,
Не мов мені, зірко, «прощай» на прощання!
Не рви мого серця: хай, хворе, не знає,
Яка його туга від тебе спіткає.

А в вечір остатній, як стане надворі
Смеркатись і в небі засвітяться зорі,—
Прийди ти до мене, як перше, кохано,
І дай милуванням напиться п'яно,
А щоб розставання того не спочути,
Підлий в ту хвилину у кухолю отрути!
Вуста свої палко з твоїми вустами
Стоплю й заміню навіки в нестямі,
Та так і умру я на пестошах ночі,
Цілуючи вид твій, милуючи очі;
Коли ж в кінці світу погинуть години
І казано буде вставать з домовини,—
Згадай тоді, зірко, з високого неба,
Що спить твій коханий — збудить його треба;
Прилини до мене, голубко сивенька,
Притисни голівку мою до серденька.
Хай так і прокинусь, як вмер тії ночі,
Цілуючи вид твій, милуючи очі!

ДО СУЛИ

Суло моя рідна! Прозорії, чистії води!
Там змалу мочив я долоні,
А потім і серцем гарячим шукав прохолоди
На срібнім, хвилястому лоні.

Марусю, ти тут любила на власную вроду
І коси сплітала й квітчала,
А я ж то, бездольний, сльозами кропив тую воду,
Що образ твій ясний гойдала!

Куди ж ти, річєнько, куди занесла оті хвилі,
Що літа пестили малії?
Куди занесла мої думи хороші та милі,
І щастя, і долю, і мрії?

Куди мого серця святе поривання майнуло?
Де постать Марусі літає?
Де те товариство?.. Минуло, минуло, минуло!..
Чому ж та сльоза не минає?!

СПОМИН

Марусю! Чи ти ж не забула ті краснії літа,
Коли ми кохались з тобою?
Коли ми не дбали про решту чужого нам світа,
А тільки втішались собою?

Згадай-но: квітницю, розкішно барвінком обвиту,
Де наші скрилялись бажання;
Де тихо струмочок дзюрчав своєю стумоньку скриту
І ніч окривала кохання;

Де місяць усе на ті перса, розкішні та білі,
Було позирає з-за хмари,
У злото вбирає волосся шовкового хвилі,
У сяйво — красу, твої чари!

Богине! Ти серце тоді поривала глибоко...
Вуста нам зливались з вустами,
Зливались зітхання, в очах твоїх гинуло око —
І сльози мішались з сльозами!

З О. С. Пушкіна

СЕЛО

Вітаю знов тебе, самотній цей куток,
Притулок спокою, і праці, і натхнення,
Де линуть дні мої, як потайний струмок,
В обіймах щастя й опрощення!
Я твій: я замінив знадливий двір царський,
Утіхи пишних учт і п'яні поривання
На холодок дібров, на спокій польовий,
На лінощі, на вільні міркування.
Я твій: кохаю я затишний цей садок,
Його квітки, його сутіні,
І луки запашні, й полускиртів рядок
І криничок розводи сині...
Усюди на очу малюнки ворухливі:
Ось плеса двох озер блакитні, чарівливі,
Де часом човником рибалка пропливе,
За ними ген вбачаються сливе
Між низих пригорків хати в сріблястих шатах,
На березі яркім товару череда,
А далі — вітряки, мов вартові на чатах;
Усюди мирний слід і клопоту й труда!

· · · · ·
Так думка й тут жахом змертвіле серце крає:
Серед ланів-розкош, серед барвистих лук
Прихилець до людей окривджених вбачає
Темноту дику скрізь, ганебу, гвалт від мук...
Не важачи на плач знебулого народу,
Не чуючи, як стогне він щомить,
На лихо створена панів лиха порода
Лозою й канчуком своїх рабів таврить,
Грабуючи у них добро, і працю, й волю;
Над плугом не своїм, похнюпивши чоло,
Під батогом ратай блідий іде по полю...
Свавіллям панство тут його на пса звело!
Прихилу і надій не вільно люду мати,
А кайдани й ярмо судив йому талан;
Дівоча тут краса вбирається у шати
Для того, щоб топтав її паскудник пан;

Робітники-сини, старих батьків надія,
Беруться силою тут з рідних хат у двір,
Щоб множити рабів на примхи лиходія
І тішити його ненадлий взір...
Коли б мій глас здолав людські серця
зрушати, —
Вогнем би їх спалив і стрілами пройняв
За лемент, стогін, плач... за ті обдерті хати...
Але намарне зойк: небети бог не дав!..
Ох, чи й пєбачу я мій люд непід'ярємним
І рабство, знищене правицею царя,
І чи розвидниться над краєм нашим темним
І волі й розуму сподівана зоря?

МАРА

Хмара хмару крутить, гоне,
Місяць потаї вирина,
В сніжній хвилі світло тоне,
Смутне небо, ніч смутна...
Їду, їду... дико в полі,
Дзвоник плаче — дзень-телель!
Страшно, страшно мимоволі
Серед безвісних пустель!

«Гей, рушай!» — «Катмає мочі,
Коням, пане, тяжко страх;
Хуга б'є мені у вочі;
У заметах згинув шлях, —
Збились... Ех, тропа змилала,
Що подівш в ніч слігу:
Водить нас нечиста сила
Та кружає по степу!

Гляньте: ген голосить, грає,
Приска, свиче, наганя;
Ось тепер у прірву пхає
Торопленого коня;
Там небулою верствою
Замаріється мана,
Там іскриною малою
Мигоне в пільмі й скона!»

Хмара хмару крутить, тоне,
Місяць потай вирина,
В сніжній хвилі світло тоне,
Смутне небо, ніч смутна...
«Ні, кружать, либонь, доволі —
Сил нема!» — і дівоник змовк,
Стали коні... «Що то в полі?»
«А я знаю? Пень чи вовк!»

Хуга грає, хуга плаче,
Коні точаться назад...
Ген нечиста сила скаче, —
Мов свічок тих цілий ряд...
Коні з храпом знов пустились,
Дзвоник брязнув — дзень-тсєль!
Бачу: темні сили збились
В білій млі німих пустель...

Неподобні, нечисленні
В блимах місячних, вони
Закрутились, сили темні,
Наче листя восени...
Безліч їх! Куди вганяють?
Що там квилять на загуб?
Чи болотника ховають,
Чи справляють відьмі шлюб?

Хмара хмару крутить, тоне,
Місяць потай вирина,
В сніжній хвилі світло тоне,
Смутне небо, ніч смутна...
Гра нечиста сила роєм
В недсяжній вишині
І зловісним зиком-воєм
Душу шарпає мені!

ЕЛЕГІЯ

Шалених літ веселощі змертвілі,
Як хміль важкий, мені тепер не милі;
Але, як мед, журба сподавня лип
В моїй душі чим далі, тим міцніш...
Мій шлях сумний: віщує труд і горе
Прийдешнього бурхливе, грізне море!

Але, брати, не хочу помирать!
Я хочу жить, щоб мислити, страждать,
І відаю, що стріну ракування
Серед турбот, і стогону, й страждання...
Знов мрією поезії уп'юсь,
Над вигадом сльозами обіллюсь,
І може стать, що захід мій встанне
Ще привіта ухмилкою кохання?!

НАДГРОБНИК

Я спорудив собі надгробник вікопомний;
До нього шлях людський не заросте зелонь:
Піднісся чобом він, погордий, непоклонний,
Над всяким кесарським стовпом.

Ні! Я не вмиру цілком! Душа у співі милім
Переживе мій тлін, не згине увівець,
І хвален стану я, поки на світі білім
Жив буде хоч один співець.

Про мене слава скрізь розкотиться по Русі,
І звелича мене в моїй отчизні всяк:
І чужородний фінн, і дикі ще тунгуси,
І гордий внук слов'ян — поляк.

І любий буду тим я кривому народові,
Що лірою в серцях я ласку викликав,
Що в мій жорстокий вік я ухвалив свободу
І словом скривдженим сприяв.

Корись же, музо, лиш господньому наказу;
Погрози не жахайсь і лавра не шукай,
З байдужістю вчувай і похвалу, й образу.
І дурневі не потурай!

Остання хмарино бурхливої тучі,
Одна по в блакиті ти гинеш, летючи,
Одна по тамувш ясноту промінь
І лежиш на землі жалобну сутінь.

Ти, хмаро, ось зараз все небо тьмянила
І блиском сліпучим зловісно мигтіла,
Ти блимала грізно — все нишло з жаху,—
Уливами мила ти землю суху...

Гей, досить! Позникни! Минула пригода:
Земля відновилась, скрізь тиша та згода,
І вітер, милуючи листя рясне,
Тебе вже з погожого неба жене!

★ ★ ★

Чи я по торжищах блукаю,
Чи увіходжу в людний храм,
А чи з юнацтвом ніч кружляю —
Я віддаюсь своїм гадкам;

Я мовлю скрізь: пролинуть роки,
І скільки туг немає нас —
Всі в склепи зійдемо глибокі,
І чийсь уже наблизивсь час;

Чи бачу в полі дуб могутній,—
Я мислю: велетню лісів,
Переживеш мій вік забутий,
Як пережив своїх батьків!

Чи дитинятко я милую,—
Кажу: «Здорове будь, рости!
Тобі я місцем постаткую:
Мені вже тліть, тобі ж цвісти».

Щодня і навіть щогодини
Мене все думка обляга
Про неминучу домовину,
Про час, коли її черга?

І де мені судила доля
Сконать: чи в морі серед хвиль,
Чи в січі лютій, серед поля,
Чи на степу, де гра ковиль?

І хоч для мертвої людини
Байдуже, де б не зотлівать,
А все ж до рідної країни
Волів би ближче я лежать.

І хай до склепу вхід жалобний
Життя новітнє покраща
І світ байдужий та холодний
Красою вічною пиша!

★ ★ ★

Святі пустельники і жони преподобні,
Щоб думкою злітять в оселища загробні,
Щоб окриляти дух, стихати буйну кров,
Зложили тьму святих, благальних молитов;
А жодна з них мені так серця не зрушає,
Як та, що панотець край врат царських читає
У дні жалобнії великого поста...
Її проказують із чулістю вуста,
Бо з тайників душі святиня виринає:
«Життя мого владико й боже мій!
Дух марності, недійсності, гризоти,
Дух заздрості до влади і гордоти,
Дух лихословія від мене геть одвій!
А дух суміріння, терпливості, чистоти
Та щирої любові я молю,—
Подай мені, о господи й царю:
Хай бачу я своїх гріхів мерзоти,
А братові осуди не даю!»

ЕЛЕГІЯ

Я перебув свої бажання,
Я зацурав отруту мрій;
Лишилися мені страждання —
Добутки скошених надій.

Від лютих бур черствої долі
Пожовк барвистий мій вінець...
Нуджуся сам в своїй неволі
І жду, чи прийде мій кінець.

Так від морозу задубілий,
Коли зачує хуги свист,
Тремтить на гілці замертвілій,
Як сирота, останній лист!

ЗИМОВИЙ ВЕЧІР

Буря млою небо криє,
Хуртовиною зрива,
То, як звір, вона завива,
То застогне, як сова.
То по стрісі старогодній
Очеретом зашурпить,
То, мов пізній подорожній,
У вікно застугонить.

Наша хата і маненька,
І убога, і сумна;
Ти ж чого, моя старенька,
Знишкла журно край вікна?
Чи втомилась від гукання
Бурунища отого,
Чи куняєш під сюрчання
Веретенечка свого?

Гей, порадонько єдина
Молодоців, дай-но ківш!
Вип'єм з горя, де ж чарчина?
Серцю стане охвітніш...
Заспівай-но, як синиця
Поза морем десь жила,
Заспівай, як чарівниця
Та по воду вранці йшла!

Буря млою небо криє,
Хуртовиною зрива,
То, як звір, вона завива,
То застогне, як сова...
Гей, порадонько єдина
Молодоців, дай-но ківш!
Вип'єм з горя, де ж чарчина?
Серцю стане охвітніш!

В'ЯЗЕНЬ

Сиджу я в темниці, дивлюся з-за ґрат:
Край муру теж бранець — орел, мій співбрат,
Журливо махає недужим крилом,
Криваве щось дзьоба якраз під вікном...

І рве, і шматує, та збрить в вікно,
Немовби замислив зі мною одно;
І клекотом вабить вір темрявий мій,
І хоче промовить: «З темниці мерщій!

Ми вільні птахи; гей, час і пора!
Туди, де з-за хмари біліє гора,
Туди, де синіють за млою моря,
Туди, де гуляє лиш буйний та я!»

В В. Гюго

БОРВА НА МОРІ

Море гра; по хмурім лоні,
Мов розпуджені ті коні,
Скачуть буруні,—
Навіжені, в білих гривах,—
Борва їх несе на крилах
З північ-сторони.

Оповито обрій млою
І зміястою стягою
Мріє він здаля;
У безладді хижім море
Б'ється з буйним, необоре,
Стогне та буя.

Хвиля хвилю наганяє,
То зроста, то опадає,
То тіка в пітьму;
То, мов дзвін той на дзвіниці,
Грюка молотом із криці
Об скалу німу...

Ох ти, велетню ковалю!
Що ковадло б'єш без жалю,
Під густий туман?
Чи на люд готує пути,
А чи землю проглинути
Має океан?

Мов якась потвора блима
Зеленастими очима,
Вся із черепків,
Та в скаженому нестямі,
Виверта з безодні ями
Кістяки мерців.

Наче звір, рикає море;
А плавці вже бачать горе,

Збіглись на чардак,—
Бо вже теча... непароком
Блимнув їм підсліпим оком
Здалеку маяк.

На обширі неомірїй,
Топлять всі скарги у вирі
Знуджені плавці;
Їм же хвиля, знай, гуркоче:
«Наш владар добра не хоче,—
Вас чека в дворці».

У пекельній тій пригоді
Все збентежилось в природі,—
Ніч — ані зорі!
Аж сліпить стерничим очі...
Шмат вітрила щось лопоче
Жалібно вгорі.

Квилять, плачуть у покуті
Реї, щогли, ребра куті,
Якорі й стерні...
І немов десь під водою
Повертається горою
Гідра навісна.

Лемент з'явсь, гидке ячання
І снастей, і ристування,
Морок ще згустів:
Те рипить, що море — прорва,
А друге, що люта борва
Поглине борців.

Подих смерті липе з сходу,
Каламутить чорну воду
У киплячий вир...
Сатанів борва люта,—
Тогосвітня могутя
Геть руйнує мир.

Край, кінець! У трюмі хвилі...
Прощавайте, дітки милі,
Жіночка-зоря!
Чути, хтось гука на «пробі»...

Люта смерть в ненадлій злобі
Зуби вициря...

І в пітьмі зловісній, хмурій
Рій патлатих, лютих фурій
З смертю заграє
Та назустріч тучі-борві
Кида скрізь у чорні прорви
Збройще своє...

1874

З Ю. Словацького

ПОІЗД

(Ку́лик)

От і масниці... Встяж коні, з бича!
Кожен веселий, кожен ма зброю,
Липе до бою, нібито з бою —
З брязкотом шабель, з сміхом — за звичай...
Далі гей! Шпарче! Сіл не минати:
Збудим заспалих, візьмем до себе!
Годі вбиратись в пишнії шати,
Ані жалоби, смутку не треба!
В тім, як застали, далі та й далі!
Як керувати ж? Аж до кордону:
Зорі нам сяють на оборону,—
Будемо цілі взагалі!

Прискають коні; жде пас догидця;
З бича не ляскай, спить хай те лихо.
Хутко по шляху, мов ті привидця,
Лишмо без крику, тихо та тихо,—
Хай грають сани, як блискавиці,
А місяченько, князь білолиций,
В млистій короні, нібито в тузі...
Ха-ха! Як втішно, весело, друзі!
Хто нас побачить, той буде з нами,
Кинеться шпарко в гемонські танці...
Блима по хатах світло уранці:
Гайда ж по снігу слідом санками!
Хто хоче дома спать — на добраніч!
Навіть не збудить цівень ту каліч:
Спить-но спокійно, мертві, заспали,—
Ми й без підмоги — далі та далі!

Стійте! Тривайте! Ось можновладий
Шляхтич одчинить гоїно нам двері:
Столик зелений, повний принади —
Золото, свічі, карти, папери...
Шляхто, панове! К бісу ті карти!
Гайда до зброї, друзі і кривні!
Набик забави, набик ті жарти,

Ох, як обридли пута яремні,
Як остогидли клятї кайдаци:
Висохли сльози, жовч розлилася,
Серце здригнулось, кров зайнялася,—
Зірвано струпа з давньої рани...
Гей же, без ляку далі та далі,—
Аж до границі, аж до кордону:
Зорі нам сяють на оборону,—
Будемо цілі взагалі!

Стійте! Тривайте! Дворик ось білий?
Світяться вікна... Стрельну з пістоля...
Га? Відгукнулись гучні постріли:
Тутка весілля,— добра нам доля!
Шляхта гуляє, спить лихо враже —
Дру́жби за нами, гості — за нами!
Від молодї гайда, мій княже!
Не озирайся; змите сльозами
Милої личко; сльози ж жіночі
Серце розчулять, вернуть на знаду...
Краще з квітками з шлюбного чаду
Миттю за нами в темряву ночі,
Так, як застали, в буйнім розпалі,
З хмелем веселим,— далі та далі!

Стійте! Тривайте! Палац чималий...
Стрельну на гасло... Ні, тихо, тихо!
Знагла ускочим, щоб не чували...
Ой-мі! На бога! Похорон... лихо!
Чорне по вікнах... ясна трунина...
Схилене чоло скорбного сина...
Гості в жалобі... Люду ген хмари...
Ждуть домовину пишної мари...
Ох, жалко сина! Батько не встане:
Нащо ж і длати ті похорони?
Дай на одправу, дай ще на дзвони
Та й гайда з нами, любий мій пане!
З хмарою люду, в тузі-печалі,
Так, як застали, далі та далі,
Аж до границі, аж до кордону:
Зорі нам сяють на оборону!

Стійте! Тривайте! Знов ось господа,—
Вже геть по вікнах світло погасло;

Стрельну з рушниці... Наше те гасло?
Сплять тут, не чують... Що ж, хоч і шкода
Сон перервати, — стукну в ворота...
Га! Ось і сторож — вірна турбота!
Світить, вітає... «Що ж то, мій сину,
Спить пан господар в слухну годину?»
«Ой, ні! Наш дідич і діти милі
Рушили збройно з військом до стану
Ще позавчора, рано-порану...
А тут тепера як у могилі...
І не повернуть, може, додому...»
«Щастя-но, боже, нану такому!
Дай же, предвічний, щоб наші двори
Всі так хапались на чесні збори,
Щоб всі юнаки вмиг вирушали!»
Гей же, одважно — далі та далі!

Ніч яка пишна, вихром мчать коні,
Бурею гонять, аж з-під копита
Бризкають іскри; близько до світа,
Вже ген зорів по оболоні,
Блідне вже місяць посеред неба,
Ось кінець шляху — наша потреба!
Гей, спині коні, здерж-но румака:
Тут поле честі задля поляка!

В. В. П. Гребінки

КОХАНКА

Стою я похмурий і думку гадаю,
Чому я не сокіл, чому не літаю?
Розбив би я зараз тяжкі кайдані,
Полинув на південь з північ-сторони.

Стоять та сумують там славні могили,
Де групи братерські навіки спочили;
Там все моє рідне — гаї і поля,
Живе там бездольна коханка моя!

Як небо блакитне, прозорі ті очі,
А шати зелені хороші, хороші!
І синій припояс, мов сизий туман,
Повив тій красуні тонесенький стан.

Замислене чбло мов хмароньки вкрили,
На перса спадають шовковії хвилі,
В вечірнюю дббу співала мені
Вопа свої тихі ридання-пісні!

Я всім повідіаю, що тая дівчина,
Що тая вродлива — моя Україна;
Її я кохаю, для неї я грів
І думу таємну і лагідний спів!

Як дівчини око вабливе, глибоке,
Так небо Вкраїни — прозоре, високе;
Мов поясом синім, на південь кругом
Вона огорнулась славетним Дніпром.

А розкіш-стени ті, зелені, шовкові!
Лежать килимами, ширіють безмові!
Лиш буйний гойдає там тирсу густу
Та хвилю на ниві жене золоту.

Неначе німої скорботи вітхання,
Немов тії неньки над дітьми ридання,
Так в душу глибоко запали мені
Родіни-Вкраїни журливі пісні!

З М. П. Огарьова

СВІТОВА РІЧ

Весна у пишнотах шаріла...
На кручі сиділи вони;
Тихесенько річка леліла,
І килимом слались лани.

По той бік маріла ліщина...
І пісня лилась голосна;
Над ними схилялись калина
Та липа розлога, рясна.

І пара, без краю щаслива,
Гула, немов ті голуби:
Вона молоденька, вродлива,
В його ж тільки пух на губі.

Коли б хто побачив уранці
Той племін, що грав їм в очах,
Коли б хто підслухав коханців
Розчулений голос в речах,—

Яким би здалося на слово
Гарячим кохання саме:
Од запалу того чудово
Зігрілось би й серце німе!

Ми побім спіткались неждане:
Вона вже була за другим,
Він теж... А про щастя весняне
Погинув і споми́н, як дим!

І там, де калина червона
Та липи старіють рясні,
Рибалки но ходять до човна
Й співають журливі пісні.

Ніхто, ані липа стареча,
Не скаже, що діялось тут;
І слъови, й закохані речі
Напевно що з нею помруть!

1864

З М. Ю. Лермонтова

ПАРУС

Біліє парус в самотині
На морі в сизім тумані:
Чого шука він на чужині,
Що киди в рідній стороні?

Бурхоче вітер, хвиля грає,
І щогла хилиться гнучка...
А він пак щастя не шукає
І не від щастя утіка.

Під ним блакить ясніша неба,
Над ним проміння золотом б'є;
Йому ж, свавольцю, бурі треба,—
Неначе в бурі спокій є?

І нудно, і сумно, й нема де поради шукать,
Як смутком душа оповита!
Бажання? Що втіхи даремне і вічно бажать?
А літа минають, найкращі все літа!
Кохать? Але нащо? — На час,— далекі, що шкода,
Довіку ж — не сила кохати...
В минуле заглянеш — порбжнjava тільки бліда:
І радощі й муки — все марне до цяти.
Жага? Ет, чи рано, чи пізно заласся солодке мине,
Як виспів розуму цнота,
И життя, коли око холодне навколо зирне,
Така недоладна й нікчемна пустота!

ТАМАРА

В глибокім привалі Дар'яла,
Де ристься Терек у млі,
Старезная башта стояла
Й чорніла на чорній скалі.

В тій башті високій, негожій
Цариця Тамара жила,
Хороша, мов янеол той божий,
Мов демон — лукава та зла.

І там що темрявої ночі
Блищав було промінь ясний,
Мигтів подорожньому в очі
І вабив на спокій нічний.

Звідтіль чувся голос Тамари:
Він весь був — і хіть, і жага,
В йому були демопські чари
І влади царської вага.

На голос незримої кралі
Хапався купець і вояк;
Його зустрічали ще здалі
Й вели до красуні в *конак*.

На пишному ложі, убрана
У перли, в парчу чарівно,
Чекала вона того пана —
В двох келихах грало вино;

Спліталися руки гарячі,
До вуст прикипали вуста,
І гуки заласні, киплячі
Лунали всю ніч неспроста!

Немов у порожній тій башті
Сто хлопців палких і дівчат
Зійшлись на гулянці та жарті
Чи то на весіллі княжат.

Але скоро ранкове сяння
Красило верховини гір,
Знепацька стихало гуляння,
Німіли і башта, і двір.

Гурчав тільки Терек з провалля
І гомонем тишу будив;
За хвилию хвиля втаняла,
Аж піпа летіла в верхів.

З плачем окривавлене тіло
Ті хвили несли в інший край...
Тоді щось в вікні миготіло,
І линуло звідтіль: «Прощай!»

І так було любе прощання,
Так солодко голос лунав, —
Немов на розкішне кохання,
На пестоці-втіхи вітав.

БЕСКЕТ

Ночувала хмарка злототкана
У бескета-велетня на лоні,
Та і знов у путь майнула зрана,
Граючись в блакитній оболоні;
Так лишився ж вогкий слід в морщині
У бескета-діда; сиротливо
Віп стоїть, замислився журливо
І в пустелі плаче все донині...

* * *

Ой, виходжу сам я на дорогу,
Шлях трудний сріблиться віддала,
Ніч німа, вчува пустеля богу,
І зоря з зорею розмовля.
В небесах велебність і пишнота,
Спить земля в блакитнім тумані,
Та чого ж у мене зла гризота,
Чи я жду, чи жаль кого мені?
Гей, не жду я од життя нічого,
За минулим серце не болять;
Я жадав би сону дорогого,
Щоб на волі від думок спочить...
Та не сном холодної могили
Віковічно хтів би спати я, —
Щоб у грудях тріпотали сили,
Щоб повік в них жевріло життя,
Щоб і день і ніч всю милий голос

Про кохання люблю пісню вів,
І щоб дуб, схиливши пишне чоло,
Наді мною листом шепотів!

ЯНГОЛ

По небу опівночі янгол летів
І пісню тихесенько вів,
І місяць, і зорі, і хмари гуртом
Вчували той дивний псалом.
Співав він про щастя безгрішних істот
Під вітами райських пишнот,
Про бога величчя співав, і хвала
Його нелукава була.
Дитячую душу в обіймах він ніс
На землю для горя та сліз;
І згук його пісні в душі молодій
Лишився без слів, а живий.
І довго на світі нудилась вона,
Жаданням святим чарівна,
І згуків райських замінить не могли
Їй пісні нудливі землі!

Чи пам'ятаєш, як з тобою
Прощались пізньою добою?
З гармати гук простугонів;
І ми з жалем йому вчували...

Тоді проміння вже згасали,
Туман на морі сутенів;
Той гук з натугою розлігся
І десь в безодні зупинився.

Скінчивши працю щодньову,
Край моря часто я блукаю,
Тебе в гадках своїх зову,
Вечірнім пострілам вчуваю;

Як їх гукання по черзі
Глушаться хвилями сідими,—
Я сльози ллю в німій нудьзі
І прагну теж умерти з ними!

СУСІДА

Хто б ти не був, сусідо мій сумний,
Люблю тебе, як друга літ коханих,—
Тебе, товаришу нежданий по кайданах!
Хоч долі жарт лукавий, навісний
Мене навіки роз'єднав з тобою —
Тепер муром, а потім таїною.

Коли, бува, вечірньої пори
Крізь ґрати ці, немовби на прощання,
Світ сопячний несе мені вітання
Рожевим променем згори
І вартовий, обпершись на рушницю,
Дріма, гадаючи про давнюю билицю,—

Тоді, чоло схиливши ік стіні,
Я слухаю — і в тиші мовчазливій
Твої лунають ясно співи;
Про що вони — не знаю, а сумні,
Повнісінькі нудьги й тяжкого лиха,
Як сльози, ллються, ллються стиха.

І молодощів образ дорогий
Мені зрина, як чарівная мрія,
Скриляється укохана надія,
І вибуха знов полум'я жаги,
Та кров кипить,— а із очей чергою,
Як одгуки, сльоза лле за сльозою!

ПРОРОК

Відколи вічний судія
Мені натхнув пророчу виду,
В очах людей вбачаю я
Гріха й злоби одбитки сліду...

Розповідать я всюди став
Науку, правду та любову,
А люд братерній привітав
Мене кілком за ту ю мову.

І на чоло я скинув прах,
Утік од людського порога,
Та в пущі старцем, наче птах,
Годуюсь ласкою від бога.

Учувши з неба заповіт,
Мені слугує й звір у борі,
І з неба шлють мені привіт
Ласкавим променем всі зорі.

Коли ж прозвучні городи,
Бува, я крадуся часами,
Шепочуть дітям там діди
І усміхаються вустами:

«Дивіться! От зразок для вас!
Він докоряв усім нам згола;
Дурний, хотів запевнить нас,
Що ним господь святий глагола!

Глядіть на старця ж ви того, —
Який блідий, худий, убогий,
Як з горя гнеться, босоногий,
Як зневажають всі його!»

РОДОВИЩЕ

Люблю я рідний край коханням незвичайним,
Його не адукає зламати й розум мій.
Ні слава, надбана кривавим рабуванням,
Ні самовіри гук, ні гордий супокій,
Ні давньої доби перекази святії —
В мені не аворухнуть одрадісної мрії.
Проте люблю — і сам не знаю чом —
Його степів хвилястих коливання,
Його лісів темрявих шепотання
І без країв розливи рік кругом;

Люблю в повозці я летіти між узбочин,
Очима втомними пропигзувати млу
І радісно стрічать, гадаючи про спочин,
Тремтячі вогники по сумному селу.
Люблю я на стерні од диму сизі хвилі,
В широкому степу ночівлю чумака,
І серед жовтих нив часами на могилі
Білесенький гайок з березняка.
І не відому всім я в серці чую втіху,
Як по токах селянських завізюб;
Як очеретяну на хаті бачу стріху
Чи помережане й мальоване вікно;
Або смерчком любесеньким у овята
Я б цілу ніч дивився залюбки,
Як поплавом танок ведуть дівчата,
Як гопака сажають парубки!

ДЕМОН

(Поема)

ЧАСТИНА ПЕРША

1

Похмурий дух, вигнанець рая,
Летів над грішним миром цим,
І згадок ліпших ціла зграя
Неслася роєм перед ним, —
Про дні, коли в яеній оселі
Він сяяв, чистий херувим;
Коли по синій неба стелі
Комета бігла перед ним
І помінятись з ним любила
Усміхом щирим, привітним;
Коли в жадобі, що палила
Його до знання, він зорив
Крізь тумані довічних днів
На божії пишноти-чари
Й зірок розкидані отари
В безодній просторі слідив;
Коли він вірив і любив,
Первак, щасливіший з творіння,

Не знав злоби ані зневір'я
І не страхав коли його
Віків ряд довгий... і багато,
Багато дечого... й всього
Не мав він сили пригадати.

2

В безодній пустці він блукав
Давно без притулка й спочина;
Слідком за віком вік минав,
Як за хвилиною хвилина
В черзі подобно-схожих днів.
Він людом кволим володів
І сів зло без смакування;
Ніде спокусові свому
Не зустрічав ще він змагання —
І зло докучило йому.

3

І над верхів'ями Кавказу
Вигнанець райський пролітав.
Під ним, немов кришталь з алмазу,
Казбек, снігами вкритий, сяв;
А там десь глибоко чорпіла
Крива розщілина, страшна;
По ній гадюкою мигтіла
Дар'ялу хвиля навісна
Та Терек пливав, як левиця
Запіняна, і піна та
Летіла клоччям із хребта,
А він ревів. І звір, і птиця,
Що гра в блакитній глибині,
Ревінню хвиль його вчували,
А золоті хмарки ясні
З полудневої сторони
Його на північ проводжали.
І скелі скупчені, смутні
Над ним схилялись головами,
Немов в таємничому сні,
Та хвилі стерегли. Рядами
По скелях замчиця з шпильями
Дивились грізно в тумані

Вартові велетні страшні
Кавказу вільному до брами!
І дико, й пишно геть навкруг
Мир красував... Так гордий дух
Опозирував зневажним оком
Творіння боже, кільки зміг,—
І на чолі його високім
Ніякий одслід не поліг!

4

І розляглися перед ним
Краси ще другої картини
Розкішним килимом рясним
Пишали Грузії долини.
Щасливий краю чарівний!
Кругом шпилястії руїни;
Струмочків плескіт голосний
По кольористій, дрібній рині;
Кущі рожеві запашні,
Де соловейки з віт темрявих
До милованок, тихих, м'явих,
Щебечуть радісні пісні;
Чинар обложистий бік гаю,
Плющеві кетяги з гілок,
Під ним погожий холодок,
Провалля гір без дна, без краю,
Куди в іскучий, ясний день
Тіка й ховається олець...
Тепло і світ, листів шептання,
Веселий гомін скрізь і рух;
В часи південного дихання
Квіток, рослин чудовий дух;
Розкішно-м'яві, теплі ночі,
Убраті перлами роси,
І зорі ясні, мов ті очі,
Мов погляд дівчини-краси;
Але оті пишноти милі,
Крім завидуючої злости,
В порожнім серці не збудили
Ні згадок давніх, ні журби,
Ні думки нової, ні сили,—
І що одлучний оглядав,
Все зневажав, всім гидував!

Господу пишну, двір широкий
 Старий Тудал побудував;
 Багато сліз він коштував
 Рабам за довгі, тяжкі роки.
 Там на сусідніх злогах гір,
 Як сонце вигляше щоранку,
 Лежить велична тінь од замку;
 По скелі ж, де стоїть той двір,
 Від башти вниз до низовини —
 Рябіють сходи і щоднини
 По них, закутавши в чадрі
 Свою дівочу пишну вроду,
 Дочка Тамара по горі
 Аж до Арагви йде по воду.

Понурий замок той дививсь
 З шпилья все мовчки на долини...
 Сьогодні ж бенкет там якийсь —
 Бриньчать цимбали, ллються вина:
 В Тамари сватання; отець
 Весь рід закликав на ралець.
 На дасі, вкритім килимами,
 Сидить Тамара молода.
 Немов та квітка між квітками;
 Кругом дівчата, співи, сміх...
 І час пливе поміж утіх.
 За ясно-сизими горами
 Кружало сонячне сіда;
 Під голос пісні й плескіт мірний
 Бере Тамара бубон срібний —
 В танець іде, і ось вона,
 Схопивши білою рукою,
 Його кружля над головою, —
 Як сарна, легка та ставна;
 То полетить, немов та птиця,
 То знов зупиниться мерщій,
 І вогка світиться зірниця
 З-під завидющих, довгих вій;
 То вигнеться, мов тая лізка,
 Бровою чорною моргне,

То наче човником сковане
По килимку чудова ніжка,
І усміхається вона,
Мов та дитинонька ясна!
Та й промінь місячний, як грає
У хвилі срібній в час нічний,—
Навряд той усміх нагадає,
Як молодощі, чарівний!

7

Клянусь я саявом тих мирів,
Промінням сходу і заходу —
Ані єдиний із царів.
Таких очей та чорних брів.
Не цілував ніколи зроду;
В гаремі пишному фонтан
Ні разу душною добою
Перлисто-срібною росою.
Ще на такий не падав стан.
Земна рука ще жодна доти
В єдвабі хвиль тії пишноти
Навкруг хорошого чола,
Коси такої не плела.
Звідколи світ позбувся раю,
Клянусь — у полудневім краю
Краса така ще не цвіла.

8

В останній раз вона гуляла...
А завтра, завтра що то ждало
Дочку єдиную Гудала,
Розкішну квітку пишних ліз?
Гірка рабині тії доля —
Далекий край, тяжка неволя,
Чужа сім'я і море сліз.
І часто думи, наче хмари,
Міняли линецько Тамари;
Але ж у неї кожний рух
Таким був простим, любим, милим,
Таким живим, та виразливим,
Що хай би сам одлучний дух,
Літаючи в світах безкрайніх,

Тоді на неї позирнув —
Він спогадав би братій давніх,
І відвернувся б, і зітхнув...

9

І демон глянув... На хвилину
Якусь тривогу й дивну зміну
В собі одразу він спочув:
Його душі німу пустиню
Звук благодійний зворухнув, —
І зрозумів він знов святиню
Краси, кохання і добра,
Та довго тішивсь, позирав
На зачаровану картину.
Із серця ринув цілий рій
Колишніх радощів і мрій,
Немов за зорями ті зорі,
Вони минали у просторі.
І демон з місця не руша:
Якась-то сила прикувала,
Нова журба опанувала,
І одволожена душа
Рідною мовою озвалась!
Чи то був знак тільки один
Опоновлення і покути?
На серці — він не чув отрути...
Забути вплив оцих хвилин —
Не дав бог сили позабути,
Та забуття й не взяв би він!
.....

10

Стомивши жвавого коня,
Юнак хапається за дня
Прибуть на шлюб до молодої;
Уже щасливо він поспів
До ярих, пишних берегів
Арагви, річеньки ясної.
За ним плуганивсь і рябів
Шляхом верблюдів ряд чималий;
Вони під тяжою дарів
Ногами ледве вже ступали;

Дзвінки бряжчать їх де-пе-де...
І сам він, дідич Сінодали,
Багатий поїзд свій веде...
Йому до точеного стану
Улип цвяхований ремінь;
Оправа шаблі й ятагана
Горить від сонячних промінь;
Рушниця висить за спиною,—
Сріблом цяцькована вона;
І вітер грається порою
Кутасом довгим чи полою
Його черкески із сукна,
Що аж блищить од галуна;
Сідло гаптоване з габою,
Вуздечка в китицях, а кінь
Під ним зашівивсь до колін,
Аж сяє мастю золотою;
Зігнувши шию огрядну,
Син вільний, жвавий Карабаху
Хропе і коситься од страху
На білу хвилю навісну.
А поперед ще круча мріє...
Трудна дорога надійшла:
Праворуч річка скаженіє,
Ліворуч — прикрая скала;
Проміння гаснуть, вечоріє,
Пославсь долиною туман...
Надбавив ходи караван.

11

Аж ось на самім роздорожжі
Мала каплиця; з давніх літ
Якийсь-то князь у ній лежить,
Тепер святий угодник божий,
Убитий месником лихим.
Так з того часу шляхом тим,
Куди б дорожній не спішився,—
До ворогів чи до гостей,—
А до угодника костей
В каплиці завжди він молився,
І та молитва обороняла
Від бузавірського кинджала.
Але зневажив молодії

Своїх батьків звичай святій:
Його зрадливою жагою
Лукавий демон спокушав,
Він в гадках темною добою
Вуста коханки цілував...
Аж ось щось спереду замріло:
Одно майнуло з-за гори,
І друте, далі разом три...
Хтось стрелив... куля просвистіла,
Підвівся князь на стременах,
Коня ударив острогами,
Насунув шапку і, як птах,
Вперед полинув між рядами;
Ні пари з вуст... а це знов — бах!
Розлігся стогін по долині
І крик, мов буря загула...
Не довго ж січа тая йшла —
Урозтіч кинулись грузини.

12

Все змовкло. Збившись гуртом,
Верблюди з жахом позирали
На мертвих вершників кругом;
Часами їх дзвінки бряжчали.
Розбито пишний караван,
І понад трупом християн
Креслить у млі вже ворон пильний.
Не жде їх затишок могильний
З-під плит тяжких в монастирі,
Де сплять батьки і матері;
До них не зайдуть вже часами
Жінки і сестри здалеки,
Окриті довгими чадрами,
Розважить тугу над братами,
Скропить сльозами їх гробки;
Зате прихильними руками
На місці, де витала смерть,
Поставиться на спомин хрест;
Його зелений плющ весною
Своею сіткою ряпою,
Немов дружина, обвине;
І в холодок святій, погожий
Не раз підбитий перехожий
Із шляху зверне й одітхне.

Летить румак прудчій од птаха,
 Мов рине в січу з Карабаха:
 То льот свій зразу затрима
 І, насторожуючи вуха,
 Широко віздрі роздима;
 То зразу вдарить, мов з обуха,
 У землю кутим копитом,
 Й, мотнувши гривною густою,
 І навіжений, мов стрілою
 Полине темрявим шляхом.
 Якийсь-то лицар заміліий
 Припав до гриви на коні,
 Нога задубла в стремені,
 Рука повисла вниз без сили
 І не керує румаком;
 А на йому і зверх повруги
 З крові широкі мріють смуги, —
 Вона застигла карюком.
 Кінь з січі папа, паче буря,
 Повіс на вірному плечі;
 Але ж влучка ворежа куля
 Його догнала і вночі!

В сім'ї Гудала лемент з туги;
 Зібравсь на дворищі весь рід:
 Чий кінь прибіг і од натуги
 Звалився трупом край воріт?
 І хто цей лицар мовчазливий?
 На його хмурому чолі
 Сліди завзяття ще були;
 Рука заклакнула на гриві
 У корчі стисній, хвильовій;
 Одежа й зброя вся в крові...
 Недовго, крале, із поділля
 Твій погляд сокола чекав:
 Він слово дав і не ацамав —
 Прибув до тебе на весілля...
 Але й до суденого дня
 Не сяде більше на коня.

Як божий грім, упала кара
 На нежурливу ту сім'ю!
 З плачем бездоляная Тамара
 На постіль кинулась свою;
 Сльоза збігає за сльозою;
 Рве груди стогін нестримний...
 Аж ось вечірньою добою
 Учувсь їй голос чарівний:
 «Не плач, моя дитино, ревно!
 Твоя сльоза тепер даремно
 На труп росою упаде —
 Вона німого не зведе,
 А тільки стемнить ясні очі
 Та щічки вибілить дівочі!
 А він в далекому краю
 І не почує, і не зважить
 Твої туги та жалю;
 Тепер його пестує й манить
 Світ інший в божому раю;
 Він чує співи янголині...
 І що йому в тій стороні
 Ридання, й стогони дівчини,
 Й мізерні марева земні?
 Та доля мрущого творіння,
 Повір, мій світе пресвятий,
 Не варта й хвилюньки боління
 Такого янгола, як ти!

У небеснім океані
 Без вітрил і без стерпа
 Тихо плине у тумані
 Світищ зграя чарівна;

По просторах неозорих
 Пробігають без сліда
 Хмарок бистрих та прозорих
 Баранчастії стада.

Час зустрічі, час розлуки —
 Їм ні втіха, ні печаль;
 Їм нема в прийдешнім муки,
 Їм минулого не жаль.

Під добу нещастя злого
Ти собі їх спом'яни;
Будь нечула до земного
І байдужа, як вони!

Як тільки ніч заслону темну
Понад Кавказом розвине
І мир у хвилюнку таємну,
Мов зачарований, засне;
Як тільки вітер над скалою
Загра з пожовклою травою,
І звідтіль птапечка пурхне,
Защebetавши щось смутне;
Коли в північний холодочок
Під виноградом у кущі,
Росу погожую п'ючи,
Розкриє квітка свій віночок;
Як тільки місяць уночі
Загра проміннями з-за хмари
Й твої осяє дивні чари,—
Я прилечу і до зорі
У тебе буду гостювати
Й на вії чорнії твої
Сни злotosяйні навівати».

16

Слова замовкли, і луна
Ще десь озвалась серед сна.
Звелась Тамара у нестямі,
Навколо дико погляда,
Сама вся труситься, бліда...
Якась-то мука під грудями
Незрозуміла налягла:
Ні до утіхи, ні до втрати
Її шкода було рівняти!
Вся кров її вогнем взяла;
Душа, ламаючи кайдани,
Кудись линула, де в тумані
Іще бринів чудовий глас.
Уже перéd світом їй очі
Жаданий сон якось стулив;
Але ж він їй гадки збуриw
Химерним маревом пророчим:

Хтось мовчки, з млою на чолі,
Блистячий дивною красою,
Схилився над нею головою;
І оком смутним на її
З таким коханням задивився,
Немов за нею він журився.
То був не янгол райовий,
Її небесний вартовий:
Вінець з проміння доробого
Не покращав його чола;
То був не з пекла ворог бога,
Сівач ненависті та зла,—
О ні! Він був сумирний, гожий,
До вечора ясного схожий:
Ні день, ні ніч, ні світ, ні мла!

ЧАСТИНА ДРУГА

1

«Ох, тату! Батьку мій сумний!
Не жур дочки! Лиши погрози!
Я плачу, бачиш оці сльози? —
Не перші, голубе, вони.
Не буду я вже нічиєю.
Скажи усім ти женихам:
Мій сокіл любий під землею —
Другому серця не віддам!
Відколи труп його кривавий
Сховали в скелищі німім,
Мене тривожить дух лукавий
Якимсь-то маревом знадним;
Тяжкі, важенні мені почі;
Заледве я заплющу очі,
Як снів смутливих цілий рій
Збуряє дух безсилий мій.
Удень себе не спочуваю:
Слова шепочуть по вуста,
А думка геть собі вита —
Нема ні спину їй, ні краю.
Моя вся кров вогнем кипить,
Я сохну, в'яну, як билина,—
Моя душа стражда, болить...

Чи я ж у батька не дитина?
Ой згляньсь, лебедику! Оддай
У монастир мене, на бога!
Там матір господа нехай
Мене боронить од лихого;
Там їй в незваженім жалю
Нудьгу сльозами переллю!
Для мене світ краси не має...
То хай під захистом хреста
Мене живою поховас
Зарання келія свята!»

2

І в монастир помежи гори
Тамару кривні одвели,
І волосінні чорні вбори
Дівочі перса облягли.
Але й чернечі волосіння,
Як перед тим парча і шовк,
Не надавали їй спасіння
Од зачарованих гадок.
Бувало, в службі пишній саме,—
Вівтар пала за сяйвом світ;
Але й між божими піснями
Їй чулась все знайома річ.
Або вгорі, в церковній бані,
Де морок хмарою густів,
Знайомий образ їй в тумані
Якимсь-то маревом мигтів;
А чи між хвилями кадила
Кохана постать їй світила,
Мов зірка, променем блідим
Й манила геть... але куди?

3

У холодку, межи скалами,
Той монастир ховався святий;
Чинар розложистий, густий,
Стрункі тополі геть рядами
Його укрили, й між листів,
Як сонце зайде за горою,
З вікна черниці молодії

Лампади промінь миготів.
А далі геть росли густі
Дерева пишні мигдальові
І проміж них, немов вартіві,
Білили в затінках хрести.
Там любо пташки щебетали;
А по камінчиках дзюрчали
Струмочки бистрі, голосні,
І за навислою скалою
Зливались вкупі та стягою
Межи квіток у гущині
Леліли в сизій далині.

4

На північ круг здіймались гори.
Вони, коли погаснуть зорі
Й блискуче сонечко зійде,
Коли глибоко десь в долині
Димок синенький вгору йде,
А дзвін і стогне, і гуде,
До церкви будячи грузинів;
Коли вірменка огрядна,
В час пишний ранку, після сна,
По воду стежкою крутою
Схожа з глеком над головою,—
Тоді верхів'я сніжані,
Немов ті хмароньки, ясною
Вишнево-синьою стягою
В прозорій слались глибині;
А в час, як промені рум'яні
Увечір гасли,— всі вони
Були в рожевій пелені.
Один Казбек в шлику сріблянім,
Кавказу гордий, дужий цар,
Стояв, сумний, повище хмар!

5

Так серце ж бідної Тамари
Нечисті думи, наче хмари,
Оповили, і не віта
Його вже радість пресвята!
Йй божий світ окрився тінню —

Ніщо очей не проясня;
Бездольній все несе боління —
І ночі тьма і світло дня.
Бувало, тільки за горами
Вечірня зіронька зійде,
Перед святими образами
Вона в нестямі припадає
Та плаче, плаче... І ридання
За мур святий несе луна,
І пічнйяне, сумне мовчання
Далеко збуджує зо сна;
Та й подорожній за горами
З страхом вчува його часами
І дума: «Певно, демон злий,
В горах прикований, конає!» —
Та, прислухаючись, мерщій
Коня геть далі поганяє...

6

Нудьгою змучена, смутна,
Тамара часто край вікна
Зважає думонькі дівочі...
У далину затопить очі
І цілий день сумує, жде...
Йй хтось шепоче: «Він прийде!»
Недарма ж сні її пестили,
Недарма ж той з'явився їй,
В чиїх очах був смуток милий,
В чиїх речах був неспокій.
Одно їй випало — нудитись,
Сама не відає чому.
Захоче богу помолитись,
А серце молиться йому;
Або, знеможена нудьгою,
На ложе схилиться спочить,—
Вогнем їй подушка горить,
І давить страх якийсь вагою;
Вона зривається, тремтить,
Палають перса, ані тхнути,
Ляга на очі мла густа —
Шукають руки пригорнути,
І поцілунку ждуть вуста...

.

Нічної мли серпапок сцілний
 Вже гори Грузії сповив;
 До звички милої прихильний,
 Під келью демон прилетів,
 І довго, довго він не смів
 Святого захистя чіпати;
 Була хвилина, він хотів
 Од себе думку злу прогнати.
 Як хмара, чорний та сумний,
 Блукає він коло стіни,
 І за нечутними ступнями
 Йде шепіт тихий між листками...
 А далі глянув на вікно:
 Крізь скло лампада любо сяє,
 Не спить кохана і давно
 Якогось милого чекає.
 От стихло все... А це здалі
 Чудово гуслі загули
 І пісня тихо почалася;
 Вона смутною оддалася,
 І згуки хвилями лились,—
 Немов з сумних очей чергою
 Сльоза спадає за сльозою;
 І разом співи ті були
 Такі ласкаві й чарівнії,
 Немовби янголи святії
 Ту пісню склали для землі;
 Здавалось, сам яспий, крилатий
 З святого неба прилетів
 Старого друга привітати
 І про діла забутих днів
 Почав, сумуючи, співати,—
 Жаль наболілий розважати!
 Одлучний дух спинився враз,
 Принав чолом до шибки тихо...
 І в його грудях перший раз
 Заворушилось давнє лихо,—
 Кохання полум'ям пече...
 Летіти хоче — сил не має,
 Крило на місці застигає,
 Не підіймається в плечей!
 А із погашених очей

Спада сльоза, вогнем зігріта...
І досі в камінна плита,
Вона край келії лежить
Під холодочком дереви,
Немов пропечена надвоє:
То слід сльози, як жар палкої,
Нечоловічої сльози!

8

І входить він, кохати радий,
Душа одкрита для добра,—
І дума він, прийшла пора
Почати знов життя без вади,
Але зневір'я гра в очах,—
Що там у келії спіткає?
І невідомий сум, і страх
Гордячу душу обіймає
Якимсь пророчінням лихим!
От входить він, аж перед ним
Стоїть небесний херувим
І оком ясним поглядає;
Блищить правдотою чоло,
А білосніжнеє крило
Нещасну грішницю вкриває...
Й нечисті очі засліпив
Той промінь радісного сяння,
І, замість щирого вітання,
Тяжкий докір прогомонів:

9

«Дух лихозводний, дух похмурий!
Хто звав тебе в пічних півнях?
Твоїх прихильців тут нема,
Ще злом не віяло з сих мурів!
Чого ж прилинув ти сюди
До світу нашого, до раю?
Тебе хто кликав — я питаю?»
І дух лукавства й ворожди
В одповідь глянув іспідлоба,
Всміхнувся згорда, й заздра злоба
В душі прокинулась од сна
І полилась, як трутизна!

«Вона моя! — промовив грізно. —
Покинь її, — вона моя!
Оборонять з'явивсь ти пізно —
І нам обом ти не суддя!
На серце, повнеє гордоти,
Поклав ознаку я свою;
Не місце тут твоїй правдоті:
Тут я паную і люблю!»
І янгол смутними очами
На бідну жертву позирнув
І, знявшись тихими крилами,
В блакиті неба потонув.
.

10

Т а м а р а

Ой, хто ти? Річ твоя знадлива!
Чи пекло пле тебе, чи рай?
Чого з'явивсь?

Д е м о н

Ти чарівлива...

Т а м а р а

А сам ти хто? Оповідай!

Д е м о н

Я той, кого ти спочувала
В німій, північній глушині,
Чия душа в твоїй палала,
Чию журбу ти розгадала,
Чий образ бачила у сні;
Я той, чий вид надію губить,
Заледве тільки розвіне,
Я той, кого ніхто не любить,
Кого усе живе клене!
Я той, которому довіку
Нема ні міри, ані ліку;
Я миру — бич, добру — поріг,
Я небу ворог, друг недолі,
Я пан знаття, властитель волі —
І я припав тобі до ніг!

О, вислухай мої страждання!
Тобі я в чулістю приніс
Молитву лагідну кохання —
Земні найперші поривання
І краплю першу власних сліз.
Могла б ти знову прихилити
До правди й господи мій взір;
Твоїм коханням оповитий,
Одяг би я новий убір
І в чистій ризі аж до раю
Тебе б ваніс, мою зорю...
О, вислухай мене, молю,—
Я раб твій, я тебе кохаю!
Заледве я тебе уздрів,
Я зацурав у ту ж хвилину
Й своє безсмертя без спочину,
І навіть владу без країв.
І я позаздрих мимоволі
Отій земній, короткій долі:
Не жить, як ти, — нудьга пройма,
Без тебе ж жити — сил нема.
І знов у зимнім серці мука,
В очах закохана сльоза,
І давня туга, мов гадюка,
В старезні рани заповза.
І щό мені без тебе, кралі,
Мої державини безкраї?
Порожні, марнії слова,
Обширий храм без божества!

Т а м а р а

Од мене далі, дух лукавий!
Я віри ворогу не йму!
Царю небесний! Боже правий!
Молитись... гласу не здійму...
Не могу: згубная отрута
І серце, й розум порива...
Мені ти, бачу, — згуба, скрута;
Печуть вогнем твої слова...
Скажи ж, нащо мене кохав?

Д е м о н

Нащо, для чого, — не питай!
Моя царице, чи ти знаєш —

В твоїй очах і пекло, й рай:
Для тебе гордо я скидаю
Вінок терновий в голови
І все колишнє забуваю,
Таким вогнем тебе кохаю,
Яким кохати не здатні ви:
Пекельним полум'ям жерущим,
Осянним райського вінця
І пориванням невмирущим
Моєї мрії без кінця.
З початку світу наболівся
В моєму серці образ твій,
Переді мною він носився
У порожнечі віковій.
Мені ім'я твоє звучало
У першій руху світовім,
І в раюванні тім святім
Тебе одної бракувало.
Коли б могла всі спізнати,
Яка нудьга, які гризоти,—
Усе життя, віки в самоті
Розкошувати і страждати:
За добре дяки не чувати
І за лихе не знати бід;
Для себе жити й горювати,
Носити в серці вічний лід,
Нудити світом і собою
Під вічним тяжаром гріха,
Надокучатись боротьбою,
Що — без покори й без верха!
Віки байдуже озирати,
Все знати, бачити кругом,
Все проти волі зневажати
І все ненавидіть гуртом!..
Заледве грізне слово бога
Мого торкнулося чуття,
З обіймів світу молодого
Навік одлинуло життя...
Синіло небо глибиною,
І в глибині незмірній тій
Зірок і світищ плавав рій,—
Здавен побратаних зі мною;
В весільнім вбранні золотім
Вони в вінцях коштовних сяли;

Проте мене не пізнавали,
Буцім я був для них чужим...
Таких, як я, братів нужденних
Я на пораду поскликав;
Але ж очей і видів темних
Уже я й сам не пізнавав.
І з жаху я махнув крилами
Та й полетів... Куди? За чим?
Не знав і сам я: побратим
Був з неба вигнаний братами,—
І світ для мене став німим
За карбіжем райської брами.
Отак по волі буйних хвиль,
Пливе годиною лихою
Розбитий човен за водою
І без стерна, і без вітрил;
Так вранці літньою порою,
Як гаснуть зіроньки бліді,
Одно, без друга і без пари,
Крило розірваної хмари
Летить без волі, без мети,—
Бог знає звідки і куди!

Не довго й з людию я лукавив,
Не довго світ гріху учив,
Усе славетнеє неславив,
Усе найкраще сквернив;
Я полум'я святої віри
Залив зневір'ям легко в них,—
Чи ж вимагали сил моїх
Самі дурні та лицеміри?
І я сховався у горах;
І там в проваллях всім на страх
Світив я зіркою блідою,
І вершинок пізньою добою
Збивався в сторону вогнем
Та в прірву падав із конем,
Даремно звучи, й слід кривавий
За ним по кручі червонів...
Проте й ці лютії забави
На мить подобались мені!
Борючись з бурями, часами
До неба порох я збивав
І попід хмарами шугав,

Окритий млою, блискавками,—
Аби з душі нудоту збуть
Серед боріння сил на волі,
Втекти від думи вікової
І незабутнє забути!
Що варт усі страждання й болі
Від мук і гордощів людських,
Колін прийдешніх і булих,
Напроти хвиленьки одної
Моїх боліннів потайних?
Що люди всі? Їх праця, путь?
Вони минули й проминуть!
Надія є: жде правий суд;
Простити може, хоч осуде!
Моя ж нудьга зі мною всюди,
Їй, як мені, кінця не буде,—
Не одпочить в могилі їй!
Вона то лащиться, мов змій,
То страшним полум'ям палає,
То думку каменем стискає —
Немов надгробник віковий
На руйновищі зниклих мрій.

Т а м а р а

Твоїх скорбот мені не треба,—
Навіщо плачешся мені?
Ти согрішив...

Д е м о н

Чи ж проти тебе?

Т а м а р а

Нас можна чути...

Д е м о н

Ми самі.

Т а м а р а

А бог святий?

Д е м о н

Не вір, Тамаро!
У бога небо, не земля.

Т а м а р а

А пекло, муки, вічна кара?

Д е м о н

Так що ж? Не будеш ти без пари,
Бо там з тобою буду я!

Т а м а р а

Хто б ти не був, мій друже скритий,
А я, згубивши сон ясний,
З якимсь прихилом мимо хіті
Твій голос слухаю страдний;
Але, як річ твоя лукава,
І маниш ти... то що ж пак я...
Ох, змилуйся! Яка в тім слава?
Нащо тобі душа моя?!
Невже я небові дорожча?
Невже найкраща я за всіх?
Ні, не одна ще є хороша,
Яка й не віда, що то — гріх?
І до чистотнього їх ложа
Не приторкалась ніяка
Ще чоловічя рука!
Ні, присягни тут, поклячися!
Мовляй... я мучуся... дивися:
Ти бачиш марення мої —
І смутком душу огортаєш...
Ти все спізнав, усе ти знаєш...
І пройме жаль думки твої!
Клянись, лукавії заміри
Всі вирвать з гордого ума!
Невже в зневаженому мирі
І клятьби вірної нема?

Д е м о н

Клянуся першим днем творіння,
Клянусь останнім світу днем,
Клянусь страмотою злочинця
І правди вічної вінцем;
Клянусь зневагою тяжкою,
Звитяги маревом хистким,
Клянусь порадою з тобою
І роз'єднанням жахівним;

Клянуся хмарищем духів,
Моїх братів, мені підручих,
Мечами янголів, немручих —
Моїх несплющих ворогів;
Клянуся небом і землею,
Пекельним щастям і райським,
Сльозою першою твоєю,
Останнім поглядом твоїм;
Солодких уст твоїх диханням
І хвилями шовкових кіс;
Клянусь розкошами, й стражданням,
І тим коханням, що припіє!
Я зрікся мстивості старої,
Забув я гордості і зло,
І вже облесності трутної
Не буде вадити жало!
Я хочу з небом помиритись,
Любити хочу і молитись,
Я хочу вірити добру:
Сльозою щирою зітру
З чола, що пада пред тобою,
Вогонь небесної клятьби,
І мир в темноті супокою
Нехай красує без злоби...
Повір, один тебе я знаю,
Один тебе я зрозумів,
Тобі, мій вишуканий раю,
До ніг я владу всю зложив;
Твого кохання ждучи, як дару,
І віки вічні дам за мить:
В добрі і злі, повір, Тамаро, —
Ніхто мене не затлумить!
Тебе я, вільний дух обшїрі,
Візьму в країни осяйні,
І будеш ти, царице, в мирі
Найперша подруга мені;
Не будеш знати ти більше жалю,
Землі й сльозини не даси,
Де ані щастя, мій кришталю,
Ані довічної краси;
Де все — злочинства, кари, страти,
Де прїтул заздрості й гріху,
Де не здолають ні помстити,
Ані кохати без страху!

Хіба ж не знаєш, що таке
Людське кохання хвильове? —
Крові збуріння молоде...
Так за годиноньку ж сливе
Холоне серце зимове!
Хто встоїть супроти розради,
Як нуд охопить павісний,
Проти жіночої понади
І своєволі легких мрій?
Ні, не тобі, моїй дружині,
Судила доля наперед
Зів'яти мовчки у хатині,
Рабою ремства й приверед
Юрби холодної, німої —
Катів і впадників твоїх,
Між праці будньої, тяжкої,
Межи сподіванок ясних!
Не згасне марно світ очей
Твоїх за муром цим високим,
Серед молитов одиноких,
Чужих для неба й для людей!
О ні, найкраще в світі сяння!
Твій інший шлях, — а цей покинь:
Тебе ждуть інші поривання
І інших радощів глибінь!
Покинь ти перші всі бажання, —
Оту мізерію — людям;
Безодню гордого всезнання
Тобі за те я зараз дам!
Моїх підручних духів зграю
Я приведу до ніг твоїх,
А на послуги поскликаю
Прислужниць легких, чарівних;
Для тебе з зіроньки ясної
Вінець злотистий я схоплю,
Візьму з квіток роси нічної
І тими перлами скроплю;
Західним променем блискучим
Твій стан гнучкий я обів'ю
І духом чистим та пахучим
Навкруг повітря напою!
Довічну пісню чарівную
Тобі співати буду я,
Палаці пишні побудую

Із янтарю та кришталю.
Пірну униз на дно морськес,
За хмари високо злечу,
Тобі я дам все, все земнеє —
Кохай мене!..

11

І він нечуть
До вуст блідих, тремтячих кралі
Вуста гарячі притулив,
Її благання, ремства, жалі
Словами-чарами залив.
Пекельний взір безвинні очі
Проймав вогнем. І серед ночі
Над нею саме він блищав
Непереможний, як кинджал.
Лукавий Демон гору взяв!
І поцілунку яд закритий
Пробивсь у серце, в глибину,
І крик тяжкий, несамовитий
Збудив північну глушину.
Там все було: кохання, мука,
Докір з благанням хвильовим
І безнадійная розлука
З життям хорошим, молодим...

.

12

Нічний вартівий в ту годину
Один кругом сумних мурів
З чавунним билем без упину
Ступнею мірною ходив,
І коло келії одної
Чогось-то він зненацька став
І, замутившись, не підняв
Руки від дошки голосної.
Крізь тишу облягів кругом
Йому почулось шепотіння,
Двох уст гарячее стопління,
І крик, і стогін за вікном,
Тяжкий, короткий та безсилий...
Признав у йому сивий дід

Гріха й нечестя темний схід
І затремтів; але по хвилі
Замовкло все, оддалеки
Лишень нагірні вітерки
Несли з гаїв пестливий шепіт
Та з темних круч вчувався клекіт
Журливий сонної ріки...
І дід до вгодника святого
З страху молитву став читать,
Аби спокусу духа злого
Од думки грішної прогнать;
І неспокійною рукою
Він шапку зняв з свого чола,
Де мрія променем пройшла,
Перехрестивсь, та й знов ходою
Навколо мурів у обхід
Пішов старий, побожний дід.
.

13

Мов пері * гарна, серед сна,
Вона лежала в домовині
Якась спокійна, чарівна;
Біліше снігу й полотнини,
Що бкруг неї полягла,
Був цвіт дівочого чола;
Закриті віями очиці;
І хто б, зирнувши, не сказав,
Що взір під віями дрімав
І для обуди тільки ждав
Чи поцілунку, чи денниці?
Але ж і промінь золотий
Даремне грав по них, світив;
Даремне кривії і друзі
Їх цілували в тяжкій тузі,—
Ні! Смерті вічного клейма
Ніщо на світі не злама!

І все, де так життя тремтіло,
До себе серденько манило,—

* Міфологічна істота, фея.

Тепер один нікчемний прах...
На блідих, склеплених вустах
Якась усмішка зацімила,
Безмовна й темна, як могила.
Що в їй? Чи втіхонька яка,
Чи глум під долею лихою,
А чи зневірливість гірка,
Чи над життям і над собою
Зневага горда і тяжка,
Чи виклик небові святому?
А очі так вона вбира,
Мов напис в храмові стара,
Де попід буквою чудною
Закрита казка давніх літ,
Ознака мудрості людської,
Глибоких дум забутий слід...
І довго дивного створіння
Не дотикався янгол тління;
І довго бліда та німа
Посеред келії на марах
Лежала мармуром Тамара,
Таємна, як і смерть сама!
Ще не була вона і в свята
Так пишно, хороше убрата:
Саєт, парча, сріблб округ,
Квітки рясні з родини краю
(Так упада по обичаю)
Ллють чарівний над нею дух,
Та з-під холодних, мертвих рук
Немов прощання шлють до гаю.

14

Пора ховати; дзвін реве,
Збираються побожні люди,
Гудал волосся сиве рве
І нерозважо б'ється в груди;
На пишногривого коня
В останній раз він ледве скочив
І з трупом рушила сім'я
На цілих три дні і три ночі.
Серед гробків її дідів
Для неї яма вже лежала:
Якийсь із прадідів Гудала,

Рабіжник сел і хуторів,
Як смерть зирнула до постелі
І покайний час настав,
Поставить церкву обіцяв
На самім дикім тім'ї скелі,
Де тільки хуга все гула
Та чулись клетоти орла.
І швидко там на верховині,
Серед заметів снігових,
Знялись святого храму стіни,
І в них, спокутуючи гріх,
Поліг влочинець в домовині.
З тії пори на скелі там
Зробилось любе кладовище,—
Буцім з того, що небо ближче,
Тепліше буде мертвякам?
Буцім спокійніше лежати,
Як далі людський рух і стук?..
Даремне! Мертвим не чувати —
Ні зниклих радощів, ні мук!

15

В безодні синій, вище хмари,
Один із янголів святих
Летів на крилах золотих,
І душу грішную Тамари
На лоні праведному ніс,
І чистою росою сліз
Змивав її гріховні плями...
І за небесними зор'ями
Ім раю світ замиготів,—
Аж ось із чорної безодні
Зірвавсь дух темрявий та зловбий,
І їм дорогу заступив.
Він був могутній, як та туча,
Палав, як блискавки зм'я,
І згорда він гримів летючи:
«Вона моя! Вона моя!»
І притулилася до лона
Душа з благанням і страхом:
Під оборонничим крилом
Святого, божого закопа.
Над нею знову він стояв...

Так, світе ж! Хто б його пізнав?
Яким дививсь він грізним оком,
І скільки в погляді глибокім
Було трутівни та зла,
І холодом несло жорстоким
Од непорушного чола.
«Геть далі! Щезни, дух негожий! —
Посланець райський одповів: —
Доволі злого ти вчинив,
Але вже слухний час наспів,—
І милосерден рбасуд божий!
Спокуси дні уже пройшли;
І враз з кайданами землі
Кайдани лиха з неї спали,
У нас давно її вже ждали!
Її душа була із тих,
Яких життя — одно мигтіння
Непереможнього боління
І недосяжливих утіх.
Господь співочі струпи їх
Зіткав з найкращого ефіру,—
Вони не створені для миру,
І мир створився не для них!
За хвильову вона зневіру
Вже наболілася украй...
Вона любила через міру —
І одчинивсь любові рай!»
І янгол строгими очима
На духа зрадного зирнув,
Махнув крилами золотими
І в сяйві райським потонув.
А гордий дух з несили й рвії
Прокляв і правду в небесах,
І всі свої химерні мрії,
Та знов без пари й без надії
Блукає сам по тих світах.

На злозі дикої гори,
Край Кашавурської долини,
До сього часу і пори
Стоять зубчастії руїни;
Вони діткам навкруг страшні
Своїми дивними казками...

Поміж дупластими дубами,
Там свідок давньої пори,
Мов помник звалений, старий,
Якимсь-то маревом чорніє.
Униз розкинувся аул;
Земля красує й зеленіє;
Усюди гомін, галас, гул,
Ідуть геть з крамом каравани,
Дзвінки бряжчать оддалеки;
І, з гір летючи крізь тумани,
Аж грають піною річки...
І тою вічною красою
Чи в зимню добу, чи весною,
Як нежурливе те дитя,
Не навітшається життя.
Але той замок спорожнілий
Уже одбув чергу свою,
Сумує тишею могили,
Мов дід старезний, посивілий,
Що пережив свою сім'ю.
Проте і там життя тріпоче...
І тільки місяця чи ночі
Його таємні гості ждуть;
Тоді їм свято і розкоші!
Шамтять скрізь, нишпорять, гудуть:
Старий павук, рибалка жвавий,
Плете сітки свої лукаві,
Зелених ящірок сім'я
На дасі радо-втішно грає,
І сторожкá, лиха змія
З нори поволі виповзає
На білу плиту рундука:
То враз зів'ється в три звитки,
То ляже биндою й засяє,
Немов забутий воякá
На полі меч, в оправі срібній,
Німому лицарю нетрібний!
І дико все. Старих років
Слідú нема: рука віків
Їх пильно довго замітала
Й не нагадає довіку
Ні про славутнього Гудала,
Ні про його красу дочку!
Там, на шпилі скали крутої,

Де їх кістки земля взяла,
І досі церківця мала
Стоїть під божою рукою;
Покрай воріт її либонь
На варті темряві граніти;
Снігами чола їм укриті,
А на грудях замісто бронь
Льоди блистять, немов огонь...
Навкруг німі, страшні завали,
Морозом скуті, позвисали,
Мов водоспади навісні,
Що задубіли в довгім сні.
І хуга там на чатах ходить,
Здуває пил з мурів старих —
То пісню стогоном заводить,
То мов гука на вартових.
Самі хмарки ясні здалеку,
Почувши чудо тих сторін,
До церкви линуть на поклін
І на почесне до Казбеку;
А із людей могильних плит
Ніхто сльозою не росить.
Один Казбек, сумний, похилий,
Вартує пильно ті могили, —
І не розбурка чоловік
Їх сону мертвого повік!

ПІСНЯ

ПРО ЦАРЯ ІВАНА ВАСИЛЬОВИЧА,
МОЛОДОГО ОПРИЧНИКА ТА ОДВАЖНОГО
КРАМАРЕНКА КАЛАШНИКОВА

I

Ох і царю еси, Іван Васильович!
Про тебе нашу пісню зложили ми
Про твого любого опричника
Й про одважного крамаренка Калашника.
Ми співали її під торбанний дзвін
І примовлювали та присловлювали;
Православний люд нею тішився,
А вельможний пан Ромодановський
Чарку нам підніс меду доброго,
А вельможна його біловида
Та піднесла нам аж на сріблоньку
Рушничок новий, шовком вишитий;
Частували нас три дні, три ночі
Та все слухали не наслухались.

Ой не сяє з неба ясне сонечко,
Не любують ним сині хмароньки:
То сидить край стола за трапезою,
Трапезує то в золотім вінці
Ох і грізний цар, Іван Васильович.
Позад його стоять все прислужники,
Насупроти його — все опричники.
Бенкетує цар в славу богів,
А собі на здоволля й на втіхоньку.
Усміхаючись, цар казав тоді
В золотий свій ківш повно всипати
Вина доброго ще й заморського
Й піднести його до опричників.
І пили усі, царя славили.
Лишень но один з тих опричників,
Гей, лихий бояк, запальний юнак,
Не мочив свій вус в золотім ківші.
Він втопив у діл карі оченьки,
На перся схилив буйну голову,

А в грудях була дума тяжкая.
От пасупив цар брови чорнії
І на його звів очі гострії,
Мов шуляк зирнув з неба синього
На голубонька сизокрилого, —
Так бояк-юнак не підвів очей.
От цар стукнув в діл патерицею,
І в дубовий діл аж на півчверта
Він загнав її сталевий шпиньок, —
Так бояк-юнак не здригнувся і тут...
От промовив цар грізне словонько, —
І прокинувся тут лицар-велетень.
«Гей си, вірний слуго, Кирибеевичу,
Чи позаздриш ти нашій славонощі,
А чи служба чесна надокучила?
Коли сходить князь — зірки радісні,
Що ясніш гулять їм по небові;
А яка-бо з них заїде в хмароньку —
Та на землю вниз мерці кóтиться...
Не гаразд тобі, Кирибеевичу,
Зневажати так царські радощі:
Ти ж пак з роду сам із Скуратових,
А згодований у Малютиних!»
Одповідав так Кирибеевич,
Поклонившись в пояс Грізному:
«Ой ти, царю наш, Іван Васильович,
Не кори мене, хлопа скверного:
Серця палкого не заллеш вином,
Думу чорну ним не запоштуєш;
Прогнівив тебе — царська воленька:
Покарать звели, втяти голову,
Бо й важка вона плечам лицарським,
До сирі землі й сама хилиться».
Йому цар на те, Іван Васильович:
«Та об чім тобі тужить, парубче?
Чи подерся твій парчовий жупан?
Чи зібгавсь цілком шлик соболячий?
Чи скарбниця твоя спорожнилася?
Чи пощербилась шабля гострая?
Або кінь підбивсь непідкований?
Або збив тебе, може, в боїщі,
На Москві-ріці крамаренко з ніг?»
Одмовляє так Кирибеевич,
Похитавши вбік кучерявою:

«Не родилась та чарівна рука
Ні в панськiм роду, ані в крамарськiм!
Степовий мій кiнь ходить весело;
Наче скло, горить шабля гострая;
А на свято ми, з ласки царськoї,
Не згiрпi iншого приберемося!
Ох, як вилечу на баскiм коні
За Москву-рiку прогулятися,
Пiдв'яжуся я пасом шовковим,
Набакир зломлю оксамитний шлик.
На воротах стоять там на тесапах
Красні дiвоньки й молодиченьки
І глядять — зорять та шепочуться.
Та одна лишень і не дивиться,
А наміткою в пасах криється.
На святій Русі, нашій нененьці,
Не знайти пiде тої вродоньки:
Ходить поплавом, мов лебедонька,
Ясно дивиться, мов голубонька,
Слово вимовить — соловейко сам;
Пашуть щiченьки їй рожевії,
Як зоря на небі божому;
Русі косоньки злотопрядені
З пліч їй падають пишно хвилями
І цілують ті перса білії.
Вона виросла в сім'ї крамарськiй,
А наймення їй Ольга Дмитрiвна.
Як побачу я, — то і сам не свій:
Руки дужі вниз мені падають,
Очі сміливі геть затлумляться.
Нудно, сумно мені, царю праведний,
По світiах самому никати.
Остогидли мені прудкі коники,
Остогидли мені парчі-єдваби,
І не треба мені срібла-золота:
З ким я маю ним поділитися,
Перед ким юнацтвом вихвалюсь?
Ох пусти мене на Донські степи,
На козаче життя на вільнесеньке.
Хай зложу я там буйну голову,
Та зложу її на ворожий спис;
Подуваних татарва лиха
Коня доброго, гостру шабельку
І черкаське сідло бойовниче.

Карі очі мої шуляк виклює,
Сиру кість мою дощі вибілять,
І без похорон мій юнацький тлін
На чотири краї геть розвіється».
І сказав, сміючись, Іван Васильович;
«Ну, мій вірний слуго, я твоїй біді,
Твоїй скрутоньці дам порадоньку.
Ось візьми перстеньок діамантовий
Та візьми оці перли-намистечко,
Сперш чолом удар здібній сватоньці,
А по тім знадні подаруночки
Перешли своїй Ользі Дмитрівні.
Як до коху їй — грай весіллячко,
Не до коху їй — нема гніватись».
«Ох ти, царю єси, Іван Васильович!
Одурив тебе твій лукавий хлоп,
Не сказав тобі правди щирої;
Не сказав тобі, що красуня та
В церкві божій вже перевінчана,
Перевінчана з добрим крамарем,
По закону нашому християнському...»
Гей, співайте, браття, — та торбани ладьте,
Гей ви, братці, пийте — діло розумійте, —
Та потіште ж пак вельможного
І вельможну його біловидую!

II

У крамниці сидить огрядний юнак,
Крамаренко Степан Парамонович,
А по прозвищу пак Калашников;
Крам шовковий він розгорта на вид,
Словом ласкавим гостей зманює,
Срібло-золото перелічує!
Отже випав йому некорисний день:
Ходять поуз все пани-дұкарі,
У крамницю його не загляднують.
Дзвін замовк в церквах по вечерні вже,
За Кремлем зоря гасне, жеврючи;
Застилають небо хмароньки,
Жене хуга їх, завиваючи;
Спорожнивсь широкий гостинний двір.
Замика Степан Парамонович
У крамниці своїй двері тесані,
Ще й дубовії, замком з хитрошу;

Зле-лихого пса та зубатого
На ланцюг міцний він прив'язує.
Та й потяг додому, замислившись,
До господарки, за Москву-ріку.
От виходить він в свій високий дім,
І дивує Степан Парамонович:
Не стріча його молода жона,
Не покрито стола білим обрусом,
А в кутку, де стоять образи святі,
Одна свіченька ледве блимає.
І гукнув він мерщій стару наймичку:
«Ти, повідай, скажи, Бремївно,
Де сховалася, куди ділася
В такий пізній час Ольга Дмитрівна?
Певно, любії мої дітоньки
Оце бігали, нагулялися,
Що зарання так лягли спатоньки?»
«Господине мій, Степан Парамонович!
Я скажу тобі дивне дивонько:
До вечерні пішла Ольга Дмитрівна;
Уже й піп прийшов з паніматкою,
Засвітили світ і вечеряють,—
Господиня ж твоя по сю пороньку
Не верталася з церкви божої;
І не сплять твої малі дітоньки,
Не пішли вони гулять в забавки,—
Слізьми плачуть все, не вгамуються».
Засмутивсь тоді смутком-думою
Молодий крамаренко Калашников;
До вікна він став, пильно дивиться,
Придивляється вздовж по вулиці,
А на вулиці ніч темнісінька,
Сипле білий сніг, мов лопатою,
Замітає геть чоловічий слід.
Коли чує — в сінях дверми рипнуло,
І по сходах біжить хтось-то прихватцем.
Обернувшись,— аж зирк! Світе-боже мій!
Перед ним стоїть молода жона,
Сполотніла вся, світить волосом;
Коси рюсяві порозплітані,
Божевільнії очі дивляться,
Шепотять уста щось непевне.
«Ох і де ти, жінко, тинялася?
На яким майдані чи на дворіщі,

Що волосся тобі розкуйовджено,
Що одежа твоя розпанахана?
Ой гуляла ти, бенкет правила
З паничами, знать, соколятами.
Не па те ж бо ми перед образом
Із тобою, жона, заручалися,
Золотими перснями мінялися:
Як замкну тебе за замок міцний,
За дубові двері оковані,
Аби й світу божого ти не бачила,
Чесне ймення моє не ганебила».
І почувши те, Ольга Дмитрівна
Затремтіла вся, мов голубонька,
Затрусилася, як з осики лист,
Слізьми вмилася тяжко-важенько
Й чоловікові в ноги кинулась:
«Господине мій, красне сонечко!
Хоч убий мене, а хоч вислухай!
Твої речі ймуть, наче гострий ніж;
Від них серденько в мене шарпав.
Не боюся я смерті лютої,
Не ляка мене поговір людський,
А ляка мене твоя нелюбов.
Із вечерні йшла я додомоньку,
Вдовж по вулиці ще й самісінька,
Мені й вчулося, наче сніг хрумтить,—
Озирнулася — чоловік біжить.
Мої ніженьки підломилися,
Я закрилася вся наміткою...
От за руки він міцно взяв мене
І сказав мені тихим шепотом:
«Що лякаєшся, красна зіронько?
Я не злодій пак, душогуб лісний,
Я слуга царю, царю Грізному,
Прозиваюся Кирибейвичем,
З сім'ї чесної, із Малютиної».
Тут сполохалась іще гірше я;
Завернулася, пішла кóлесом
Бідолашна моя голівонька.
А він став мене цілувать, пестить
Та, стискаючи, все приказує:
«Ой скажи мені, чого хочеш ти,
Моя ясочко дорогесенька?
Хочеш золота або каменю,

Хочеш перлів ти чи оксамиту?
Як царицю, я приберу тебе;
Будуть всі тоді тобі заздрити.
Ти не дай мені смерті наглої:
Покохай мене, пригорни мене,
Хоч один разок на прощаннячко!»
І голубив він, цілував мене:
На щоках моїх і тепер горять,
Аж шаріють ще живим полум'ям
Поцілунки ті його прókляті...
А сусіди в хвіртку дивилися,
Сміючись, на нас пальцем тикали.
Як із рук його я сіпнулася
І додому стрілою полинула,
То лишилися в руках у харцизника
Мій квітчастий платок — твій даруночок,
І намітка моя, шовком шитая.
Знеповажив він, оганьбив мене,
Мене, чесную, безпривинную.
Що ж набрешуть всім злі сусідоньки?
Кому на очі покажусь тепер?
Ти не дай мене, свою вірную,
Язикам лихим на посмішище!
На кого ж, крім тебе, й сподіватися?
У кого попросить оборононьки?
Сиротина я в білім світоньці:
Рідний тато мій у сирій землі,
Поруч з ним лежить моя матінка,
А мій старший брат, сам ти відаєш,
У чужім краю пропав без вісті,
А мій менший брат — ще мале дитя,
Ще мале дитя, нерозумнеє».
Говорила так Ольга Дмитрівна,
Слізьми дрібними умиваючись.
Посила Степан Парамонович,
Посила по двох менших братиків;
І прийшли брати, уклонилися
І таке йому слово мовили:
«Розкажи ти нам, старший брате наш,
Чи пригода тобі яка трапилась,
Що покликав нас в таку глупу ніч,
У ніч темряву та морозяну?»
«А скажу я вам, любі братики,
Що тяжка біда, луте горенько

Наді мною це окопилося:
Оганьбив сім'ю нашу чесную
Злий опричник царський Кирибесвич:
Не знесе душа кривди лютої,
Не стерпить того серце мужнєє.
Завтра буде пак навкулачки бій
На Москві-ріці, при самім царі,
І я виступлю на опричника,
Буду битися до загину з ним.
Як подужа він — то виходьте ви
За святу, мовляв, щиру правдоньку.
Не злякайтеся, милі братики,
Бо молодші ви, свіжіш силою,
На вас менш гріхів назбиралося,
То ачей господь вас помилує!
А брати на те відповідали:
«Куди вітер дме на високості,
Туди й хмароньки йдуть покірливо.
Як орел зове своїм клекотом
На кривавєє поле-боїще,
Зве бенкет чинить, мерлеців ховать,
То орлята всі до його летять:
Ти наш старший брат, другий батько нам,
Чини сам здоров, як ти відаєш,
А тебе вже ми не попустимо!»
Гей, співайте, браття, та торбани ладьте!
Гей ви, братці, пийте — діло розумійте!
Та потіште ж ви пак вельможного
І вельможну його біловидую!

III -

Над Москвою уже злотоверхою,
Над мурами кремльовими білими,
З-за далеких лісів та з-за синіх гір,
По покрівлях тесованих граючи,
Сиві хмароньки розганяючи,
Зоря жевріє, прокидається:
Золотисті розтріпала кучері,
Умивається снігами білими,
Як красуня, любуючись в дзеркало,
В небо чисте зорить, усміхається.
Ох, нащо ти, зорє, прокидалася?
На яку радість ти розгулялася?
Ой віходились та збиралися

Бояки завзяті московські
На Москву-ріку, на кулачний бій,
Погуляти, для свята побавитись.
І приїхав сам цар із дружиною,
Із вельможними ще й опричниками;
І казав розіп'яти ланцюг срібляний,
Сутим золотом перекований.
Оточили місце в двадцять п'ять сажнів
На охоцький герць поодинчатий.
І звелів от цар Іван Васильович
Склик покликати дзвінким голосом:
«Гей, де ви есте, добрі лицарі? —
Звеселіть царя, батька нашого!
В коло герцьове виступайте ви:
Хто поб'є кого, того цар обдарить;
А кого поб'ють, тому вибачить бог!»
Виступа юнак Кирибєсвич,
Царю в пояса оддає чолом,
З дужих пліч скида дорогі хутра,
Оksamитом зверху покривані;
Підпира у бік праву рученьку,
А лівою справля шлик кармазовий,
Дожидає собі супротивника.
Тричі склик дзвінкий перекликали —
Ні один бояк ані рушився,
Всі стоять собі, озираються,
Кожен кожного випиха вперед.
Походжа опричник на прбсторі,
З бояків плохих, знай, глузує він:
«Га, принишкли всі, позамислились?
Ну, нема вже що, обіцяюся
Не губить душі ради празника,
Попустить живим на покутоньку,
Тільки втішу царя, батька нашого!»
Коли це юрба розпанахалась,
Й виступа юнак, запальник бояк,
Крамар то Степан Парамонович,
А на прізвище він Калашников.
Уклонився перш царю Грізному,
Далі Кремлеві та святим церквам,
А потім всьому люду руському.
І горять йому очі полум'ям,
На опричника пильно дивляться.
Супроти його зупинився він,

Натяга міцні рукавиченьки,
Розправля свої плечі дужії,
Гладить бороду кучерявую.
І сказав йому Кирибеевич:
«А скажи мені, бравий лицарю,
Ти якого ж то роду й племені,
Яким йменням ти прозивавшися?
Аби знать, по кім править похорон,
Аби чим було й похвалитися!»
Одріка Степан Парамонович:
«Мене звуть Степаном Калашником,
А родився я в батька чесного
Й по закону жив по господньому:
Не ганебив я жінки іншого,
Не харцизничав ночі глупої,
Не ховався я світу божого...
І промовив ти щиро правдоньку:
По одному з нас буде похорон,
Не пізніше як завтра в полудень;
І один із нас попохвалиться,
З товаришами бенкетуючи;
Не на жарт тобі й не на сміх людям
Тепер вийшов я, бусурман лихий,
А на бій страшний, на останній бій!»
І, почувши те, Кирибеевич
Сполотнів лицем, як осінній сніг.
Смілі очі йому затуманились,
Проміж дужих пліч перебіг мороз,
На вустах блідих заніміла річ...
Ото мовчки обидва розходяться —
І лицарський герць починається.
Розмахнувся тоді Кирибеевич,
Та й ударив він вперш Калашника,
Та й ударив його посеред грудей,—
Затріщала кість сильно-дужая,
Похитнувся Степан Парамонович;
На широких грудях висів мідний хрест,
А в йому святі моці з Києва,—
І погнувся хрест, продавився в кість;
Мов роса, звідтіль кров закапала.
І помислив Степан Парамонович:
«Чому бути є, те вже спевниться:
Постою до кінця я за правдоньку!»
От наважився, розмахнувся він,

Зібрав силюньку до останнього,
Та й ударив свого ворога
У лівій висок зо всієї руки.
Застогнав юнак потихесеньку,
Захитавсь бояк, трупом з ніг упав,
Простягнувсь, поліг на холодний сніг,
На холодний сніг, наче сосонка,
Наче сосонка в борі темрявім,
Під смолястий пень та підотнута.
Як те вбачив цар, Йван Васильович,
Розгпівивсь, злютив, тупнув об землю,
І насупив він брови чорнії;
Наказав вхопить крамаренка вмить
Й привести мерщій собі на очі.
От промовив тут православний цар:
«Одрікай мені щирю правдоньку:
Чи ти знарочна, чи ти знехотя
Вбив на смерть мого слугу вірного?»
«Я скажу тобі, царю праведний.
Я опричника нарочито вбив,
А за що, про що — не скажу тобі.
Прикажи мене покарати на смерть,
Втяти голову цю провинную;
Тільки зглянься-но з ласки царської
На вдову мою, дрібних діточок
Та на двох моїх рідних братиків...»
«Ой гаразд вчинив, добрий мблodge,
Запальний бояк, сину крамарський,
Що по совісті давав відповідь.
Молоду вдову і сиріточок
Із скарбів своїх пошаную я,
Двом братам твоїм од сього пак дня
Даю воленьку продавати, скупати
По широкому царству руському —
І без мита ще, без оплатини.
А ти сам іди, добрий мблodge,
На високе те місце карнеє
І зложи свою буйну голову.
Я сокиру дам нагострити — страх,
Звелю катові вбратись хороше,
В дзвін найбільший я накажу дзвонить,
Аби знали всі люди чеснії,
Що й ти милості в нас сподобився...»
На майдані вже люд збирається,

Сумовитий дзвін гуде, стогне, мов
Всім голосячи лиху вістоньку.
На високому місці карному
У сорочці зверх кармазіновій,
Золотим гудзем вгорі зап'ятий,
Із сокирою найгострішою,
Руки голі, знай, потираючи,
Походжає кат собі весело,
Бояка він жде ще й завязтого,
А лихий бояк, крамарський юнак,
З родом-браттями вже прощається:
«Ох ви, братики, друзі кривні,
Поцілуймося та обіймемось
На остатні вже на розлучини.
Уклоніться Ользі Дмитрівні,
Нехай менш вона побивається,
Про мене змовчить моїм діточкам.
Уклоніться хаті батьківській,
Уклоніться товаришам всім,
В церкві божій самі помоліться
Ви за душу мою, душу грішную!»
І скарали Степана Калашника
Смертю лютою та ганебною,
І безщасная голова його
У крові на діл покотилася.
Понесли його за Москву-ріку,
Де аж три шляхи розіходяться:
Тульський, Рязанський та Владимирський.
І високий горб з землі скидали,
І кленовий хрест зверх поставили.
Вітри буйні тут віють, бавляться
Над могилою безіменною.
Поуз неї йдуть люди добрії:
Пройде сивий дід — перехреститься.
Пройде дівчина — смутком поймається!
А пройде кобзар — зложить пісеньку...
Гей ви, хлопці вродливі,
Кобзарі поштиві,
Голоси знадливі!
Красно починали — красно і кінчайте,
Кожному по правді честь-шанобу дайте!
Вельможному господарю — слава!
І красуні добродійці — слава!
Й всьому люду хрещеному — слава!

З М. О. Некрасова

Що ти, серце мов, побиваєшся?
Угамуйсь: а чи в перший то раз
Лихослів'я клубком розбігається
І лунає в родині про нас?
Не журись! Хай тим люди втішаються!
Не журись і людей не вини:
Як в труні заснемо,— нагадаються
І про нас добрим словом вони.

Духота; ніч довга, сувора;
Без волі, без долі — то смерть!
Хоч би ще наринула бора,
Бо чаша вже повна ущерть!

Гримни ж над безоднею моря,
По полю, по лісу шугай
І чашу всесвітнього горя
Розхлюпай украй!..

ПОЕТУ

Куди не глянь — скрізь лемент, гвалт і муки,
В руйнівщиці і праця і любов...
А ти мовчиш, спустивши мляво руки,
І з сорому твоя палає кров.

Ти ремствуєш на свій талан співничий,
Що надано хіба на глум тобі,—
Коли в душі лякливій, марівничій
Немає сил на звагу в боротьбі!

МУЗИ

О музо журби та печалі!
Ми пісню свою доспівали!..
Прилинь же до мене з безодні,
Пораднице тузі народній,
Склепи ти поспівцеві очі
На сон віковичної ночі!

ПРОЩАЙ

Прощай! Не згадуй днів розради,
Нудьги, сумбти і досади,—
Не згадуй чвар, не згадуй сліз,
Не згадуй заздрісних погріз!
Але ті дні, коли кохання
Над нами грало liebe сяння,
І ми вчували серцем рай,—
Благослови та пам'ятай!

ЗІПНІ

На життя іще ти маєш право,
Але я останні дні роню.
Я умру — моя померкне слава,
Не журись і не тужи за ню!

Зоре, знай,— її ясному світу
Блискотить недовго на вінку:
Боротьба пак шкодила піїту,
А пісні мішали вояку.

Хто цілком на пбслугу народу
Оддає своє життя слабе,
Борючись за щастя, за свободу —
Тільки той переживе себе.

Вчуваючи страхам війни,
При кожній втраті тій кривавій,
Ох, жаль не друга, не жони,
Не лицаря, що служить славі,
Бо що ж? Розважиться жона
І друга кращий друг забуде;
Але десь є душа одна,
Яка тужить до смерті буде!
Серед лукавства наших днів,
Серед бридні, злоби, погрози,
Одні я в світі підглядів
Святі, правдиві, щирі сльози,—
То сльози скорбних нень, жінок!
Їм не забудь своїх діток,
Що полягли на смертній ниві,
Як не звести плакучій іві
Своїх похилених гілок...

Що не рік, то й зменшаються сили,
То й душа кам'яніє моя...
Ненько-краю! Дійду до могили
Й не діждусь часу красного я,—

Того часу, як згояться рани,
Як повисохнуть сльози твої
І справдяться жадання кохані,
Найулюблені думи мої?

Я б бажав, помираючи, знати,
Що стоїш ти на добрій тропі,
Що світ бачать з убогої хати
І твої хлібороби сліпі;

Щоб буйненький з селіща рідного
Хоч єдиний той одгук доніс,
Де б не чулось кипіння страшного
Чоловічої крові та сліз...

ДУМИ
ПРИ ВЕЛЬМОЖНИХ ДВЕРЯХ

Ось він, пишний заїзд! По рочистих святах,
Зачумілий у рабській слаботі,
Цілий город в якійсь-то турботі,
До дверей тих хапається — страх!
Записавши наймення і звання,
Повертаються гості назад —
І кожнісінький так то вже рад,
Що, мовляв би, у тім — їх надання!
А у будні цей ганок вельможний найбільш
Оточа люд убогий, мізерний,
І пройдисвіт, і пан, на все здатний за гріш,
І вдовиця, й каліка старезний;
Тут по ранках туди і назад раз у раз
Все в бумагами вершники скачуть;
Інший звідти іде і веселим гаразд,
А другі ж, повертаючись, плачуть.
Раз я бачив, сюди надійшли мужики,
Бідолашні, селянськії люди;
Помолились хресту, стали геть здалеки,
Думні чола схиливши на груди.
Появився швейцар... «Допустіть!» — загули
Мовби порваним голосом з муки;
Той огледів гостей: не запишні були —
Вид палений, потріскані руки,
Свити-рам'я на плечах в латках,
По торбині на спинах зігнутих,
Хрест на шиї та кров на ногах,
В личаки саморобні узутих...
(Знати довго чвалали вони
Та й дізнали в дорозі бідоти!)
Хтось гукнув до швейцара: «Жени!
Наш не любить тієї голоти!»
Засов цокнув. Пождали сіроми сумні,
Потяглись за шагом тим злиденним,
Так швейцар не прийняв... і послались вони
Геть шляхом попід сонцем південним,
Простогнавши: «Суди його біг!»
Безнадійно махнули руками,
І, аж поки я бачити зміг,
З непокритими йшли головами...

А палацу розкішного пан
Ще у ліжку пестився, як хан...

Ти, що вік свій кохавшся в лестошах,
Волоцюжестві, ласошах, пестошах,
Час марнуючи в картах цілком, —
Гей, прокинься! Заверни їх хоч з жалощі:
У тобі — їм рятунок і радощі...
Так щасливі ж не щедрі добром!
Байдужé тобі кари господнії,
А людськії ти держиш в руках, —
І несуть оті люди бездольнії
Нерозважену тугу в серцях.
Що тобі оте горе пекуче,
Що тобі бідолашний той люд?
При житті, що мов свято кипуче
День у день, — озирнутися в труд!
Та й навіщо? Писаків оманою
Ти народнее щастя зовеш;
Проживеш пак без нього ти з шаную
І при шані умреш!
Мов проміння рожеві, вечірнії,
В тебе згаснуть безжурнії дні
На душистім повітрі Сіцилії,
У садку, де розкоші знадні,
В милуванні, як сонце ясененьке,
Поринаючи в море синесеньке,
Озолочує в паси блакить...
Заколисаний піснею тихою
Любих хвиль — заснеш ти самохіть,
Мов дитина, між ласкою, втіхою
Дорогої твоєї сім'ї,
Що у вічі до тебе впадатиме,
(А на смерть твою заздро чигатиме).
Заберуть і останки твої,
Привезуть колією залізною
Їх до нас... І ти ляжеш в землі,
Нишком прбклятий всею отчизною,
Гучно вславлений в пишній хвалі!..

Отже, як це велику парсону
Для людців ми турбуєм дрібних?
Краще зірвемо серце на них:
Безпечніш... та й чим-небудь до сону

Хоч розважим себе.— Не біда,
Коли часом той хлоп постражда:
Він і звук, та й у небі святому
Так судилось! — У коршмі сірому
Обдеруть від жалю до шага,
І застогнуть, ідучи додому...
Ох і земле моя дорога!
Назови хоч одну ти країну,—
Я такого й кутка не вбачав,
Де б не тяжко було селянину,
Де б твій син та сівач не стогнав?
Стогне він по полях, по дорогах,
Стогне він по темницях, острóгах,
Під землею в тяжких кайданах,
Стогне він по степу коло стога,
Стогне він коло воза тяжкого,
Стогне він і по власних хатах,
Навіть божому світу не радий,
Стогне він по усіх городах,
По прихожих суддів і уряду!
Глянь на Волгу! Чи чуєш ти, рветься
Тужний стогін з тієї ріки?
Стогін той у нас піснею зветься:
То ідуть на гужах бурлакї!
Волго, Волго! У паводь, весною,
Ти не так потопляєш поля,
Як тією людською сльозою
Напилася вже наша земля!
Де народ, там і плач... Ох, злиденний!
Що віщує твій стогін щоденний?
Чи прокинешся ти з кайданів,
Чи, під гнітом тяжким бідування,
Ти вже все, що здолав, повершив —
Пісню склав... ні, не пісню — ридання,
І душею на вік започив?!

СІЯЧАМ

Сіячу правди по полю народному!
Ох, чи ти сієш на ґрунті неплодному,
Чи трухле зёрно до тла?

Чи легкодухий ти, чи спавсь на сілоньці?
Руна всі жовкнуть в тебе на нивоньці,
Доброго дастьбі й стебла!
Де ж ви, умілі, з душею хороброю?
Де ж вапі сакви з пашницею доброю?
Гайда на труд!
Сійте живіше насіння усякев,
Сійте розумне: колись вам подякує
Щиро наш люд!

ДРУЗЯМ

Я замирив з необхідною долею;
Годі ці муки пекельні терпіть!
Годі боротись безсилою волею:
Швидше жадаю навіки спочить!
Вам же прожити, о друзі пановнії,
Чесно й лягти у могилі такій,
Щоб постолі широчезні, народнії
Слід протоптали до неї мерщій.

ПРОРОК

Не говори: «Забув він осто́ро́гу!»
Його своя недоля покара,
Незгірше нас він бачить неспромогу
Без му́ченства служити для добра.

Проте коха щиріш він і святіше,
В його душі нема замán людських:
«Для себе жить між миром можна лише,
Але сконать можливо для других!»

Так дума він, і смерть для його люба:
Не скаже він, що мало в світі жив,
Не скаже він, що марна буде згуба,—
Він жереб свій давно вже назорив!

Незабаром дістанусь я тліну.
Добре вмерти, та тяжко вмирати...
Чи хто зронить на мене сльозину,—
Байдужé: я не буду благать.

Я дворянському нашому роду
Слави співом своїм не надав,
І не зменше чужим я народу
Помираю, як жить починав.

Братства, прїязні струни співучі
Мені змалку порвала судьба;
Вороги були, правда, живучі,—
Друзяків же тяла боротьба.

Недочуті їх пісні віщливі,
Зрада голос урвала співцям!
І на мене їх лица журливі
Лиш докірливо дивляться з рам...

МОЛЕБЕНЬ

Сумно в селі у нас, холодно, голодно,
Ранок зажурений, мряка, туман;
Дзвін десь іздалеку стогне неголосно,—
Кличе до церкви селян.

Чується в дзвоні тїм влада величная,
Щось-то суворе, святе!
Був того смутного ранку у церкві я,
І не забуду про те.

Всі тут селяни, од старця до молоді,
В землю поклопи кладуть,
Господа молять, щоб зглянувсь на голоді,
В груди, ридаючи, б'ють.

Скрухи, молитви такої ще, може,
Зроду ніде я не зрів...
«Зглянься на люд твій окривджений, боже! —
Я мимохїть шепотів: —

Вчуй ти благання гарячі та щирі
Тих, що слугують землі...

.
.

Тих, що віками боролись з неволею
Й не подались в боротьбі,
Чули прощання з кріпацькою долею,—
Молимся, боже, тобі!»

МУЗА

Ні, не чув я зроду музи чарівної,
Щоб вона веселу пісню наді мною
Голосом ласкавим, тішачи, співала!
Ні, вона до мене з неба не злітала
Маревом прозорим, соном злототканним,
І не гріла душу променем рум'яним;
А коли хлоп'ям я вибігав на ниву,
Не спляляла думи мрією хисткою,
Не учила серця радісного співу,
І мені ніколи красною добою,
От коли бує кров нам без упину,
Не була за вірну любую дружину...
А мене під владу узяла зарана
Муза не ласкава, муза не кохана,
Товаришка хворих, журної голоти,
Що й на світ родилась задля сліз, скорботи;
Зігнута від праці, скрутою забита,
Все вона квилила... і була повита
В неї пісня жалем, тяжкою нудьгою...
А не то — й ридала часом наді мною.
Уражалось болем молоде серденько,
І я сам за нею заливавсь ревненько...
Часом серед плачу й пісня вибухала,
Повна поривання й буйного запалу,
Але в йому чулись ще смутніші одгуки
Зрадного кохання, навісної муки,
Літ хлоп'ячих красних помертвілі мрії,
Бідаря-сердеги праця без надії,
Тихого — покора, дужого — наруга;
І до зойку музу катувала туга.

І вона в завзятті присягалась богу
На бій конче вийти до всього лихого,
А мене в колисці страшно колисала
Та до помсти небо грізно викликала.
Але в серці повнім і добра і віри
Не буяли довго лютії заміри.
Сумирялась швидко від тепла любові
Звага ненапитна тії помсти, крові.
І ненатлу злобу гоїла єдина
Богоблагодатна та свята хвилина,
І бездольна муза з ясною сльозою
Легідно всміхалась в той час наді мною
Та, схиливши чоло на убогі шати,
Научала стиха — «ворогів прощати!»

МОРАЛЬНИЙ ЧОЛОВІК

Сам живучи з моралію згодливо,
Нікому ще я кривди не вчинив.
Жона моя, закрившись полохливо,
Смерком раз — мель! — в покой, де милий жив;
З квартальним там я їх накрив на шкоді...
Він звав на герць... а я не дурень — годі!
Її ж таки докір у ліжко звів,
Та од гризот і вмерла мовчазливо...
Сам живучи з моралію згодливо,
Нікому ще я кривди не вчинив!

Приятель в строк не повернув позички;
Я нятякнув тихесенько йому
І на закони здався — без сварки, без правіжки:
Закон завів приятеля в тюрму;
Там він і вмер, не заплативши й гривни...
І я мовчу, не бідкаюсь на злидні!
Та навіть довг, по смерті, я простив
І згадую приятеля поштиво...
Сам живучи з моралію згодливо,
Нікому ще я кривди не вчинив!

У кухарі віддав я крестянїна,
На щастя йшло: удався до пуття;
Та тільки от — лиха йому година —

Мав до книжок велике почуття,
Та над усе ще став гоноровитий;
Ну, хлопцу — зась! І я, хоч — не сердитий,
Сальця йому за шкуру трохи влив...
А він узяв, повісився на диво...
Сам живучи з моралію згодливо,
Нікому ще я кривди не вчинив!

Я мав дочку: в студента закохалась
І думала піти за бідаря;
Ну, похвалився прокльоном, ізлякалась
Та й вийшла вже за діда-друкаря.
Госпóда в їх була, як повна чаша...
З чого не знать, а стала сохнуть Маша?
Та через год і вік її згорів,
Лишивши нас без зіроньки журливо...
Сам живучи з моралію згодливо,
Нікому ще я кривди не вчинив.

Саме в розпалі година жнив'яная...
Доле ти, доле жіноча! Ой, рвяная
Туга по нашій землі!
Диво, що в'януть ти рано примушена,
Вельми винослива, тяжко намучена —
Мати у руській сім'ї!
Гола площинонька одноманітная,
Зверху незміряна стеля блакитная,
Сонце нестерпно пече.
Жінка-бідарка із сил вибивається,
Хмара над нею мошки коливається,
Їсть їй і вид і плече.
Пить потяглась до глекá на моріженьку...
Лихо! Серпом перекраяла ніженьку, —
Часу нема зав'язать:
Вчулось, немовби хтось крикнув за копами:
Жінка туди... геть укрилася косами —
Треба дитя вгамувать!
Що ж ти схилила безрадісно голову!
Пісню йому про терпіння без спочиву
Мати терпляча співай!
Очі крів'яні, мов з вітру навіяні,

Краплі росисті у неї над віями...
Сльози чи піт — угадай?
В кухоль, накритий поверх лопушиною,
Скрапнуть вони... безталанна з дитиною
Жадно припала лицем,
Кухоль взяла в наболілі долононьки...
Що? Чи смачні пак солоні ті сльозоньки
Навпів з гірким сирівцем?!

Чи їду зимою, — а ніч непрозора, —
Чи чую, як хуга лютув сумна, —
Дружино бездольна, убога та хвора,
Зненацька твій образ коханий зрина!
На серці гадюка зів'ється неначе...
Ти змалку терпіла тяженну біду:
Твій батько суворий мав серце ледаче,
Віддав за нелюба тебе, молоду;
Попалась ти в лапи лихої недолі,
Не малось і краю невольницьких днів...
Так ти ж не зігнулась, втекла од неволі, —
І знов не на щастя господь тебе вів!
Чи ти пам'ятаєш той день, коли хворий,
Голодний я руки з несили зложив?
Стогнала страшна завірюха надворі,
По пустці холодній аж вітер ходив.
Чи ти пам'ятаєш — уже сутеніло,
І темрява лізла у нашу тюрму;
Син плакав у тебе; даремне ти гріла
Диханням рученьки задублі йому.
Точилась тяжка, невимовна хвилина...
Кричав якось хрипко недолець малий...
Наплакалась добре і вмерла дитина.
Моя безталанна! Пекучих не лий!
Від голоду, може, до ранку й ми сами
Закриємо очі і стулим уста;
Хазяїн промовить прокляття над нами
За збитки, й положать нас вряд без хреста...
Сиділи ми мовчки, окриті пільмою.
В очах твоїх думу страшну я вбачав:
Ти серцем вагалась, а потім марою
Знялась... Я, безсилий, в дрімоті кунав...

І нишком убрання ти вийняла з скрині,
Немов на весілля прибралась, пішла
Кудись-то... а згодом в маненькій труні
Убогу вечерю назад принесла.
Без слів ми невтерпний голод заїли,
Поставили світло на мерзлий поріг
І сина прибрали, в труну положили...
А хто ж нам і за що, дружино, споміг?
Ні ти не казала про темне придбання,
Ні я запитати одваги не мав;
В очах твоїх тільки тремтіло ридання,
І мозок мій яро злобою палав...
Ой де ти тепера? Чи з горя, з бідоти
Втомившись, навіки спочити лягла?
Чи, може, загрузла в поганім болоті
І людям жіночу красу продала?
Та хто ж приголубить тебе й обороне?
Блукатимеш гірко сама коло стін!
В моїм тільки серці блисне й захолоне
Безсилий та марний проклін!

НЕВИЖАТА РИЗА

Осінь похмура. Крюки залетіли,
Ліс оголився, поля спорожніли,
Тільки не вижата риза одна...
Збуджує думу безрадну вона.
Ніби шепочуть колосся похмурі:
«Нудно осінні нам слухати бурі,
Нудно хилитись чолом до землі,
Зерна достиглі ронять по ріллі!
Птаство ненатле та хижі із гаю
Нас окрадає і нищить до краю,
Заець толочить і буря лама...
Де ж пак ратай наш? Чом досі нема?
Чи ж ми найгірші за всіх уродились?
А чи ми зерном не рясно укрились?
Ні, ми не згірші за інші, й давно
В нас налилося й достигло зерно.
Та чи на те ж орав він і сів,

Щоб нас той вітер зимовий розвіяв?»
Стогне в одпівдї їм вітер сумний:
«Ратай, хазяїн ваш, дуже слабій.
Знав він, для чого вас сіяв весною,
Та підірвався від праці тяжкої;
Трудно сердезі — не їсть і не п'є,
Серце робак йому точить, псує,
Руки, що перше провадили плуга,
Зсохли на тріску, звисли, як пуга,
Стемріли очі, і голос пропав,
Що сумовитої пісні співав,
Як, налягаючи грудьми на рало,
Ратай замислено йшов тут, бувало».

МАТИ

Вона була прибита від печалі,
І часом тим, як три орли-сини
Круг неї бавились, веселі, жартівні —
Її уста журливо шепотали:
«Сини мої! Нащо вас привела?
На горенько, лебедики, незважне...
Ви підете шляхом прямим одважне —
І не мине вас ваша доля зла!»
Не плач при них, намученая мати,
Не хмар плачем їх ясного лиця!
Але навчай їх змалку поважати, —
Що є часи, стороки без кінця,
Коли нема найкращого жадати,
Як страдного, тернового вінця!

МАРИНА, СОЛДАТСЬКА МАТИ

(Поема)

Ледве-ледве в глузу ніченьку
З полювання ми вертаємось;
Хвала богу, до торішньої
Хоч ночівлі добираємось.

«Ось і ми! Магайбі, тіточко!
Що звело вас, мов бабусеньку?
Чи про смерть уже задумали?
Киньте набік тую думоцьку!

Чи біда зігнула лютая?
Розкажіть нам, — може, злегшає!»
І Марина оповідала
Нам про горенько сердешнее.

«Вісім год сина не бачила,
Чи живий він — ані відано;
Не гадала навіть стрінутись.
Аж син в хату несподівано.

Повернувся по безстрочному.
Ой струхнула я хативоньку —
Напекла млинців, вареників,
Змила сину ще й голівоньку;

Та не довго гріли радощі, —
Повернувся він хворісінький:
Щодніч кашель б'є москалика,
У крові платок мокрісінький.

Каже все: «Поправлюсь, матінко!»
Помилився — не поправився:
Дев'ять день хворів коханий мій,
На десятый — переставився!..»

Зникла, змовкла, не добавила
Більш до того ні півсловонька.
«Та з чого ж пак причепилася
Козакові та хворобонька?

Чи слабий у вас був змалечку?»
Стрепенулось в неї серденько:
«Був Михайло не козак — орел,
Як дубочок, ріс прямесенько.

Чудувався генерал старший,
Дивлячись на хлопця гоного,
Як в рекрутському присутствії
Становили його голого.

На хатину сю вінець складав,
Ставив сохи сам дубовії...
Красували в чорнобривого
Пишні кучері шовкові!»

Знов замовкла безталанная.
«Не мовчіть! Розважте тугоньку!
Що зломило сина любого, —
Певно, визнали ви думоньку?»

«Не любив казати, паночку,
Як взнакі далась солдатчина:
«Людам гріх душі показувать,
Що вже богові призначена...»

Каже: «Тим гнівити господа,
А нечисту силу радувать:
Про лихе, мов, ліпше змовчати,
Ніж на вбродів досадувать!

Німота перед сконаннячком
Подобає християнину!»
Бог святий зна, які мученьки
Силу збавили Михайлину.

Я й сама вже не питалася...
Ні на щб не нарікаючи,
Говорив він речі тихії
Та розважні, помираючи.

Ходить все, було, з сокирою
По подвір'ю потихесеньку;
Весь горбд заплів оборою,
Хатку злагодив старесеньку;

Перекрити ще й хліви хотів...
Не справдились тії мислоньки:
Ліг та за день перед смертю
Тільки й знявся на рівні віженьки!

Позирнути забажав ще він
На околу, на ріднесеньке —
Як весна пиша садочками,
Як то сонцю все радесеньке.

Забажав,— пішла з Михайлом я;
Попрощавсь ото він з хатами,
Попрощався з Кудлаєм старим
І з дрібними овечатами.

До лугів ми за село пішли:
«Прощавай вже, сіножатонько!
Я косив тебе ще парубком!»—
Та й заплакав мій Михайлонько.

Пісня в лузі розлягалася...
Підхопив і він на силоньку:
«Не одна в полі доріженька!»...
Та затхнувсь, упав на нивоньку:

Не стояли в його ніженьки,
Голівонька нахилилася...
Журно тьохкав соловейко нам,
Як додому поверталися.

Ох і тяжко в ніч останнюю
Стало: пам'ять мов стерялася;
Все йому перед сконаннячком
Муштра злая увижалася:

Ходить, чистить амуніцію,
Паси вибілив солдатській,
Язиком грав щось за прігравки
Та співав пісні ненаській...

Викидять ще став рушницею,
Аж пішла хатинка ходором;
Журавлем стояв на ніженьці,
Витягав другу козиром.

А це зразу... застогнав притьмом,
В ноги — пущь! — ридає, кається:
«Згляньтесь, ваше благородіє!
Ваше...» Бачу — задихається...

Я до його — стих, послухався,
Ліг на лаву. Я молилася,
Чи не дасть нам бог рятуючку!
Світом пам'ять мов з'яснилася,

Шепотнув: «Прощай, ріднесенька!
Знову ти сама zostалася!»
Над Михайлом я схилилася,
Похрестила, попрощалася.

І погас він, наче свіченька
Восковá, передгосподня...»
Мало слів, і горя річенька,
Горя річенька безодня!

МОРОЗ

(Поема)

ЧАСТИНА ПЕРША

Смерть селянина

I

Буланко в заметі загруз по коліна;
Дві пари корявих постол
Та вкрита ряденцем ялова трунина
Стирчать із убогих grindжол.
Стара в рукавицях чималих
Устала коня підігнать.
Крижинки до вій їй пристали...
Мабуть, від морозу блищать.

II

Навиклая дума поета
Попереду неї біжить:
Мов шатою білою вкрита
В селі ген хатинка стоїть.

В хатинці під полом телятко,
На покуті мрець під вікном;
Лепечуть дурні ще дрібнятка,
Дружина рида над шитвом,—

Готув мерцеві повинно,—
Не кидає голки й разу,
Як дощ той осінній, невпинно
Сльоза доганяє сльозу.

III

Три долі тяжкі колись мала доба:
І доленька перша — з рабом одружитись,
Друга — бути матір'ю сина-раба,
А третя — до смерті рабові коритись;
І всі оті долі тяженні лягли
На жінку у нашій землі.

Вік лінув за віком — до щастя все билось,
Не раз, не два в світі усе помінилось,
Одну тільки, боже, вси залишив
Ти долю сувору селянки...
І всі на те згодні, що образ здрібнів
Краси огрядної — слов'янки.

Чи то вже талан твій такий?!
Ти потай, німотно страждала,
Боролася в скруті тяжкій,
Нікому жалів не звіряла;
Але ж ти, дружино німа,
Мені шепотнеш їх на вухо.

Ти вся — полохнеча сама,
Ти вся — віковичная скруха!
Й твоїм безпросвітним бідам
Останок життя я віддам.

.
.

IV

Одначе ми річ про селянку
Зняли, аби вам довести,
Що образ величний слов'янки
Ще можна й донині знайти.

Є жінка у нашім народі —
Повага та спокій в лиці,
І рух лебедячий у хбді,
Й краса гордовита в оці.

Хіба їх сліпий не пізнає,
Видючий же скаже в ту ж мить:

«Пройде — мов те сонце осяє,
Погляне — навик опцастить!»

Ідуть вони тею ж тропою,
Якою верстає й наш люд;
Але ж між убожества й гною
До них не влипа якомсь бруд.

Пишає красуня на диво,
Рум'яна, струнка, огрядна,
У всякім убранні вродлива,
У кожній роботі зручна.

І голод, і холод — все зносить
Без ремства, терпляче вона...
Я бачив раз, як вона косить:
Що мах — то й копиця одна.

Платок їй набікир геть збочив,
От-от спадуть коси до п'ят...
Якийсь парубійко підскачів,—
Їх вгору підкинув на жарт!

Важенпі, русяві ті коси
На перса налиті лягли,
Укрили їй ніженьки босі,—
За ними не видно й землі.

Вона одвела їх руками,
На парубка очі звела...
А вид її гордий, мов з рами,
Образою й гнівом пала.

У будень не любить пустоти;
Зате ж не пізнати, згола,
Як тінь працьової турботи
Зжене їй ухмилка з чола.

Такого пак щирого сміху,
І пісні, і руху в танку —
За гроші не купиш; «Ну, втіха!»—
Гудуть чоловіки в кутку.

В бігу вопа всіх перелипе,
В біді допомгти не схибне,

Коня на скаку навіть спине
І в полум'я сміло стрибне.

Хороші та білі їй зуби,
Немов тії перли блищать,
Так пильно ж коралові губи
Красу їх од миру таять.

Вона усміхається зрідка...
Їй ніколи ляси точить;
Не зважиться в неї сусідка
Горшка, чаплії попросить;

Їй лінощі зовсім не милі,
Не шкода старців-гультіпак...
Лежить на їй розуму, сили
І праці великої знак.

У неї нехибне дізнання,
Що з праці рятуючку жди,
І праця їй зносить надбання:
Сім'я не бідує в нужді,

Бо завжди в них теплая хата,
Хліб — сонце, смачний сирівець,
Здорові і ситі хлоп'ята,
Й про свято є теж буханець.

До церкви іде молодиця
Попереду всеї сім'ї,
Дворічна дочка повнолиця
Принала до лона її.

Веде й шестилітнього сина.
Сама у святковім строю...
І долюбую всім ця картина,
Хто любить родину свою.

V

І ти пак красою світила,
Гнучка була й сильна в стану,
Так горенько ж, лихо зломило
Покійного Прокла жону!

Ти горда, ти плакати не хочеш;
Але ж трунове полотно
Дрібними ти мимохіть росиш
Та шивш його похитно.

З вії довгих сльоза сльозу гонить
На руки проворні твої...
Так колос без шелесту ронить
Достиглії зерна свої...

VI

На цвинтарі, геть за хатами,
Де хуга лютує та гра
З підбитими вітром хрестами,
Місцину дідусь вибира;
Втомився, робота тяжка,
Тут трібна теж знала рука,—

Щоб з шляху був хрест на прикметі,
Щоб сонечко грало кругом...
Стримлять йому ноги в заметі,
В руках його заступ і лом.

Від інею шапка аж сяє,
З морозу у сріблі весь ус;
Стоїть нерухомо й гадає
На згірку високім дідусь.

Надумавсь. Хрестом починає,
Де буде він яму копати,
На себе хреста покладає
Й ну заступом сніг одкидять.

Тут способи іншії мались,
Бо цвинтар не те, що рілля:
Із снігу хрести викладались,
Хрестами лягала земля.

Зігнувши старечую спину,
Дід довго зусильно копав,
І мерзлу, поламану глину
Сніжок незабаром встилав.

Ворона до його злетіла,
Потикала дзьобом, пройшлась...
Земля, мов залізо, давеніла,
Ворона з нігичем знялась...

Уже й домовина готова.
«Гадав я цю яму копати? —
(В старого зірвалося слово) —
Чи Проклові б тут спочивать?

Не Проклові б!» Дід оступився,
Із рук йому вислизнув лом
І в білу ту яму авалився...
Дідусь його витяг з трудом...

Пішов... по шляху шкандибає...
Туман усе небо встила...
Немов цілий світ помирає:
Сніг сипле, затіша і мла...

VII

В байраці, де плинула річка,
Дідусь свою бабу нагнав,
Спитав у старенької знишка:
«Чи добру труну обібрав?»

На це запитання старого
Вуста шепонули: «Нічого!» —
І знову понишки вони;
Гринджоли так тихо склизили,
Немовби втікали могили,
Неначеб боялись труни...

Оселя ще здалі й не мрілась,
А зблизьку вогонь миготить;
Бабуся із ляку хрестилась...
Кінь вдарився набік... в ту ж мить —

Оброслий увесь бородою,
Без шапки, босоніж, з кийком,
Зненацька з'явився марою
Їм давній знайомий Пахом.

Він був у сорочці додільній,
Ланцюг з-попід пеї дзвонив;
Спинився мерщій божевільний,
Об землю кийком поповив,

Промовив щось з жалю та болю
Й сказав: «Це не лихо — нудьга!
На вас поробив він уволю,
Прийшла пак і ваша черга!

Труну венька сиву купила,
А батенько яму копав;
Жона ж покривало пошила —
Усім він роботи завдав!»

Пробуркнув іще щось... а далі
Крутнувся і повівся надалі:
Бряжчали сумне ланцюги,
Голісінькі литки блищали
Й писавсь слід босої ноги...

VIII

Лишили труну біля хати;
Задублих Марусю й Грицька
Звели до сусідоньки спати
Та й ну споряджати сінка.

Поважно, суворо і тьмяно
Чинилася справа сумна:
Залишнього слова не дано,
Сльоза не змигнула й одна.

Втомивсь ти з життя працьового
Й заснув, поробивши землі!
Лежить він, байдужий до всього,
На білім дубовім столі;

Лежить нерухомий, холодний,
І свічка горить в головах,
Лежить у сорочці плоскбній,
В личаних нових постолах.

Покладені руки подвійне,
Мозолі від праці і мук...
Хороше обличчя спокійне,
Густа борода аж до рук...

ІХ

Поки мертвяка споряджали,
Усі були строго німі,
І тільки-но очі ховали
Та потай вітхали самі.

Аж ось уже скінчено діло,
Нема чого критись з плачем,
І що на душі наболіло —
В словах полилося дощем.

Не буйні по степу гуляють,
Не бучні гудуть весілля, —
По Проклові кривні ридають,
По Проклові тужить сім'я:

«Голубонько наш сизокрилий!
Куди ж ти від нас полинув?
По вроді, по зросту, по силі
Ніхто тобі врівень не був.

Ох, був ти родимцям порадник,
На ниві робітником мавсь;
Був гостям привітник, упадник,
У жінці, у дітках кохавсь...

Що ж мало гуляв ти по світу?
За віщо ти нас одцуравсь?
Обмислив ти мислоньку скриту, —
З сирію землею збратавсь!

Обмислив, — а нас сиротами
Лишив на поталу бідам;
Тепер не водою — сльозами
Палкими вмиватися нам!

Умре твоя ненька по тузі,
Та й батько недовго стрива;

Як липа без верху у лузі,
Так в хаті без мужа вдова.

Не жаль тобі бідної жінки
І діток не шкода... Вставай,
З своєї закривної нивки
Під осінь збереш урожай!

Поруш-бо, коханий, плечима,
Шовком-кучерями тріпни,
Поглянь, як орел той, очима,
Солодкі уста одімкни!

На radoщах ми б наварили
І меду й вареної жбан,
За стіл би тебе посадили —
Зволяйся, жаданий наш пан!

А самі б насупроти стали —
Питима надів сім'ї!
Очей би з тебе не здіймали,
Ловили б всі речі твої...»

Х

На це голосіння-розмову
Надходив сусідоньок ряд;
До образу всяк клав воскову,
Бив в землю поклону і знову
Вертався собі нишком назад.

Раз по раз та смутна гостина
Змінялась... аж ось і кінець.
Вечеряти сіла родина —
Капусту й з черствим сирівець...

Дід влади над кволим серденьком
Тій марній журбі не давав:
Підсівши до світла близенько,
Старі постели він латав.

Зітхаючи голосно, важко,
На печі бабуса лягла,
А бідна вдовиця Одарка
Провідати діток пішла.

Цілісіньку ніч біля свічки
Читав над покійним дячок,
За ним тільки сумно з-під пічки
Виводив цвіркун голосок.

ХІ

Хурдига ревла безустанку
Та снігом ліпила вікно,
І сонце мов крилось в серпанку,
Бо свідком було того ранку
Сумної картини воно.

Буланий в гринджолах бік тїну
Господаря сумно тривав;
Без зайвого плачу й помину
Труну люд на санки поклав.

«Ну, з богом, буланко! Рупай-но!
Натягуй міцніше гужі!
Служив ти господарю славно,—
В останній разок послужи...

В торговім селі Чистополі
Купив він тебе сосунцем,
І викохавсь ти на роздолі,
Та й став таки добрим конем.

Упадливо ти з господарем
Святий хліб на зимоньку дбав,
Давався й дитині з отари,
А діло добряче держав.

Як в полі ж роботи кінчались
І сковував оранку лід,—
З господарем ви виряджались
З повітки до валки підвід.

І там знавав лиха чимало:
Вагу тарабанив в санках,
У хугу страшенну, бувало,
Не раз ти загубиш і шлях.

Від пуг на боках твоїх бідних
Карбіж не єдиний лежить;

Зате ж по подвір'ях заїзних
Вівса наїдався ти всить.

Чував у пилипівські ночі
Метелиці стогін сумний,
І звірячі сяйла — не очі —
Вбачав ти у нетрі лісній;

Спочатку тремтів було з жаху,
А далі — й страху вже нема...
Аж ось твій господар дав маху —
Й його долягла та зима!»

XII

Раз випало в сніжнім забої
Йому на всю ніч залягти,
А потім з остуди лихої
Ще три дні в гарячці іти;

В речений час хури пригнати
Хапався небіжчик, либонь;
Пригнавсь, повернувся до хати
Без гласу, а тіло — вогонь.

Матуся стара його вмила
Водою з сьоми веретін,
У лазню гарячу зводила,
Так ні,— не очунює він!

Тоді знахарок покликали —
І поять, і шепчуть... а тут
Все гірше... Його протягали
Три рази крізь кінський хомут.

Топили коханого в проруб,
Під сідало клали й вії —
Всьому він корився, як голуб,
Та дарма — не їсть і не п'є!

Іще положить під ведмедя,
Аби той кістки розім'яв,
Ходак сергачівський Нехтедя —
Що теж їм пораду давав.

Одарка ж, дружина слабого,
Прогнала порадника пріч:
Ще спробувать ліку другого
Замислила бідна: і в ніч

Пішла в монастир на болоні
(Три милі він був од села),
Бо там у чудовній іконі
Цілющая сила була.

Пішла, повернулась з святою —
Так хворий без гласу вже був,
Причащений, вбраний до столу;
Побачив він жінку, зітхнув

Та й вмер...

XIII

...Гей, буланко, рушай-но!
Натягуй міцніше гужі!
Служив ти господарю славно,
В останній разок послужи!

Гудуть уже дзвони завдалі,
Попи там тривають... ну, їдь!..
Прибиті з журби та з печалі,
Йшли мати з старим поперідь.

Сирітки рядком коло татка
Сиділи — ніхто не рида;
А поруч, ведучи буланка,
Їх ненька, нещасна, бліда,

Плелася... запали їй очі,
І був не біліший від щок
На ній той смутковий, жіночий
Із білої хустки платок.

За нею сусідів, сусідок
Плуганивсь рядочок рідкий;
Міркують, що ніби сиріток
Талан тепер буде тяжкий —

Одарці роботи прибуде,
Що ждуть її злидні та нуд.
«Жаліти вже нікому буде!» —
На тім увесь згодився люд.

XIV

Як водиться, в яму спустили,
Насипали горбик з землі;
Поплакали всі, потужили,
Сімейку жалем наділили,
Завдали мерцеві хвали.

І сам голова Іван Степанич
З бабами в півгласа загув:
«Покій тобі, Прокл Севастьянич! —
Сказав. — Добросердий ти був.

Жив чесно, а надто у строки, —
Вже як тебе бог визволяв, —
Платив пану чинші, оброки
Й податки в казну постачав!»

Не стало тут слів йому в річі,
Промимрив він щось і додав:
«Ох! Ось які дні чоловічі!» —
Та й шапку на голову взяв.

«Зваливсь... а був дужий на диво!..
Шкодá! Не мине і наш брат!»
Ще раз похрестившись поштиво,
Усі повернули до хат.

Високий, німий, скам'янілий,
Без шапки, весь сивий, блідий,
Мов пам'ятник з мармуру білий,
Стояв на могилі старий.

А потім, узявши лопату,
Журливо почав бородач
Утоптувать синові хату,
Під стогін старої та плач.

Як, кинувши ж сокола-друга,
В село дід з старою входжав:
«Чи ба! Як хитає їх туга,—
Мов п'яних!»— народ промовляв.

XV

Одарка ж вернулася тихо
Додому — діток накормить...
А в хаті ж як в льосі! Ох, лихо!
Хапається піч затопить;

Під припічок — зирк — ні цурпалка!
Замислилась мати німа:
Сиріток покинути жалко,
Часу й приголубить нема,

То й вибачать діти на ласці.
Звела їх до хати чиїсь
Та зараз на тім же буланці
По дрова й поїхала в ліс...

ЧАСТИНА ДРУГА

Воевода Мороз

XVI

Морозяно. Сяють пологи срібляні,
Бори бовваніють кругом;
Буланко ні вільно, ні тюпки плуганить,
Душі не зустрінеш шляхом.

Як тихо та чутко! З села якийсь голос
Долинув, і в усі дзвенить;
У лісі на корінь насунувся полоз,
Аж в серці неначе рипить.

Навколо площина, що й зглянуть несила,
Немов в діамантах горить...
Одарчині очі сльоза стуманіла,—
Повинно, їх сонце сліпить.

XVII

На полі ж то тихо, а в лісі
Ще тихше і ніби ясніш;
Щодалі — дерева грубіші,
І тіні щодалі — довжіш.

Дерева, і тіні, й проміння,
І мертвий, німий супокій...
Аж ось! Розляглося голосіння
Та стогін болячий, тяжкий!

Одарку подужало горе —
І ліс безуважно чував,
Як лихо лилось неборе,
Як голос тремтів і лунав;

І сонце холодне, недруже,
Мов жовте око сови,
Дивилося з неба байдуже
На муки-ридання вдови.

І скільки тих струн увірвалось
На серці нещаснім людським, —
Довіку захованим сталось
У борі безлюднім, глухим.

І тугу вдови-бідолахи,
Матусі сиріток-дрібнят,
Підслухали вільні лиш птахи,
Та й досі од миру таять.

XVIII

Не псяр по діброві гукає,
Не греблі ламає вода, —
Наплакавшись вволю, рубав
То дрова вдова молода.

Руба та склада на гринджоли...
Коли б їх хутчій нарубать;
Навряд а чи й чує з недолі,
Як сльози невпинно біжать.

Оце на сніг білий скрапнеться
Із вій яка-небудь одна,
До самого долу проб'ється
І ямку протопить до дна.

Другу на березину зроне,
І дивишся — миттю вона
В перлину ясну захолоне —
І біла, і кругла, й міцна.

А інша на оці засяє,
Струмком по щоці побіжить,
І сонце в їй променем грає...
Упоратись Дарка спішить.

Рубає, рубає, рубає,
Не чув, як холод зціпля,
Одно — про дружину гадає,
І кличе, і з ним розмовля.

ХІХ

.
«Голубонько! Нашу Маруньку
В танок, на весняних святках,
Дівчата візьмуть і красуньку
Хитатимуть знов на руках.

Стануть хитати,
Вгору кидати
І трусити так,
Як молотять мак *.

Мов маківочка гожа,
Буде Маруся літати,
Вся зчервонів, як рожка,
Стануть очиці палать;

Буде ніжками махати,
Дзвінко сміятись... самі
Ми на її любуватись
Будемо, соколе мій!..

* Дитяча гуляпка.

XX

Вмер, не дожив свого віку,
Вмер — і зарито в землі!
Як навесні чоловіку
Любо у полі, в селі!

Сонечко ясне палає,
Всі поживляє краси;
Нивка на рало триває,
Травка прохає коси.

Рано, бездольна, я встала.
Ріски у роті не мала,
В плуг запрягла я коня,
Нивку до смерку орала,
Косу ніч цілу клепала,
Стала косити до дня.
Міцно ви, віженьки, стійте,
Рученьки білі, не нийте:
Треба самій працювати!
В полі ж самісінькій трудно,
В полі самісінькій нудно,—
Буду коханого звать:
«Глянь, чи я добре зорала?
Глянь, чи сухим я зіклала
Сіно в круглесенький стіг?
Всю сіножать без привала
Я на граблях спочивала...
Чом мені ти не споміг?
Хто ж до пуття довести мене схоче?
Нікому діло поправить жіноче...

XXI

В ліс почали вже товар виганяти,
Стали розкішні жита красувати —
Дав нам поліття господь,—
Ниньки по груди жита чоловіку,
Дав нам поліття господь!..
Та не продовжив тобі тільки віку,—
Хоч-не-хоч в поле сама вже виходь!..
Овід гуде, уїдає,
Згага пекельна в'ялить;
Сонечко серп напікає,

Сонечко очі сліпить;
Палить у голову, в плечі,
В ноги, у руки пече;
З жита, немовбито з печі,
Так і пашисть гаряче;
Спиноньку страх натруджала,
Рученьки, ніжки болять;
Жовті, червоні кружала
Перед очима стоять...
Жни, дожинай похутчіше,
Бачиш, вже пада зерно...
Вкупі б робить охитніше,
Вкупі б не так забарно...

XXII

Ох, справедливий був, ненько,
Сон перед спасом мені...
В південь заснула саменька
Я із серпом на стерні;
Бачу, мене оступає
Війська ворожого тьма,
Грізно руками махає,
Грізно очима пройма.
Кинулась я було в ноги,
Ой вже несила тікати;
Стала прохати спомоги,
Стала я вголос кричати.
Чую — земля затрусилась,
Зілля кивають, тремтять...
Перша матуся з'явилась,
Дітки за нею біжать;
Вже без погоди не здвине
В полі вітряк своїх крил;
Брат підійде та й спочине,
Свекір плуганить, як віл.
Всі приплелись, посходжали,
Тільки дружини мого
Очі мої не вбачали...
Стала я кликати його:
«Бачиш, — мене оступає
Війська ворожого тьма,
Грізно руками махає,
Грізно очима пройма.

Що ж ти не йдеш боронити?...»
Господи! Щезло куди ти?
Що це зі мною було?!
Жадного війська немає,
Геть навкруги — ні ноги...
Тө не лихі вороги, —
Жито кругом облягає,
Буйні колосся, рясні
Світ заступають мені!
ГнутьсЯ, мов золотом сяють,
Руки лискочуть і вид,
Самі соломґ під серп нахилиють —
Більш їм стояти не слід!
Жати я стала хуменько;
Жну, а на шию мою
СиплютьсЯ зерна буйненькі,
Ніби під грядом стою!
Ох, моя матінко! за ніч
Випаде зерно усе...
Де ж ти, мій Прокл Севастьянич?
Чом тебе бог не несе?
Сон справедливий був, ненько, —
Жатиму, бідна, саменька!
Жатиму все без дружини,
Буду сніп міцно крутить,
Буду раз по раз сльозини
В сніп загорьований лить...
Ох, не перлисті, не срібні
Сльози пекучі вдови;
Нащо ж ви богу потрібні,
Нащо здались йому ви?

XXIII

Довгі зимові ті ночі —
Спатоньки нудно самій.
Ох, щоб не плакали очі,
Буду я ткати хутчій.
Витчу полотен багато,
Добрих, тонких скатертин;
Дасть бог, діжду-таки свята —
Виросте сокіл мій син;
Буде на цілу країну
Красень між всіх парубків.

Висватать сину дівчїну
Вирядим чесних сватів...
Кучері красеню Грицю
Я розчесала як тра...
В білім, хорошім обличчю
Кров молодечая гра...
Ну, та до пари й подружжя,
Наче рожевий листок...
Встань — уже час, милий друже,
Благословити діток!
Дня цього ждали, як свята:
Як то раділи колись,
Аж усміхалася й хата,
Як став ходити наш Гриць.
Цїлу ту нічку зимову
Ми не стуляли очей,
Все вели тиху розмову:
Як то Гриць дійде людей,
Як його будем женити,
Як ми надбаєм всього...
От таки, бога хвалити,
Ми і діждали того:
Грав троїста музика.
Бубон гуде на селі;
Треба позвать чоловіка —
Стрінути поїзд здалі:
Кралю веде білолицю
Сокіл, не сокіл — жених!
Сип же ти жито-пшеницю,
Геть обсипай молодих!

XXIV

В бір на смачне пасовище
Гойдар овечок жене;
В борі ж чатує вовчище —
Певно, чиюсь-то хапне?
Чорні та темряві хмари
Звисли над нашим селом,
Блискавка блисне і вдарить
В хату чиюсь-то притьмом!
Чутка недобра підкралась,
Ходить між людом кругом:
Парубкам воля урвалась —

Швидко некрутський прийом.
Гриць одинак в нас, та й годі:
Діток всіх — донька та син...
Тільки наш староста, злодій,
Щоб не підвів під аршин?
Скаже: «Так хоче громада!..»
Згине навіки наш син...
Де ж твоя, друже, порада?
Ти б захистив нас один!
Ох, ти не встанеш, мій друже!
Зціпились руки байдуже,
Очі склепились твої,—
Вік сиротити сім'ї.
.....

XXV

Чи ж не благала я матір престольну?
Чи ж я ледача була?
Ніччю сама по ікону чудовну
Я не злякалась, пішла;
Вітер гуде, намітає замети,
А хоч би місяць з-за хмар.
Глянеш на небо — погані прикмети:
Ряд домовин піби й нар.
Чи ж не впадала за ним, моїм голубом,
Чи пожаліла чого?
Я і признатись йому мала соромом,
Як я кохала його!
Зірки блиснуть і осяють цю темряву,
Та не осяють думок!
Зайчик ген рушив по впалому дереву...
Стій, не біжи на шляшок!
Ні, проминув, побіг пріч, хвала богові...
В північ насунула мла;
Чую — по цілому темному борові
Сила нечиста пішла.
Виє, голосить, десь квилить... не руш мене!
Зникни і щезни мерщій!
Я несу горенько-лихо натружене
Діві пречистій святій!
Коні іржуть, звір реве по глушбвинам,
Вслід мов погоня яка!

Гей, не чіпайте! Бо дорого стоїть нам
Наша копійка гірка!

Літо, було, він проробить цілісіньке,
Зиму всю в краї чужім;
Я ж сама дома всі ночі довгісіпські
Лину гадками за ним.
Іде він, мерзне, голодний, натруджений;
Я, знай, сиджу та пряду;
Наче той шлях його, довгий, зануджений,
Нитку без краю веду.
Гра веретено, із пучок спускається,
Аж на долівці скака...
Прокіл мій десь по заметах путляється;
А як дорога тяжка
Й мажа з вагою, — жаліє худібоньки, —
Сам себе в віз припряга...
Так-то працюючи з ранку до ніченьки,
Ми і придбали шага...
Господи! Будь милосердним до бідного,
Зглянься на нашу сім'ю!
Все, що зібрали ми срібного й мідного, —
Все тобі, боже, даю!

XXVI

Вже я й облісок минаю:
Стєжки в заметах не знають:
Біло геть з краю до краю...
Ледве що стало світать.
Зірка блискуча, хороша
Впала з небесних верхів, —
Знати, то воленька божя,
Певно, господь її змів...
Глянула я й заніміла.
Аж похололо чоло,
Все пригадати хотіла,
Що мені в думку зайшло,
В той час, як зірка зникала
В темряві страшній, сумній?..
Так, тепер все пригадала:
Думала, соколе мій,
Що не застану й живого...
Мати Ісуса Христа!

Чим прогнівила я бога?
Крий мене, діво свята!
Знов я побігла невтомно...
Сила-то в кого яка!
Може, ікона чудовна
З ліжка зведе мертвяка?
Ох, аби ласка господня,
Бог не попустить сиріт...
Ось мур і брама церковна!
Тінь моя аж до воріт
Вже досяга головою.
Впала навколюшки я,
Зирк,— а вгорі наді мною
Хрест суто золотий сія;
Зверху ж на баньку хрестову
Сів лиховісник той — крюк.
В грудях так стислося знову,
Що не зняла я і рук!

XXVII

Ох, довго мене забарили.
Саме того ж таки дня
Черниці сестру хоронили.
Вутреню слухала я.

Тихо чернички ходжали.
Чорний на всіх був одіг,
Тільки небіжка лежала
В білім убранні, як сніг.

Спить молода, супокійна,
Знає, що буде в раю...
Чмокнула й я, гріходійна,
В білу рученьку твою!

Пильно їй в личко дивилась:
Краща, молодша за всіх,
Ніби голубонька біла
Проміж голубок простіх.

Чорне вкривало аж долі,
Чотки на пальцях святі,
Вінчик кунштовий на чолі,
Тихі так янголи ті!

Мов же святими вустами
Богові слово за нас,
Аби з дрібними дітками
Вік мій бездольний не згас!

Сестри черниченьки са́ми
Несли на плечах труну
І з голосінням-сльозами
В яму спустили тісну.

XXVIII

Рушили з чином пречистую діву,
Стали черниці співати журливу,
Били чолом до землі.
Скільки ж то шани було їй повсюди,
Кидали працю зануджені люди,
Всі проводжали її!
Хворих до неї носили й незрячих...
Знаю, царице! Ти сльози болячі
Втерла кільком на очах...
Нам тільки ласки ти дать не зволяла...
.....
Господи! Кільки я дров нарубала,
Чи й доведу на санях?..»

XXIX

Скінчивши це звикле їй діло,
На санки зіклала дровá,
За віжки взялась і хотіла
Додому вертатись вдова.

Та знов загадалась пад лихом,
Сокиру невмисно взяла
І, слізьми ридаючи тихо,
Під сосну високу пішла.

Заледве ступає ногами...
Втомив її плач той тяжкий:
Так лихо стихає часами
В страшний та німий супокій!

Під сосною стала — чи й дише,
Без думи, без стогону й сльоз.
У лісі мертвячая тиша,
Падвечір міцніша мороз.

XXX

Не буря над лісом шумує,
Не в гір то клекоче вода, —
Мороз-воєвода пильнує
І панства свої огляда.

Вбача, чи гаразд хуртовини
У лісі стежки замели,
Чи долі нема де ялини,
Нема де без снігу землі?

Чи пишно всі сосни прибрались?
Яка на дубах тих краса?
Чи міцно у кригу скувались
Великі й маненькі плесá?

Іде — по деревах ступає,
Лущить по замерзлій воді;
А сонце сліпуче аж грає
В кудлатій його бороді.

Усюди шляхи чарівному...
От зблизився він до вдови
І вмить зупинивсь нерухомо
Над нею поверх голови!

Осівши на сосну стрільчатую,
Віночком став бить по вершку
І сам-но до себе завзяту
Завів якусь пісню хвастку:

«Приглянься на мою, серце, вроду:
Який воєвода Мороз!
Такого можуть ще зроду
Вбачати тобі не прийшлось!

Сніги, хуртовини й тумани
Морозові завжди слухні,

Піду на моря-океани —
Палади повстануть ясні.

Замислю — і річку чималу
Сховаю я миттю під льод,
Містки побудую з кришталу,
Яких не збудує народ.

Де вільні, широкі, погожі
Недавно ще води текли, —
Там ниньки уже перехожі
І хури з вагою пішли.

Люблю по глибоких могилах
У пámорозь мертвих вбіраць;
Морозити кров кому в жилах,
Чи мозок у чб́лі стискать.

На лихо, на страх лиходію,
Як їде він верхи у ніч,
Таку лускотню заподію,
Що рад би він зникнути пріч!

Баби, боячись вовкулаків,
Тікають додому хутчіш;
Але ж тих п'яниць-гультіпаків
Дурити іще веселіш:

Без крейди всю пику збілую,
А ніс запалає вогнем,
І бороду так пришрубую
До віжок — хоч тни ти ножем!

За всіх багатіший я в світі, —
Мого не злічити добра:
У перли, срібло, в самоцвіти
Сестра моя царство вбира.

Ходи в моя царство зі мною, —
Ти будеш царицею пак.
Гаразд попануєм зимою,
А літом спочинемо всмак.

Ходи, приголублю, пригрію,
Палац тобі дам не один! —
І став їй махати на шию
Мороз булавою з крижин.

XXXI

«Чи тепло тобі, молодице?» —
З високої сосни кричить.
«Еге ж!» — одрікає вдовиця,
Сама ж вся дубіє, тремтить.

Ще нижче спустивсь Морозенько,
Махнув булавою ще раз,
Шепоче ласкаво, тихенько:
«Чи тепло пак?» — «Тепло, гаразд!»

«Гаразд», — а сама все дубіє.
Торкнувсь морозенько блідий,
У вид різким духом їй віє
Й голкі гострожалі, знай, сіє
На неї з срібля-бороди.

І ось край її опинився:
«Чи тепло, — промовив, — тобі?»
І Проколом вмить їй з'явився
Та й став цілувати її.

У шию, в уста та у вічі
Її чарівник цілував,
І їй ті закохані річі,
Що милий про шлюб, — шепотав.

Так стало їй радісно, мило,
Так солодко шепіт наліг,
Що й очі Одарка стулила
Й сокиру впустила до ніг.

І лагідний усміх німіє
В Одарки на білих устах;
Мов борошном, спушено вії,
А брови у срібних скалках...

Блискучим морозом окрита,
Стоїть вона, дубне навик,
І сниться гаряче їй літо,—
Не звезено жито ще в тік,

А зжате,— вільніше їм стало!
Возили селяни снопи,
А Дарка картоплю копала
Таки край тієї ж тропи.

Робила й свекруха старенька
На діток; а тут на мішках
Сиділа Маруся гарненька
І моркву тримала в руках.

Віз повний рипить, над'їжджає,—
Буланко заржав до своїх,
І широко Прокіл ступає
За возом снопів золотих.

«Магайбі! А де ж мій Грицюня?» —
Їм батько сказав, ідучи.
«В горосі», — озвалась бабуня.
«Ей, Грицю!» — гукнув він мерщї

Й на небо зирнув: «Вже не рано!
Напиться б, бо згага...» Встає
Його господиня кохана,
З барилка води подає.

Тим часом і Гриць обізвався:
Оплутаний чисто в'ючем,
Жвавенький хлопчина здавався
Котючим зеленим куцем.

«Біжить, лопотить мій стрибалко,
Горить під ногами трава!»
Грицько увесь чорний, як галка,
Білява лишень голова.

Опукою котить жвавенько,
На шиї горох хомутом...

Попопштував бабу він, неньку,
Сестру,— так і ниже в'юном.

Погладила мати хлоп'ятка,
І батько за щоку вщипнув;
Тим часом не гаявсь Буланко:
Він шию тягнув та тягнув,

Допався й, оскаливши зуби,
Смакує горохом, щипа
І в добрі, м'якесенькі губи
Грицюнине вухо хапа...

XXXIII

Маруся до батька озвалась:
«Візьми мене, тату! Тривай!»
Скакнула з мішків та й упала;
Підняв її батько: «Гай, гай!

Не плач,— не скалічила спину!
Не треба плаксіжок мені,
Ти, жінко, такого хлопчину
Іще приведи навесні!

Дивися ж!» Жона зчервоніла:
«Та буде тобі й одного!»
(А вже щось під серцем носила)
«Та ну-бо, Марусю, чого

Ти плачеш? Утри свої сльози,
Мерщій на ту ніжку ступи!»
І батько, підвівшись на возі,
Її підсадив на снопи.

А Гриць наче тут уродився,
Схопився й собі за рубель;
І віз, риплячи, покотився
Помежи рясних конопель.

Знялася горобчиків сила,
Шугнула густим табунком...
І довго Одарка зорила,
Закрившись од сонця платком,

Як з татом дітки наближались
До хати, де слався димок,
І їй з-за снопів усміхались
Червоні обличчя дітків...

От пісня луна на роздолі!
Дзвінкий голосок у співця...
Останнії одсліди болю
Позникли в Одарки з лица;

Душа полетіла боляще
Туди, де той спів голосний...
Немає над пісню ту краще,
Яку ми чуємо в сні!

Об чім вона — бог її знав,
І слів ти її не питай;
Але ж вона серце стишав,
На душу навіює рай.

В тій пісні є пестощі, й ласки,
Й кохання — без краю-кінця...
Застигла й не сходить в Одарки
Щаслива ухмилка з лица.

Якою б ціною не сталося
Селянці моїй заціміть,—
Байдуже: вона усміхалась;
Немає що за нею жаліть.

Ніде пак спокою такого
Не знайдемо лютого ми,
Як в лісі безмовім, облогім,
Під небом холодним зими.

Ніде так гаразд на слободі
Не дихати хворим грудям...
І якщо нам жити вже годі,
То краще спокоїтись там.

Ні гуку! Душа замирає,
І горе і щастя стиха,
І чуєш ти, як огортає
Тебе ота тиша глуха.

Ні гуку! І бачиш ти синій
Край неба, та сонце, та ліс,
В сріблястий одягнений іній,
Що пухом химерно обвис;

І тягне тебе якась сила
В таємну його глибочінь...
Аж ось угорі зашамтіло,—
То білка з соснових вершин,

Скакнувши, шмат снігу звалила —
В Одарки він звис на спині;
Одарка ж стояла й дубіла
В-якімсь зачарованім сні...

3 Владислава Сирокомлі

ПОШТАР

«Тут бенкет і гомін; один ти в шумляві
Сидиш, мов той бранець в неволі;
На люльку! На чарку! Сідай тут на лаві,
Повідай про власні недолі!»

Ні дзвоник, ні сурма, ні красні дівчата
Тобі не приносять заласся;
Два роки ти з нами,— не можна й згадати,
Щоб ти коли раз засміявся!»

«Ох, як мені тяжко, як сум мене нуде —
Ніщо мені в світі не мило...
Дай чарку! По чарці зважніш, може, буде,—
Послухай, чим серце здавило:

Пристав я на пошту малим ще на годи,
В душі ж мав я сили багато;
По правді не знав я слободи й вигоди,
Не знав ані ночі, ні свята!

Од ранку до смерку, од смерку до ранку
Возив і панів я, і паній;
Дістав золотого,— тоді на гулянку:
Веселий, і ситий, і п'яний!

Дівчат було зводив, співав товаризну,
Із писарем — рівний, та й квіта!
А коні як знали! Як лясну, як свисну —
То й рвуть мої сиві з копита!

Та весело, боже! Затрубим ізранку,
І гайда — поля і діброви!
Везеш панича або часом панянку,—
Два злоти в кишені готові!

Т' але ж моє серце спізнало дівчину,—
Жила вона тут от, за милю;
Було, як вертаюсь, то хоч на хвилину,
А завжди одвідаю милу!

Раз писар гукає мене опівночі;
Прокинувся,— і духом до його...
Було ж то зимою; мороз ріже в очі,
Замети й хурдига до того.

«Вези пак штафету!» — «От лихо собаче!»
Йому я промирих в-під носа;
Взяв сурму, пакета, коня окульбачив
І сивим по шляху дав часа.

А вітер аж вив, у очі б'є хуга,
І темно, й страшне бездоріжжя...
Верста проминула, одна, далі друга,
Під'їхав під третю — мій боже!

Крізь посвисти бурі, бік шляху, сльозами
Хтось, чую, «на пробі» благає...
Я й кинувсь — подумав, що, певне, снігами
Хтось поночі блудить, змерзає;

Звернув і коня вже... коли це край вуха
Шепнув хтось: «Не гайся по ділу!
Гей, вигадай краще хвилинку,— послухай,—
З повороття одвідати милу!»

Страх серце окутав, не зміг я дихнути,
Над чолом піт кригою взявся...
Я в сурму ударив, щоб крику не чути
І далі геть сивим послався!

Вертався я світом; од дому близенько
Знов страх огорнув мене скритий:
Дух стисло, недобре щось чув серденько
Та стука, мов дзвоник розбитий.

Кінь приснув, найоживсь, став бить у копита...
На шлясі одубла, як глина,
Під шаром замету, мов килимом вкрита.
Лежить якась змерзла дівчина!

Струхнув я плат снігу із білої шати,
Одкинув замети від тіла,
Стер сніг із обличчя — була то... ох, брате!
Дай чарку! Кінчати — несила!..»

ПРО СТАРИЙ МІЙ ДОМИК

I

Гей, там вліво за горою
Все дуби широкочолі,
За дубами геть стягою
Розіслалися подоли —
Надніманські ті розкоші,
Ярі, ярі та хороші!
Вправо плеса чисті сяють,
В шкло їх верби зазирають;
А за ними на пісочку
Верби шепчуть в холодочку.
Ввійдеш в вулиці роздолі —
Справа, зліва йдуть баркани,
А в кінці аж, де тополі,
Мій старий, але коханий
В землю домок уростає,
Мов дідусь який горбатий;
Стіни гнуті; дах щербатий;
Між драниці небо сяє;
Зверху — мох, труха зісподу,
Чиста ледач та господа...
А мені вона найкраща —
Не оддам її нізащо!
Побік ганку йде остробік,
Геть садка мого надобік,
А в садочку, що в віночку,
Мають кетяги бузочку;
Попід вікнами руїни
Красні квіти, аж шаріють,
А од квіт стежки сіріють,
До порічок і малини.
Перед ганком поле; далі
Німан биндою повився,
А під тином на завалі
Вулик в землю похилився.
Ех! Я пан там над панами!
То ж садок мій і будинок,
Там і праця, і спочинок
Чергувалися часами;
Там копав, садив я, сів,
Там мене скриляла мрія,
Там почув я і враження

Полохливого натхнення!
То ж мов пак господарство,—
Ціла власність, ціле панство...
Хоч убого там і голо,
Хоч самотньо й мовчазливо;
Так зате ж як чарівливо
Позирать звідтіл навколо!
Чи погляну пенароком
На зелені низовіни,
Чи спочить захочу оком
На темрявій сосновині,
Чи зирну на плеса шклисті,
Чи свої втоплю я очі
В далині тій сизій, млистій,
Бистрий Німан де блискоче
І хвилястим сріблом плине,—
У пишнотах око гине!
Схил небес — моя то зала,
Чисті плеса — то дзеркала,
Луки — обриси шовкові,
А луги й бори соснові —
То шпалери і квітніці
У моїй царській світлиці.
Ген на синій бані хмарка,
Наче парус, лине, дметься;
Як на бурю, що збереться,
То моя не встоїть хатка:
Дощ крізь стелю так і рине,
Бо дастьбі уже покрівлі;
А в старі, потрухлі стіни
Вітер віє по будівлі.

II

Гей, там в лісі, на поляні
Завдає сокира болю:
І дерева, наче п'яні,
Стиха хиляться додолу;
Аж лунає гомін всюди,
Гуркіт буркає діброву —
І нагадує, що буду-
Мати я нову будову...
От на той рік, ще до літа,
Закипить тут разом праця...

Тамта хатка буде вкрита,
Певно, краще, ніж стара ця;
Але серцю більше туми:
Як розвалять ці руїни,
Де я спогади, і думи,
Та жалі свої подіну?
Чи, бувало, здавить груди
Пориванням, смутком, страхом...
Де ховав свої зануди?
Під моїм стареньким дахом;
Чи, бувало, радість блисне —
Усміхалась з нею й хата,
А чи й горе часом стисне —
Краще гоїлась тут втрата.
Онде — призьба, онде — ганок,
Там і лавочка маненька,
Де щовечір і щоранок
Я був слухав соловейка;
Дивні співи пробуджали
Надніманські верболози
І на очі навертали
Закоханця щирі сльози.
Раз отам... одної ночі...
Серце билося шалено:
Наче зорі, ясні очі
Стиха збірили на мене...
На вустах німіло слово...
Поривалося дихання...
Ох, не вернеться наново
Час первотнього кохання!
От покой мій — кращий спадок,
В цеглу виписані стіни...
Боже, боже! Кільки згадок
В голові моїй тут лине!
Ось вінок засохлий жита —
Пам'ять давня із оджинок;
От капатка, пилом вкрита, —
Мій по праці одпочинок;
Он і стіл, де думи сховні
Виростали в мрію люблю;
Он книжок полиці повні,
Де я мав і щастя й згубу!
Ген над столиком високо
Висять пасма павутини —

Спочивав на них я оком
В маревничії години;
І в тій пряжі ворухливій
Народжались у тумані
Цілі зграї полохливі
Поетичних малюваній!
Он камінок аж до стелі,—
Самоту скрашав, бувало;
Там на полум'ї веселім
Пісня в мене достигала!
Он і друга хата — зала,
Невелика, а простора,—
Підіймала сміх і галас
Там не раз було дівбора...
Ох, те щастя не купити,
Не вернуть назад години!
Йдеш, бувало, до дружини!
А вона, як та воркота,
Приголубить, гляне тихо —
І з душі зліта скорбота,
Уміхається вже лихо!
Он і килим в жовті крати,
На дивані розіслатий;
Он і столик, де часами
Чаювали ми з гостями:
Тут на бесіді, бувало,
Час точився веселіше,
А ще надто, як впадало
Повстрічатись з товаришем.
Ось манесенька кімнатка.
Он і кровать дерев'яна —
Там мене, іще хлоп'ятка,
Було клали спати зрана;
Там плелися сні дитячі
І юнацькі красні мрії,
Там і заміри гарячі
Пестувались у надії.
Там лягав, здіймався на думці
Я за край свій, за рідину...
І звіряв отій подушці
Не одну гірку сльозину!

Хатко! Швидко руйновини
 В тебе геть повалять стіпи!
 Що ж тоді почати мушу?
 Сам приріс я до хатини,
 Та й вона врослася в душу!
 Швидко в за́кут другий сяду:
 Там ні ласки, ані згаду,—
 Мов чужина, і до серця
 Вже ніщо не озоветься!
 Я звелю туди яловий
 Столик мій перемістити...
 Що ж, що domeк буде новий.
 Так душі ж не поновити!
 Вже старече, ржаве око
 Свіжих марев не спіткає:
 Що було, того немає,
 Кривне все лежить глибоко!
 Краєвид там буде новий,
 Без німанської болоні,
 Що окутав бір сосновий.
 Вже на яснім, синім лоні
 Не спочинеш млявим оком,
 Не побачиш пенароком
 І бузочку на горбді...
 Що й казати? Годі, годі!
 Вже минулись літа красні,
 Молодощі ті зваднії,
 І не вернуться заласні —
 Ні вражіння, ні надії!
 Треба жити, як припало:
 Сам руїна на руїні...
 Що ж для серця хоч zostалося?
 Тільки спогади єдині!..

Не тікайте ж ви, кохані,
 Ані з серця, ані з дому...
 Хоч на хвилюк легше стане,
 Як заплачу по-старому!

БОЖЕВОЛИЦІ

I

Гей, лікарю-пане! Учено у школі вас чисто
Всьому, добродіі;
Ходи ж, подивися на це дивовижне намисто,
Що в мене на шиї!
Тверде, як перлина, неначе те сонечко сяє,
А чисте, як води;
А ясним промінням блискоче, мигоче та грає,
Що й зглянути годі!
А там у середці ясної тії намистінки,
Мов крапля, червоне
Щось біга, палає та міниться все щохвилишки,
Аж серце холоне!
А пахне як дивно! Мов душу дурманить, чарус
Та пахош ваблива, смертельна...
До вуст і не мисли підносить, бо зараз отрує
Тебе його гіркість пекельна.
Ну, що ж то за камінь? Невже пак добродій не знає
Такої дурниці?
Наука, як бачу, не все осягнути здолає —
Є в світі тайниці!
Не вгадуй! Тобі не допоможе наука тут славна,
А серце єдипе:
То ж мученя-хлопа запекла, засушена здавна
Кривава сльозина!

II

Раз мені мрілись дикі постаті
У тій кімнаті:
Чи то містечко, чи село в гаю —
Щось не згадаю!
Там на куриній ніжці хатина,
Мов купа сіна;
Там підлестилась щось за господа
Сивоборода;
Палац вельможний там на узбіччї
Вирячив очі;
А десь на ́дтиб — церква горбата,
Вітром багата!
На дерев'яних слупах підпертий

Дах передертий;
Хтось його скрасив, видко, даремно
Мохом і дерном!
Люди говорять, ходять, сідають,
А і не знають,
Де б тут подіти власну парсону,
Спухлу від сону?
А чи зостатись, а чи йти далі?
Якби ви знали, —
От було справді з ними сміху-то,
Що і не чуто!

З башти щербаті кашляють дзвони,
На похорони!
Старця чотири, вбраті в дранину,
Пруть домовину;
Баби чотири гошпитальничі
Держать і свічі;
А попереду дяк для охвіти
Пише мислити,
Бо калганівки сьорбнув помалу
Він — для запалу!
Та вже й виводить з запалом тони
Із «антифони»:
Як пустить баса, або гуконе
«Во время оне»,
Або як вшкварить часом «со духом!» —
Наче обухом!
Тупне ногою й почервоніє —
Так-то зрадіє!
Вбога трунина, і за труною
Мало набою;
Идуть собі люди прості, сіряві, —
Тим, що цікаві;
Скачуть за ними з жартів хлоп'ята —
Все-то їм свята!
Два товариші брата-небоги
Близько дороги
Стали й мовляють: «Шкода велика!
Жаль чоловіка!
Юна душа ще! Серце ж боляче,
Надто гаряче:
Як тая лава, в жерлі кипіло
І клекотіло

За всіх боляче; так власна сила
Хлопця й спалила!
А зараз щó там в тісній господі?
Глина, та й годі!»

«Гей, ти по кóму рев зняв нечисто,
Дяче-басисте?
Мертвий, як мертвий і по сконанні —
В доброму зданні!
Мусив терпіти — видно, доволі
Одслідів болі,
А на чолі ж то — дума й скорбота:
Скажеш-но, хто то?»
Так запитався пан в окулярах,
Що йшов при нарах.
Пану на теє дяк одрікає:
«Хто тут гукає?
Це панахида: я по уставу
Правлю одправу!
Цей же небіжчик, що вмер, бідаха,—
Щось за невдаха!
Линув за хмари, складавав часто
Вірші квітчасті;
Все читав з ранку аж до вечері
В книгах химери;
От любив луки, ниви, поляни,
Мов той селянин...
А як додати (слово між нами) —
Плакав часами!
Мав він дівчіну, але та мила
Другу скривдила;
Та й товариству він не ням віри,
Всі пак нещирі!
Вірші погризли заздрі писаки,
Мов ті собаки!
Пограбували родичі меткі
В його маєтки.
Так-то щастило птаху на світі —
В сіні і в житті!
Розумом кидав дуже високо,
Та й спристрив око...
Як, було, часом хто пострічає —
Пріч утікає!

Стала ходити чутка по місту,
Що дастьбі хисту,
Ніб в голові-то його невдалій
Шершні заграли...
Зліг він зимою тяжким случаєм:
Хліба не має,
Хата холодна, хоч би дровинка
В жар до комінка!
Хворому ж дарма, горенька мало!
Пише, бувало,
Вірші та думи, власні надії;
Пише, дубіє —
Поки морозом йбо не зогне,
В той час застогне:
«Боже мій милий, боже єдиний!
Тяжкі години!
Швидше б цю буйну у домовину,
До одпочину?!»
Голод і холод таки піїта
Звів з цього світа!
Ми його маєм швидше схвати —
Бо без заплати!
Хто ж нам за ладан, свічі, за дзвони,
За похорони —
Хто нам заплатить? Може, багаті
Ті літерати?!
Дарма ж досадно драти горлянку —
Хоч би па шклянку!»
«Що ж нам почати, діди та баби?
Голос наш слабий!
Нумо, гукнімо коло могили
З цілої сили:
«Вічну пам'ять!» Дай йому, боже,
Тихе ложе!
Сонце довічне, крикніть-но, діти,
Хай йому світе!

ЛЯЛЬКА

Хай лялька не плаче, не квидить, як вова строката,
А сяде і вушко нахилить любенько;
А я розкажу їй такого багато-багато,
Що чула од тата й од непки.

У свято... вбере мене мама в новеньке убрання,
І стрічку рожеву зав'яже круг чола;
Я вивчу тоді по-французьки до бозі благання
Й поїдемо ми до костьола.

А тож-то здивує напевно вся темна голота:
Бо вже ж не про неї розмова та панська!
По-просту ж молитись мені, далебі, не охота,
Бо я пак не хлопка селянська?!

Але ж помолюсь я тихенько по-польськи у свято.
Щоб бозя зростив та скрасив мене боршей;
Для мами ж і тата щоб дав він багато, багато
І жовтих і білявих грошей!

А як вони люблять ті гроші — і мама, і тато!
Одправи наймають, купують і ладан і шати...
Бо бозя, бач, добрий: як хто йому дарить що, — за то
Оддарює він у сто крати!

Для того вони і справляють молебні в господі,
Бо бозя їм сплачує щедро та гойно...
Ото і збереться в нас грошей так дуже, що й годі,
Що їх і злічити не можна!

Ет! Лялько! Яка-бо ти справді смішна та дурненька!
Питаєш, чи сам бог в постаті прилине,
Чи прийшло він янгола з неба до тата і неньки,
Щоб їм заплатив за дарини?

А де ж там? Як мама казала, то з божої волі
Пан жид до нас прийде, дасть грошей досита;
За гроші накупим і сел ми, і хлопів доволі,
Що будуть нам жать і косити.

А ти і не знаєш? Що ми то шляхетні панове,
А єсть іще й люде — те хлопське поганство;
Їм з неба і бог наказав неодмінно, громове,
Аби працювали на панство!

Фі! Брудні та п'яні... обшарпані всі, босонозі,
А жовті — заледве волочуть і духа.
Та хто ж тому винен? За те їм і кара від бозі,
Що хлопство татуні не слуха.

От коней — татуня кохає, а песиків — мама;
А хлопів всяк лає, кийком усяк кропить...
По правді, аж шкода!.. За що їх катують часами?
Негречні повинні быть хлопи!

От вчора, наприклад, — мій тато заснув по обіді;
Вони ж незвичайно так лізуть на очі!
Ввійшли, забруднили покої, кричать, як ведміді:
«На бога, дай хліба, паночє!»

За те їх звеліли нещадно і страшно скарати!
Як виросту я, то не хочу турботи:
Поки не наїсться старе і мале в моїй хаті, —
Не ляжу і спати я доти!

Та як і заснути, коли бліді люди тісняться
Покірно під двері, під вікна з журбою:
Не дати їм хліба, — вночі дідугани присняться
І візьмуть у торбу з собою.

А згірше — дізнає про вчинок Христос, що на небі:
Він, бач, ділить хліб, щоб усіх годувати!
Помолимся ж, лялько, ми щиро про хліб, про потреби
І хлопів, і мамі, і тати!

БУВАЛО

Гей! Дав би я душу і тіло — за мало:
Щоб так погуляти, як здавна бувало!
Любив я колись-то, як щира та братська
Під вечір зимівий збереться громадка,
І зараз — умова: по парі санками
Далеко, далеко поїхать снігами...
Санок ряд по шляху, як вихор, зникає,
А дзвоників брязкіт здалека лунає...
Мій кінь попереду летить, наче птиця,
Аж креше з копита вогонь йому криця!
Дорога ж утерта, як обрус, білів...
Та весело ж, боже, аж серденько млів!
Он крадеться місяць із хмарки за хмарку,
Любує звиська на нашу забавку,
І променем ясним з срібляного чбла

То поїзд осяє, то б́бри довкола!
А поруч у мене зозуля кохана,
В котру́ закохався я серцем до п'яна!
Як любо бувало од вітру хистити
Її та до серця палкого тулити!
Збігали нечутно заласні хвилини...
А ми ж то летіли, неначе пташини:
Вона щось воркоче, і сяють ті очі,
Ясніші над зорі зимової ночі...
І їдеш, і мариш, і просиш у бога,
Аби лишень довше барилась дорога!

Вітрець подихає, панує ніч-мати;
Од зірок, од снігу — хоч голки збирати!
По горах, долинах, по всій оболоні
Шелешце наш поїзд, аж прискають коні.
Ген-ген щось в білявім тумані за милою:
Чи в хатці готують вечерю спізнілу?
Чи блима звірюка? Чи зірка то божка?
Чи світло в покоях — мета подорожа?
То блисне, то зникне яскриця в тумані...
Гей, просто керуймо на світло ми сапи!
А вогник все більша, що бовкне наш дзвоник —
То вікнами сяє госпóдарський дворик.
Поки ще хазяї не чують гулянок,
Гей, а галасом, сміхом заї́дьмо під ганок...
І крики, й вітання: всі вибігли в сінні,
Бо раді так дуже веселій гостині!
А сміху ж то, сміху! Зрум'янені лиця,
Комінок палає — сміється й світлиця...
Вже й стіл серед хати, вечері до краю,
А чарки рядками, як сонечко, сяють!

Заживши, запивши хазяйські щедроти,
Наново охота до сміху й пустоти;
Жартуєм, співаєм — і горя нам мало,
Попросту, сердечно, як здавна бувало!
Аж серце старече, було, молодіє,
І часом дід сивий за нами шаліє;
А ті ж то красуні, знадливі юначки,—
Рожеві, як квітки, легенькі, як пташки,
Щебечуть, стріляють очима так сміло...
А в молоді серце палало та мліло!

Ех, як же то вхїтно було після втоми
Всім покотом просто заснуть на соломі!
Заснути на думках о збіглій забаві
І марить тим самим, чим тішився в яві.

Любив я колись-то... о боже, мій боже!
Для чого минуле вернутись не може?
Для чого те серце стукає та нїє
І в оці потухлім сльоза туманіє?
Ех! Ще погуляв би! Даремне жадаппя:
Не ті тепер люди, не ті їх завдання!
Минулось, минулось! І поїзд забутий
Уже не заглушить сердечної скрути!

СЕЛЯНКА

В чотирьох піснях

(З недавнього)

I

ЗАСПІВ ДО НЕДІЛІ

От вам, друзі, на неділю
Пісеньки чотири:
Не вгадаю й сам за хвилю,
Що утну на лірі.

В мене ліра щось занудна:
Часом так застогне,
Що й на серці стане трудно,
Наче похолоне!

«Ох,— та ліра одрікає: —
Нащо ж маю душу,
Що буйненький навіває,
Те й співати мушу!»

РАНОК

З-за гори вже неділонька
Святом вириває,
З-за хмароньки рожевої
Сонечко вже грає;

Стиха вітер гонить хвилі,
Нагинає колос;
Лине янгол яснокрилий
Над селом навколо
І віщує степу, лукам:
«Квіточки, росинки!
Радість, діти, принесу вам,
Бо неділя ниньки!»

Травка вмилася росою
Овечок триває
І весняною красою
Зеленіє, грає:
Буде паша ниньки сита,
Дякувати бога —
І старий вівчар Микита
Сурмить вже у рога.
За селом зорять з-під дашка
Хрест і бік од скриньки;
На йому щебече пташка:
«Ой, неділя ниньки!»

Коло Іванової хати
Півози минають;
Чують літо вже хлоп'ята,
По двору гасають.
А Іван ось одмикає
Власную збожницю —
На базар він поспішає,
Одміря пшеницю...
Незабаром і жнива ті,—
Злото не долинки,
От і треба поспішати,
Бо неділя ниньки.

Запряга Іван у воза
Кониця, сідає;
Дітвора — дружина боса
Радісно гукає.
Рушив батько за ворота,
Хрест минає, клуню...
А дрібна йому голота:
«З богом, наш татуню!
Хай пошле вам у дорозі

Доброї години!»
Щирше моляться і бозі,
Бо неділя ниньки.

Поки діти труть очиці
Та кладуть поклони,
Янгол божий на давіниці
Задзвонив у давони.
Голос праведний розлігся
І луна по лугу,
А з ним разом із піддашся
Пугач крикнув — пугу!
Як нічна бридота сміє
Вить в такі хвилинки?
Сонце світить і радіє,
Що неділя ниньки!

II

ПОВОРІТ З ТОРГУ ІВАНА

«Вибачте,— трохи підпилий!
Ну, одна чарка для сили,
Сват на другу мене кличе:
Чи ж одмовлятися личе?
Там пішла третя і п'ята,
От і набралася, клята,
От в голові вже і муха...
Гей-но! Рви, коцю, щодуха!

Набік, панове, бо п'яний!
Може, вам сором, сукмани?
Хоч моя свитка і драна,
Та не була ще збрудняна!
Чи ж вам про ваші блавати
Можна те саме сказати,
Хоч би попові на вухо?..
Гей-но! Рви, коню, щодуха!

Тпру! На дорозі шиночок...
Люльки б смикнути разочок:
Дай-но, шинкарко, жарину!
Тут... наче чорт мене в спину
Ткнув і на вухо нарадить:

«Випий — горілка не вадить!»
Ну! я і випив, послухав...
Гей-но! Рви, коню, щодуха!

Жінко! Хоч вдарся об поли,
Будеш обідать без солі!
Стерпиш ти, вірна, моторна:
Сіль тепер, бачиш, коштовна,
В нас же пак мало достатку...
Хлопцям купити б граматку?!
Так їм освіта — поруха...
Гей-но! Рви, копо, щодуха!

Хоч би й уміли читати,
Нас же почнуть зневажати:
Цвенькати вивчатися тільки;
Мало їм в свято горілки,—
Будуть лигати і в будень,
Поки не вийдуть на бубен,
Поки не проп'ють кожуха...
Гей-но! Рви, коню, щодуха!

Хрест от! Тут стать би, спочити...
Ноги щось пишуть мислити!
Господи! Вибач! Я темний,
З дідьком боротись даремне.
Де ж мені взяти освіти?
Хто захистить мої діти?
Темна їх доля-свекруха...
Гей-но! Рви, коню, щодуха!

Блискавка шарпає хмари...
Грім в стару хвою ударив.
Чом же він в кóрчми не стука,
З котрих нам збитки і мука?
Рясно їх родить щохвилі:
Може, по десять на милі,
Кров'ю нам сходить сивуха!..
Гей-но! Рви, коню, щодуха!

Видно й хати уже наші,
Квапиться коник до паші...
Віз повернув я так круто,
Що мене з воза попхнуто!

Темно — устати, не встану...
А тут ще дідько з-за стану
Ляска в долоні над вуха...
Сам кінь порвався щодуха!

III

ЛЕМЕНТ ОРАНДАРЯ

«Гей, Іване? Як барило!
Аж у рів його звалило:
Спить мертвецьки з того хмілью!
Правда, ниньки, у неділю;
Чарка, друга — до потріби...
Тільки в мене пити треба!

Ну, тобі б чарчина п'яна;
А мені б шаг до гамана!
А то, бач, який? Зірвався
І па торзі налигався
Ярмаркової горілки!
Ти ж украв мої зарібки!..
Ой віддам за це тобі я!
Гвалт, рятуйте од злодія!

Чи ж не злбдій? Добрі люди,
Згляньтесь самі: що ж то буде,
Як отак усі, шалені,
Гроші крастимуть з кишені?
Та мені ж на щось тра жити?
Треба корчму оплатити?
Сто карбованців — не жарти:
Поки скрапне з тії кварти,
То зістанешся в халяві!
Треба ж їсти дати ораві:
Діткам, жінці, молодиці,
Двом коровам і телиці...
Чи ж заполи я одкрою?
Гвалт, рятуйте од розбою!

Ще ж я маю й коненята,
Й козенята, й овечата —
Може, з двадцятєро буде;
Чи ж мені їх збутись, люди?
Ні, жартуєте, панове:

Потягну вас на судовел
Бо в контракті всі умови
Геть записані в ті слова:
*«Виїсці хлопцi i кобiти
Мусять в корчмі цій-но пити».*
Як я-п'яного напою?
Гвалт, рятуйте од розбою!

Та ще далі пише строго:
*«Не минаючи нікого,
Пам'ята хай добре кожен:
Що деінде, — боронь боже! —
Ані пити, ні гуляти;
Що всі хлопці i дівчата
У оранді мусять тільки
Напиватися горілки,
Бо заплатять жиду втров...»*
Гвалт, рятуйте од розбою!

Що ж мені тепер почати,
Як той хлопець не зна читати?
От узяти хоч Івана:
Він повіз сьогодні зрані
Збіжжя два мішки хороші,
(То ж не сміття — певні гроші!)
Та ще й мірочку гороху...
Якби пив собі потроху,
То оце б задля потухи
В мене б теж черкнув сивухи...
А тепер яка надія?
Гвалт, рятуйте од злодія!

А і то!.. Не вирву шкоди!
Ну, тобі валяться годі!
Встань! Я витягну із рову,
Іще в мене вип'єш знову!
Ну ж бо, хлопе, ти опилий,
Прочумій, зберись на сили,
Покажи свою кишеню,
А чи є грошви зо жменю?
Ох, і вей мір, щоб ви знали, —
В його гроші всі покрали!
Їх лічив уже собі я...
Гвалт, рятуйте од злодія!

Ох!.. Бува ж така пригода!
Що ж, мені Івана шкода...
Краще б гроші ті пропити,
Але скрути не спинити!
Сумувати більш не варто...
Чуєш? Набір — повна кварта
Й другу всиплю на потуку,
Щоб тобі зажити духу!
А то дома зараз люба
Змиє добре дурню чуба,
А ти й сам за те їй вдвоє...
Будуть гвалти і розбої!..

ВЕЧІР

Втихомирилися дерева,
Квіточка дрімає,
Пелена якась рожева
Землю огортає;
Осідає в хмару сонце,
Виграва потиху,
Позолочує віконце
І стареньку стріху;
Дим з хаток клубує сивий.
Люди помітили...
Отакий кінець журливий
Світлої неділі!

Йдуть корови із-за гаю,
З ними рядом вівці;
А вівчар, знай, вигравас
На своїй сопілці;
Вигравас чуло «Гриця»,
Аж луна лягає...
А бездольна удовиця
Під хрестом ридає
Та голосить трудно-нудно,
Ламле руки білі...
Отакий-то вечір смутний
Світлої неділі!

Ріжуть бубни і скрипці
Коло шинку сн'яну...
Задзвонили із дзвіниці

Дзвони по Івану:
Зранку пив і турбувався
В ярмарковій вправі,
А увечері прибрався
Та й поліг на лаві!
Так життя те наше гине,
Рветься кожна хвилю...
І не зна ніхто, чи й стріне
Ще тамту неділю!

З О. Л. Боровиковського

ДО СУДДІ

Мій гріх тяжкий, мій дómисел злочинний
Суди, суддя, та напрямки, хутчій,
Без вигадок, без хитрої личини
Й без фарисейських лицедій!

Замість шовків, одягши людське дрантя
І чобітки *злочинно* знявши з ніг,
Я йшла туди, де стогнуть наші браття,
Де тьми ярмо, нужди батіг.

На вчинкові гарячому узята,
З своїм хрестом стою перед судом;
Нащо ж сюди ще й свідки, й адвокати?
Адже я винна пак кругом!

Лиши, покинь ці допити, мій пане,—
Всі при мені злочинницькі знаки:
Мужичий вбір, на босих носіх рани,
А ось — мозолі й синяки!

Але й те знай: хоч піймана з виною,
А не боюсь тебе я, суде злий,
І кара ця безсила наді мною,—
Бо врешті верх — не твій, а мій!

В льоху мене *навік* сховати маєш,
Але слабу хвороба захистить,
Бо у тюрмі,— і сам здоров ти знаєш,—
Мені не довгий час сидіть...

І я умру з любовію до брата,—
Її ніхто не вирве із грудей...
І на мій труп, я певна, що й у ката
Поллються сльози із очей!

1878

З С. Я. Надсона

МУЗИ

Геть із чола вінок барвистий!
Зірви і кинь його до ніг:
Шпичастий терен багрянистий
Тобі один би личить міг!

★ ★ ★

Я не цілком твій — зве мене
Життя нове і інші мрії;
Від них мене не одітне
Ні ласки пал, ні муки рвії.

Тебе кохаючи, я знав,
Що нам мета — не раювання;
І в серці я не зацурав
До саява правди поривання;

Не запровадив у причал
Свій човен млявою рукою, —
І сміло мчусь до хвиль, до скал
На боротьбу з лихою млою!

★ ★ ★

Вмерла муза моя! Ох, недовго вона
Гріла світлом самотнії дні:
Поспадали квітки, догоріли вогні,
Непрозориста ніч, як могила сумна!
Марно в серце слабе од гризот і пудьги
Згуків-ліків цілющих я жду, —
Мій пашистий вінок під п'ятою ноги,
Я без пісні журюсь і без пісні бреду...
А колись скільки мрій і таємних чудес
Народжалося враз у хатинці моїй:
Пожадав — і з патра світозорих небес
Променистим дощем злине образів рій,

Сріблосяйні плеса блиснуть вдалині,
Заяскрять колонади храмів,
І знесуться в блакить килими чарівні
Снігових та химерних вершин...
А тепер я сам... пуста, темінь — одно,
А друге — все зорить мертвяком;
Наче чорний той крук, полохливо в вікно
Б'ється ніч непогожа крилом.
Мармур пишних храмів розлетівся в туман,
Гір величних красу затопила імла,
Серце знило від мук, заніміло від ран,
Лиш безсила сльоза в очі журні лягла...
Вмерла муза моя! Ох, недовго вона
Гріла світлом самотнії дні:
Поспадали квітки, догоріли вогні,
Непрозориста ніч, як могила сумна.

І галас оргії, і співів п'яних згуки
У сьайві святочнім весельчастих вогнів...
А поруч — лемент, крик знеможеної муки,
Гвалт деспотів і стогін-плач рабів,
Роз'ятрений порок, розпуста під вінками,
І труд зганеблений... і дурня регіт, глум,
А потай зрошений кривавими сльозами,
Загублений в юрбі глашатай чесних дум...
І це життя? Це світ? І це перлина твору —
Розумний чоловік?! В нікчемній метушні,
У ярмарку людським — нема думкам простору,
Як розуму нема в мутнім, безладнім сні!
Але таке життя гнітить, як віко трумне,
Як хворість зла, що ламле нашу путь
І серце шарпає в безсоння ночі сумне...
І нікуди тікати, і ніколи зітхнути!
Часами мариться мені чудова мрія:
Ласкаво стелиться геть далина німа,
І колос нив тремтить, і річенька леліє
В садку, що в золоті гарячому дріма;
Гущавина глуха мене зове, як мати,
Привабним шепотом в обіймища свої
І обіця вернуть безповоротні втрати

Для щастя втіх нових, для другої зорі.
Так не тому ж зложить мозольні з праці руки
І розумом заснуть під захистом дурниць,
Хто постеріг, що гвалт, і боротьба, і муки
Не вигадки книжок, не мари огневиць!

Я не ховав життя жахливо за омані,
Не одягав його у штучні убрання,
А без страху я клав в розкрив'янілі рани,
Як лікар-друг, і пальці і дання...
Вогнем, тортурами правдивого зневір'я
Збагнув я все — й себе не можу ошукать,
Що годі мені ждати і забуття, й сумир'я,
А вік за скривджених боротись і страждать!

Друже, брате, знебулий, нужденний мій брат,
Ти душею не гниєш у пільмі!
Хай неправда буя, хай зло гірша в сто крат
Над землею, що змита слізьми;
Хай розбитий в багні наш святий ідеал,
І безвинна скрізь точиться кров,—
Вір — настане той час, що погине Ваал
І на землю знов вийде любов.

Не в терновім вінку, не в уздах ланцюгів,
Не з хрестом на зігнутих плечах,—
Вона ввійде у мир в сяйві лагідних днів,
З світлом щастя та правди в руках...
І не стане ні сліз, пі злоби-ворожди,
Ні безхресних могил, ні рабів,
Ні нужди без країв, без просвітку нужди,
Ні меча, ні ганебних стовпів...

Друже мій, ні, не сон оте вшестя ясне,
Не надія хистка та плоха,
Озирнись — зло усіх вже занадто жене,
Ніч навкруг вже западто лиха!
Мир знесилиться з мук, захлипется в крові,
Упаде в боротьбі від заліз
І зведе до любові, до святої любові
Очі, повні безрадісних сліз!

Співочий вірш, який скриляла мрія,
Не слугував розривкою мені,
Лиш коли чув грімоти на чолі я,
Тоді складав покірливі пісні.

Над співом я, мов хворий, надривався,
В пологах твір страдниче появляв,
І стан райський співця мені здавався
Тяжким хрестом, що не по силі зняв.

Не раз мене замовкнути брала хіть
І в забутті злучитися з юрбою,
Так арфа ж Ейлова повинна задзвеніть,
Як вітер сколихне струнину за струною.

Та й течія не владна навесні
Не грімотить зі скель потоком рвучим,
Коли сніги в нагірній вишині
Розтопляться під променем пекучим!

Сербські народні думи і пісні

БУДУВАННЯ СКАДРУ

Брати рідні будували город,
Братів трое, трое Мрлячовенків:
Гей, один брат був король Вукашин,
Другий брат був Углиш-воєвода,
А що третій — Гойко Мрлячовенко.

Будували Скадер на Бояні,
Будували цілих трое років,
Трое років, в трьомасот майстрами;
Не змогли вивести й підмурів,
А не то, щоб город збудувати:
Що майстри пак вибудують за день —
Все те віла * розруйнує за ніч.

Як настало вже четверте літо,
Обізвалась з гір зелених віла:
«Не мурдуйсь, короле Вукашине,
Не мурдуйся і не кидай грошей:
Не спромігся вивести й підмурів,
То куди ж пак город збудувати?!
Розшукай ти брата із сестрою,
Щоб в обох і ймення були схожі,—
Розшукай ти Стою і Стояна;
Замуруй їх у підмури башти:
Тільки в той час виведеш підмури,
Тільки в той час города збудуєш!»
Як зачув король Вукашин тес,
Десемира-слугу кликнув зараз:

«Десемире, чадо моє любе!
Був ти досі за слугу-незраду,
Тепер станеш за дитину рідну!

* Віла — дівоча потвора, що живе по горах, подібна до нашої русалки, або краще — мавки. Тільки віла сербська більше добродія, ніж влохипна; вона дуже гарна, має чудовий голос; часами жартує з юнаками, а більше піклується про них і про Сербію.— (Тут і далі примітки перекладача.— *Ред.*).

Впрягай, синку, ти до воза коней
І бери ще золота шість пригорщ,
Та й їдь, синку, геть по білім світі:
Знайди мені брата із сестрою,
Щоб в обох і ймення були схожі,—
Розшукай пак Стою і Стояна;
Хоч одбий їх, хоч купи за гроші,
Та вези до Скадру на Бояні.
Замуруймо їх в підмури башти,
Щоб підмури нам не руйнувались,
І щоб город нам добудувати».

Як зачув слуга Десемир тее,
Запріг зараз він до воза коней,
Взяв з собою золота шість пригорщ,
Та й поїхав геть по білім світі;
Шука всюди двох по йменню схожих,
Шука всюди Стою і Стояна.
Ой три роки він шукав по світу,
Не знайшов пак двох по йменню схожих,
Не знайшов ні Стої, ні Стояна.

От вернувсь до Скадру на Бояні,
Королю вертає воза й коней,
Оддає ще й золота шість пригорщ:

«Ось, королю, тобі віз і коні,
А це маєш золота шість пригорщ;
Не знайшов я двох по йменню схожих,
Не знайшов ні Стої, ні Стояна».

Як зачув король Вукашин тее,
Кличе зараз будовника Рада;
Рад гукнув на триста своїх майстрів,—
Почали знов Скадра будувати.
Що змурують, віла розруйнує:
Не дає пак вивести й підмурів,
А не то щоб город збудувати.

Із-за гір знов обізвалась віла:
«Ой чувай, короле Вукашине!
Не мурдуйся і не кидай грошей;
Як не можеш вивести й підмурів,
То куди ж пак город будувати!

Але вас є братів рідних троє,
Кожен має собі вірну й жінку:
Чия вранці на Бояну вийде
І майстрам цим винесе поспідать,
Ту й муруйте у підмури башти,—
Так вам тільки й вивести підмури,
Так вам тільки й город збудувати!»

Як зачув король Вукашин теє,
Зве обох братів до себе рідних:

«Ой чи чули, мої браття милі,
Що з-за гір нам проквіляє віла?
Що даремно кидаємо гроші:
Не дає ж пак вивести й підмурів,
А не то щоб город збудувати!
Але ось що з гір говорять віла:
Нас тут троє, ще три рідних брата,
Кожен має собі вірну й жінку:
Чия вранці вийде на Бояну
І майстрам цим винесе поспідать,
Ту й муруймо у підмури башти,—
Так нам тільки й вивести підмури,
Так нам тільки й город збудувати!
Тале ж, браття, в бога віру маймо,
Не кажімте жоден про це жінці,
Здаймось краще на їх долю власну,—
Чия вранці вийде на Бояну?»

На тім слові присягають браття,
А що жоден не розкаже жінці.

От тим часом ніч спада на землю;
Розійшлись брати по білих дворах;
По вечері господарській, добрій
Пішов кожен з жінкою до ліжка.
Ох, дивуйтесь, що тут буде, люди?!

Той Вукашин перший ламле слово,—
Свою жінку так остерігає:

«Ой послухай, моя жінко вірна!
Не ходи ж ти на Бояну вранці,
Не носи пак свідання майстрівим,
Якщо хочеш на сім світі жити:
Бо тебе під башту замурують!»

Рівно й Углиш ламле своє слово,
І він каже своїй жінці вірній:

«Пам'ятай-но, жінко моя вірна!
Не ходи ж ти на Бояну вранці!
Не носи пак снідання майстрівим,
Як не хочеш молодою згинуть:
Бо тебе під башту замурують!»

Тільки ж Гойко не ламає слова,
Своїй жінці не мовля нічого.

Як порану почало світати,
То схопилось Мрлячовенків трос
Та й пішли до Скадру па Бояні.
Час настав і снідання виносить,
А черга б то — пані королевій.

От вона побігла до ятрівки,
До ятрівки, Углиша дружини:
«Слухай, серце, дорога ятрівко!
Так болить у мене голівонька,
Далебі, що й світа я не бачу:
Понеси ти снідання майстровим!»

А на те їй Углишова жінка:
«Ох і сестро, пані королево,
Так рука болить чогось у мене,
Далебі, що і звести не можу.
Попроси ти молоду Гойкову!»

От пішла до теї королева:
«Моя сестро, молода Гойківко!
Так болить у мене голівонька,
Далебі, що й світа я не бачу:
Понеси ти снідання майстровим!»

А на те їй одмовля Гойкова:
«Ох і ненько, пані королево!
Рада б волю я твою вчинити,
Так іще ж дитини не скупала
І полотен білих не попраля!»

Одріка на теє королева:
«Не турбуйся, молодиче сестро,

Однеси ти снідання майстрівим,
Я за тебе поперу полотна
І твоє скупаю немовлятко».

Нема що робити молодиці,
Понесла те снідання майстрівим.

Як спускалась на Бояну-річку,
Її вгледів Гойко Мрлячовенко;
Юнакові жаль окутав серце:
Йому шкода вірної дружини,
Йому шкода в сповитку дитини,
Що зостатись сиротою має,
Сиротою на четвертім тижні,—
І дрібними вмився Мрлячовенко.

Те уздріла молодиця гожа,
Йде до його легкою стопою,
Стає рядом, промовляє стиха:
«Що з тобою, господарю милий,
Що дрібними вид свій умиваєш?»

Одрікає Гойко Мрлячовенко:
«Лихо тяжке, жінко моя вірна!
Було в мене яблуко злотисте,
Так сьогодні ж у Бояну впало:
Ото й досі не розважу туги!»

Не второпа молодиця гожа,
Але чуло господарю каже:
«Моли бога о своє здоров'є,
А ще й більше яблуко здобудеш!»

Тут юна́ка так стиснула туга,
Що одвів-він голівоньку набік,
Щоб не бачить більш своєї жінки.
От надходить Мрлячовенків двое,—
Ще й Гойковій дівері обое:
Беруть тую за біленькі руки,
Ведуть, бідну, мурувати в башту;
Кличуть зараз будовника Рада,
Рад гука на триста своїх майстрів.
Так сміється ж молодиця гожа,
Собі дума, що то, певно, жарти.

От станóвлють мурувати в башту:
Триста майстрів почина роботу,
Закладають дерево і камінь,
Вже виводять мур їй по коліна...
Все сміється молодиця гожа,
Все їй думка, що жартують з нею.

Триста майстрів все мурують далі,
Накладають дерево і камінь:
Молодиці мур уже по пояс.
Бачить, бідна, що то листі жарти,—
Давить тіло дерево і камінь;
Як заб'ється, мов зозуля сива *,
Ну багати діверів обидвох:
«Ой не дайте ж, майте в бога віру,
Вмурувати мене, квітку юну!»
Просить, бідна, та нема допомоги,—
І не зглянуть дівері на неї.

От, добувши сорому й догани **,
Свого пана почина багати:
«Ой рятуй-но, господарю любий.
Не дай мене, юну, вмурувати!
Біжи прудко до старої нені:
Моя ненька має вволю грошей,
Тобі купить кріпака й кріпачку;
То й муруйте їх в підмури башти!»

Молить, бідна, та нема допомоги.
Ото бачить молодиця гожа,
Що даремні всі її благання,
Просить слізною будóвника Рада:

«Пробі, брате, будовниче Раде!
Над грудима вимуруй віконце,
Щоб крізь його мої груди білі
Годувати могли сина Йвася,
Коли часом принесуть до мене».

* У сербській думі: «како люта змія», але це порівняння хорошого образу молодиці з гадюкою у нас вразило б надто вухо. Треба додати, що серби завжди і злобливий, лютий крик, і жалосне голосіння рівняють до гадючого писку; у нас же з гадюкою порівнюється що-небудь тільки лихе.

** На сході соромливість жіноча заборона молодикам не те що говорити, а й дивитись навіть на кого іншого, крім чоловіка. Для того-то Гойкова і мусила перемогти сором і догану, бо в пострасті обернулася в прохання до своїх діверів.

Рад на те їй по-братерськи згодивсь:
Над грудима кида їй віконце,
Щоб крізь його її груди білі
Міг поссати сиротятко Йвасик,
Як малого принесуть до неньки.
Вона потім знов благає Рада:

«Пробі, брате, будовниче Раде!
Над очима киць мені віконце,
Щоб я відсіль бачила свій дворик,
Як до мене Йвася будуть нести,
І назад односити додому!»

І на те Рад по-братерськи згодивсь:
Над очима кинув їй віконце,
Щоб дивилась на подвір'я біле,
Як до неї Йвася будуть нести
І назад односити додому.

Так під муром поховали, бідну.
Їй дитинку в сповитку носили;
Цілий тиждень годувала мати
Свого сина, озивалась словом,
А по тижні їй не стало гласу;
Але покорм в матері зостався,—
Цілий рік ним годувався Йвасик.

І довіку так лишилось теє —
Їй досі покорм матерній не висох:
Всім на чудо, а на поміч ненькам,
Котрі в грудях молока не мають.

ОДРУЖЕННЯ КОРОЛЯ ВУКАШИНА

Пише лист король Вукашин Жура*
В білім Скадрі **, на Бояні-річці;
Шле той лист він на Герцеговіну,

* Жура — знач. шуплий, малий на зріст. Вукашин — той самий, що будував Скадер.

** Скадер, або, як всім більше відоме, Скутарі, — місто в північній Албанії, неподалеку од Чорпогорії, стоїть і по сей день над Бояно-річкою, поблизу самого впливу її в Адриатичське море.

В біле місто, славному Перлітору*,
 Перлітору біля Дурмітора**,—
 Видосаві, Момчилові жінці;
 Нишком пише, нишком посилав
 І в листі до неї так мовляє:
 «Видосаво, Момчилова жінко!
 Що там робиш у снігах, у кризі?
 Чи поглянеш з свого міста вгору —
 То краси ніякої не вбачиш:
 Одно — білі Дурмітора гори,
 Оповиті кригою та снігом,
 Як у зимку, так і серед літа.
 Чи поглянеш з свого міста долом —
 Вбачиш Тари каламутну воду;
 Рвуть дерева і каміння хвилі,
 Там нема ні мосту, ані броду,
 Тільки скелі та бори навколо.
 Ти отруй Момчила-восводу,
 Хоч отруй, хоч видай мені його;
 Та над море, на долини рівні,
 В білий Скадер ти до мене ліни!
 Я візьму за жінку тебе вірну***;
 Будеш в мене, господине-краве,
 На золотистих веретенах прясти,
 Шовком прясти, на шовку сидіти,
 Оксамити та парчу носити
 І ходити в перлах та дукатах.
 А який той Скадер на Бояні!
 Кинеш оком з міста та на вдалью —
 Все укрили фіги, та оливи,
 Та розкішні лози-виногради;
 Кинеш оком з міста ти додолу —
 Спіють ниви білої пшениці,
 А навкруг — зелені все левади,
 Протіка там синяя Бояна,
 А в Бояні плава риба всяка,—
 Коли схочеш, можна їсти свіжу!»

* Перлітор — по інших Пірітор; руйновище цього міста й досі ще є.

** Дурмітор — гора на границі Герцеговіни з Чорногорією.

*** Із першої думи видно, що при закладинах Скадру Вукашин уже був жонатим; то тут треба розуміти, — або що Вукашин овдовів, або що народ змішав урем'я. Здається, останнє ймовірніше.

Одібрала Момчи́лова жінка
Лист од Жфури,— дивиться, читає;
Прочитавши, другий дрібен пише:
«Ой королю, пане Вукаші́не!
Не так легко видати Момчила,
Ані видать, ані отруїти:
У Момчила — сестра Єхросина,
Сама їжу братові готує,
Кожну страву перед ним куштує:
У Момчила — братів милих дев'ять,
А по них дванадцять ще небожів:
Вино красне наливають дядьку,
Кожну чашу пригубляють сперше.
Момчил має коня Ябочи́ла *,
Ябочила з дужими крила́ми —
Куди схоче, полетіти зможе!
Момчил має шаблю-блискавицю...**
Не боїться нікого, пріч бога!
Слухай же, королю Вукашине!
Підійми ти вельми сильне військо,
Веди просто на озера гладкі,
Та й засядь з ним за зелену гору.
У Момчила — звичай особливий:
Він щоранку у святу неділю
Їде світом до озер на влови;
За ним їде братів милих дев'ять,
Та дванадцять ще небожів з ними,
Й вояків із міста сот чотири.
Як зайдє неділонька святая,
Попалю я крила Ябочилу,
Затуплю я шаблю-блискавицю,
Її вмажу геть у крів солону,
Щоб навіки до пахви пристала:
Тоді зможеш загубить Момчила!»
Як дійшов той лист до Вукаші́на,
Прочитав він, що письмо те каже,
І та вістка — йому люба стала.

* Я б о ч и л — себто я б к о в а т и й. Оповідать про його так: в озері, коло якого Момчилові кобили паслися, водивсь якийсь огир крилатий. Момчил якимись хитрощами злучив його з кращою кобилою, котра і привела Ябочила. Крила у Ябочила були невидимі, і тільки він розпускав їх у глупу ніч або у потреби.

** У сербській думі стоїть — «шаблю із очима»; але і сам Караджич не розуміє, що б воно означало?!

Підійма він вельми сильне військо,
Веде військо на Герцоговіну,
Веде просто на озера гл'адкі
Й засідає за зелену гору.

По вечері, як зайшла неділя,
Йде Момчило до свого ліжка
І лягає на постіль пухову,
Незабаром жінка йде до його,
Не лягає тільки на перици,
А над чо́лом йому сльози ронить.
Пита в неї Момчил-воевода:

«Видосаво, жінко моя вірна!
Та яка ж пригода тобі сталась,
Що ти сльози наді мною рониш?»

Одрікає Видосава юна:

«Ой Момчиле пане-господарю!
Я не маю жодної пригоди,
Тільки чула про чудове диво,
Тільки ж чула, бачить не приміла:
Кажуть — маєш коня Ябочила,
Ябочила з дужими крилами.
Я в коня ще крил не добачала
І на слово не діймаю віри,
То й боюся, що погинуть маєш!»

Мудрий був Момчило-воевода,
Мудрий був, а вдавсь на дурниці —
Одрікає так він своїй жінці:

«Видосаво, жінко моя вірна!
Твою тугу я розважу з хіттю:
Ти побачиш Ябочила крила.
Як уперше заспівають півні,
То біжи ти до нової стані:
В той час кінь мій розпускає крила,
Їх розгледіть тоді добре зможеш!»

Те промовив і заснув безпечно.
Спить Момчило; жінці не до сону, —
Молодиця на постелі слуха,
Прислухає, чи не крикнуть півні?

Скоро півні перші заспівали,
Молодиця скочила з перипи;
Замалила світло у лахтарні,
Взяла потім лою і смолиці
Та й побігла до нової стані.
Щиру правду їй сказав Момчило:
Ябочило розпускає крила,
Розпустив широкі до копитів.
А вона ж то узяла ті крила,
Намастила лоем і смолою
Та після вогнем ще й підпалила —
І спалились Ябочилу крила...

Що ж вогнем до станку не згоріло,
Під попругу придавила міцно.
А звідтіль пішла ще до збройниці,
Взяла гостру Момчилову шаблю,
Умочила її в крів солону
Та й вернулась на постіль пухову.

Як порану забілили зорі,
Устає Момчило-воевода
Та й говорить жінці Видосаві:
«Видосаво, жінко моя вірна!
Чуден сон я бачив сеї ночі:
Наступає ніби чорна хмара
З Васайова *, прбклятого краю,
І ляга навколо Дурмітора.
Я ударив на ту чорну хмару
Із рідними дев'ятью братами —
І дванадцять ще небожів з нами,
Та вояків добрих сот чотири...
В хмарі тій ми, жінко, розлучились,
Розлучились, більше не злучились!
Боронь боже — сон віщує лихо!»

Молодиця одріка на тєє:
«Не лякайся, господарю милий!
Юнакові кожен сон на руку:
Сон — мара, а бог єдиний — віра!»

* Земля ця лежить між Черногорією і річкою Лімом. То було пробування роду Васасевичів.

От убравсь Момчило-воевода,
Виходжає з білої світлиці;
Його ждуть братів там дев'ять милих,
Та дванадцять ще небожів з ними,
Й вояків із міста сот чотирь, —
А коня виводить йому жінка.
Посідали всі на добрих коней
Та й побрались до озер на влови.

От туди як стали над'їжджати,
Обступило скрізь їх сильне військо.
Як забачить військо те Момчило,
Та мерці до боку за шаблюку...
Але марно: ані зрушить шаблі —
До пахви пеначе прикипіла!

Обізвавсь Момчило-воевода:
«Ой чи чули, мої рідні браття?
Ізрадила Видосава-сука!
Т' але ж дайте шаблю мені тяжку!»
Вони зараз його волю чинять,
Даютъ шаблю братові найтяжчу.
До братів Момчило знов мовляє:
«Слухайте ж, мої брати кохані!
Ви ударте ворога по крилах,
А я сам в середину ударю!»

Було ж дива і страху там, боже!
Дивувався б, чудовався кожен,
Як січе Момчило-воевода,
Як шаткують під горою другі.
Ябочило ще толочить більше,
Ніж Момчило шаблюю рубає.
Так коневі ж сталася пригода:
Повертався він до Перлітора,
Коли се — назустріч дев'ять коней
Воропих, а брата — ні єдина!

Як побачив воевода теє,
Жаль стиснув його юнацьке серце:
По братах, по рідних своїх з жалю,
Йому руки білії помліли —
Не здолає вже рубати більше.

Він тоді ударив Ябочила,
Острогами гострими ударив,
Щоб летів до міста Перлітора;
Отже кінь летіти вже не зміг!
Заклина Момчило-воєвода:
«Ябочило! тебе б вовки з'їли!
Перше з жартів завжди ми літали,—
Без потреби, а з завзяття тільки,
А тут з лиха винести не хочеш!»

Але стиха кінь йому на тес:
«Ой Момчило, пане воєводо!
Не клени, не бий мене даремно,
Вже тепер летіти я не зможу:
Карай боже Видосаву люту,—
То вона спалила мої крила!
Що ж вогнем до 'станку не згоріло,
Під попругу придавила міцно.
Вже тепер рятуй себе, як знаєш!»

Як те вчув Момчило-воєвода;
Змив дрібними вид юнацький, білий,
З Ябочила скочив він додолу,
Тричі скочив, города доскочив;
Але там зачинепа вже брама,
Ще й замкнута на залізні кріюки.

Момчил бачить свою тяжку долю,
Сестру кличе, Єхросину милу:
«Єхросино! Сестро моя рідна!
Ти спусти ж полотец мені з муру,
Щоб по них я переліз за браму!»
Сестра брату одмовляє з плачем:

«Ох, мій брате, Момчил-воєводо!
Не спусти полотен тобі з муру,
Бо мені ж невістка Видосава —
Братова моя, твоя зрадниця —
До колоди прив'язала коси!»

Та сестра ж та жалібниця чула!
Шкода стало їй свого брата:

Зашипіла, мов гадюка люта,
Головою в всеї сили б'ється,
Рве волосся на собі до 'дніго:
На колоді погубила коси,
Полотна вхопила шмат великий
І спустила з муру аж додолу.
Взяв обіруч шмат той воевода,
По йому на мур високий пнеться;
Долізає до кінця вже муру...
Коли це — де візьметься зрадниця,
В руці шаблю гострую тримає,
Полотно зверх рук йому втинає.

З муру на діл падає Момчило,
З муру — на діл, на погонне військо,
На мечі, на списи довжелезні,
На сокири, на тяжкі булави *.
Надбігає сам король Вукашин,
Та й ударив його списом довгим,
Та й ударив в саме серце наскрізь!
Застогнав Момчило-воевода:

«Я тобі прощаю, Вукашине!
Не бери ти Видосави тільки,
Видосави, лютої зрадниці,
Бо й твою вона погубить душу:
Мене нині зрадила для тебе,
Для другого — тебе завтра зрадить!
А бери ж сестру ти мою милу,
Мою милу, Єхросину рідну:
Вона ж буде вірною довіку,
Тобі зродить, як мене, — юнака!»

Так мовля Момчило-воевода,
Так мовляє, борючись з душею,
А промовив — оддав богу душу.
Ледве вмер Момчило-воевода,
Зараз браму одчинили в місті.
Вийшла з неї Видосава-сука

* По-сербськи — *буздовани*. Оружжя це зовсім схоже на нашу булаву, тільки булава у нас вживалася як клейноди, а буздован був завжди оружжам: ним тропили з руч і кидали наодраль.

Королю назустріч, Вукашіну.
От його проводить до світлиці,
За злотистий стіл його саджає,
Вином, медом зрадника частує,
Йому ставить всяку ласощ панську;
Іде потім у збройницю мужню
Та й приносить Вукашину шати,
Момчилові шати і оружжа.

Але що ж за невидале диво?
Що Момчилу до колін сягало —
Те Вукашин по землі волочить;
Що Момчилу шлик був саме вміру —
Вукашину аж на плечі пада;
Що Момчилу чобіт був помалий —
А Вукашин дві ноги вауває;
Що Момчилу золотий був перстень —
В Вукашина три персти влізає;
Що Момчилу шабля була зруча —
В Вукашина по землі на локіть;
Що Момчилу броня була легка —
Вукашин в їй... ані зворухнеться!
Як сплесне ж король тоді Вукашин:
«Милий боже! Лихо ж мені тяжке!
Ну та й сука ж Видосава ця!
Та коли вже лицаря такого,
Що нема й на світі,— загубила,
Що ж мені на завтра заподіє?!»

Та й покликав слуг своїх вірненьких...
Ухопили Видосаву-суку,
Прив'язали до хвостів конячих
Та й пустили з Перлітора в поле:
Так живцем і розірвали коні!

Взяв король достатки всі Момчила,
Взяв сестру Момчилову з собою,
По названню — Ёхросину красну,
Взяв, одвіз до Скарду на Бояпі,—
Та й повів мерщій її до шлюбу.
Гарний рід сплodiла Ёхросина,

Породила Марка * і Андрія.
Марко вдавсь цілком у свого дядька,
В юнака, Момчила-воєводу.

РАДУЛ-БЕЙ І БОЛГАРСЬКИЙ КОРОЛЬ ШИШМАН

Милий боже, всім єси ти хвален!
Завелися дві гадюки люті,
Дві гадюки... ні, два рідних брата:
Завелися Радул-бей ** — господар
Із Мирчетом, своїм рідним братом;
Хоч би ж а́ що? За аби́що просто!
За гуля́щі, за дві сербські землі —
Каравлаську і Карабогданську ***:
Мирчет хоче панувати над ними,
А Радул-бей навпроти боронить.

От схопив Мирчета-воєводу
Радул-бей і кинув у темницю
На дно саме, а ключі од неї
Геть закинув в Дунай, річку тиху;
Як ключі закинув в Дунай-річку,
Так живцем замурував він брата!
Отже щастя бог послав Мирчету,
Що в Радула була жінка добра:
Жаль їй стало дівера-сердеги,
Уночі нирців, рибалок кличе,
Щоб знайшли ото ключі в Дунаї;
Як достали ті ключі в Дунаю,
Вона зараз до темниці нишком —
Дорогого дівера одвідать.
Принесла йому тонке убрання
Та щодня його харчує й поїть
Білим хлібом та вином червоним.
Так ото три роки й проминуло.
Як настало вже четверте літо,
Пише лист король болгарський Шишман
Із Тарнова й засила Радулу:

* Марко — той самий, що звався потім Марком-королевичем,
про якого народ сербський зложив найбільше дум.

** Бей — турецьке слово; значить — пан, господар.

*** Так по-турецьки звуться Валахія і Молдавія.

«Ой чи чуєш, пане Радул-бею!
Оце бог дав мені хлопця, сина,
То прошу тебе святим Іваном,
Бога ради, будь йому ти кумом;
Приїзди до мене в місто Тарнів,
Там охрестиш ти мого сина
Й покумаємось з тобою кривно!» *

Дійшов лист до рук Радула-бея;
Прочитав він, що в листі стояло,
Зрозумів все та й заплакав ревно,
Бо на думку Радул-бею спало,
Що король зманили його хоче
Та зрадецьки й погубити в себе.
От він кличе Янголину вірну
Й викладає своє лихо жінці:

«Ой чи чуєш, моя жінко вірна?
Ось дійшов до мене дрібен листик,—
Пише сам король болгарський Шишман,
Мене просить, щоб хрестив я сина;
Я ж вважаю, що це певна кривда,
Що король мене зманили хоче
Та зрадецьки й погубити в себе,
Щоб забрати мої села й землі
І тебе ще за коханку взяти;
Ой порадь мене ти, жінко вірна!»

Йому жінка одрікає мудро:
«Господарю, пане Радул-бею!
Де ж жінки та чоловіків радять?
Що ж тобі пораяти я можу,
Коли в тебе у темниці рада —
Що мій дівер, а твій брат-порадник,
Господар Мирчет пан-воєвода?
Він тебе один порадить мудро!»
Радул-бей зірвав тут річ їй словом:
«Змовкни, жінко, занімій навіки!
Нащо ти Мирчета пригадала —
Вже йому потліли досі й кості».

* Шишман, король болгарський, був таки дійсне зрадником: він жив в кінці XIV віку і пристав на бік до султана Мурата; з ним же разом він бився і на Косовім полі проти сербського царя Лазаря. Для того-то і дума народна малює його певірним, лукавим.

Як те вчула Радулова жінка,
Пішла зараз до дверей в темниці,
Вивожа Мирчета-воеводу,
І провадить до біл-двору просто;
Йому кличе голія хлопчину,
Щоб голив Мирчета-воеводу;
Одягла Мирчета потім гарно
Й повела аж на *чардак* * до бея.

Коли вгледів Радул-бей Мирчета,
Схопивсь зразу перед ним на ноги,—
Обіймає, у лице цілує,
О здоров'я лицарське питає:
«Чи живий ще ти єси, мій брате?»

Одріка Мирчет пан-воевода:
«Ще живий, але поржавів, брате:
Мене ржа поїла у темниці,
Ледве в тілі я тримаю душу!»
От почав бей перед ним тужити,
Що йому король болгарський пише:
«Але слухай, мій Мирчете, брате!
Ти порадь, навчи мене, що діять,
Чи іти пак до Тарнова-міста,
Взявши разом сотні три угорців?»

А на те Мирчет пан-воевода:
«Ох, мій брате, папе Радул-бею!
Що тобі з трьох сотень тих угорців?
Удовиць набуде тільки триста;
А чи суть старі ще наші слуги?
Чи ще є де Радосав, той сербин?
Чи ще єсть Юрко наш Зап'яка?
Чи ще служить в нас Манойло-грєчнин?»

* Чардаком у сербів звється гульбище на покрівлі, так як у них всі вони плоскі; це в них найлюбіміше місце: там п'ють і вино, і гостей приймають. Крім того, на чардаках ще будуються у них і наддашники, де пробувають дівчата. У нас чардаком звється верхня частина корабля (палуба).

Радул-бей і каже тоді брату:
«Слуги ті ще, слава богу, живі:
Дома є при нас Манойло-гречин,
І Юрко є Запіяка тут;
Нема тільки Радосава-серба;
Кажуть, ніби у Видині-місті».

От Мирчет пан-воєвода й радить:
«Пиши лист до серба Радосава,
Хай тебе жде край Босути-річки;
Ти ж бери двох вірних слуг тутешніх,
Рушай з ними до Тарнова-міста,
Та й не бійся короля Шишмана:
Як почне вино червоне пити —
Пить за тебе Запіяка буде,
Як почне по-грецьки ізмовлятись —
Тобі скаже все Манойло-гречин,
Коли ж буде викликать до герцю —
То за тебе Радо-сербин стане».

Як дослухав Радул-бей ту раду,
Зараз шле лист Радосаву-сербу,
Щоб його ждав край Босути-річки;
Сам же їде й бере слуг двох вірних.

Коли стали біля хвиль холодних,
Тут зустріли й Радосава-серба;
Радул серба у лице цілує,
Серб Радула — у заполи й руку,
Та й побрались до Тарнова-міста.
Привітав їх король Шишман красною:
Звелів коні вести впис до стапі,
Повів бея на чардак угору,
Посадив за повний стіл Радула.

Вино добре пили тиждень цілий:
З королем тим — лицарі дванадцять,
А із беєм тільки слуг тих трое.
Коли оком пан Радул-бей часто,
Коли оком в білий двір раз по раз,
Чи не йдуть з хрещеником до його?

Але що ж король той Шішман чипить?
Наливає вина повну чашу,—
А в тій чаші буде ок дванадцять,—
На здоров'я Радул-бею пану;
Бей оддав Юркові Запіяці,
А той випив, не лишивши й краплі.

Коли те король болгарський вбачив,
То по-грецьки став змовлятися набік,
Щоб згубити Радул-бея пана
І його трьох вірних слуг укупі;
Але гречин розумів по-грецьки,
То й гукнув до Радосава-серба:
«Чи ж не бачиш, що погинуть маси?!»

Як почув же теє сербин Радо,
Потягнув він сталевόго меча,
Зарубав ним короля Шишмана
І з ним разом лицарів дванадцять *.

Тарнав-місто зруйнували хинжю,
Із скарбниць позабирали скарби,
Захопили соколів і коней
Та й вернулись до Букреша-міста **.

Тяжко брату самому без брата!

ХВОРИЙ ДОЙЧИН

Розболівся воевода Дойчип
В білім місті, у Солуні *** славнім,
Лежить хворий дев'ять років часу;
Вже й забулись про його в Солуні,—

* Оповідать, що король Шишман цілий свій вік грабував чуже добро, а врешті таки був справді убитий одним зобижеєм.

** Букреш — Бухарест.

*** Солун — Салоніки, по-грецьки; край Салоніцького залива, в Македонії.

Усім думка, що вже вмер давно він.
Рознеслась повсюди тая чутка
І дійшла в далекий край арапський.

Як зачув про те арапин Вусо,
Скоро вчув, сідлає вороного
Й їде просто до Солуну-міста.
Зупинився під Солупом-містом,
На широких, на розлогім полі,
Й серед його розіп'яв шатрище;
Викликає перебіїця з міста,
Щоб до його на майдан виходив
Ото битись на лицарським герці.

Ой нема вже юнака в Солуні,
Щоб з арапом на той герць міг стати:
Дойчин був — так занедужав здавна,
Дука був — так йому руки хворі,
Єсть Ілько, ще недорослий неук,
Що не бачив ще й у вічі бою,
А не то щоб з ким ставав на герці;
Так коли б і згодився він битись,
То його не пустить стара мати:

«Не йди, скаже, мій хлоп'ятку Ільку,
Бо тебе арапин той одурить
І загубить молодим навіки,
А мене посиротить на старість!»

Як побачив той арапин чорний,
Що нема вже юнака в Солуні,
Котрий став би з ним на герць юнацький,
То й поклав він на Солун податок:
На двір кожен — по вівці неkotній,
По мішечку печеного хліба,
По барилу доброї горілки,
А вина червоного по сто ок
Та по двадцять золотих дукатів;
Ще й по гарній од сім'ї дівчині,
По дівчині чи й по молодиці,
Яка ледве прибула до шлюбу
І яку ще не голубив жоден.

Солун цілий день давав податки.
Черга впала і на двір Дойчїнів;
Так не має ж Дойчин той родини,
Тільки має свою вірну жінку,
Та сестру милесеньку Галину;
Вони бідні ті податки склали,—
Але хто ж їх однесе на поле?
Бо арапин їх не схоче взяти
Без Галини, дівчини-красуні!

Зажурились ото бідні з туги:
Сидить Галя в головах у брата
Та з обличчя дрібні сльози ронить
На чоло пополотніле брату.
Те почув якось щасливий Дойчин
Та й промовив наболілим гласом:

«Чи мої вже погоріли двіри,
Що на мене дощ крізь стелю крапле?
Вже нема де мені й вмерти з миром!»

А сестра Галина й одмовляє:
«Ох, мій брате, мій Дойчїне хворий!
То не дощ крізь стелю тобі крапле,
А то сльози із очей Галини!»

На те каже сестрі Дойчин хворий:
«Бога ради, що тобі там, сестро?
Чи не стало у вас більше хліба?

Чи вина червоного бракує,
Або золота, чи полотен білих?
Чи нема чим гаптувать на п'яльцях,
Чи нема чим, чи нема по чому?»

Одріка йому сестра Галина:
«Ох, мій брате, мій Дойчїне хворий!
Є в нас хліба білого доволі,
А ~~вина~~ червоного ще й більше;
Досить золота і полотен білих,
Маю чим на п'яльцях гаптувати,

Маю чим та і по чому — маю;
Але слухай, є другеє лихо:
Сів у нас арапин лютий, Вусо,
Під Солуном, на широкім полі,
Й викликає перебійця з міста,
Щоб виходив з ним на герці битись;
Ой нема вже юнака в Солуні,
Щоб з арапом на той герць міг стати!
Як побачив те арапин чорний,
Положив він на Солун податок:
На двір кожен — по вівці годящій,
По мішечку печеного хліба,
По барилу доброї горілки,
А вина червоного по сто ок,
Та по двадцять золотих дукатів,
Ще й по гарній од сім'ї дівчині,
Чи по дівці, чи й по молодиці...

Солун цілий вже давав податки,
Черга впала і на твій двір білий:
Ти ж не маєш ніякого брата,
Щоб зібрав податок той арапу;
То зібрали і самі ми, бідні,
Ті податки і докупи склали;
Але хто ж їх однесе на поле?
Бо арапин їх не схоче взяти
Без Галини, без сестри твоєї...
Але слухай, мій Дойчине хворий,
Я не буду пригортать арапа,
Поки віку твого, брате любий!»

Застогнав тоді недужий Дойчин:
«Гей, Солуне! погорів ти краще б,
Ніж у тебе й юнака не стало,
Який міг би з тим арапом стятись;
Щоб мені вже хоч умерти з миром!»

Та й кликнув він Янголину-жінку:
«Янголино, моя вірна жінко!
Чи живий ще мій гнідий кінь, дужий?»

Одрікає Янголина-жінка:
«Господарю, мій Дойчїне хворий!
Кїнь гнідий твій ще живий, здоровий,
Бо його я вгодувала добре».

Тоді й каже їй недужий Дойчин:
«Янголино, моя вірно жінко!
Візьми зараз дужого гнідого
Та й веди ти до мого побрата,
До Петра, до коваля міського;
Хай гнідого підкує на віру,
Хочу сам на герць з арапом стати,
Хочу стати, поки духу в мене!»

Жінка зараз його волю чинить,
Бере з стані дужого гнідого
Й до Петра, до коваля, одводить.
Як її коваль Петро забачив,
То до неї й обізвався словом:
«Моя сестро, Янголина гожа!
Певно, вмер уже мій побрат Дойчин,
Що гнідого вивела на продаж?»
Йому й каже Янголина гарна:

«Ні, ковалю, діверу мій Петре!
Хвала богу, ще не вмер побратім,
А тобі дав чолом і просить,
Щоб гнідого підкував на віру,
Бо на герць він до арапа піде;
Як поверне, то й заплатить гроші».

А на те коваль Петро й закинув:
«Янголино, моя сестро мила!
Не кую на віру, любко, коней;
А ти дай в заставу чорні очі —
Намилуюсь, поки зверне побрат
І мені заплатить за підкови».

Зайнялася Янголина гнівом,
Спалахнула, як живе багаття,
Повела некованим гнідого
І вернулася до слабого Дойчі.

Пита в неї хворий Дойчин стиха:
«Янголино, моя жінко вірна!
Чи гнідого підкував побратим?»

Зашипіла, мов гадюка, Яня:
«Господарю, мій Дойчіне хворий!
Убий, боже, побратима твого!
Не кує він, бач, на віру коней,
А в заставу мої очі править —
Милувати, поки вернеш гроші;
Я не можу коваля пестити,
Поки віку твого, друже Дойче!»

Як почув недужий Дойчин тес,
Обізвався до жінки-незрадниці:
«Янголино, моя жінко вірна!
Осідлай мерщі мені гнідого
Й принеси ще мені спис вояцький».

Кликнув далі він сестру Галину:
«Ой Галино, моя сестро люба!
Принеси ще полотна шмат цілий,
Утягни, обвий ним мене, сестро,
Аж од клубів геть до ребер круглих,
Щоб кістки не розійшлися в мене,
Аби кість не розминулась з кістю!»

Враз обидві його волю чипять:
Сідла жінка дужого гнідого
І приносить йому спис вояцький;
Сестра вносить полотна шмат цілий
І втяга ним хворого Дойчіна
Аж од клубів геть до ребер круглих.
Вперезали йому шаблю куту,
Привели гнідого січового,
Посадили Дойчина на його
І дали вояцький спис у руки.
Пізнав пана січовий кінь зараз,
Став під рідним господарем грати;
Вигравав так кониченько дужий,
Що як їхав по базару Дойчин,
То каміння з-під копит летіло.
Аж зраділи крамарі солунські.

«Хвала богу пресвятому, — кажуть, —
З того часу, як умер наш Дойчин,
Ще не їхав юнак кращий жоден
По Солуну, по цім місті білім,
Ще не біг і дужчий кінь од цього!»

От поїхав на те поле Дойчин
До шатрища, де арапин чорний.
Як узрів його арапин чорний,
То од страху аж схопивсь на ноги,
Та й говорить юнакові чорний:
«Ой Дойчине, бий тебе свят-боже!
Та невже ти ще живий і досі?
Ходи, друже, вино пий до мене,
А ті звади... ну їх к бісу, брате!
Я тобі податок твій дарую!»

Але гримнув йому Дойчин хворий:
«Виходь зараз мені, падло чорне!
Виходь зараз на майдан юнацький,
Будем битись на юнацькім герці...
Знай, як смачно пий вино червоне
І дівчаток пригортать солунських!»

Його й просить той арапин чорний:
«Бога ради, воеводо Дойче!
Кинь-бо набік ти до біса звади
Та ходи вино до мене пий:
Я дарую, тебе ради, місту
Всі податки й всіх дівчат солунських.
Присягаюсь святим богом щиро,
Що вже більше не прийду сюди я!»

Як побачив тоді Дойчин хворий,
Що арапин не насміє вийти,
Розігнав він дужого гнідого
На шатрище арапове біле
Та й підняв йому шатро на списа.

От би глянуть, що було там чуда!
Під шатром дівчат солунських тридцять,

Проміж ними той арапин чорний!
Як побачив же арапин чорний,
Що не хоче дарувати Дойчин,
Вмить на спину вороному скочив
І захопив ще довгий спис у руку;
Вибіг люто на широке поле
Й розлютив ще оґири до бою.

От до його Дойчин хворий крикнув:
«Бий же перше ти, арапське надлю!»
Бий ти перше, щоб не мав вже жалю!»

Вергонував тут спис арапин чорний,
Щоб ударить Дойчина слабого;
Так гнідий же научився бою,
Принав зараз до трави на землю,
А спис зверху промайнував високо
Та й ударивсь геть у землю чорну, —
Половина його вгналась в землю,
А друга переломилась чисто.

Як побачив те арапин чорний,
Повернувся та давай навітюки,
Простягсь просто до Солуна-міста,
А за ним в догоню — Дойчин хворий.

Арап чорний був ударивсь в браму, —
Наздогнав пак його Дойчин хворий,
Замахнувся довжелезним списом
Та арапа й пристромив до брами;
Потяг потім адамаську шаблю,
Одгяв нею голову арапу,
Піймав, чорну, на жало шаблюки,
Вийняв з лоба арапові очі,
Завинув їх у шовкову хустку,
Голову ж закинув геть у тирсу.

От вернувся він назад базаром,
Та як їхав уз Петра-побрата,
Уз побрата, коваля міського,
То й гукнув до побратима в кузю:

«Вийди, брате, заплачу за ковань,
Що мені ти підкував гнідого,
Підкував гнідого ще й на віру!»

А йому Петро-коваль і каже:
«Побратиме, мій Дойчине хворий!
Не кував тобі коня я, брате:
Тут собі пожартував щось трохи...
Так твоя ж і Янголина люта,—
Спалахнула, мов живе багаття,
Й повела некованим гнідого!»

Йому знову Дойчин хворий каже:
«Та виходь же, заплачу за ковань!»

Йде коваль до довжника свого...

Потяг шаблю, махнув Дойчин нею,
Ковалю зняв голову одразу;
Піймав тую на жало шаблюки,
Вийняв з лоба ковалеві очі,
Завинув їх у шовкову хустку,
Голову ж геть на каміння кинув
Та й вернувся до свого біл-двору.

Зліз з коня перед дверима в себе,
Сів-поліг на ліжко на пухове,
Витяг з хустки арапові очі
Та сестрі коханій їх і кинув:

«Оце, сестро, арапові очі;
Тепер знай, що цілувать не будеш
Цих очей за мого віку певно!»
Потім витяг ковальові очі,
Та їх жінці Янголині й кинув:

«На лиш, жінко, ковальові очі;
Тепер знай, що цілувать не будеш
Цих очей за мого віку певно!»

Те промовив,— оддав богу душу.

СМЕРТЬ ІВАНА ДЕСПОТОВИЧА

Занедужав Деспотович Йванко *
У Срієму, у землі тій рівній,
У селі хорошім Купинові **;
На смерть тяжко занедужав Йванко
Та й покликав слугу Милютіна:
«Милютине, мій слуго ти вірний!
Запрягай лиш до берлина коней,
Біжи кіньми яко можеш прудче,
В Крушедол ***, у монастир той білий,
Та поклич мені рідного брата,
Мого брата, Максима-владику.
Перед ним не втаюй ти нічого,
А скажи, що я смертельно хворий.
Завертай ти звідти хутче коней,
І біжи до міста Беркасова,
Та поклич мою стареньку матір,
Янголину, мою неньку рідну;
Але їй ти не розказуй правди,
Що на смерть я занедужав тяжко.
А скажи, що я її вітаю,
Що оце я на війну рушаю
Поза море, аж на дев'ять років,
То й прошу її благословення!»

Слуга хутко його чинить волю,
Запрягає у три ряди коней,
Іде просто в Крушедол хороший
Та владиці там, Максиму, й каже,
Що на смерть вже занедужав Йванко:
Завернув він звідти коней хутко,
І побіг до міста Беркасова,
Та і каже Янголині, неньці,
Що це Йванко на війну рушає,
Поза море, аж на дев'ять років,
То й зве матір, щоб благословила.

* Іван, чи Йванко, Деспотович, себто син деспота, здається, був із роду Якшичів, син Дмитра і Янголини.

** Купиново — село і замок в Сремській землі, одданий на мешкання Івану Деспотовичу Матвієм Корвіном.

*** Крушедол — багатий монастир на Фрушській горі, у Срієму, заложений владикою Максимом, внуком Йер. Бранковича, в 1569 році. І досі там держиться багато переказів і байок про життя того святого.

Йому мати Янголина й каже:
«Милютине, наш слуго ти вірний!
Потривай же мене три дні білих,
Поки зшию я тонку сорочку
Та спечу ще калачі біленькі
На гостинець моєму Івану».

Але їй на те слуга Милютин:
«Бога ради, Янголино-пані!
Тебе Іванко твій не може ждати,
Бо дійшов до його пильний листик;
Вези краще борошно на тісто,
На сорочку ж — полотно біленьке!»

Бачить мати, що інак не можна,
Взяла прямо борошна на тісто,
На сорочку ж — полотно шмат білий,
Потім сіла у берлин легенький,
Покотила у Срієму рівну.

Як були вже близько Купинова, —
Аж бік двору без шапок всі слуги,
По левадах ходять вільно коні
Вороні без чабраків, без сідел,
У дворі не мають коруговки,
Не чути ні бубнів, ні суремок.
От і каже Янголина-мати:

«Милютине, наш слуго ти вірний!
Коли Іванко на війну рушає,
Чого ж слуги без шапок там ходять?
Нащо коней пущено в левади
Без попон, без чабраків, без сідел?
Чом не грають бубни та суремки?
Чом не мають корогви хрещаті?»

Одрікає їй слуга Милютин:
«Пані люба, Янголино-мати!
Пан тепера на трапезі, певно,
П'є вино червоне на здоров'я
Й бога молить о щасній дорозі, —
То для того й без шапок всі слуги;

А що ходять по левадах коні
Вороні без чабраків, без сідел —
То туди їх пущено на попас,
Бо далека їм дорога буде;
Бубни били — перестали тільки;
Маяли і корогви хрещаті —
Так повіяв із планини вітер
І звалив всі корогви на землю».

Як були вже перед білим двором,
Стару неньку обняла тут туга;
Увійшла вона в світлицю білу,
Аж Іван там бореться з душею;
В головах стоїть Максим-владика,
Чита брату одхідну молитву.
Як те взріла Янголина-мати,
Закувала, мов возуля сива:

«Ох, Іване, мій коханий жалю!
Як без тебе землі Сремській, рівній?
Що без тебе твої білі двори?
Що без тебе воронії коні,
Твої коні й соколята сиві?
Що без тебе з добром цілим стане?
Як без тебе твоїй вірній жінці?
Як без тебе твоїй неньці сивій?»

На те Іванко перемігсь на хвилю
Й відповідав неньці мертвим гласом:
«Земля Сремська господаря знайде —
Або доброго, або лихого;
Мої коні й соколята сиві,
Мої білі понад Саву двори
Нехай візьме брат мій, Вук Огнистий;
А добро — моїй старенькій неньці,
Щоб жила ним, боронилась лиха;
Моя жінка із чужого роду,
І на мене хоч брехала часто
Словом брату, Максиму владичі:
«Іван Деспот все по краї швендя,
Молодичок та дівчат кохас!» —
Але ви їй не вчиніте кривди:

Дайте їй дукатів три торбини,
Хай живе з їх, поки долю знайде».

Те промовив Деспотович Йванко,
Те промовив, оддав богу душу.

ОДРУЖЕННЯ КНЯЗЯ ЛАЗАРЯ

П'є вино собі Степан-цар Дужий *
У Призрену **, в своїм місті білім;
Вином служить слуга вірний Лазо ***,
Все царю переповняє чашу
Та на його поглядає скоса.

Цар пита слугу-незраду Лазо:
«Ой на бога, слуго вірний Лазе!
Як питаю, кажи щирю правду:
Що ти все переповняєш чашу
Та на мене поглядаєш скоса?
Чи твій коник засмутивсь, захирів?
Чи одежа поносилась в тебе?
Чи вже мало у кишені грошей?
Чи чого бракує в моїм дворі?»

Йому й каже слуга вірний Лазо:
«Тобі вільно говорити, царю!
Як питаєш, скажу щирю правду:
Не захирів ще мій вірний коник,
Не зносилась ще одежа в мене,
І не мало у кишені грошей;
Всього досить в твоїм білім дворі.
Вільні речі тобі, царю дужий!
Як питаєш, скажу щирю правду:

* Степан Душан, з роду Неманичів, прозваний Дужим; почав царювати в 1336 р., а вмер в 1356, ще замолоду. Його царювання було найславетніше.

** Призрен — город в полудньовій Сербії, столиця кількох королів сербських, а між ними й Степана Душана; тепер у йому пробува католицький біскуп.

*** Лазар Греблянович, що потім став царем сербським і поліг з своїм царством на Косовській січі. Кажуть, ніби він був прижитним сином Степана Душана.

Які слуги по мені настали,
Уже всі на власнім хлібі сіли,—
Їх усіх переженив ти, царю;
Тільки я сам ще кутка не маю,
Бо мене ти оженив не хочеш
За моєї молодості й вроди!»

А на те йому Степан-цар Дужий:
«Зглянься на бога, слуго вірний Лазе!
Я ж не можу за тебе узяти
Ні свинарки, ні вівчарки зроду;
Тобі треба господиню кралю,
Та й мені щоб приятель * був добрий,
Щоб не сором було поруч сісти
І вино червоне п'є з ним разом.

Але слухай, слуго вірний Лазе!
Я для тебе вже найшов дівчину,
А для себе гоного побрата:
У старого бач Богдана-Юга **
Єсть мизинка, Мійлиця-красуня,
Сестра люба дев'ятьох Югенків.
Але як тут натакнуть Богдану?
Про це й слово йому кинуть трудно,
Бо Богдан той не простого роду,
Не оддасть він за слугу дитини...

Але слухай, слуго вірний Лазе!
В нас сьогодні п'ятниця-п'єстниця,
А по їй субота буде завтра,
А по завтра і неділя божя.
Ми поїдем в чорний бір на влови,
І запросим Юг-Богдана, діда;
З ним поїде і Югенків дев'ять.
Ти не їдь на полонину ***, Лазе,

* Крєвні молодї і крєвні молодого звуться у сербів *приятелями*, друзяками одні другим; батько і мати звуться першими *приятелями*. У нас же крєвні молодї і молодого звуться між собою *сватами*.

** Юг-Богдан був державцем Акерманії і Македонії; де-хто з учених оповідає, що він був навіть родичем Степану Душанові.

*** Полонина, або планина — гора, укрита лісом.

А востанься в моїм білім дворі
Та готуй вечерю господарську.
Як з уловів ми вертатись будем,
Заверну старого я Богдана,—
Ти запросиш дев'ятьох Югенків.
Коли сядем за злотисті стóли,
Ти постав присмаків, і горілки,
Та й вина червоного внеси нам.

Як промочим вином добрим душу,
Почне Юг про всячину бесіду,
Про юнаків, що бували здавна,
І добуде *старославну* книгу *,
Провістить по їй часи остатні.
Як те вчуєш, слуго вірний Лазе,
То біжи ти до комори вгору,
Візьми звідтіль золоту ту чашу,
Що недавно я купив в базарі,
В славнім місті, Варадині білім,
Од дівчини, од золотарівни,
Й заплатив півтори торби грошей **;
Налий чашу ти вином червоним
І вклонися Юг-Богдану нею.
Отоді замислиться Юг сивий,
Чим тебе оддарувати, Лазе?
Я в той час йому й закину слово
Про мизинку, Милицю-красуню».

От минає п'ятниця-пістниця,
А по їй минає і субота;
Розсвітає вже свята неділя.
Вибравсь цар на влбви у планину,
Запросив старого Юг-Богдана,
Разом з ним — синів Югенків дев'ять,
І побрались ото всі на влови.

Полювали по горі зеленій,
Не піймали, не забили й гича,
Та з нічим додому й повернули.

* Книга *старославна* чи *старостава* (себто: стародавня) часто йменується у сербських народних думах: це якась чудовна, свята книжка, у котрій заведено все, що було і що буде, од початку й до кінця світу; вона завжди знаходиться у руках старих, побожних людей — чи пустельників, чи й лицарів часом.

** Себто: півтора «товара блага».

Ім назустріч вийшов вірний Лазо,
Заверта цар на вечерю Юга,
Лазо просить дев'ятох Югенків.

Посідали всі за стіл золотистий:
На чолі сів сам Степан-цар Дужий,
Коло його Юг-Богдан старенький,
За Богданом вже Югенків дев'ять;
Всім слугує слуга вірний Лазо,—
Наставля присмаків, і горілки,
І вина червоного приносить.

Як вином тим промочили душу,
Почали про всячину бесіду,
Де й які коли були юнаки;
Юг виймає старославну книгу
Й провіща про дні остатні з неї:
«Ой видайте, мої браття гожі,
Ой чувайте, що ця книга каже!
Як настануть вже часи остатні,
То не стане ні овець, ні збожжа,
Ані квітів, ані бджіл у полі;
Волоктиме по судах кум кума
І оружно брат на брата стане!»

Як аачув те слуга вірний Лазо,
Побіг миттю до комори вгору,
Приніс звідтіль золотую чашу,
Вином добрим налив чашу повну
Й поклонився Юг-Богдану нею;
Взяв до рук Юг золоту ту чашу,
Чашу взяв, а пити не хоче з неї,—
Дума Юг, чого б воно й до чого,
Чим йому б оддарувати Лаза?»

Обізувались втім сини до батька:
«Ох і батьку, наш старий Богдане!
Чом не п'єш ти з золотої чаші,
Яку Лазо тобі дав у шану?»

А на те їм Юг-Богдан і каже:
«Мої діти, всі Югенків дев'ять!
Спорожню я золотий ківш з хіттю,
Тільки думка, мої діти любі,
Чим мені оддарувати Лаза?»

Одмовляють Юг-Богдану діти:
«Маєш, батьку, чим оддячить добре,—
У нас досить соколів і коней,
У нас досить і шликів, і китиць!»

Обізвався тут Степан-цар Дужий:
«Має Лазо соколів і коней,
Має Лазо і шлики, і пера;
З того Лазо не бажа нічого,
А бажа він Милицю-дівчину,
Твою доню, ще й мизинку гарну,
Сестру рідну дев'яток Югенків».

Як почули те Югенків дев'ять,
Ісхопились на легенькі ноги,
Витягають мечі гострі зразу,
Щоб царя в столиці погубити.

Юг-Богдан старий їх ну благати:
«Стійте, діти, майте в бога віру!
Як царя ви заб'єте сьогодні,
То над вами вічна кара стане;
Ось візьму я старославну книгу
Та погляну в неї, діти любі,
Чи судилась Лазові Милиця?»

Чита книгу Юг-Богдан старенький,
Чита книгу, дрібні сльози ронить:

«Стійте, діти, майте в бога віру!
Ой судилась Лазові Милиця,
І судилось йому царство в спадок:
Разом будуть царювать обоє
У Крушевцю, коло вод Морави!»
Як почув Степан-цар Дужий те,
Зараз руку до кишені сунув,
Витяг з неї тисячу дукатів,
Витяг з неї й яблуко із золота,
А в йому ж три самоцвіти цінні,—
На заруки * дівчині Милиці.

* У сербів при змовинах дають зараз батькові чи старшому родичеві молоді гроші і другі дарунки; той, хто їх узяв, не має вже права зректись свого слова, а той, хто дав, бува, не приїде по дівчину, теря свої гроші. Це нагадує завдаток чи заставу при якому-небудь продажному обов'язку. Яблуко — просте, срібне чи й золоте — конечний весільний дарунок у сербів молодій: од молодого.

УРОШ І МРЛЯЧОВЕНКИ

На широкім на Косовім полі,
Коло церкви білої Самдрезі,
Стали разом табори чотири:
Один табір Вукашина-крóля,
Другий табір Углиша-державця,
Третій табір Гойка-восводи *,
А четвертий — Уроша-царенка.

Завелися сподарі за царство,
Проміж себе вже готові битись,
Хоч на смерть, ножами золотими:
Чиє царство — згодитись не можуть.

«Моє встї!» — гука король Вукашин;
Собі й Углиш: «Не твоє, моє-бо!»
Гойко пробі: «Ні, моє — не ваше!»
Слуха тез молодий царенко,
Слуха тез, — не промовить слова,
Бо супроти трьох братів не сміє,
Не насміє проти трьох Мрляченків.

От і пише лист король Вукашин,
Пише лист і посила чаушом
Аж до міста білого Призрєну,
До дного Неделька-протопопа:
Хай прибуде на Косове рівне
І повіда, кому стать на царство,
Бо він сам царя на смерть готовив,
Сповідав і причащав дарами,
Та в його і книга староставна».

Другий лист державець Углиш пише,
Пише лист і посила чаушом
Теж до міста білого Призрєну,
До того ж Неделька-протопопа;
Пише третій — воевода Гойко,
Шле і віп чауша запального;

* Углиш, Вукашин і Гойко — три брати із роду Мрлячовичів, ті ж самі, що будували Скадер на Бояні. Род Мрлячовичів з родом Неманичів ворогував завжди за панування; по смерті ж Душана всі воєви напали на молодого плохенького Уроша, та до їх пристав і Юг-Богдан з синами і з своїм зятем Лазарем.

А царенко Урош ще четвертий
Пише лист і посада чаушом.

Всі чотири дрібні листи пишуть,
Посилають запальних чаушів;
Ще ж усі — один другого по́тай.
Збіглось разом вершники чотири,
Збіглось разом у Призréну білім,
Попід двір Неделька-протопопа.

Протопопа не застали дома,
Бо у церкві вутреню він правив,
А по їй і святу службу божу.
Ну, та й смілі ж ті чауші в біса,
Із завзятих найзавзяті, певне:
Не схотіли позлізати з коней,
А так верхи й затурили в церкву;
Повиймали канчуки плетені —
Та й ну бить Неделька-протопопа!

«Гей! хапайсь Недельче-протопопе!
Гайда зараз на Косове рівне,
Та скажи, кому на царство стати:
Бо ти сам царя на смерть готовив,
Сповідав і причащав дарами,
Та в тебе ж і книга староставна.
Ну, мерщі ж, як голови ще шкода!»

Ой заплакав протопоп Неделько,
Сльози ронить, промовля чаушам:
«Одступіться, посланці від дужих,
Поки в церкві не одправлю служби:
Тоді визнаю, кому стать на царство».

Схаменулись, виїхали зараз.
А як служба покінчилась божя,
Вийшли люде перед білу церкву.
От Неделько-протопоп і каже:
«Мої діти, четверо чаушів!

Правда ваша, — я царя на смерті
Сповідав і причащав дарами;
Т' але ж в його не питавсь за царство,
А питався за гріхи, що вдіяв;
Ви ж простуйте до Прилипу-міста,
Аж до двору короленка Марка,

До самого Марка, мого вчення:
Він од мене вивчився письменству.
Марко був за писаря цареві,
У його ж і книга староставна,
Йому й знать, кому спадає царство.
Ви покличте на Косове Марка —
Щиру правду, він вам оповіда,
Бо нікого не боїться Марко,
Опріч бога одного святого!»

От побрались четверо чаушів,
Ідуть просто до Прилина-міста,
До оселі короленка Марка.

Як були вже перед білим двором,
У ворота брязнули залізом.

Те зачула Єхросина-мати,
Кличе зараз сина свого Марка:

«Сине Марку! чадо моє любе!
Хтось ударив брязкалом в ворота:
То, здається, батькові посланці!»

Встає Марко, одчиня ворота.
Уклонились Маркові чауші:

«Помагайбі, господарю Марку!»
На те Марко їх віта рукою:

«Б'ю чолом вам, мої діти любі!
Чи здорове-пак лицарство сербське
І шановні королі та князі?»

Уклонились посланці пизенько:
«Господарю, короленку Марку!

Всі здорові, та немає згоди,
Бо велика між сподарів звада:
На Косовім на широкім полі,
Біля церкви білої Самдрежі,
Завелися сподарі за царство;
Проміж себе вже готові битись,
Хоч на смерть, ножами золотими:
Кому царство — згодитись не можуть.
Тебе кличуть на Косове рівне,
Щоб сказав ти, кому стать на царство».

Іде Марко до господи зараз,
Зве на раду Єхросину-матір:
«Єхросине, моя пенько рідна!

Між сподарів стала тяжка авада:
На Косовім на широкім полі,
Біля церкви білої Самдрежі,
Завелися сподарі за царство;
Проміж себе вже готові битись,
Хоч на смерть, ножами золотими:
Кому царство --- згодитись не можуть.
Мене кличуть на Косове поле,
Щоб сказав їм, кому стать на царство».

Як сам Марко дбав о щирій правді,
Так благає й Єхросина-мати:
«Слухай, Марку, мій єдиний сину!
Заклинаю молоком матірнім:
Не скривди ти, не скриви душею
Ані батька, ані дядька ради;
Кажи правду, як кохаєш бога.
Гляди ж, сину, не згуби душі ти:
Бо вже краще голівоньку стратити,
Ніж свою пак огрішити душу!»

Узяв Марко староставну кпигу,
Осідлав строкатого Шарина *;
Сам на спину копію Шарцю скочив
Та й поїхав на Косове рівне.

Як над'їхав Марко уже близько
До шатра, де був король Вукашин,
Обізвався тоді король до його:
«Хвала богу, доля ж моя щасна:
Ото їде син мій рідний Марко,
Він присудить мені царство певно,
Бо йому й спаде воно по батьку».

Марко чув, а й слова не промовив,
На шатер не скинув навіть оком.

Як державець Углиш Марка вбачив,
То до його й закидає словом:
«Мое щастя, то небіж мій їде:
Він присудить мені царство певно!

* Шарин, або Шарець — так звався славетний кінь Марка-короленка; це назвище йому надано за шару його масть, чи — як у нас кажуть — строкату.

Скажи, Марку, що моє це царство,—
Будем спільно, як брати, царити!»

Мовчить Марко, не промовить слова,
На шатер не скине навіть оком.

Вбачив Марка воевода Гойко
Та до його й закидає словом:

«Моє щастя, то небіж мій їде!
Він присудить мені царство певно:
Бо як був ще невеличким Марко,
Пестував я його сам кохано,
Пригортав до лона під аксамит,
Мов найкраще яблуко злотисте;
Як, було, це їду куди верхи,—
Садовлю з собою завжди Марка...
Скажи, Марку, що моє це царство:
Царювати сам ти будеш справжнє,
А я буду по тобі лиш первим!»

Мовчить Марко, не промовить слова,
На шатер не скине навіть оком.

Їде просто до шатра ясного,
До шатра Уроша молодого;
Догнав Шарця до шатра царенка,
Та і вскочив із коня тут Марко.

Як угледів його хлопець Урош,
Схопивсь зараз з подушók шовкових,
Схопивсь хутко, радісно говорить:

«Слава богу: то ж хрещений батько,
Мій хрещений короленко Марко:
Він по правді скаже, кому царство».

Кинувсь він — та й обвилися руками,
Білий вид цілують брат у брата,
О здоров'є лицарське питають;
На м'яких подушках потім сіли.

Не багато уточилось часу,
Як по дневі темна ніч настала.

От порану почало світати,
В церкві білій задавонили в дзвони,—
Добродійство рушило до церкви.
Як скінчилась вже свята одправа,
Вийшли всі добродії із церкви
Й посідали в цвинтарі за стόли;
П'ють горілку, заїдають цукром.
Бере Марко книгу староставну,
Подивився в книгу ту і каже:

«Батьку мій, короле Вукашине!
Та невже ж пак королевства тво́го
Тобі мало? Бодай його стратив,
Коли хочеш ще й чуже одняти!
А ти, дядьку, господар Углишу!
Та невже ж пак господарства твого
Тобі мало? Бодай його стратив,
Коли хочеш ще й чуже одняти!
А ти, дядьку, воєводи Гойку!
Та невже ж пак воєводства твого
Тобі мало? Бодай його стратив,
Коли хочеш ще й чуже одняти!
Подивіться ж (хай вас бог скарає!):
Книга пише, що Урошу царство,
Сироті, по батькові спадає,
Бо його це батьківщина власна.
Цар і сам в останюю годину
Одказав се царство своєму сину».

Як зачув король Вукашин тее,
Одним скоком він схопивсь на ноги,
Витяг потім золотого меча,
Щоб забить ним сина свого Марка;
Кинувсь Марко од отця втікати,
(Бо, звичайно, не впада дитині
З своїм батьком, з своїм рідним битись),—
Утіка він поза білу церкву,
Кругом церкви білої Самдрежі.
Біжить Марко, а король — по п'ятах;
Уже тричі обернули коло
Кругом церкви білої Самдрежі;
Уже мало не піймав він Марка,—
Коли з церкви щось загомоніло:

«Ховайсь в церкву, короленку Марку!
Чи не бачиш, що погинуть маєш,

Ще й погинуть од свого батька,
А за правду пресвятую божу».
Одчинились тут церковні двері,
Марко вбіг у білу церкву зараз,
А за ним і зачинились двері.
Добіга до тих дверей Вукашин,
Як ударить мечем прямо в двері,—
Аж звідтіл червона кров капнула.
Схаменувсь тоді король Вукашин
І промовив жалібно словами:
«Ох і боже, лихо мені тяжке!
Загубив я свого сина Марка!»

Але з церкви щось йому на тес:
«Ой чувай, королю Вукашине!
Ти забив не сина свого Марка,
А забив ти янгола святого».
Як король на Марка був сердитий,
То й почав його тут проклинати:
«Бодай хрест тебе убив, мій сину!
Щоб не мав могили, ні нащадку!
Та бодай ти не діждався й смерті,
Поки в турка за слугу не станеш!»
Клене батько — величає Урош:
«Батьку Марку! Бог тобі оддячить!
Хай твій розум світить всім на раді!
Хай твій меч не вищербиться в січі!
Хай не буде над тебе юнака!
Хай живе про тебе слава в світі
Поки стане місяця і сонця!»

Як вістилось, так усе й справдилося.

СМЕРТЬ МОЛОДОГО ЦАРЕНКА УРОША

Милий боже, що то чуда й дива!
Що се чути у Призрену-місті?
Чи то радість, а чи туга тяжка?
То не радість у Призрену-місті,
То не радість, а велика туга:
Умірає цар Милютин * Дужий

* Милютиним у цій думі прозвано не кого іншого, як Степана Душана.

І нікого по собі не кида,
Пріч Милиці, молодої жінки,
Та двохлітка ще Уроша, сина.

Ізібралось усе сербське панство,—
Йому жалко господаря свого:
Юг-Богдан старий прибув на смуток,
І синів з ним, Юговенків дев'ять,
Прибув далі воевода Милош,
За Милошем — із Пазару Реля,
Потім далі — ще Милан Топлиця
З побратімом Косовіч-Іваном,
А за ними Мрлячовенків троє —
Деспот Углиш, воевода Гойко,
Та ще й третій брат король Вукашин
З своїм сином, королевком Марком.
Прибув далі проїгумен Йосиф
Із ясної Равиниці-церкви
З молодим дияконом Михайлом;
Ізібралось усе панство сербське,
Наостанці й патріарх честивий,
Сивий старець, пресвятий Арсеній.
Стоять нишком над царем всі смутні...
Юг-Богдан, дід, зняв парешті слово:

«Господарю, Милютине-царю!
Ти недужий, умірати маєш...
То скажи, кого тобі найжальче?
Чи Приарену, білої столиці,
Чи твоїх царських скарбів численних,
Чи Милиці, молодої жінки?»

«Ні, того всього мені не шкода,
А найжальче свого сина Вроша,
Що не можу йому царства здати!»

Йому й каже Юг-Богдан старенький:
«Хіба мало воеводів сербських?
Приручи ти кому-небудь царство
У державу, на які-там роки,
Поки дійде своїх літ царенко!»

От замисливсь цар Милютин дуже
Та й надумавсь, кому здати царство:
Королю Вукашину здає він,

Королю і дядькові Уроша,
У державу на сім років часу,
Поки дійде літ дитина Урош.

Як представивсь цар Милютин Дужий,
То Вукашин оцарився зараз.

Рок за роком упливає часу,
Незабаром і сім літ минуло,
На ті сім набігло ще сім других;
Царенятку вже шістнадцять років,
А про царство й не згадає жоден...

Йому стало дорікати панство:
«Де ж те царство твого батька, Вроше?»
Пита Урош воеводів сербських,
Чи не буде хто з них свідком часом:
«Як отець мій, цар, представивсь богу,
То кому він приручив корону?»

Пішов Урош до Богдана-Юга, —
Той йому назвав всіх воеводів,
Що були при царській смерті свідки:
Та ласкаво і послав просити,
Щоб збирались воеводи сербські
На вечерю до Богдана-Юга.

От зібралось усе сербське панство,
Всі зібрались, трапезують чесно...
А це Урош молодий схопився
І давай їх всім святим благати:

«Як отець мій, цар, представивсь богу,
То кому він приручив корону?»

Підвівсь Марко, всіх обводить оком, —

Мовчить кожен, не промовить слова:
Хто пак знав — казати не насміє,
Хто б насміливсь — так не зна нічого...
Тоді Марко до громади й каже:

«В короля Вукашина корона,
Бо моему вона батьку здана!»

Як почув король Вукашин тєс,
Витяг зараз свою шаблю гостру,
Схопивсь миттю він на ноги з долу,
А з ним разом брати — Гойко й Углиш,
Щоб рубати ото сина Марка!
Зірвавсь Марко і собі на ноги,
А за Марком — і Милош, і Реля:

Січанину захотіли збити.
Так схопились воєводи сербські
І завзятців помирили щасно.

Богом просить молоденький Урош
Свого батька по хресту і дядька,
Щоб вернув той батьківщину-царство.
Нема що, король Вукашин згодивсь,
Оддає небогові корону,
З нею разом — славне царство сербське.
Так на тому й розійшлась громада.

Небагато уточилось часу,
А вже дядько замишляє зраду
Супроти хрещеника й небога,—
Щоб його таки згубити з світа.
Мислив, думав — і надумавсь добре.
Виїздить на влови у планину,
Закликає й сироту Уроша;
Вкупі разом і побрались в гори.
Полювали, не знайшли нічого,
Поки згага допікать їм стала;
От спустились вони з гір в долину
І знайшли там затишне озерце.

Зсів з коня король Вукашин перший
І напивсь холодної водиці;
Йому й каже молоденький Урош:
«Тепер ти подерж обох цих коней!»
Взяв Вукашин двох тих добрих коней,
А Урош став жадно воду пити.

От король — за олив'яну балту*
Та як лусне з-за плечей небожа
У висок, поза юнацьке вухо,—
Аж мавга поприснула в долину
І озерце замутилось крив'ю! **

* Балта — таке оружжя, подібне до нашої тупиці, тільки в великим обухом. На Поділлі і в Галіції теж уживається таке назвище.

** Король Вукашин таки справді зрадецьки убив Уроша, запросивши його на полювання; тільки Урошу було тоді певний 31 рік. А це було так: плохий Урош удався од нападу воєводів, надто Юговенків і Лазаря, під руку до свого кума Вукашина; та, запрямітивши його лукавість, хотів був тікати, а той і вбив. Царство ж таки не досталось Вукашину, а ним завододів славний Лазар.

Як Урош там простягнувсь бездухий,
Взяв Вукашин мерлеця за ноги
Й поволік геть із долини набік;
Потім взяв, на плечі скинув тіло,
Виніс просто на лісисту гору
Й заховав під сосною, у хмизі,
Притрусив зверх бур'яном та листям,
Поверх його наверхав каміння,
А на його ще ялових шишок,
Щоб знайти було не можна й сліду.
Повернувсь назад Вукашин звідтіл.
Як зближався до Призрену-міста,
Ще здалека сестра брата взріла,
Та не взріла ж при йому Уроша:
Догадалась вона зразу, бідна,
Що небожа загубив десь дядько.

Як заплаче, заголосить ревно...
Пішла в гори шукать сина Вроша;
Шука, ходить по планині тиждень —
Ані ріски, ані краплі в роті;
Прийшла врешті пад озерце темне,
З його хтіла закропити душу,—
Так озерце ж замутиле крив'ю,
Й по землі геть червоніють плями!
Догадалась, що тут син погинув,
Пішла слідом на планину вгору,
Ішла слідом, поки слід згубила,
Шукать стала уже осліп в борі.

Як зайшла ж у гущину соснову,
Позирнула під зелену сосну,—
Аж сидять там янголи чотири,
Проміж ними стоїть Урош ясний,
Бо вже він був пресвятився в бога!

Коли взріла те цариця-мати,
Повернулась, давай бігти з лісу:
Біжить хутко до Призрену-міста,
До царського монастиря просто,
Все те каже проігумну-старцю;
А ігумен духовенство скликав,
Та й пішли всі в бір зелений, в гори,

І знайшли там Уроша-царенка.
Йому тіло не потліло й крихти,
Бо у бога дістав ласку Урош.

Одспівали тут одправу Врошу
Й понесли аж в монастир царевий:
В домовину золоту поклали,
На довічне спочивання тихе.

Та не буде ж королеві-дядьку
Ні на небі, ані тут спочинку:
Ні од суду праведного бога,
Ні од кляття цілого народу,
Бо він вбив хрещеника-небога
Задля царства, задля добр тутешніх!

МИЛОШ У ЛАТИНЦІВ

Милий боже! от послухать чуда!
Висилá посла князь сербський Лазар,
Свого зятя, Обилич-Милóша,
Од латинців * одібрати хáрач **.
Посла пишно прийняли латинці,
Вшанували частуванням панським,
Потім того повели до церкви,
Повели до церкви Дмитрови.

Як були вже коло церкви саме,
То латинці й почали хвалитись:
«Ану глянь, Милоше-воєводо!
Бачиш нашу Дмитрову церкву,
Яка пишна і яка велика?
В вашім краї вже таких немає!»

Одмовля їм воєвода Милош:
«Бсте мудрі ви, пани латинці!
Хоч і мудрі ж, плетете дурницю!
Коли б зпали ви церкви всі наші,
Скільки є їх, та які чудові —

* Православні серби латинцями визнають католиків.

** Х а р а ч — поголовна данина; подушье. (Слово турецьке).

*Задушніці * царів наших славних!!*

Гляньте лиш на лавру *Студеницьку*,
Поблизу од *Нового Пазару ***;
Гляньте лиш на монастир Джурджевий ***
Коло дворів Дёжева **** старого —
Задушницю царя Симеона;
Гляньте лиш на невидале чудо,
Наш *Віліндар ****** зверх гори Святої —
Задушницю патріарха Сави
І його ще батька Симеона;
Гляньте лиш на *Жичу ****** на Мораві,
Понад Їбром, вище Короновця;
На *Спочани ****** при джерелах Рашки —
Задушницю святого Степана,
Отого Степана, що найперве
Королем у Сербії вінчався;
Гляньте лиш на *Папращу ****** високу
Понад Спречу, трохи вищ Зворника,
Під горою Борогвом високим —
Задушницю Вукана жупана;
Гляньте лиш на показний наш *Дёчан ******
Коло міста білого Призрена —
Задушницю короля з Дечанів.

* Задушниця, або задушбіна,— так зветься у сербів яке-небудь діло святиє чи жертва, що дає чоловік за живота ще на упокій своєї душі, за душу свою.

** Пазар, Новий Пазар (частіше — Базар, або Новий Базар) — значний город в полудньовій Сербії.

*** Монастир Джурджевий — іще й досі видно руїни коло Нового Пазару. Другий монастир того ж назвища стоїть у Чорногорії над річкою Лімою.

**** Дёжев — назва гори поблизу Нового Пазару.

***** Віліндар — монастир на горі Атос, закладений Степаном жупаном, а збагачений його нащадками Неманичами. Тут, у своїй закладені, і вмер Степан, найменований у ченцях Симеоном. Після його ще проживав тут син його Сава — теж святий патрон сербський.

***** Жича — тепер уже руїни; там короновалися перш королі сербські.

***** Спочани, Сопочани — тепер теж руїни монастиря, що був над Рашкою, поблизу Нового Пазару.

***** Папраща, або Папратця — завалище монастиря, в теперішній Боснії, коло Зворника.

***** Дёчан, Дечани — монастир, що й тепер стоїть ще в сербській країні, Метохії, коло містечка Дзяковиці. Заклав його король Степан Урош з роду Дечанів, для того-то й таке назвище дали монастиреві.

Гляньте лиш на нашу красну *Рачу**
Край Соко́бла, понад річку Дріну;
Гляньте лиш на пишную *Троношу* **,
Край Лозниці, на Троноші-річці —
Задущницю Юговенків братів;
Гляньте лиш на славну *Раваницю* ***,
Край *Ресава* ****, нижче Парачина,
Понад річку, Раваницю зимну,—
Задущницю мого тестя Лаза,
Господаря найясного князя!
Коли б вам зирнути ще й на інчі,
От було б подивуватись дива,
Скільки в їх і які чудові!..
Що ж мені вже Димитрова ваша?!
Коли хоче, я її тяжкою
Булавою перекину зараз?»

Йому віри не няли латинці
І побились об заклад з Милошем
На червоних тисячу дукатів.

Узяв Милош пернача тяжкого,
Засукав рукава аж за локті
Та в душі отак благає бога:
«Вибач, боже, й ти, святая церкво,
Що на тебе заміряюсь кидать!
Не на тебе ж, тільки поуз тебе!»

Кинув вгору пернача тяжкого,
Аж за хмари той пернач полинув.
Одпі кажуть: «Перекинув церкву!»
Другі кажуть: «Ні, не перекинув!»
Треті кажуть: «Ще вгорі високо!»

Як пернач же повернувся нарешті
Із-за хмар поза ту білу церкву,
То ударив аж у двір Бановий;

* Рача — монастир над річкою Рачою. Соко́бл — замок міцний чи сторожова башта на стрімчатій скелі.

** Троноша — монастир на річці, що й сама прозивається також.

*** Раваниця — пишний колишній монастир, зруйнований турками, стояв край річки Равані, через що й одібрав своє назвище.

**** Ресава — назва околиці.

Проломив покрівлю він над ганком,
І убив там двох синів Банових,
Чотирьох латинських адміралів
І дванадцять ще панів великих.
Коли те завбачили латинці,
То взяли Милоша-воєводу
І замкнули у льохи темничні.

Сидить Милош, погляда в кватирку,
Чи не пошле кого бог на око, —
Коли й зуздрів цигана Костія.
Як забачив, став його благати:
«Брате в бога, цигане Костію!
Ось тобі три золоті дукати:
Принеси мені перо й паперу,
Принеси паперу картку чисту».

Костій зараз по-братерськи чинить,
Достає йому перо й паперу,
Достає паперу картку чисту.
Сіда Милош, дрібен листик пише,
Та не пише, чим звичайно пишуть,
Але пише із обличчя крів'ю,
Свому тестю, Лазареві-князю, —
Як було все, викладає чисто.

Як дійшов той дрібен лист до Лаза
Й прочитав він, що в листі стояло,
Цар на його другий дрібен пише,
Шле його він до панів латинських,
А в листі такі слова стояли:

«Слухайте, добродії латинці!
Пустіть зараз ви Милоша-зятя,
Заплатіть йому по правді заклад
І оддайте з ваших земель харач!
Як його ж не пустите ви зараз,
То кленуся вірою і богом,
Що зберу на вас мадьяр і сербів,
Поплюндрую усі ваші землі,
Знищу все вогнем я та залізом!»

Як листа латинці прочитали,
То Милоша випустили зараз,
Оддали йому з всіх земель харач
І заклад свій — тисячу дукатів.

ОСТАТНІЙ БЕНКЕТ ЦАРЯ ЛАЗАРЯ

Славу славить Лазар-князь достойний,
У Крушевцю, в своїм сховнім місті.
Старшину всю посадив за стóли,
Старшину і старшинят-юнаків:
По праворуч у царя — Юг сивий,
А за батьком — Юговенків дев'ять;
По ліворуч — Бранковенко Вука,
А за ним вряд — інші сербські мужі;
Насупроти — воєвода Милош,
Коло його воєвод ще двоє:
Іван Косанчик та Милан Топлиця.

Взявши з столу щирозлотий кубок,
Цар здіймає до громади слово:

«До кого я маю випити чашу?
Якщо мав би по літах я пити,
Пив би зараз до Богдана-Юга;
Якщо мав би по державі пити,
Пив би я до Бранковенка Вука;
Якщо мав би по любові пити,
Пив би я до діверів коханих,
Дев'ятьох юнаків Юговенків;
Якщо мав би по красі я пити,
Пив би я до Йвана Косанченка;
Якщо мав би я по зрості пити,
Пив би я до Топлиці Милана;
Якщо ж мав би по юнацтву пити,
То вже певно не до кого інче,
Як до рук Милоша Обилича!
За здоров'я, за твоє, Милоше!
Будь мені чи вірен, чи невірен,
(Вирне правда і потоне кривда!)
Хоч і зрадиш мене завтра в бої,
Ставши на бік до царя Мурата,—
П'ю за тебе, будь здоров, Милоше!
На! цей кубок — вино добре випий,
А його сховай од мене в шану!»

Схопивсь Милош на легенькі ноги
І цареві до землі вклонився:

«Тобі хвала, славний князю Лазо!
Тобі хвала за твоє вітання,

За вітація й за дарунок — хвала!
Та не хвала ж за твою примову!
Нехай бог мене скарає смертю —
Не зневірив ще нікого зроду
Й не зневірю аж до віку-суду!
Моя думка — на Косовім завтра
Полягти за віру християнську.
А що зрада,— то бік тебе, царю,
Тихомиром п'є вино холодне:
Бранковенко, проклятий невірник!»

«Завтра рано, в день святого Віда,
Будем відать на Косовім полі,
Чия віра, а чия невіра.
Бог один хай буде мені в поміч!
Я на рано завтра в поле лину,
Заколоти турчина Мурата
І ногою йому стать на горло.
Як же бог окриє мене й доля,
Що вернусь живим я до Крушевця,
То пиймаю Бранковенка Вука,
Прив'яжу до мого спису вгору,
Як куделю ту на кужіль — жінка,
Й понесу геть по Косовім полі!»

РОЗВІДКИ

«Побратиме, Косанченку Йване!
Що ж, огледів турків табір добре?
Чи багато в того турка війська?
Чи нам можна з ними в бої стятись?
Чи здолаєм ми побити турків?»

Одповідав йому Іван Косанчич:
«Ох, Милоше, мій коханий брате!
Турків табір я огледів добре;
Страшна сила того війська в турка:
Якби всі ми, серби, сіллю стали —
Й то б не стало до обіду туркам!
Ой ходив я по турецьких ордах,
З днем два тижні виходив я цілих,
Та нема ж їм ні числа, ні краю!

Од каміння аж по явір голий,
А од того явора сухого
До Сазлії, аж по міст склеповий.
А од мосту до Звечану-міста,
Од Звечану, брате, до Чечану,
Од Чечану по гору-планину —
Все укрило геть турецьке військо.
Кінь при ко́ню, ю́нак при ю́наку;
Бойних списів цілий ліс чорнів,
Короговок — наче хмар на небі,
А шатрів — немов заметів снігу!
Якби з неба падав дощ краплистий,
До землі б і крапля не допала
Через тих юнаків, через коней!
Покрив Мурат ціле Мазгат-поле,
Що між річок Ситниці та Лаби».

Ще питає воевода Милош:
«Ой скажи, Іване-побратиме,
Де ж шатро того царя Мурата?
Я закликав перед князем Лазом
Заколоти цим мечем Мурата
І ногою йому стать на горло!»

Одмовля йому Іван Косанчич:
«Брате милий! Опалів ти, певно!
Та шатро ж бо лютого Мурата
В осередку таборища саме!
Хоч би мав ти й соколині крила
І полинув по повітрі яснім —
Не доїс би ні пірця, ні кістки!»

Почав Милош заклипати Йвана:
«Ох, Іване, побратиме любий,
Хоч не рідний, а як рідний брате!
Не розказуй оцього ти князю,
Щоб цареві не завдять тривоги
Та і війська не сполохать марно.
Ось скажи як нашому ти князю:
«Єсть у турка того війська дуже,
Проте можем з ним ми легко стятись
І побити його зможем добре:
Бо не справжні ото всі вояки,

А *хаджі* * старі все та прочане,
Крамарі та ремесна молодь,
Що війни і в вічі не видали,
А пішли пак з голоду за хлібом.
Ще ж до того, скільки є там війська,
Все заслабло на тяжку хворобу,
На тяжку бігачку-крівавицю;
Та і коні занепали всі їм,
Бо дістали десь страшного сапу!»

На ці речі одповів Косанчич:
«Добре, добре! Мій коханий брате!
Розкажу, як волиш ти, цареві,
Розкажу, що ти казав, до слова;
Бо твої ми і в життю, і в смерті:
Я — Косанчич — та Милан Топлиця».

ВИБІР ЛАЗАРІВ І БОЙ НА КОСОВІ

Сивий сокіл в високостях лине
Із святого аж Єрусалиму,
І несе він ластівку-пташину;
То не сокіл, то не птиця сива,
А Ілля, святий пророк-громовець;
Не несе він ластівки-пташини,
А несе лист од святої діви,
До царя приносить на Косове
І спуска цареві па коліна.
Дрібен листик от що йому каже:

«Ох і славний родом, царю Лазе!
Яке царство собі хочеш вибрати:
Чи земне ти собі царство волиш,
Чи те царство, що на небі в бога?
Як земне ти собі царство волиш —
Сідлай коні, підпинай попруги,
Підперізууй, все лицарство, шаблі,
Та й вдаряйте ви на турків сміло:
Усе чисто їх погине військо!
Якщо ж волиш ти небесне царство,
То став зараз на Косовім церкву,

* *Хаджа* — турецький чернець.

Ії став не з твердого каміння,
А з едвабу білого й шарлату:
Хай на смерть в ній причаститься військо,
Бо поляже твоє військо ціле,
І ти, царю, з ним поляжеш разом!»

Як цар Лазар вислухав ці речі,
То замисливсь, надвоє гадає:
«Боже милий! Що ж мені почати,
Яке царство собі вибрати краще?
Чи те царство, що на небі в бога,
Чи земне, тутешнє царювання?
Хоч би й вибрав я земне царство,
Так тутешнє ж царювання — хвиля,
А на небі — аж во віки віка!»

Так ото земне цар занехав,
А на небі собі царство вибрав,
І взявсь ставити церкву на Косовім:
Становить не з твердого каміння,
А з едвабу білого й шарлату.
Викликає до тієї церкви
Патріарха сербського святого
І дванадцять ще владик високих,
Щоб на смерть те військо причастили.

Ледве військо вистроїлось в лави,
Як упали на Косове турки.
Веде військо Юг-Богдан старенький,
З дев'ятьма ще рідними синами,
Мов орел з прудкими соколами:
Кожен син веде по дев'ять тисяч,
Сам Богдан старий веде дванадцять.
Ото бились і рубались з турком;
Сім пашів вже били і побили,
А як з восьмим узялися битись,
То й поліг там Юг-Богдан старенький
З дев'ятьма рідненькими синами,
З дев'ятьма прудкими соколами —
І все військо полягло там з ними.

Ведуть військо в бой три Мрлячовенки:
Воевода Гойко і пан Углиш,
Сам король Вукáшин з ними третій;

Веде кожен аж по тридцять тисяч.
Ото бились і рубались з турком;
Пашів вісім били і побили,
Як з дев'ятим завзялися битись,
Лягло зараз Мрлячовенків двос:
Воєвода Гойко і пан Углиш,
А за ними і король Вукáшин
З ран упав понід турецькі коні,—
Й полягло все військо з ними разом.

Веде військо князь Степан * до бою.
Ой у князя того війська сила,
Сила війська — шістдесят аж тисяч.
Ото бились і рубались з турком,
Пашів дев'ять били і побили;
Як з десятим завзялися ж битись,
То поліг тут князь Степан у січі,
І все військо полягло з ним разом.

Веде військо сам цар сербський Лазар.
У його страшенна сила сербів:
Сімдесят і сім ще тисяч цілих.
Розганяють по Косовім турків,
Навіть глянуть не дають на себе,
А не то що боронитись мечем;
Лазар певно б гору взяв над турком,
Так скарай біг Бранковенка Вука,—
Він пак зрадив на Косовім тестя!
Ох, тоді-то взяли гору турки,
І тоді ж поліг цар сербський Лазар,
А з ним разом полягло й все військо —
Сімдесят і сім ще тисяч цілих.
На землі їм, поки сонця,— слава,
А на небі — вічне царство в бога!

ЦАРИЦЯ МИЛИЦЯ І КОСОВСЬКА СІЧА

Ой цар Лазар за столом вечеря,
Коло його Милиця-цариця.
Йому й каже Милиця-цариця:
«Царю Лазе, золота короно!

* Син Лазаря.

Ти поїдеш завтра на Косове,
Туди візьмеш слуг і воводів,
А в дворі ж то при мені нікого
З чоловіків не лишаєш, царю,
Щоб тобі хоч міг листа одвезти
На Косове і назад вернутись;
Забіраєш братів дев'ять милих,
Моїх рідних Юговенків дев'ять...
Ти zostав тут хоч їдного брата,
Хоч їдного на моє благоання!»

Одмовляє їй на те цар Лазар:
«Моя пані, Милиця-царице!
А з братів кого б найбільш бажала,
Щоб лишив тобі я в білім дворі?»

«Ти zostав тут Юговенка Бошка!»
Тоді й каже їй на те цар Лазар:
«Моя пані, Милице-царице!
Коли завтра освіне день білий,
Освіне день і засяє сонце,
А у місті одімкнуть ворота,—
Ти виходь у місто аж до брами,
Бо тудою йтиме військо в лавах:
Усі верхи, при вояцьких списках,
Попереду Юговенко Бошко
Нести буде корогву хрещату.
Ти вклонись йому й скажи од мене,
Аби стяг оддав кому другому,
А zostався б сам з тобою дома!»

От як вранці освінув день білий
Вийшла зараз Милиця-цариця
Й стала в місті попід саму браму.
А це йде тудою військо в лавах:
Усі верхи, при вояцьких списках,
Попереду Юговенко Бошко
На гнідому, чисто весь у золоті,
А хрещата короговка вкрила
І юнака, і коня гнідого;
На хрещатій яблуко золотисте,
А на йому стоїть хрест із золота,
Од хреста вже золотії кйти
Аж на плечі Бошкові спадають.

Кинулась тут Милиця-цариця,
Ухопила за вузду гнідого,
Обіймає рученьками брата
І до його промовляє стиха:
«Ох, мій брате, Юговенку Бошко!
Тебе цар дарує мені з жалю:
Ти не підеш у Косовську січу.
Шле тобі він привітання й каже,
Щоб ти стяг дав кому хоч другому,
А зостався б сам тут у Крушевцю,
Аби я хоч брата в тузі мала!»

На те каже Юговенко Бошко:
«Іди, сестро, ти на башту білу,—
Я для тебе не вернусь додому,
Із своїх рук не оддам я стяга,
Хоч би й цар Крушевцем поклонився!
Що б сказала про мене дружина?

«Гляньте, мов, який страху́н той Бошко!
Не насміє й у Косове вийти,
За чесний хрест свою кров пролляти
І за віру живота оддати!!»
Та й погнав гнідого у ворота.

А це їде сам Богдан-Юг сивий,
І за ним сім Юговенків рядом;
Зупиняла всіх сьомох цариця,
Отже жоден не схотів і слухать.
Незабаром, по якій-там хвилі,
Іще їде Юговенко Война;
Царський огир — на при́їздку в його,
Весь укритий чабраком парчевим.
От цариця за коня вхопилась,
Рученьками обнімає брата
І до його промовляє стиха:
«Ох, мій брате, Юговенку Войно!
Тебе цар дарує мені з жалю;
Шле тобі він привітання й каже,
Щоб оддав ти огиря другому,
А зостався б сам тут у Крушевці,
Аби я хоч брата в тузі мала!»

На те каже Юговенко Война:
«Іди, сестро, ти на башту білу!
Хоч би й знав я, що погину в бої,
А нікому не оддав би Шарця
І додому не вернувся б ароду!
Я йду, сестро, на Косове рівне
За чесний хрест свою кров пролляти
І за віру полягти з братами!»
Та й погнав коня він у ворота.

Як те вчула Милиця-цариця,
Впала, бідна, на холодний камінь,
Впала, бідна, і зомліла з туги.
А це їде цар достойний Лазар...
Як побачив Милицю-царицю,
Йому з виду покотились сльози;
Повів очі він наліво справа
Та й покликав Голубана-джуру:
«Голубане, мій слуго-незрадо!
Злізай зараз з білогрива твого
Та царицю підніми на руки
Й однеси її в високу башту;
Бог тобі за мене надгорода!
Ти не їдь вже у Косовську січу,
А зостанься в моїм білім дворі».

Як почув же Голубан ті речі,
То дрібними змив своє обличчя;
Нема що — злізає з білогрива,
Підніма царицю він на руки
І несе в високу її башту;
Т'але ж серця вгамувати не зможе,
Щоб не їхати на Косовську січу...
От вернувся він до білогрива
Та й послався манівцем в Косове.

Як уранці рано день освінув,
Прилетіли аж два чорні кряки
Із Косова, із рівнот широких,
Й сіли-пали на будинок білий,
На будинок пак чесного Лаза.
Один кряче, промовляє другий:
«Чи ж будинок се чесного Лаза,
Щось нікого у дворі немає?»

І ніхто не вчув того з будинку,
Тільки й вчула Милиця-цариця,
От і вийшла на подвір'я біле
Та й питає двох чорненьких крюків:
«Помагай біг вам, два чорні крюки!
Звідкіля ви прилетіли вранці?
Чи не з поля Косового часом?
Чи видали там два війська дужі?
Чи ті війська одно з другим стялись?
Чиє військо узяло пак гору?»

Одмовляють їй два чорні крюки:
«Ой на бога, Милице-царице!
Ми це ранком з Косового поля
І видали там два війська дужі:
Вчора війська між собою стялись
І царі погинули обидва,
Вельми трохи щось зосталось турка,
А од серба коли що й зосталось —
Усе чисто у крові та в ранах!»

Коли це слуга Милютин їде,
Несе в лівій свою праву руку;
А що ран на тілі аж сімнадцять:
Йому й кіп'я обляпаний весь крів'ю...
От до його Милиця-цариця:
«Чого смутен, Милютине вірний?
Чи не зрадив на Косовім князя?»

Але їй слуга Милютин каже:
«Зсади мене з кониченька, пані,
І обмий холодною водою
Та напій, залий вином червоним:
Доконали мене тяжкі рани!»

Здійма його Милиця-цариця,
Обмива холодною водою,
Напува його вином червоним.
Як слугі вернулись трохи сили,
То й питає Милиця цариця:
«Що ж було там на Косовім полі?
Де погинув славний княже Лазо?
Де погинув Юг-Богданко сивий?
Де його Югенків дев'ять згибло?

Де погинув воевода Милош?
Де погинув Бранковенко Вука?
Де погинув Банович Страхиња?»

Тут слуга почав їй повідати:
«Всі zostались на Косовім полі!
Де погинув славний князь наш Лазар,
Списів там ламамапо багато,
Як турецьких, так і сербських списів;
Але сербських над турецькі більше,
Бо ті серби боронили, пані,
Свого князя, господаря Лаза.
А Юг сивий ще погинув, пані,
Упочатку, аж у першім бої;
Згибло там і Юговенків вісім,
Бо брат брата не схотіли здати,
Аж поки один одним zostався
Брат дев'ятих, Юговенко Бошко.
Він ще стягом по Косовім вів
І розгонив хмаровища турок,
Наче сокіл голубів лякливих...
Де стояло по коліна крові,
Там погинув Банович Страхиња.
А Милош погинув, моя пані,
Край Ситніці, біля вод холодних,
Де багато полягло і турка;
Згубив Милош аж дванадцять тисяч
Того турка й їх царя Мурата;
Даруй, боже, опрощення неньці,
Що на світ Милоша породила!
Він лишив по собі спомин сербам
І не вмере він у піснях, в повістках,
Поки люду і Косова поки!
А що ти питаєшся про Вука —
Будь він проклят з матір'ю і з батьком!
Будь він проклят з племенем і з родом!
Він царя це на Косовім зрадив,
Він це звів дванадцять тисяч війська,
Ще й якого? — кірасирів лютих!»

ЦАРИЦЯ МИЛИЦЯ І ВОЄВОДА ВЛАДЕТА

Вийшла шляхом Милиця-цариця
З свого міста білого Крушевця;
Коло неьки двос доньок милих:
Видосава і вродлива Мар'я.
А це їм Владета-воєвода
На коневі воронім назустріч;
Добрий огир запаливсь, аж паше,
Біла піна геть всього покрила.

От питає Милиця-цариця:
«Ой на бога, воєводо княжів!
Чим коня ти запалив так дуже:
Чи не їдеш з Косового поля,
Чи не бачив ти чесного князя,
Мого пана і твого, Владето?»

Одмовля Владета-воєвода:
«Ой на бога, Милице-царице!
Я вертаюсь з Косового поля,
А не бачив там чесного князя,
Тільки й бачив, як коня царського
Тягли турки серед поле рівне:
Моя думка, що князь славний згинув».

Як те вчула Милиця-цариця,
Лице біле слізеньками вмила,
Пита знову воєводу з плачем:
«Скажи ж мені, воєводо княжів,
Коли був ти на Косовім рівнім,
Чи не бачив дев'ятьох Югенків
Та старого Юг-Богдана, батька?»

Ій на те Владета-воєвода:
«Я проїхав крізь Косове рівне
І там бачив Юговенків дев'ять
Ще й старого батька Юг-Богдана:
Всі стояли на Косовім полі,
Руки їм в крові були по плечі,
А мечі тяжкі — по перехрестя.
Тільки вже їм зомлівали руки,
Січучи на тім Косовім турків».

Ще питає Милиця-цариця:
«Стій, стривай ще трохи, воеводо!
Чи зятів моїх не бачив часом:
Обилича й Бранковича Вука?»

Одмовля Владета-воевода:
«Як я їхав по Косовім рівнім,
То Милоша Обилича бачив:
Він стояв сам на Косовім полі,
Похилившись на вояцькім списі,
Що зламався уже був надвое;
Зо всіх боків його тисли турки —
Ох, напевно, уже досі згинув!
А що Вука, то я там не бачив —
Бодай його не вбачало й сонце!
Він-бо зрадив пречесного князя,
Мого пана і твого, царице!»

СТЕПАН МУСИЧ

Степан Мусич п'є вино холодне
У Майдані *, щиро-срібнім місті,
На своєму паньськім дворі краснім;
Наливає йому Вайстин-джура.

Як холодним підкрепився трохи,
Степан Мусич обернувся до джури:
«Ой, Вайстипе, мій коханий синку!
Я тепер от спочивати ляжу;
Ти ж вечеряй і вино пий тута.
Тільки вийдеш на подвір'я біле
Подивитись на безхмаре небо,
Чи вже місяць на заході ясен,
Чи на сході світова вже зірка,
Чи не час нам вирушати в дорогу
На Косове красне поле, рівне,
На *рочісте* ** до чесного князя?
Бо ти знаєш, мій коханий синку,

* Місце, де родився Степан Мусич.

** Рочисте — умовлене місце до збору. В такім розумі уживається часами і в нас; напр., «вийти на рочисте гуляти». А то ще й у другім: рочисте свято.

Коли ми були ще на скликанні,
Як то князь нас закликав всіх богом,
Заклинав і проклинав страшенно:
«Хто од роду і з коліна сербів,
В кім кров сербська, хто зоветься сербом,
А не прийде на Косовську січу,—
Бодай бог його скарав на діти:
Хай не зна він ні дочки, ні сина!
Хай ніщо з його руки не родить,—
Ні вино, ні білая пшениця!
Бодай схирів з своїм родом цілим!»

Ліг Степан на пуховій перині,
Сів вечерять його джура вірний.

По вечері, як вина напився,
Він виходить на подвір'я біле
Подивитись на безхмаре небо,
Чи вже місяць па заході ясец,
Чи на сході світова вже зірка?
Чи не час їм вирушати в дорогу
На Косове красне поле, рівне,
На рочиште до чесного князя?

Як настав час, він пішов до стані
І виводить двох лицарських коней —
'Дного пану, а собі — другого;
Їх сідлає, убрає в зброю.
Вернувсь далі на подвір'я біле
І виносить корогву шовкову,
А на їй же по яснім едwabі
Аж дванадцять хрестів злотиx сяє,
Ще й ікона пресвятого Йвана,—
То б патрона Мусича Степана.
Ставить він ту корогву під стіну
І біжить сам до світлиці вгору,
Розбудити господаря свого.

Як дійшов він до дверей світлиці,
Його стріла Мусичова жінка —
Пригортає, у лице цілує:
«Брате в бозі, Ваїстине-джуро!
Брате в бозі і в святому Йвані!
Ти в нас завжди був слугою вірним:

Заклинаю ж тебе богом, брате,
Не буди ти господаря рано!
Бо я сю ніч сон недобрий мала:
Ніби лине голубине стадо,
Ведуть перед соколи два сиві;
Мов простув з нашого ще й двору
На широке на Косове поле,
Й сіло-пало в лагері турецькім.
Як упало, більше не злітало...
То, мій брате, сон віщує лихо:
Тра обом вам сподіватись смерті!»

Але їй на тев джура Вайстин:
«Сестро любя, Мусичова жінко!
Ні, не хочу я скривдити, сестро,
І мого, і твого пана:
Бо не знавш, як на тім скликанні
Заклинав нас, усіх сербів, Лазар,
Заклинав і проклинав страшенно:

«Хто од роду і з коліна сербів,
В кім кров сербська, хто зовється сербом,
А не прийде на Косовську січу,—
Хай ніщо з його руки не родить,
Ні вино, ні білая пшениця!
Хай не зна він ні в хазяйстві щастя,
Ані в домі од дітей потіхи!
Бодай схирів з своїм родом цілим!»
То й не можу учипити зради
І моєму, і твоєму пану!»

Пішов джура до світлиці вгору,
Став будити господаря свого:
«Вставай зараз, господине любий!
Час-пора нам вирушать в дорогу!»

Степан скочив на легенькі ноги,
Лице мис у воді холодній,
Пишні шати одяга на себе,
Шаблю гостру причіпля до боку;
Бере кухоль, налива червоним,
П'є вино на честь і славу божу,
На честь божу й на щасну дорогу...
Ой за столом в своїм місті білім
П'є вино востатнє воевода!

От, напившись, вийшли вдвох до двору
Й посідали на двох добрих коней.
Розгорнулась короґва хрещата,
Бубни, сурми загули, заграли —
І в поход всі вирушили з богом.

Білий день їм освінув в дорозі,
На Косовім краснім полі, рівнім;
Тут їх стріла дівчина-косовка:
В руках держить ко́нівки дві ясні,
Щирозлоті, а проте порожні;
Під пахвою шлик шовковий, білий,
А на йому з білих пір'їв кетяг;
Знизу пір'я всі залиті в срібло,
Посередці золотом повиті,
А на версі в справжні перли вбраті.

Обізвався до дівчини Мусич:
«Помагайбі, моя сестро мила!
Де була ти? Чи не в бої часом?
Звідкіля цей шлик у тебе білий?
Дай-но, сестро, мені шлик шовковий
Подивитись, чи пізнаю, чий він?
Хай мене поб'є лиха година,
Коли скривдить я й на думці маю!»

Йому й каже дівчина-косовка:
«Будь здоровий, воєводи княжів!
Ні, на бої не була я зроду,
А збудила мене мати рано;
Встала я й пішла по воду чисту.
Як прийшла ж до річки я Ситніці —
Аж вода вся коломітна й збита:
Несе, брате, юнаків та коней,
Шапки турські і *завої** довгі,
Й наших сербів шлики білі, пишні:
Оцей шлик найближче плив до краю.
Увійшла я до Ситниці в воду
Та й зловила шлик шовковий білий.
Маю брата меншого за себе,
То цей шлик оддам рідному брату,
А що кетяг — вже собі zostавлю».

* *Завої* — довгий шмат матерії, якою турки завинають собі голови.

Те мовля й дає шлик воєводі.
Тільки глянув пан Степан на його,
Тільки глянув — і пізнав одразу,
Шлик пізнав, і ревні сльози ронить...
Як же вдарить білою рукою
По коліні сильне-дужім з жалю,
Аж шарлат розпався на коліні
Й на правиці — золоті запони:
«Лихо тяжке, боже ти мій милий!
На мені вже мого князя клятьба,
Мого князя, Лазаря святого».

Шлик вертає дівчині-косовці,
А правою витяга з кишені,
Йй дає три золоті дукати:
«На їх, сестро, дівчино-косовко!
А я в менпя пресвяте Христове
Іду битись на Косове рівне;
Як пошле біг, що вернусь здоровим,
Обдарую тебе ліпшим даром;
Як же ляжу, моя сестро, в бої —
Хай на спомин цей дарунок буде!»

Те сказавши, острогами вдарив
Коня в боки і погнав у річку;
Перебігли ото вбрід Ситницю
І на табір на турецький впали.

Степан Мусич зараз кинувсь з
військом —

Трьох пашів розпудили й побили;
Як з четвертим же взялися битись,
Степан Мусич тут поліг на землю,
Коло його ліг і Вайстип-джура,
Йй ціле військо, аж дванадцять тисяч.

Полягли всі, де цар сербський згинув,
Де упало й сербське царство славне.

СМЕРТЬ МАТЕРІ ЮГОВЕНКІВ

Боже милий, що ж то дива й чуда!
Ой зібралось на Косовім війська,
А між військом Юговенків дев'ять,
Ще й десятий сам Богдан-Юг сивий.

Молить бога Юговенків мати,
Аби дав їй соколині очі
Та сріблясті лебедині крила,
Щоб змогла летіти на Косове,
Позирнуть на дев'ятох Югенків,
На старого батька їх Богдана;
Що просила й випросила в бога:
Дав господь їй соколині очі
І сріблясті лебедині крила.
Полетіла на Косове рівне,
Знайшла мертвих Юговенків дев'ять
І старого батька Юг-Богдана.
Дев'ять списів встромлено над ними;
На тих списках соколів є дев'ять,
Коло списів дев'ять добрих коней,
А в середці дев'ять левів лютих.

От заржало дев'ять добрих коней,
Зарикало дев'ять левів лютих,
Заквилило й соколів ще дев'ять...
Але мати дуже серце мала,
Не зронила й однієї сльозини;
Забирає дев'ять добрих коней,
Забирає дев'ять левів лютих,
Забирає й соколів ще дев'ять
Та й вернулась до біл-двору з ними.

А невістки вріли матір здалі
І побігли їй назустріч з двору:
Заридало дев'ять сиріт ревно —
Закувало удівоньок дев'ять:
Враз заржало дев'ять добрих коней,
Зарикало дев'ять левів лютих,
Заквилило й соколів ще дев'ять...
Але мати дуже серце мала —
Не зронила й однієї сльозини.

Уночі ж, як по півночі стало,
То заржав Дем'янів кінь Буланко.
Пита мати Дем'янову жінку:

«Моя доню, Дем'янова жінко!
Чого рже Дем'янів кінь Буланко?
Чи ще хоче білої пшениці,
Чи жада він з Звечану * водиці?»

Одмовля їй Дем'янова жінка:
«Ой свекрухо, Дем'янова мати!
Кінь не хоче білої пшениці,
Не жада він з Звечану водиці;
А Дем'ян його так призвичаїв,—
До півночі лиш оброк жувати,
А з півночі вирушать в дорогу.
То й сумує за своїм він паном,
З жалю рже, що не привіз додому!»

І тут мати вдержала серденько —
Не зронила й однієї сльозини.

Як уранці почало світати,
Аж два крюки чорні з поля линуць;
У крові їм по рамена крила,
Біла піна на дзьобах засохла.
Несуть крюки юнакову руку
З золотим ще й перстеном на пальці;
Несуть руку, кидають на лоно
До тієї матері старої.

Взяла руку Юговенків мати,
Зо всіх боків огляда криваву,
Далі й кличе Дем'янову жінку:
«Моя доню, Дем'янова жінко,
Чи пізнала б ти, чия рука це?»

Одмовля їй Дем'янова жінка:
«Ой свекрухо, Дем'янова мати!
То ж рученька нашого Дем'яна!
Я пізнала злотий перстень, мамо,
Бо це той, що я дала на шлюб!»

* Звечан — річка невелика, але дуже бистра.

Взяла мати Дем'янову руку,
Зо всіх боків огляда криваву,
І до неї промовляє стиха:
«Моя ручко, яблунятко красне!
Де ж росло ти? Де тебе зірвато?
Росло в мене, в матері на лоні,
А зірвате на Косові рівнім!»

Напрудилось тоді серце в нені,
Напрудилось і розбилося з жалю,
По синах, по дев'ятьох Югенках,
По десятім Юг-Богдані сивім.

ДІВЧИНА-КОСОВКА

Рано встала дівчина-косовка,
Раннім ранком у святу неділю,
У неділю до схід сонця встала:
Засукала рукава біленькі,
Засукала аж до білих локтів;
Білий хліб несе вона на плечах,
А в руках дві золоті коповки:
У одній — холодная водиця,
У другій — вино червоне, добре.
От іде з тим на Косове рівне;
Бойовищем, молоденька, бродить,
Бойовищем пречесного князя,
Роглядає по крові юнаків;
Де надіба юнака живого,
Умива холодною водою,
Напува його вином червоним,
Нагодує потім хлібом білим.

От її пригода там наводить
На юнака Орловенка Павла,
Що хорунжим молодим був в князя;
Знайшла його ще живим дівчина:
Руку праву йому чисто втято,
А ногу ж то — по коліно ліву;
Перебито йому ребра круглі,
Що аж видно із-під ребер легке.

Піднімає лицаря дівчина,
Витяга з кривавої калюжі,
Умива холодною водою,
Напува його вином червоним
І до вуст йому дає хліб білий.
Як серденько в юнака заграло,
То й питає Орловенко в неї:
«Люба сестро, дівчино-косовко!
Що тобі пак за неволя пагла
По крові перевертатъ юнаків?
І кого ти, молода, шукаєш
На цім смутнім бойовищі-полі:
Чи рідного, чи у других брата,
А чи батька по гріху * старого?»

Одмовляє дівчина-косовка:
«Милий брате, лицарю незнаний!
Я нікого не шукаю з кривних:
Ні рідного, ані в других брата,
Ані батька по гріху старого.
А чи знаєш, лицарю незнаний,
Як цар Лазар готувався з військом,
Як у пишній Самодрезській церкві
Аж три тижні протопопів тридцять
Сповідало й причащало всіх їх?
Причастилось усе сербське військо,
Наостанку — воєводів трое:
А що перший — Милош-воєвода,
А що другий — то Іван Косанчич,
А що третій — то Милан Топлиця.

Я була на той час коло брами...
Коли йде це воєвода Милош,
А юнак же, на весь світ хороший!
Йому шабля по каміннях брязка,
Шлик шовковий, в срібло пера взяті,
Поза плечі плащ крапчастий, пишний,
А на шії едвобова хустка...
Озирнувся він, подививсь на мене, —
Скида зараз плащ крапчастий, пишний,
Скида з себе й простяга до мене:

* Народ сербський, як часом і наш, вважає і освячений шлюб все ж таки за гріх, хоч і неминучий. Для того він і узиває іноді: «батько по гріху, син по гріху».

«На, дівчино, оцей плащ крапчастий,
Хай тобі він на пеза́будь буде:
Хоч по йому ти мене згадаєш!
Я ж іду погинуть, моє серце,
В таборищі пречесного князя.
Моли бога, дівчинонько люба,
Щоб здоровим я вернувся додому,
То й для тебе щасна доля буде,
Бо тебе я одружу з Миланом;
Із Миланом, побратимом в бозі,
Що зі мною побратався богом,
Вишнім богом та святим Іваном;
А я сам весільним батьком буду!»

За Милошем йде Іван Косанчич,
А юнак же, на весь світ хороший!
Йому шабля по каміннях брязка,
Шлик шовковий, в срібла пера взяті,
Поза плечі плащ крапчастий, пишний,
Коло шиї едвабова хустка,
А на пальці щирозлотий перстень.
Озирнувся він, подививсь на мене,—
Здійма зараз щирозлотий перстень,
Здійма з пальця, простяга до мене:

«На, дівчино, щирозлотий перстень,
Хай тобі він на не́за́будь буде,
Хоч по перспю ти мене згадаєш!
Я ж іду погинуть, моє серце,
В таборищі пречесного князя,
Моли бога, дівчинонька люба,
Щоб здоровим я вернувся додому,—
То й для тебе щасна доля буде,
Бо тебе я одружу з Миланом,
Із Миланом, пробратимом в бозі,
Що зі мною побратався богом,
Вишнім богом та святим Іваном;
Я ж тобі боярином вже буду!»

За Іваном йде Милан Топлиця,
А юнак же, на весь світ хороший!
Йому шабля по каміннях брязка,
Шлик шовковий, в срібло пера взяті,
Поза плечі плащ крапчастий, пишний,
Коло шиї едвабова хустка,

На руді ж платок парчевий чисто...
Озирнувся він, подививсь на мене,—
Скида зараз той платок парчевий,
З руки скинув, простяга до мене:
«На, дівчино, цей платок парчевий,
Хай тобі він на незабудь буде:
Хоч по йому ти мене агадаєш!
Я ж іду погинуть, моє серце,
В таборищі пречесного князя.
Моли бога, дівчинонько люба,
Щоб здоровим я вернувся додому —
Й тобі, серце, щасна доля буде:
Візьму тебе за дружину вірну!»

І на тім пішли три воеводи...
Їх то я й шукаю тут по полю».

Але їй на те Павло Орлович:
«Сестро люба, дівчино-косовко!
Глянь-но, серце, бачиш списів гору?
Де найгуще і найвище списів,
Там лилася тепла кров юнацька;
По стремена доброму коневі,
По стремена й по вузду сягала,
А юнаку — по шовковий пояс:
І твої там полягли всі тров.
Не кривав же рукавів даремно,
А вертайся до свого двору».

Як ті речі дівчинонька вчула,
Вид свій білий слізеньками вмила,
Повертає до свого двору
Та голосить, як зозуля, б'ється:
«Лихо ж тяжке, нещаслива доле!
Як торкнувся я і до сосни, бідна,
То і сосна зелененька всохне!»

СОН ЦАРИЦІ МИЛИЦІ

Сон приснився Мйлиці-цариці,
Вірній жінці славного цар-Лаза:
Ніб схилилась на вікно залізне,

На віконце у дворці царевім,
І лицем до сонця повернулась;
Коло лона двоє пташок в неї,
В ластівок тих золоті всі крила,
На головках по коронці з перлів;
Вона держить їх на лоні білім
І цілує в личенятка гожі.

Прилетів тут сокіл, птиця сива,
А за ним вслід — ворон, птиця чорна,
Голова ж бо лебедяча в його,
А на крилах воронячі пера;
У сокілка ж золотисті крила,
І на чолі щирозолоті пірця.
Ото сіли на дворі царевім.
Поглядають на Милицю-пані
І до неї промовляють словом:
«Господине Милице-царице!
Дай обидві ластівки нам, пані!»

Одмовля їм Милиця-цариця:
«Слухайте ви, молоді два птахи!
Не просіть двох ластівок у мене,
В господині Милиці-цариці,
А просіть у пана-господаря,
У царя преславного у Лаза,
Бо його ці ластівки-пташини».

Як зачув те ворон, птиця чорна,
Голова що лебедяча тільки,
Він злетів вниз із царських будинків,
Сів цареві на вікно залізне,
А з віконця в золоті покої,
Впав цареві на коліно праве,
Його цмокнув у коліно, в руку
Й став просити ластівки-пташини.
Її й дав йому цар славний Лазар.
Вхопив, бідну, під крило широке,
Сів із нею на царськім будинку
Й став співати ворон, птиця чорна,
Став співать своїм віщливим гласом
І виводить голосну музику,
Став виводить, промовля словами:

«Веселися, славний царю Лазе!
Бо придбав ти господаря-зятя
Із породи воронів та крюків!»

Співа пісню голосну той ворон,
А з очей на землю сльози ронить;
Де упала на траву сльозина,
Зайнялася там трава зелена,
А од неї і царські будинки
Зайнялися з усіх боків чисто;
Полетів тут з ластівкою ворон.

Коли вгледів сокіл, птиця сива,
Що царський двір загорівся палко,
Ухопив він, розвинув стяг сербський
І пожежу погасив в будинку;
Та, вклонившись Милиці-цариці,
Став прохати ластівку-пташину!
«Дай мені цю пташку за дружину!»

Йому й каже Милиця-цариця:
«Ой соколку, сивий пташе гарний!
Я б тобі подарувала пташку,
Так ця пташка ж господаря має,
Господаря славного цар-Лазе,
Бо ця пташка — ластівка царева!»

Як почув те сокіл, птиця сива,
То припав цареві до коліна,
Його цмокнув у коліно й руку,
Став просити ластівку-пташину;
Так не дав її цар славний Лазар,
А соколку ще промовив грізно:
«Далі геть, соколку, пташе сивий!
Швидше б я тебе живим замучив,
Ніж тобі б подарував пташину!»

Як зачув те сокіл, птиця сива,
Повернувся із двора царського,
Не промовив на відповідь слова,
Розпустив свої злотисті крила
Та й полинув на планину вгору.
Коли вздріла ж Милиця-цариця,

Що соколко ревні сльози ронить,
Стало жаль їй сивого соколка,
От вона й гукнула голосненько:

«Гей вернись, соколку, пташе сийй!
Сядь до мене на коліно праве;
Обітру я твої сльози ревні.
Чого плачеш, чого сльози рониш?
Я тобі вже ластівку дарую!»
Те зачувши, сокіл, птиця сива,
Прилетів, сів на коліно пані —
Господині Милиці-цариці,
Та од щастя дрібні сльози ронить,
Сльози ронить вниз па землю чорпу:
Куди дрібна не впаде на землю, —
Зараз травка зеленіє яро,
На їй квіти розцвітають мило,
На ті квіти налітають бджоли;
Куди дрібна не впаде на двори, —
На їх зараз позолота сяє,
І убранство, і пишноти всякі!

Як те вздріла Милиця-цариця,
Дала зараз ластівку-пташину;
Зібрав сокіл сватів пишних зграю,
Розгорнув він корогву хрепцату
Та й поніс до свого двору пташку.

Як приснився такий сон цариці,
Вона, бідна, заридала з туги,
Як возулька, і ридає, й б'ється;
Пробудилась по тривозі нагло,
Із постелі скочила на ноги,
Потім вмилась, помолилась богу,
Помолилась і пішла в двір білий
До свого господаря-пана,
До царя преславного, до Лаза;
Йому стала про свій сон казати,
Чи не зна він, що сей сон віщує?
Але цар не може розгадати,
І до жінки оцим словом каже:
«Моя жінко, господине славна,
Господине, Милице-царице!
Не лякайся, моя пані, сону:

Сон — мара, а бог єдиний віра,—
Бог, як схоче, на добро поверне!»

Повернулась звідтіля цариця
І у другу увійшла світлицю,
Де дванадцять воевод сиділо,
Поміж ними бан Страхинич гожий,
Коло бапа все виборні серби.
Їм цариця «помагай біг» каже,
Воеводи їй здоров'я зичать;
Ісхопились всі па ноги зразу,
Білі руки їй цілує кожен;
Потім місце між себе звольнили,
А молодші налили їй чашу.
Стала пані пить вино холодне,
П'є вино та дрібні сльози ронить.

Обіззавсь Страхинич-бан до неї:
«Господинь, Милице-царице!
Чого ти до нас прийшла, царице,
І лице гіркими слізьми миєш?
Чи здоров пак господар твій, пані,
Господар твій, славний цар наш Лазар,
Пан-господар мій і твій, царице?»

Промовля йому цариця-пані:
«Ой чи чуєш, Страхиничу-бане?
Сеї ночі дивний сон я мала
І од сону пробудилась тяжко:
Мов сиджу я у дворі царевім,
В дворі білім, край вікопця саме.
І лицем до сонця повернулась,
Коло лона двох пташок в мене.
Коли це — летить крюк, птиця чорна,
А за ним вслід — сокіл, птиця сива;
Голова у крюка лебедяча,
А в союлка золотисті крила...
Одібрали обох пташок в мене,
Старшу пташку ухопив крюк чорний;
Я й зосталась сиротою, бідна,
Голосю все та ридаю слізьми.
Та ще от що ти послухай далі:
Як заплакав птах той, чорний ворон,
Його сльози крапали на землю

Й по землі запалювали трави,
А од них і зайнялись будинки.
Як те вгледів птах, сивенький сокіл,
Розгорнув він коруговку сербську,
В царськiм дворі погасив пожежу;
Далі взяв у мене пташку другу,
Підхопив її під крильце біле
І поніс в свої краї рідимі;
Я ж зосталась, дрібні сльози ллючи!»

Бач Страхинович вислухав те уважно,
Але сону розгадати не може,
Чи не може, чи не хоче просто,
Тим-то й каже господині ось що:
«Господине, Милице-царице!
Не лякайся, не вбивайся з того:
Сон — мара, а бог єдиний віра;
Коли дасть бог — на добро все вийде».

Як те вчула Милиця-цариця,
То немило їй на серці стало,
Що ніхто не розгадає сону;
Повернулась вона, смутна, звідти
І пішла у той покой хороший,
Де сидів її синок Степанко,
Не було якому й семи років.
Сину мати «помагайбі» каже;
А Степанко ісхопивсь до неньки,
Про здоров'я запитався в неї,
Білу руку в матері цілує;
Мати сина узяла за руки,
Посадила на колінах білих
Та до сина до Степана й каже:
«Ох, мій синку, мій Степанку рідний!
Сеї ночі чуден сон я мала:
Мені снилось, що сиджу я в дворі,
В царськiм дворі край віконця саме,
І лицем до сонця повернулась;
Коло лона двоє пташок в мене —
В іграшки все тішаються, гуляють...
Коли це де не взялось два птахи:
Попереду чорна птиця ворон,—
Голова у його лебедяча,
А на крилах воронячі пера;

Вслід за крюком — сива птиця сокіл,
А у його золотисті крила.
Ото сіли на царськім будинку,
Запросили двох пташинок любих,
Двох пташинок, ластівок двох малих,
У царя преславного, у Лаза,
Запросили й понесли з собою,
Тому крюку, отій чорній птиці,
Одну пташку дарував сам Лазар,
А соколку, отій сивій птиці,
Я сама подарувала другу;
Так ото і попесли двох пташок.
Слухай, серце, що ще буде далі:
Як летів назад птах чорний ворон
І з собою ластівку заносив,
То почав співати своїм гласом
І виводить таку пісню гучно:
«Веселися, славний царю Лазе!
Бо придбав ти господаря-зятя
Із породи воронів та крюків!»

Співа пісню голосну той ворон,
А з очей на землю сльози ронить;
Де ронила на траву сльозина,
Там займалась вся трава зелена,
Запалились і царські будипки,
Мій Степане, з усіх боків ясно.

Коли взрів те сокіл, птиця сива,
Розгорнув він коруговку сербську
Й погасив царські будинки чисто,
Потім сів цареві на коліно,
Став просити ластівку-пташину;
Як не дав же славний Лазо пташки,
Він припав до мене на коліно,
Почоломкав і коліно, й руку,
Став просити ластівку-пташину.
Оддала я йому пташку в жінку,
І поніс він у своє кубельце
Та од щастя дрібні сльози ронить,
Сльози ронить вниз, на землю чорну:
Куди дрібна не впаде на землю,—
Зараз травка зеленіє яро,
На їй квіти розцвітають мило...

Коли бог дасть,—може й добре бути».
Розказала, як було все чисто.

Як прослухав все Степан-хлоп'ятко,
Що казала йому рідна мати,
Таким словом обернувся до неї:
«Моя ненько, Милице-царице!
Я тобі сон розгадаю зараз,
Розкажу все, що нам має бути:
Що сиділа ти в царським будинку,
То ти, мамо, господине славна,
Сидиш завжди край вікна царського;
Що лицем до сонця повернулась —
То дивилась ти на царство сербське;
Що держала, моя нене рідна,
Ластівок двох ти на лоні білим —
То не хто, як твої доні любі:
Лисавета і Маруся гарна;
Що два птахи прилетіли зда́лі,—
То прибудуть два сватове пишні,
Будуть сватать двох дівчат у тебе
І візьмуть обох їх за дружини:
Мар'я піде за крюка за птаха.
Що в крюка лебедяча голівка,—
Знати, зять із роду сербів буде,
А що в його воронячі крила,—
То, знать, буде запродавцем сербським,
Зрадцем нашим, бий його хрест божий!
А що крюк ронив гарячі сльози,
Ронив сльози все на землю чорну
І палив траву зелену ними,—
То вогнем він нашу землю злиже;
Що зайнявся царський будинок білий
Господаря славного цар-Лазя,—
То зять зірве ще й царську корону
І порушить Лазареву славу,
Славу зрушить і царя загубить,
Наше царство подарув туркам!

А що й друге тобі в соні снилось,
Ніб прилинув сокіл, птиця сива,
І поніс ластовенятко друге
Та од щастя почав сльози лити,
Сльози лити вниз на землю чорну,

А од сліз трава й зазеленіла;
Що траву він підживив зелену,—
То то нас він звеселити має;
Що поніс він ластівку з собою,—
То він візьме Лисавету, меншу;
Що він травку завітчав квітками,—
То, знать, Лазу він послужить годно,
Господарю, славному цареві;
Що розвинув коруговку сербську
Й погасив царські палади нею —
То він буде месником за батька,
І у турків вб'є царя Мурата!»

Як те вчула Милиця-цариця,
Стала плакати і казати сину:
«Ох, мій синку, мій Степанку рідний!
Маю я дві доненьки кохані —
Лисавету і Марусю милу,
Так обидві ж ще дівчатка дрібні;
Коли їм та шлюбна доля буде,
Коли їх ще ті свати запросять?»

Незабаром збіг і час недовгий,
Як дійшли літ дві дочки хороші —
Лисавета і Маруся гарна;
Згодувала їх на лоні мати.
Стали їх свати вже оглядати,
Оглядати, милуватись оком,
Кожен просить по черзі дівчину;
Не дає цар славний ні одному,
Одбиває все сватів численних;
От прибув до його Вук Бранкович,
Запросив у Лаза старшу доню,
По прозванню Марусеньку пишну,—
І йому цар її дав за жінку:
Звів царя він, лихо його неньці!
Бранковича тричі кляте кошло
Ізчепилось з Неманича родом,
З славним родом пречесного Лаза,
Господаря над всім краєм сербським;
Бранковича тричі кляте кошло,
Бо на всяк час тільки зраду мислить...
І в те кошло забрано Марусю!

Все те бачив молодий Степанко,
Й його серцю було тяжко дуже;
Але він одно благав у бога,
Щоб в Росію його батько вивіз,
Ніж служити Бранковичу Вуку *.

Як Бранкович поріднився з ними,
Незабаром, по яким там часі,
Підросла й Єлизавета-доня;
Вже й до неї ті свати вчащають,
Але цар не оддає нікому,
Одрікає всім сватам численним;
Поєднала вже її Милиця
З юнаком Милошем Обиличем.

Незабаром час короткий сплинув,
Як унали на край сербський турки,
Звоювали Неманіча царство,
Загубили пречесного Лаза
На Косовім на широких полі.
Там-то й зрадив його Вук Бранкович, —
Хай поб'є його година люта!
А що другий воевода Милош,
Од початку й до остатку щирий, —
Заколов царя Мурата в турків,
Відомстив за свого господаря,
За царя преславного, за Лаза!

І справдилось розгаданне сону:
Все так сталось, як казав Степанко.

БРАНКОВИЧ ЗВЕ НА КОСОВЕ ТУРКІВ

Раду радить цар-султан турецький,
Цар Мурат у городі Бдрену;
На ту раду він зібрав все пацство:
Старшина вся прибула на раду,
Старшина вся — і паші, й візири.
Ім і каже цар Мурат потужний:

* У сербів молодші в сім'ї повинні прислужувати старшим.
Ото ж і Степану випадало служити Вукові — наливати вино, стоя-
ти перед ним і т. інше.

«Слухайте, мої паші й візири
І всі інші господарі й судці!
З того часу, як звели ми грека
І Єдрену у його забрали,
Не здобули ми нічого й досі,
Щоб було чим похвалитись навіть
І було що розказати людям:
От і йду я на Косове з військом.
Як батьки ще воювали наші,
І у греків здобували землю
Та й у серба щось урвали трохи,
Зачепили шмат землі в Країні;
А по смерті сильного Душана,
Як умер він і лишив корону,
Ми урвали ще кавалок поля,
Прихопили на Країні землі;
Але вжитку нам з того немає,
Бо не можу я зібрати данини.
У Крушеві ще лежить корона
На слугі, на сербі Неманенку,
По найменню що цар славний Лазар;
Коло його скупилися серби,
Й усі сербські воеводи славні:
А що первий — Обилєнко Милош,
Юнак славний, на весь світ хороший,
По юнацтву над його немає,
Сам з царем він поборотись може.
Другий в його — Косовєнко Йванко,
Третій лицар — то Милан Топлиця,
А четвертий — Юг-Богдан старєнький,
Синів в його, Юговєнків, дев'ять:
Юнаки всі, орленята сиві,
Та таких же і нема ні в кого,—
Вони держуть на Косовім царство.
Ще ж у Лаза є й Бранкович Вука,
А при Вуці сім синів дорослих,
І вони всі юнаки до бою.
Коло їх є банович Страхи́ня,—
Він потомок боснянського бана,
Що державив в Душановій Босні,
Й його хвалять, що добрячий юнак.
Як умер ще цар Душан потужний,
Зайняли ми всю Країну сербську,—
Так осів там знов господар сербський,

Не дає нам забирати грошей,
Брати грошей і збирать данини:
Ізбрали царя знову серби,
Ізбрали Неманича Лаза.
А чи ж може те земля терпіти,
Щоб один край мав сподарствів двоє,
Одно царство двох царів держало,
Як тепера в господаря Лаза?

Ще ж до мене надіходить чутка,
Що Косове широчезне й довге,
Що на йому є аж троє скелищ:
В однім — злото, в другім — срібло чисте,
А що в третім — добрий мармор білий,
Яким мелють і пшеницю, й жито,
І усяку ще пашницю іншу
Та якого і нема деінде;
Але з того нам дастьбі користі.

Ой чувайте ж, мої діти любі!
В нас нема з того добра нічого,
А що й єсть, то й те ціни не має;
У Єдрену, в наших царстві славнім,
Усього того добра бракує.
Так порадьте ж ви мене тепера,
Як би нам у Лаза те здобути
І корону з його чола скинуть,
Бо не може і земля терпіти,
Щоб один край мав сподарствів двоє,
Одно царство — двох царів держало!»

Слуха тєє все турецьке панство,
Але жоден не промовить слова;
Обізвавсь один паша Боядин
І цареві таке слово мовив:
«Дужий царю, наш Мурате-пане!
Коли ще в царя у Константина
Було ціле його грецьке царство,
Він держав і Босню болотнисту,
Рівну Босню і Герцеговіну;
Так Душан же із Тарнова дужий
Мав замірок і Стамбул відняти;
Але ж тєє не вдалось Душану.
Смерть до його була ближч сорочки

І порвала сподіванки любі:
Смерть надібав, а Стамбула — годі.
Отже ми перемудрили серба,
Підвели і одурили греків
І Єдрену тим у них забрали.
Так нам треба окрутити й сербів,
Окрутити того князя Лаза
І його всіх воеводів сербських,
Які держать у Крушевці царство
На мечях та на правицях дужих.
Я тобі їх по черзі згадаю:
Що найпервий — Обиленко Милош,
Вовода і юнак сподавній,
Найзавзятий і найдужчий, чути, —
Тому тяжко, хто з ним має стятись;
Так Милоша ж звести може другий,
Бо між ними єсть, на щастя, зрада,
Що нам хоче запродати царство:
Сербський цар пак той преславний Лазар
Має зятя Бранковича Вука;
Той круг себе гайдуків годує,
Щоб здали йому корону й царство.
Другий юнак Косовенко Йванко —
І його знов окрутити легко,
То й нема чого боятись, царю;
Третій юнак — то Милан Топлиця,
Із Топлики, сербської паланки, —
Єсть у його там чимало роду,
І він може воювати довго;
Так Милана ж видадуть нам другі,
І його ти не лякайся, царю.
Що четвертий — Юг-Богдан, дід сивий,
А при йому Юговенків дев'ять —
Люті, хижі, мов вовки горянські;
Але й їх скрутити можуть другі;
А що п'ятий — банович Страхиња,
Цей нащадок боснянського бана
І юнак межи всьома виборний —
То й його нема чого боятись!

«Ось недавно одібрав листа я,
Одібрав од самого продавця,
Одібрав од Бранковича Вука,
Дорогого царю Лазу зятя

(Йому мило з турками братання):
Хоче Вук той свого тестя зрадить,
Продать хоче на Косовім царство;
Збира військо на Косове поле
І мене на тес поле кличе,
Щоб мені здать возвод всіх сербських
І корону Лазареву з ними;
За те просить собі палац пишний
У Ђдрену, у країні грецькій.
На цей лист списав я зараз другий,
І йому одправив на коліна,
А в листі до його так мовляю:

«Слухай бане, Бранковичу Вуче!
Вирушай ти на Косовську січу,
А як будем там ми завтра вранці,
Запродай нам Лазарево царство:
Я збудую тобі палац пишний
У Ђдрену, біломури́м місті,
Царський палац, за царського ліпший,—
І високий, за всі замки вищий,
І хороший, що нема й на світі!»

Ото Вук мене на тім послухав,
Мені зараз одписав лист другий
І в листі такі слова мовляє:

«Збирай військо, виряджайсь в Косове,
На Косовім здобаємось завтра.
Отже серби в боюванні дужі,
А у вірі непохибно щирі:
Тебе мають привітати люто;
Але я всіх ошукаю й зражу:
Я тепер в царя слуга найпервий,
Бо недавно поріднивсь з ним кривно,
Взяв дочку у пречесного пана,
Господаря славного цар-Лаза;
Що скажу — не суперечить Лаза,
Мені вірить, як своєму си́ну...
Але я тобі скажу по правді,
І справджу своє юнацьке слово:
Коли будем на Косовім завтра,
Заберу я найвиборне військо,
Кірасирів, бойових юнаків,
По вибору, яких краще знаю,
На яких я сподіваюсь більше,

Що вони приміли б без утоми
Воювати цілу днину з вами,
Заведу їх за планину Шару,
Заведу, як думка, тисяч двадцять
Кірасирів, бойових юнаків.
Коли стану за горою з ними,
Ти не бійся уже з тих нікого,
А йди сміло у Косовську січу —
Зломиш решту воеводів сербських,
Що жадають і юнацтва, й бою.
Коли щасна тобі вийде доля,
То ти згубиш Обилич-Милоша
І добудеш голову юнацьку,
Згубиш також його двох побратів
І царевих Юговенків дев'ять;
А як згинуть воеводи сербські
Й сивий сокіл Обиленко Милош,
То вже легко вам царя згубити
Й захопити Лазарево царство.

Одпиши ж ти дрібен листок зараз,
Коли маю на Косове вийти,
Щоб мені опорядити сербів».

Як почув те цар Мурат турецький,
Пригорнув до серця Баядина,
Пригорнув і приголубив сина,
Почоломкав у обидві щоки,
А ще потім межі чорні очі
Та й промовив таку річ до його:
«Баядине, мій ти рідний сину!
Вважай добре, що тобі скажу я:
Що мовляв ти — все мені до люблю,
Хай не буде поговору потім;
Коли будем на Косовім завтра
І якщо я там загинуть мушу,
То на тебе залишаю царство:
Ти в тім разі Бранковича Вука,
І твого, і могого порадца,
Нагородиш уже сам, як знаєш;
Якщо ж я ще царювати маю,
То вже буде вам найліпше певно!»

Кликнув потім він пашів, візирів,
І до їх таке промовив слово:

«Слухайте, мої наші й візири
І всі інші господарі й судці!
Чи насмієм ми на сербів вдарить,
Завтра рано з ними в бої стятись,
На Косовім змірятись юнацтвом,—
Чи здобути, чи загинуть чесно?
Вже нам краще по-лицарськи згинуть,
Ніж по-бабськи упустити царство,
Котре наші ще батьки здобули:
Тож-то слід, щоб ми ішли до бою
Й поновили нашу силу в царстві!»

Те почувши, все турецьке панство
Уклонилося по черзі султану
І, йому поцілувавши руку,
Обізвалось таким тихим словом:

«Ми царя всі послухати мусим:
Завтра звернем на Косове військо,
Щоб на полі в бої з сербом стятись,
На Косовім змірятись юнацтвом
На мечях та на булавах тяжких;
Чи ж твоєї не підновим сили?
З царя Лаза скинемо корону,
А твою піднесемо ще вище!»

Як почув те цар Мурат турецький,
Султан дужий пише дрібен листик,
Посилає на Косове поле,
У Крушевець до двора царського,
На коліна до царя до Лаза:

«Царю Лазе, головарю сербський!
Збирай військо, гайда на Косове:
Не помисли, що тут є омана;
Виходь просто на Косове поле,—
Там мечами ми поділим царство:
Бо не може ні земля терпіти
Та не може і зміститись вкупі,
Щоб у царстві було дві держави,
В однім краї — господарів двох,
Щоб один люд — двом давав данину!»

БАНОВИЧ СТРАХИНЯ

Був собі колись-то бан Страхиня,
Жив собі в однім маленькім банстві,
В землі банській, край Косова поля,—
Та такого вже орла й не буде!
Раз уранці до схід сонця встав він
І гукнув, покликав слуг до себе:
«Слуги вірні! Біжіть хутко в станю,
Осідлайте румака прудкого,
Приберіть його в найкращу зброю,
Підтягніть йому міцнішу попругу;
Бо я, діти, лагоджусь в дорогу:
На який час кину край свій банський
І поїду румаком далеко,
Аж у місто у Крушевець білий,
До старого Юг-Богдана, тестя,
І до любих шуряків Югенків,
Бо вони вже скутили за мною!»

Слуги зараз панську волю чинять,—
Осідлали огиря прудкого.
Бан Страхиня сам прибрався пишно,
Сам прибрався у шарлат-аксамит:
Взяв на себе кармазову *чбху* *,
Що чистіша од води прудкої,
Червоніша од ясного сонця.
Приодягся сивий сокіл сербський,
Сів-упав на огиря-зміюку
І полинув в тестівщину птахом;
Прилетів до білого Крушевця,
Де знедавна зачалось царство.
Його любо стрів Богдан-Юг сивий
З дев'ятьма своїми соколами,
З шуряками, дорогими бану,—
Обнімають, пригортають зятя;
Взяли слуги огиря у станю,
А сам бан пішов в світлицю пишну,
Посідали за накриті столи
І розмову завели розумну.
Позбірались і слугині, й слуги,
Той слугує, той вином частує;

* Ч о х а — плащ, галунами шнурований.

Що було там господарства-панства —
Посідали всі вино кружати;
На чолі сів сам Богдан-Юг сивий,
По праворуч, коло себе поруч,
Посадив він свого зятя бана,
За ним сіло й Юговенків дев'ять,
А ще далі — усе інше панство.
Хто молодший, слугував старійшим;
А найбільше Юговенків дев'ять
Припрошали й частували щиро
Попереду Юг-Богдана, батька,
По Богдані усе панство інше,
А найщирше дорогого зятя;
Раз у раз слуга вино розносив,
Частував всіх з золотої чаші,
Що вбирала ок, напевно, з дев'ять;
А другий приніс наїдки різні,
І павидла, й солодощі всякі,—
Ну вже, брате, був царський то бенкет!

От гостює, бенкетує в тестя
Бан Страхиня день по дні довго,
Запишався, одцурався й дому.
Що було у тім Крушевцю панства.
Аж обридло Юг-Богдану, діду,
Просячи і рано й вечір Юга:
«Господарю, сильний Юг-Богдане!
Ми цілуєм твій припіл шовковий
І правицю твою білу й дужу;
Пошануй же, господарю, й ти нас,
Потруди свою царську величність:
Заверни й до нас у хату з зятем,
З дорогим бановичем Страхином,
Хай його ми привітаєм чесно!»
І ходив по всіх дворах Юг з зятем.
А поки ж то обійшли всіх поряд,
Проминуло щось чимало часу,
І таки Страхиня-бан загаявсь;
Коли це — зненацька лихо впало!

Раз уранці, ледве сонце встало,
Листоноша лист приніс дрібненький
Із малого господарства-банства,
Од старої банової неньки,
І поклав Страхині на коліна;

Подививсь той, прочитав писання,—
Не гаразд же у листі стояло,
Повіщав він, що конає ньенька:

«Де ти, синку, Страхиничу-бане?
Ой на лихо пив вино в Крушевці,
Ой на горе в тестівщині бавивсь!
Прочитай, яке нещастя сталось:
Із полудня встала сильна сила —
Із Єдрену цар турецький з військом,
Та й упала на Косове поле;
Наступив цар і навів візирів,
Ще лихих побічників і беїв.
Скільки є в царя країв і зємель,
Всю з собою зняв турецьку силу,
Всю згромадив на Косовім полі,
Захопив обидві наші річки —
І Ситніцю, і холодну Лабу,
Та й обсів Косове поле ціле.
Кажуть люде, повідають, синку:
Що од скелі аж по явір всохлий,
Од сухого ж до Сазлії, сину,
Од Сазлії аж по міст залізний,
Од моста аж до Звечана, сину,
Од Звечана до Чечана, кажуть,
Од Чечана до планини вгору —
Все укрила геть ворожа сила,
І злічити її, сину, трудно!
Кажуть люде, у царя-невіри
Є сто тисяч з самих беїв війська,
З панів-беїв, дідичів крайових,
Що по краї розібрали землі
Й проживають на царському кошті;
Під панами сильне-дужі коні,
А при боці щось оружжа мало —
Одна шабля-дамашовка тільки;
Іще ж кажуть, що в царя-султана
Є й друге завзяте вельми військо —
Запальнії яничари-турки,
Що в Єдрену двір царський вартують;
Яничарів, кажуть, теж сто тисяч.
Повідають іще, сину, люде,
Що в турчина єсть і третє військо
Та якогось Тука і Мантука:
Що захоче, те поб'є й потопче...

Всякого є в того турка війська:
От іще є одно-військо сильне —
Самовольний Влах-Алія — турчин,
Що не слуха і царя-султана,
А не то що візирів та беїв:
Їх вважа він з їхнім цілим військом
За мурашок по землі нікчемних;
Отакий-то той Влах-Алія!
Не схотів з царем іти він чесно,
Без розбою на Косове поле,
Повернув Влах шляхом ліворуч,
Та й ударив він на наше банство:
Рідну землю напу всіяв горем,
Сплюндрував, вогнем злилав все чисто,
І каміння з будівлів розкидав,
Розігнав твою всю челядь вірну.
І зневажив твою матір сиву:
Їй конем переламав сурелі;
Силовіць взяв твою жінку вірну,
Взяв з собою на Косове поле
Й під шатром її тепер милує!
А я, бідна, тут сама лишилась,
На руїнах голосю-ридаю,
Як зозуля, — а ти п'єш-гуляєш,
Бенькетуєш у Крушевці білім:
Ой на лихо ж те гуляння вийшло!»

Коли лист той прочитав Страхиця,
Його серце обняв жаль пекучий,
І на виді лягла туга-мука:
Він насупив свої чорні брови,
Чорні вуси аж на груди впали,
Зморщив чоло, втирив в землю очі,
А в очах гірка сльоза блиснула:
Як побачив свого зятя-бана
Юг-Богдан старий таким уранці,
То спалахнув, як живе багаття,
І до зятя обіззався прикро:

«Бог з тобою, мій коханий зятю!
Ти чого схопивсь сьогодні рано,
Чого вид твій невеселий, смутний?
Хто тебе роздратував, образив,
На кого ти роалютився, зятю?
Чи, бува, не насміялись гостро

Шуряки в розмовоньці з тобою?
Чи своячки частували мало?
Чи чого в моїм дворі бракує?
Кажи, вятю, все по правді чисто!»

Спахнув бан і відповідав тестю:
«Ет, не те, старий Богдане-Югу!
З шуряками я в найліпшій згоді,
А своячки — господарські дочки —
І вітають, і частують добре,
Та й в дворі всього у тебе досить;
Але от що засмутило душу:
Мені лист прийшов з малого банства,
Од моєї од старої неньки».
Тут про все він розказав Богдану,
Як йому геть сплюндрували двори,
Як йому всю розігнали челядь,
Як його скалічили матусю,
Як у його і дружину вкрали:

«Ох мій тестю, Юг-Богдане сивий!
Де ж тепер моя дружина любя,
Моя жінка, твоя дочка рідна?
Нам обом і сором, і неслава!
Але слухай, мій коханий тестю:
Чим жаліть мене по смерті маєш,
Пожалій, поки живу я в світі:
Я прошу тебе, благаю щиро
І цілую твою руку білу, —
Ой пусти твоїх синів зі мною,
А моїх же шуряків Югенків:
Я поїду на Косове з ними,
Розшукаю ворога свого,
А царського гультая лихого,
Що добро й сім'ю мою розпудив.
Ти не бійся, далебі, мій тестю,
Й не лякайся за синів рідненьких;
Шуряків передягну я хитро,
Скину з них рідну, крайову одіж,
Приберу їх у турецьке вбрання:
Вберу чола у завої білі,
Дам на плечі долами зелені,
А на ноги — шаровари пишні,
А до боку — блискавиці-шаблі;

Ще ж до того накажу я слугам,
Щоб юнакам осідляли коней
По-турецьки, підтягли б їх міцно
І поклали б зверх ведмеді чорні:
З синів вийдуть яничари чисто!
Я ще любим шурякам пораю,
Що, коли ми на Косовім станем
І поїдем через військо турське,
Я пашу вдавати буду з себе,
А вони нехай з страхом поводять
І мене за старшину вважають;
А коли хто у царському війську
Нас спитає, заговорить з нами
По-турецьки й на мановське * зверне,
То я з турком говорити можу
По-турецьки й по-мановськи рівно,
Розумію і арапську мову,
Та утну й по-арнаутськи дрібно.
Проведу їх так Косовим полем,
Одурю усе турецьке військо.
І знайду я ворога лихого,
Дужого турчина Влах-Алію,
Що моє добро й сім'ю розпудив.
Шуряки мені в пригоді стануть,
Не дадуть турчину на поталу,
А без них я сам напевно згину,
Бо не трудно одного й потяти!»

Як зачув старий Богдан те слово,
Весь сполохнув, мов живе багаття,
Й одказав Страхи́ні-зя́тю згні́ва:
«Любий зятю, мій Страхи́ню-ба́не!
Ти сьогодні, бачця, розум стратив,
Що прохать синів у мене зваживсь,
Щоб вести з собою на Косове,
Аби їх там покололи турки!
Про се більше ані слова, зятю!
Не пущу моїх синів з тобою,
Хоч би я не взірв дочки й до смерті!
Але слухай, мій Страхи́ню-зя́те,
Та чи варт себе так гризти дуже?
Чи ти знаєш, чи не знаєш, може,
Що коли хоч одну нічку дочка

* М а н о в с ь к а — малоазійська мова.

Ночувала під шатром з турчином,
То тобі вже не годиться в жінки:
Що скарав бог, те вже кляте вічно!
Хай невірі вона краще буде;
Цур їй, пек їй! Хай з нечистим гине!
Я тобі ще висватаю кращу,
Ще нап'юся на весіллі добре
І довіку приятелем буду;
А дітей все не пущу з тобою!»

Запалився бан Страхиня гнівом,
Але й слова не промовив тестю,
Не покликав його слуг до себе,
Не покликав конюхів він навіть:
Пішов сам до огиря у станю;
Але як же осідлав доладно,
Як коня свого підпружив міцно!
Загнуздав у стальові заліза
Та й повів коня до двору з стані;
Став при ганку на біленький камінь,
Скочив з його на коня легонько
І зирнув на дев'ятьох Югенків,—
Шуряки ж спустили в землю очі;
Кинув бан на свояка ще оком,
Свояка якогось Неманича,
Так свояк похнюпив очі в землю.
Як пили вино й горілку вкупі,
Всі хвалились по-юнацьки добре,
Присягались святим богом зятю:
«Ти любіший нам, Страхиною-бане,
За все царство, за всю нашу землю!»
А тепер, коли скрутило лихо,
То нема вже й товариша бану,
Ні з ким їхать на Косове поле.
Глянув бан, що друзяка немає,
Сам поїхав сиротою з двору.

Іде просто Крушевецьким полем;
Як проїхав уже геть тим полем,
Позирнув він на Крушевець ще раз,
Чи не їдуть шуряки позаду,
Чи не стало шуряка їм шкода?
Але дарма: зрозумів він добре,
Що в біді не буде йому друга!

Тут у смутку пригадав Страхи́ня.
Що хорта він залишив у дворі,
І хорта ж лихого Карамана,
Що йому і за коня вірніший,
Та й гукнув він голосно та гучно
До хорта, що залишивсь у стані;
Ледве вчув хорт господарський голос,
Ісхопився та й чкурнув по полю,
Наздогнав мерщій коня прудкого,
Круг його став з радощів скакати,
Брязкотить лиш золотим опшиком,
В очі зорить, мов балака з баном.

Веселіше бан конем поїхав.
Пробігає і степи, й планини,
Добігає до Косова поля;
Як побачив ворогів там силу,
Аж на серці похололо в бана,—
Пом'янув він праведного бога
Та й ударивсь між турецькі орди.
Ото їде по Косовім полі,
Їде полем на чотири краї,
Шука всюди турка Влах-Алію,
Так ніде ж його знайти не може.
От спустивсь бан до Ситніці-річки
І забачив якесь дивне диво:
Ой на кручі, край річеньки саме,
Розіп'ято там намет зелений,—
Аж півполя захопив широкий.

На наметі золотая банька,
Горить-ся, ніби ясне сонце;
При наметі вбито спис у землю,
А до списа вороний прив'язан,
У коня на морді є торбина,
Б'є ногами він у землю люто.

Як забачив бан Страхи́ня теє,
Зміркував він і розмислив — певно,
Що намет той Влах-Алія, турка;
Поганя мерщій коня прудкого,
Скида з пліч на руки спис довжений
Й одкидає ним приполи набік,
Аби глянуть, хто сидить в наметі?
Не сидів там дужий Влах-Алія,

А сидів якийсь старенький дервіш,—
Борода йому за пояс біла;
І сидів один собі в наметі
Бідолашний дідуган той, турчин,
В самотині пив вино червоне,
Наливав сам, вихилив сам чашу,
Аж но очі налилися крів'ю!

Як угледів бан Страхи́ня діда,
Поздоровкався по-турецьки з турком,
П'яний дервіш звів на його оком
І пробовкнув йому важко слово:
«Будь здоров і ти, Страхи́ню-бане,
Із малого банства край Косова!»

Іспалахнув, розлютивсь Страхи́ня,
Дервішеві по-турецьки гримнув:
«Брешеш, діду, лихо твоїй неньці!
Ти чого тут пропиваєш розум,
З очей п'яних біси знаєш що мелеш,
І гауром величаєш турка?
Про якого поминаєш бана?
Зовсім я не бан якийсь Страхи́ня,
А конюший при царських рума́ках;
От розбіглись румаки цареві
По турецьких незчисленних ордах,
То ми всі тепера і ганяєм,
Щоб царських переловити коней.
Гляди ж, діду, як твої я речі
Розкажу візи́ру чи цареві,
То вже лиха не минеш ти певно!»

Засміявсь, зареготався дервіш:
«Ти не хто, як бан Страхи́ня справді!
Знаю сам,— бодай його не знати! —
Хоч би був я на Голеч-плани́ні
Й тебе звідти в царськім війську вгледів,
То пізнав би і тебе, й коняку,
І хорта твогого Карамана,
Що тобі і над коня доро́гший.
Знаєш, бане із малого банства?
Я пізнав обличчя твоє зразу,
По чолу, по очіх твоїх грізних
І по вусах довжелезних чорних.

Пам'ятавш,— пробач тобі боже! —
Як попався я колись в неволю?
Сердюки твої мене схопили
У Сухарі, в верхів'ях планини,
Й оддали до рук твоїх залізних:
Ой закинув ти мене в темницю!
Дев'ять років я в льоху пролежав,
Дев'ять років я терпів там муки,
Наступав уже був і десятий,
Так тебе, здається, жаль взяв, бане,
Що звелів темничареві Раді
Вивести мене на світ до себе.
Пам'ятаєш чи забув, Страхиню,
Як мене тоді ти став питати:
 «Гей ти, брате, лютий гаде турський!
Пропадеш ти у моїй темниці!
Чи ти зможеш одкупитись, хлопче?»
 Ти спитав, я одказав по правді:
 «Одкупив би з радістю я волю,
Якби ти пустив мене додому,
У мій рідний край, до батьківщини:
Є у мене там добра чимало,
І ґрунтів, і левів * в багато,
Ще б спромігся тобі викуп дати;
Так мені ж ти не повіриш, бане,
І не пустити в білий двір на віру!
Тільки дві заруки є у мене —
Вічний бог та свята віра божя;
Присягаюсь, їх у свідки кличу,
Що тобі я принесу свій викуп!»

І мені поняв ти віри, бане,
Одпустив у білий двір мій зараз,
У мій край, у батьківщину рідну.

Але я, вернувшись до родіни,
Тільки лихо своє тяжке вгледів:
По дворах у батьківщині в мене
Перейшла якась зле-тяжка пошесть,
Поморила і жінок, і хлопів,
Не лишила у селі ні духа;
Всі двори спустошилися у мене,

* Лева — монета у 10 коп., і тепер так лічать на Подоліі.

Зруйнувались на пустки негожі,
Аж бур'ян попробивався з мурів;
Що було добра і левів дома —
Захопили собі турки в спадок!

Як побачив я забиті хати,
Що нема вже ні добра, ні друга, —
Дунав, дунав, та одно надумав:
Ухопив поштáрського коня я
Та й побіг ним до Бдрену-міста,
Вдаривсь просто до царя й візира.
Вбачив візир, розказав цареві,
Що який юнак завзятий з мене;
Одягли ото мене в убрання,
Візир дав намет крім того добрий,
А султан коня ще вороного
Та до того і оружжа добре;
Наказали візири султанські,
Щоб за те повік служив цареві.

Ти прибіг оце до мене, певно,
Щоб тобі я заплатив свій викуп?
А я, бане, і шага не маю!
Гей, Страхию, стережися лиха, —
Щоб, бува, тут не погинув люто
На Косовім, у султанським війську!»

Придививсь бан і пізнав старого,
Зараз скочив з огиря прудкого,
Кинувсь діда пригортати щиро:
«Брате в бозі, мій старий дервішу!
Не нагадуй про колишній викуп:
Я тобі ним кланяюся, друже;
Не за грішми я сюди приїхав,
Не шукаю я твого довгу,
А шукаю дужого Алію,
Що мені розруйнував всі двори,
Що украв-пограбив в мене жінку!
Ой скажи ж, мій сивий друже, правду,
Де б мені надибать лиходія?
Ще ж тебе благаю по-братерськи,
Ти мене не вияви пак війську,
Щоб в полон не захопили турки!»

Але дервіш став клястися богом:
«Ой ти, орле-соколе, Страхию!
Моя вірність твердіша над камінь:
Хоч візьми ти оце зараз шаблю
Й нею витни половину війська,
А тебе я все-таки не зраджу,
Не зневажу твого хліба-солі,
Бо як був я у темниці в тебе,
Годував ти мене хлібом білим,
Напував вином червоним досить,
Вивожав на сонце грітись часто
І з неволі ще пустив на віру;
То й тебе я не скривджу ніколи,
Не продам, не видам тебе зроду,—
Так чого ж мене лякатись, бане?

А що ти питаєш мене, бане,
Про турчина дужого Алію,—
То ген-ген його намет біліє
На горі високій, на Голечі...
Отже слухай ти моєї ради:
На коня сядь і втікай з Косова,
Як не хочеш тут загинути марно:
Не зважайся на себе, юначе,
Ні на руку, ні на шаблю гостру,
Ні на спис твій, мочений в отруті!
Хоч і дійдеш ти до Влаха вгору,
Та назад вернутись буде тяжко:
Він захопить тебе в дужі руки
Із конем, з оружжам твоїм ясним,
Твої руки назад скрутить-зломить
І живому вийме очі з лоба!»

Засміявся бан Страхию діду:
«Брате в бозі, дервішу старенький!
Не журись іще за мене, брате,
Тільки війську не скажи, не видай!»

Одказав на це Страхию дервіш:
«Чи ти чуєш, мій Страхию-бане!
Не зламаю я своєї віри,
Що міцніша у мене над камінь:
Хоч візьми ти розжени коня це,
Вийми зараз свою шаблю гостру

Й в царя витни половину війська,—
Не зроблю я тобі кривди, брате,
Не продам я тебе турку словом».

На коня сів бан рушати ранком
Й обернувся на прощання ще раз:
«Гей, мій брате, дервішу старенький!
Ти пак поїш кося рано й вечір,
Напуваєш на Ситниці-річці,
Скажи ж мені щирю правду, друже,
Де тут брід через холодні хвилі,
Щоб коня я не загнав у глибін?»

Старий дід йому по правді й каже:
«Гей ти, бане, соколе ти сербський!
Та такому юнаку й коневі
Що не річка — то й усюди броди!»

Гикнув бан, і перебрів ту річку,
Та й полинув на коню прудкому,
Та й полинув на Голеч-планину.
Низько бан, а сонце вже високо
З неба сяє на Косове поле,
Освіта усе цареве військо.

Але що ж тобі Алія дужий?
На планині під наметом всю ніч
Милував він Страхиневу жінку.
Вже у турків такий завжди звичай:
Любить кожен поспати вранці,
Поки добре не угріє сонце.
Склепив очі й спить собі Алія.
Закохався у свою рабину,
У рабину, Страхиневу жінку,
Голову схилив їй на коліна;
А вона рукою огорнула
Свого пана дужого Алію,
Одхилила у шатрі приполи
Та й любить на Косове поле,
Озирає всю турецьку силу,
Розглядає, де які намети,
Розглядає юнаків і коней.
Тільки зирк униз Голеч-планини —
Аж летить юнак і кінь знайомий.

Ледве тєє вона оком взріла,
Будить стала господаря турка,
Торка стиха по щоці рукою,
І торкає, і шепоче словом:
«Господарю, дужий Влах-Алію!
Уставай-бо, підведи голівку!
Підперізує свій коштовний пояс,
Приберись в своє ясне оружжа,
Бо до нас біжить он бан Страхи́ня,—
Голову тобі він зітне, скине,
А мені обидва ока вийме!»

Влах спалахнув, мов живе багаття,
Кинувсь з гніва, поглядає оком,
Та як присне од сміху зненацька:
«Мов серце, Страхи́нева жі́нко!
Ну, тебе, знать, налякав твій сподар!
Вже нагнав жаху́ тобі, сердезі!
Як з тобою у Єдрен поїду,
То і там вбачаться буде, певно!
То не бан Страхи́ня, моя любко,
А то, рибко, посланець султанський;
Шле до мене його цар турецький
Або, може, Махмед, перший візир:
Щоб піддавсь я самохіть цареві,
Щоб, бува, я не розпудив війська...
Ізлякались, бач, царські візири,
Наполохав, знати, меч мій добре!
Ти не бійся, не тремти, кохана,
А поглянь своїм хорошим оком,
Як смикну я свою шаблю гостру
Й посланця опережу царського —
Хай другого вже не шлють до мене!»

Так йому ж на те коханка каже:
«Господарю, дужий Влах-Алію!
Чи не бачиш, чи осліп на очі?
Не вояка то султанський зроду,
А господар бан Страхи́ня певно:
По чолу я чоловіка бачу,
Я по очіх його взнала здалі
І по вусах довжелезних чорних;
Он і кінь під ним той самий, дужий,

І рудий хорт Караман зле-лютий...
Не жартуй своєю головою!»

Коли ж вчув те турчин Влах-Алія,
Затрусила його зразу трясця;
Іскопивсь він на легенькі ноги,
Поясом підперезавсь коштовним,
За його заткнув кинджал сталевий,
Причепив до боку шаблю гостру,
З вороного все не зводить ока.

У ту мить і бан туди наскочив,
Та не здержав його гніву й розум:
Не сказав він туркові й добридень,
Не промовив по-турецьки «селама» *,
Але гримнув псові грізне слово:

«А! ти тут, собачий син, харцизник,
Розбишака, бунтовник султанський?
А чиї ти спустошив двори?
Чиїх слуг порабував ти хижо?
Чию жінку під шатром цілуєш?
Ну виходь тепер на герць юнацький!»

Здрігнувсь турчин, мов шалений, скочив,
Одним скоком до коня доскочив,
Другим скоком на коня плигнув
І обидва поводи притиснув.

Не трива хвилини й бан Страхи́ня,
Розігнав на ворога коня він,
Швиргнув на його спис убійний;
Тут юнак наскочив на юна́ка,
Але Влах розставив дужі руки,
І захопив у руки спис Страхи́нів,
Та до його й покриконув слово:

«Гей гауре, гей Страхи́ню-бане!
Що ти це собі еси замислив?
Чи тобі ж я шумаді́йська баба,
Що яку ти одним оком гониш?
Я ж не хто, як дужий Влах-Алія;
Та мені візир і цар — не сила!

* Селама—значить по-турецьки «здоров був». Так турки завжди вітаються.

Та мені й усе султанське військо,
Хоч яка б там не зібралась сила,
Все їдно що по траві мурашки!
А ти, лихо, мене звеш до бою?!»

На цім слові й Влах двигнув списом.
Хотів зразу простромить Страхию,
Але бог вже захистив тут бана:
Був у бана кінь, до бою звиклий,
Він припав, мов сокіл той, додолу,
Ледве вчув, що спис загув ворожий, —
І над баном просвистів спис далі
Та й ударивсь об холодний камінь,
Аж розбився, розщепивсь натрое, —
На державі і на галці саме.
Погубивши свої списи довгі,
Ухопили вояки булави:
Як ударить дужий Влах-Алія,
Як ударить по шелому бана, —
Аж його з кульбаки сіпонуло,
І схилився він до коня на шию;
Але й тут бог допоміг Страхині —
Та і кінь у його був розумний,
Не було й не буде вже такого
Ні у сербів, ні у турків, певно:
Махнув він передом і задом,
Та в кульбаку знов і вкинув пана.

От ізваживсь бан Страхию знову
І лусонув дужого Алію:
Не здолав пак вибити з кульбаки,
А коня таки угнав у землю
По коліна на усі чотири.
Поломивши перначі й булави,
Узялися вороги за шаблі —
І зчепились знов в ювацькій бої.

Ну та й шабля у Страхині-бана —
Було, глянуть, — надивитись чуду!
Ковалів два тукували шаблю,
Ковалів два й ковалепків трос,
Од неділі до жеділі саме;
Викували з дорогої криці,
Вигострили на точалі страшно.
Замахнувся на Страхию турчин,

Бан прийняв на шаблю його шаблю
І розсік турчинову надвое;
Як побачив те, зрадів бан дуже,
Одважніше на Алію кинувсь,
Його тисне звідтіля, то звідсіль,
Йому хоче голову одтяти
Або руку урубати праву.
Юнаки два знов стялися люто;
Так біда — не подається турчин,—
Половинкою боронить себе добре,
Не дає ні голови зрубати,
Ні правиці у себе одтяти;
Затуляє шматком криці шию,
Підставляє його всюди зручно
Під банову блискавицю-шаблю,
Одбиває, її щербить щораз,
Тільки прискоком одлітає криця.

Як посікли ж вороги шаблюки,
Покропили геть до перехрестя,
Кинули й недоламки на землю;
Сплигонули з сильне-дужих коней,
Учепились один 'дному в горло,
Ісплелись руками, мов гадюки,
Борючись по Голечу — планині;
І носились по планині вітром,
Поки сонце на полудні стало,
Аж у турка виступила піна,
Біла піна, немов сніг горянський,
А у бана — біла та крівава:
Покривавив він на грудях кунтуш,
Покривавив чоботи обидва;
Допекла страшенно бану мука,
Й обіззавсь він до своєї жінки:

«Карай боже тебе, жінко люта!
Ти чого на нас байдуже зориш?
Підніми пеломок з шаблі краще
Та удар ним чи мене, чи Влаха:
Кого більше тобі, жінко, шкода!»

Але й турчин став її благати:
«Моє серце, Страхинова жінко!
Ти мене не бий, моя голубко,
А удар ти чоловіка-бана,

Бо йому не будеш зроду мила,—
Він тебе картатиме до смерті,
Дорікати буде рано й вечір,
Що зі мною під наметом спала;
Я ж тебе кохатиму довіку:
Повезу з собою до Єдрену,
До тебе приставлю тридцять служок.
Хай тобі приполи суконь держуть,
Хай годують цукером та медом;
Закрашу тебе усю я злотов
З голови аж до трави рясної:
Ну, удар-бо ти Страхиню-бана!»

Стать жіночу й підвести не штука:
Ісхопилась, мов скажена, зразу,
У траві знайшла поломок з шаблі,
Обвинула у шовкову хустку,
Щоб не врізав її білу руку;
Кинулась ото до перебійців,
Заміряє то звідтіль, то звідсіль —
Стереже ж но голову Алії,
А чига на свого господаря,
Господаря свого Страхиню...
Як ударить його зверху в чоло,
По шлику через пірнач срібряний
Та по білим дорогам завбю,—
Пересікла і пірнач срібряний,
Пересікла і завій коштовний,
Зачепила навіть трохи й чола:
Кров побігла по юнацькім виду,
Заливає юнакові очі.

Здрігнувсь бан в своїм лютім горі,
Що вже має погирати марно,
Та й надумавсь про свого друга.
Як криконе своїм білим горлом
На хорта-друзяку Карамана,
Що до вловів призвичаїв добре,
Як криконе, як присвисне вдруге,—
Вірний хорт до пана миттю кинувсь
І вхопив зрадницю жінку в зуби.
А жінки ж ті полохливі, звісно,—
Всяку жінку наляка собака.
От і ця покинула шмат шаблі,
Завищала, аж луна озвалась,

Ухопила кудлая за вухи
Й покотилась разом з ним з планини.

Глянув турчин, що таке вчинилось,
І коханки йому жалко стало,
Все зорить, що робиться там з нею;
Але в бана розпалилось серце,
Закипіла нова сила й звага,
Сюди-туди тріпонував Алію
Та й звалив його таки на землю.
Розлютивсь, посатанів Страхи́ня,
Не шука ніякого оружжя,
А насів невірі він на горло
І зубами перегриз горлянку,
Наче вовк той барану у лісі.

Скочив потім бан кривавий з місця,
Став гукати на хорта рудого,
Щоб покинув його жінку зараз;
А зрадниця й кинулась навтеки,
Із гори до турків простяглася,—
Так не дав їй бан Страхи́ня ходу,
Ухопив мерщій за праву руку
І привів до огиря прудкого.
Скочив бан тут на хребет коневі,
Потім жінку поза себе скинув
І побрався манівцем по полю,
Скоком-боком од ворожих турків,
Та й доїхав до рівнот Крушевських,
До Крушевця рідного щасливо.

Стрів його старий Богдан-Юг радо,
Й шуряків коханих дев'ять стріло,
Пригортають, у лице цілують,
Про здоров'я лицарське питають.
А коли старий Богдан-Юг вгледів,
Що в крові чоло і шлик у зятя,
Вид свій панський змив дрібними слізьми:

«Ох і горе ж нашій всій державі!
Привітали ми тебе, мій зятю!
Знати, є в турецького султана
Юнаків чимало сильне-дужих,
Що й мого соколонька підбито,
Над якого нема в цілім світі!»

Й шуряки злякалися за зятя,
Так Страхи́ня так їм одповідав:
«Не картай себе даремне, тестю,
Не бентежтесь, шуряки кохані:
Не знайшлося юнака в султана,
Щоб мене переборов, поранив!
А сказати, хто мене скривавив,
Од кого я дістав рани люті?
Коли я з турчином Влахом бився,
Любий тестю, старий Юг-Богдане,
То розсікла мені чоло жінка,
Моя жінка, твоя дочка люба:
Не схотіла стать за чоловіка,
А пішла невірі помагати!»

Юг спалахнув, мов живе багаття,
Крикнув грізно дев'ятьом Югенкам:
«Гей виймайте ножі гострі, діти,
Пошаткуйте на шматки зрадницю!»

Сини дужі чинять батька волю,
Посипнулися до сестри з ножами;
Так Страхи́ня заступив сердегу
І промовив їм таке слово:
«Шуряки ви, Ютовенків дев'ять!
Чи не сором, чи не гріх вам, браття?
На кого ви витягли кинджали?
Коли ви такі юнаки люті,
То чому з ножами і з шаблями
Ви не йшли зі мною на Косове?
Там було б вам з ким у бої стятись,
Там змогли б ви рятувати брата,
Од неволі, од тяжкої муки!
Не посмійте ж ви сестри й торкнути:
І без вас би я упоравсь з нею,
Так прийшлося б вас усіх тут знищити,
Не було б з ким і по чарці випити;
А я жінці сам вину дарую!»

Мало в світі є таких юнаків,
Яким був наш сокіл бан Страхи́ня.

КОСОВЕ ПОЛЕ

Ой блискоче блискавка з Бдрену,
Грім гуркоче з Цареграду саме,
Громовина на Косове паде,
Розгрімляє Неманича царство.
То не грім б'є блискавками з неба,
Ох, то турків грецький цар впускає
Із Медіни у свою державу,
Щоб від сербів боронили греків,
Воювали Неманича царство!
Тільки ж тяжко грек себе одурить,
Одігріє в пазусі тядюку,
А гадюка їхнє царство згубить,
Їхню силу, їхню славу знищить!
Вражі турки взнали шлях-дорогу
У державу Констянтина славному
І в Бдрену закладають царство,
Щоб боровся віки-вічці місяць
З християнським православним миром!

Вже зброїться хан турецький Мурат,
Збира військо по своїй державі,
Бере турків і юнаків грецьких;
Триста тисяч назбирав він війська
Й веде збройно своє військо хижє
Воювати на Косовім сербів,
Добувати Лазарево царство.
Ой прибув Мурат той на Косове,
Втаборяє таборами військо
По широкім по Косовім полі,
І намет шовковий розпинає
Серед степу на траві зеленій;
Зверх намету золотая банька,
Наче сонце, миготить і сяє;
У тій баньці стримить спис сталевий
І хрестові пригрожає боєм.
Од намету аж додолу кити,—
Щирозлотих китиць тих дванадцять,
Буйний вітер їх гойда, колише,—
Аж черкаєть по траві зеленій,
Аби хан знав, звідки вітер віє.
Над наметом короговки мають,

З вітром грають, бовваніють адалі,
Аби турки-яничари знали,
Що Мурат-цар спочиває тута.

От ввіходять у намет той слуги,
Розстилають килими шовкові,
Зверху їх пухкі перини ложать,
А перини ще парчею криють:
Там-то й буде сильний хан сидіти.
Увели ото невіри й хана,
Посадили на пухких перинах:
Одпочив там собі хан помалу.
Потім взяв чорнила і паперу
Й написав лист на своїм коліні,
Посилає до Крушевця-міста,
Аж у двір до царя Лаза саме,
І в листі до його так мовляє:

— «Царю Лазе! Володарю сербський!
Ось тобі безрадісні новини —
Подивись-но, що в листі пишу я:
Краї один — а два над ним державці,
І піддані не знесуть такого!
Висилай мерщій ключі од міста
І в заставу твого сина Стеця.
Та ще харац за сім років часу, —
А не то, збирай на мене військо,
Найзавзятих вояків-юнаків,
Та й веді їх на Косове поле:
Там мечами поколаєм межі,
Людським трупом вистелим границі!
Я кажу без кривди і без зради,
Що тобі вже царювати годі!»

.

Опівночі, по вечері саме,
Листоноша прибіга в Крушовець.
Забряжчало брязкало на брамі,
А цар Лазо-й обіззавсь до джури:
«Видосаве, мій ти джуро вірний!
Вийди лишень на подвір'я біле, —
Хтось у браму брязкалом ударив;
Оце, мабуть, вістовник здалека
Від царя чи короля якогось».

Як почув царське те слово джура,
Хутко збіг із башти вниз до брами
І впустив вістовника тихенько;
Зачинив за ним ворота знову,
Потім взяв його за білу руку
І повів аж до царя в світлицю.
Як царя той вістовник забачив,
Уклонився йому чόлом низько,
Почоломкав у коліно й руку
Та й поклав цареві лист в приполю;
Далі, склавши шанобливо руки,
Одійшов назад, немов од хана.

Взяв до рук цар Лазо лист од його,
Розламав печатку на листові,
Розгорнув і став читати пильно;
Лист читає, себе смутно має:
Обіймає його серце туга,
Дрібні сльози по обличчю ринуть,
Мов по вітам дощовії краплі;
Похилив він голову на руки,—
Ой гнітить її тяжка скорбота,
Журба в'ялить його серце трудне:
Жалко царства Лазарю й країні!

Поруч з ним сидять три воеводи,
Воеводи — три державці сербські:
Що один — то Косовець Іванко,
А що другий — то Милан Топлиця,
А що третій — воевода Милош.
Ото бачать три державці славні,
Що цар в смутку дрібні сльози ронить,
То й їх серце осягнула туга,
І вони давай вмиватись слізьми.

Обізвався воевода Милош:
«Царю Лазе, володарю славний!
Прибували й перше до нас листи,
Та таких ще не було смутливих;
Як-то жаль нам, володарю славний,
Що сумуєш, дрібні сльози рониш!»

Славний Лазар одріка журливо:
«Воеводи, мої діти любі!

Клятий ворог пле листа цього нам.
З широкостей Косового поля,
Вражий турчин, завзятуший Мұрат,
Чи ви чули, мої діти любі?
Все Косове вражі турки вкрили,
Все укрили білими шатрами,
Від криниці до ґрунтів планини,
Від планини до мarmору-скелі,
А від скелі до Ситниці-річки.
Мене кличе на Косове Мұрат,
Кличе ворог з ним ділитись царством
Та мечами покопати межі,
Трупом нашим вислати границі;
Хочє взять у нас ключі од міста
І в заставу — мого сина Стеця!
Та ще й харац за сім років часу!

Що ж почати, мої діти любі?
Бєсть у мене, але вельми трохи
Лицарів-завязтців проти турків.
Ось, дивіться, вся моя держава:
Скиндирея та Уроменея,
Македонський край та Арнаута,
Уся Босня та Герцеговіна,
Срієм рівний та степи Земунські,—
Та й по всьому оце тільки й царства.
Хоч списати юнаків-завязтців
Всіх на папір одного по однім,
Так навряд чи буде й сотня тисяч.
А для нас це проти турків мало!
Ох, у турків страшна сила війська,
Триста тисяч вояків заклятих!

Що ж чинити, мої любі діти?
Тяжко-жалко край занепастити
Й Немаєнка золоту корону!
Що ж робити? Воювати — годі,
Бо на серба одного — три турки;
Та хоча б усі горянські віли
Нам у поміч на Косовім стали,
То й то турків звоювать несила!
Хіба, може, додасте ви раду
На Косове оце йти покірно,
Поклонитись тому хану низько

І чоломкнуть в його ханську руку?
Тяжко-важко, Сербів преславна,
Тебе туркам піддавать в неволю
Та ще й сина залишать в заставу:
Сонце й місяць ще я бачить буду,
Тебе ж, сину, вже повік не вбачу!
Що ж почати, соколи-орлята?
Може, зважмось воювати хана?
Не жаліймо ми своєї крові
За святий хрест, за преславну віру
Та за нашу предковичню волю!»

Розпалився з тії речі Милош
І цареві палке слово кинув:
«Царю Лазе, володарю славний!
Краще в бої лицарем вмирати,
Ніж зостатись бабієм зрадливим!
Збирай військо по усій державі
Та удармо на Косове боєм;
Його змиєм по-лицарськи крів'ю,
А не зрадим по-жіноцьки царства,
Під п'ятою в тих гадюк не будем:
Хай нас діти не клянуть довіку,
Що по зраді їх дали в неволю!»

Слуха цар палке Милоша слово
Та радіє, веселиться серцем,
Воеводам промовляє знову:
«Так! Славніше лицарем вмирати,
Аніж нашу батьківщину рідну
У неволю бусурманську дати!
Та хто ж буде в нас охочим-щирим,
Аби завтра, до схід сонця рано,
Взяв одягся у турецьке вбрання
(От що ханські одягають слуги
Або теж паші ті бусурменські)
Та й пішов би на Косове поле
Переглянуть Муратове військо:
Чи велика в того хана сила,
Чи багато лицарства-завзяття?
Та хай каже мені щиру правду!»

Обіззався воевода Милош:
«Царю Лазе, володарю славний!

Не сумуй ти, не печалься дуже,
Не в'яли ти серденька журбою:
Як судилось та господь допоможе,
То я завтра, до зорі раненько,
Туди в поле побратима вишлю,
Побратима, Косовця Івана.
Він у мене всячини навчився:
На Косовім на широких полі
Він зумів арнаутам мовить,
На добридень дати і оддати;
То й огляне й все турецьке військо».

Як зачув те Косовець Іванко,
Почоломкав в царя руку зараз:
«Царю Лазе, володарю славний!
Не журися, не смутися серцем:
Завтра рано перегляну турків
І всю правду розкажу тобі я.
Збирай, царю, юнаків завзятих,
Всі ми підем воювати турків.
Якщо бог дасть — поб'ємо Мурата,
Перебором бусурманську силу!»

Радісніш царю на серці стало,
Звеселився, благословив юнака:
«Щасти боже тобі в справі, Йване!»

Як уранці освінув день білий,
Схопивсь Милош, пробудивсь од сону,
Став побрата споряджати в дорогу,
Побратима, Косовця Івана:
Убирає у турецьку одіж,
В ту, що ханські одягають слуги,
Що вдягають і паші турецькі;
Коня криє килимом зеленим,
Аби турки не змогли пізнати;
Ясну зброю припила до боку
Й виряджає на Косове поле.

От над'їхав до Косова Йванко,
До Косова на те поле рівне,
Зупинив прудкого вороного
Й кинув оком по Косовім полі,—
Аж там бачить незлічиму військо,

Бачить війська превелику силу...
Боже милий! — і не стямивсь з дива:
Та здавалось, присягнути можна,
Скільки влітку на деревах листу,
То ще більше в бусурманів війська!
Вкрили степ весь юнаками й кіньми,
Їх шатрів, мов лебедине стадо,
Коруговок, — наче хмар на небі,
Списів довгих — цілий ліс чорніє.
Коли б в неба яблуко хто кинув,
Не на землю б воно, певно, впало,
А упало б на коня, чи турка,
Чи на спис, а чи й на стяг широкий.

Огляда все Косовець Іванко,
Проміж військом конем прудко їде,
Конем добрим, килимом укритим;
Позирають там паші на Йвана
Та між себе розмовляють стиха:

«Ну та й гарні та хороші, боже,—
У султана у Мурата слуги,
Вже немає що й сказати, справді!»

А Іван все оглядає військо
Цілих три дні і чотири ночі;
Проїжджає межі військом тричі —
Від криниці до ґрунтів планини,
Від планини до мармору-скелі,
А від скелі до Ситниці-річки.
Ой оглянув усе сильне військо,
Та надвечір, як смеркати стало,
Й повернувся він назад додому.
Як на світ благословитись стало
І край неба запалав червінню,
А по небу блиснув ясний промінь,
До Крушевця пан Іван наблизивсь.
Його вгледів вєсвода Милош;
Хутко скочив на легенькі ноги,
Сів на свого вороного враз
І майнув ним по широкім полі
Побратиму Йванові назустріч,—
Пригортає і цілує щиро;
Там в степу й на одпочинок сіли.

Запитався тоді Милош стиха:
«Побратиме, Косовцю Іване!
Де ж бував ти, що видав ти, друже?
Чи ти бачив бусурменські орди,
Переглянув усі ханські сили?
Чи великі тих невірів хмари,
Чи велика Муратова сила?
Ой скажи всю правду мені щиру:
Чи багато в ворогів завзяття,
Чи здолаєм з ними в бої стятись,
Чи здолаєм ворогів подужать?»

Промовляє пан Іван смутливо:
«Воводо Милоше, мій брате!
Ох і бачив я турецькі орди,
Переглянув Муратові сили:
Межи військом я проїхав тричі,
Від криниці до ґрунтів планини,
Від планини до мarmору-скелі,
А від скелі до Ситниці-річки.
По степу геть з обох боків річки
Бовваніють всюди шатра білі,
Все укрито юнаками й кіньми.
Ой велике бусурменське військо!
Щиру правду повідаю, брате:
Куца одіж, а рукава довгі,—
Галасують по наметах слуги:
«Завтра рано на Косовім полі
На гаурів ми ударим боєм
І мечами покопаєм межі,
Їхнім трупом вистелим границі!»
Ох, Милоше, побратиме любий!
Та, здається, присягнути б можна,
Якби з неба й дощ пустивсь на землю,
Не упала б на траву й краплина,
А упала б на коня, чи турка,
Чи на спис, а чи й на стяг широкий.
Мій Милоше, побратиме любий!
Ой не легко воювати з ними,
Але там я перший трупом ляжу,
А Мурату не піддамсь в неволю!»

Слухає тев воєвода Милош,
Промовляє знов до побратима:

«Я тобі оце назустріч вибіг,
Щоб сказати і пораду дати:
Не кажи ти усього цареві,
А то цар ще засмутиться серцем
І не піде на Косове бовм.
Так, Іване, побратиме любий!
Не здолаю й я втримати серце:
Завтра перший на Косове вдарю,
Поламаю ту ворожу силу,
Що край рідний наш прийшла спустошить».

Змовився так Милош з побратимом;
Потім знов на вороних упали
Та й погнали до царського двору.
Перед замком позлізали з коней
Та, побравшись за рученьки білі,
Увійшли до славного цар-Лаза, —
І вітають, і цілують в припіл.

Тоді Лазар запитався тихо:
«Ну, мій джуро, Косовче Іване!
Чи бував ти на Косовім полі,
Чи видав ти бусурменський табір,
Чи багато у Мурата війська?
Чи багацько в ворогів завзяття?
Ой скажи мені всю правду щиро,
Чи здолаєм з ними в бої стятись?»

Одрікає Косовець Іванко:
«Царю Лазе, володарю славний!
Ой бував я на Косовім полі
І видав я бусурменське військо:
Небагацько там завзяття й сили,
А все зрада та омана тільки:
Страх бояться сербського лицарства,
Круги поля все з страху чатують!
Звідкіль, царю, не удариш бовм,
То й попудиш, повоюєш добре.
Я аж тричі перебіг їх військо
Від кривини до ґрунтів планини,
Від планини до мармору-скелі,
А від скелі до Ситниці-річки;
Небагацько в того турка війська —
Сміло з ними поборотись зможем!»

Слуха теє цар преславний Лазар,
І ті речі зворушили звагу —
Звеселивсь він серденьком болячим;
Усміхнувсь, чорнила взяв, паперу
Й сів листи державцям всім писати.
Пише перший лист до рук владики
Й посилав у Цетінню-місто;
Другий пише королеві в Босні;
Третій пише Бранковичу Вуку
Й посилав в край Герцеговіну;
Шле четвертий у Арабську землю
Та до рук Мусія Арбанаса;
П'ятий пише у Срієм, край рівний,
Богданові-воеводі в руки;
Шостий пише Павлові Орленку
Й посилав до Будима-міста;
Сьомий пише Юг-Богдану, діду,
Й посилав в Вучитерну-місто;
Восьмий пише банові Страхині
Й посилав у Баняну рівну;
Лист дев'ятий Васаєнку Стецю;
Лист десятый Мусенку Степану;
А остатні — Злотогляду Серду
Та своєму рідному Лауші.
Усім пише, заклика, благає:

«Вибирайте лицарів-завзятців,
Вибирайте юнаків найкращих,
Найхоробрих, що завзято б'ються
Не бояться полягти у бої,
Та приходьте у Крушево рівне, —
Вдарим боєм на Косове поле:
Бо Косове ціле турки вкрили,
Мурат славний веде перед війську,
Звоювати хоче край наш рідний.
Краще ляжмо у кривавім бої,
Аніж підем ворогам в неволю,
Щоб над нами та знущавсь невіра!
Хто ж не вийде на Косове поле,
Бодай бог його скарав на діти,
Хай не зна ні племені, ні роду,
Хай не грає в його дворі коло,
Хай погине в його лоском стадо,
Хай пашня в його повік не родить —

Ані біла на полях пшениця,
Ані лози-виногради в горах!»

Так цар пише лицарям-державцям,
Закликає у поход всіх сербів.
Запроша Милоша-воєводу
І його обох побратів просить:
Побратима Кісовця Івана
Та вояку Топлицю Милана,
І дає наказ їм славний Лазарь,
Щоб зібрали все хоробре військо
У Крушеві й побіля Крушева.

Незабаром стали всі з'їжджатись:
Іде перший цетинський владика,
Веде війська тисяч шість з собою
Чорногорців, як вогонь, запеклих,—
І на полі втаборяє військо;
За ним іде ось король босняцький,
Веде війська десять тисяч цілих —
Босняки все, лицарі завзяті,—
І на полі лагерьми ставить;
Ось надходить зять царський Бранкович,
Веде війська Вук дванадцять тисяч,
Тяжко збройних, латників комонних,—
І на полі втаборяє військо;
Ось іде й Мусій із Арбанаса,
Веде війська він шість тисяч добрих
Арнаутів, лицарів завзятих,
І на полі лагерьми ставить;
За ним зараз іде Богдан-войвода,
Веде кінно десять тисяч війська,
Юнаків комонних та завзятих,—
І на полі втаборяє військо;
А це іде і Павло Орленко,
Веде війська тисячу завзятців,
Лицарів-залізників невразних,—
І на полі лагерьми ставить;
Ось іде й старий Богдан-Юг Дука,
Веде війська аж дванадцять тисяч,
Попереду синів рідних дев'ять,
Синів дев'ять, соколів крилатих,—
І на полі втаборяє військо;
За ним зараз іде бан Страхи́ня,

Веде війська тисячу завзятців,
Аж земля гуде під ними й стогне,—
І на полі лагерями ставить;
Ось іде і Васаєнко Стеця,
Веде війська тисячу завзятців,
Лицарів з шаблями-блискавками,—
І на полі втаборяє військо;
Поспішає ось Степан Мусенко,
Веде війська тисячу завзятців,
На шליках їх перначів по дев'ять,—
І на полі лагерями ставить;
Надбігає й Серда Злотогляда,
Веде війська тисячу завзятців,
Брязкотять шаблями, лопочуть,—
І на полі втаборяє військо;
Аж ось лине і Лауш-дитина,
Веде війська троє тисяч певних,
Над Лаушем в'ються віли-сестри,
В'ються вгору, соколами линуть,
В руках держать золотії стріли,
Орлів хижих попід хмари гонять,
І те військо лагерями стало;
Суне врешті воевода Милош,
За ним їде побратимів двоє,
А за ними незлічимо військо:
Сорок тисяч лицарів-завзятців,—
У місюрках волотих аж сяють,
На конях на вороненьких грають.

Ой зібрались усі сербські сили,
І цар Лазар скликав раду радить
Воеводів і державців славних:
Як в похід із військом виступати
На Косове на широке поле
Ік Сітници, бистроводій річці,
Як там краще втаборити військо
І куди його порозставляти?

Тоді саме Милиця-цариця
Одяглася у смуткове вбрання
І ввійшла, ридаючи, на раду:
«Царю Лазе, моє ясне сонце!
На Косове йдеш ти воювати,
А мене ж ти на кого лишаєш,

На кого тут кидаєш в Крушевці?
Хто ж мені тут стане в обороні,
Як в нас турки завоюють царство?»

Промовляє тоді славний Лазар:
«Мов серце, Милице-царице!
Оце маєш з мого пальця перстень:
Завтра рано, як у сурми вдарять
І в похід ми виступати будем,
Вийди ти ранесенько до брами,—
Там зустрінеш дев'яток соколів,
Братів рідних, Юговенків славних,
Покажи з руки моєї перстень:
Кого схочеш залишити дома —
Хай тобі той в обороні й стане!»
Таку раду дав цариці Лазар
І хоч трохи заспокоїв, бідну.

Вранці-рано, на світанні саме,
Виступає в похід пишне військо,
Виступає тисяч сто чотири
Та хоробрих лицарів-завзятців.
Коруговки бовваніють, мають,
Мов морські ті тумани на небі.
Конем добрим виграв цар Лазар.
Попереду пан хорунжий їде,
Пан хорунжий Юговенко Бошко;
Його вкрила корогва зелена,
А од неї золотії кити
Аж по плечіх юнакові б'ються,
Під ним добрий кінь басує, грає,
На три списи він угору скаче,
На чотири уперед виносить;
А позаду — Юг-Богданко сивий,
Поруч з ним сини всі дев'ять їдуть,—
Братів дев'ять, Юговенків славних,
Наче дев'ять соколів сивеньких;
Вигравають вороними кіньми...
Ой не кіньми вигравають тільки,
А летять на крилах віл крилатих.
Круг царя все слуги й воеводи:
Наліворуч Видосав той джура,
Направоруч бан Страхи́ня сла́сний,
А за ними воевода Милош;
В його справа Косовець Іванко,

А що зліва — то Милан Топлиця;
Юнаки вітаються між себе;
Вітрець ранній хвилить кінські гриви
І ворухить лицарські вуси.

Боже милий, що то чуда й дива!
Глянеш оком — веселиться серце:
Виступає буйне, пишне військо
З города, із білого Крушевця;
Гомонить все лицарство завзяте,
Тупотять і воронії коні;
Сльози ронять матері та сестри:
Ой жаль неньці єдинака сина,
Молодої лицарської сили,
А дівчині жаль свого коханця.
Стоять смутні та ламають руки:
Тільки чути голосіння тяжке,
Тільки чути між юнаків гомін,
Тільки чути кінський топін в полі!

В степ широкий до схід сонця вийшла,
Вийшла пані Милиця-цариця,
Заступає шлях братам рідненьким,
Вид свій скорбний закрива руками,
Закриває та ридає слізьми,
Запрошає кожного, благає
Й дає бачить від царя свій перстень,—
Що пайперш хорунжому царському,
Хорунжому Юговенку Бошко:

«Ох мій брате, Юговенку Бошко!
Бога ради я тебе благаю!
Не лишай хоч ти мене самої,
Зоставайся у Крушеві славнім,
Заступися за мене в недолі,
Як, бува, що судиться цареві
Лягти в бої на Косовім полі».

Промовляє Юговенко Бошко:
«Ой дурна ти, моя сестро люба!
Як з тобою zostаватись маю?
Хто ж нестиме корогву цареву
На Косове перед пишним військом?
Ліпше в бої під мечем вмирати,
Ніж, як баба, zostаватись дома.

Бсть у тебе іще брат найменший,
Брат найменший, найлюбіший саме,
Брат наш любий, молодий Ненада,
Хай лишиться він тобі в Крушевці!»

І погнав він вороненьким далі.
За ним їдуть його браття рідні,
То цариця кожного благає,
Так ніхто ж не хоче zostаватись.
Над'їжджає молодий Ненада —
І давай його благать цариця:

«Мій Ненадо, батьківська урода!
Ой зостанься зі мною у Крушевці,
Берегтимеш сестру рідну в горі,
Як судиться нещаслива доля
І поляжуть на Косовім браття, —
Берегтимеш ти мене від турків.
Ох, я чула, що у клятих турків
Рідний брат готує зраду брату,
Аби в його собі взяти жінку.
Де ж склонюсь я, прихилюся, бідна,
Як поляже вірная дружина?
Ох, у турків дикий, хижий звичай, —
Не бояться сорому, ні бога,
Ще лицарством величають сором,
Затлумляють усе те, що світить».

Одріка їй молодий Ненада:
«Відступися, моя сестро люба,
Щоб, бува, тебе твій брат не вдарив
І мій огир не стоптав ногами!
Не зостанусь без братів я дома:
Ліпше з ними лягти в славнім бої,
Ніж з тобою zostаватись в хаті!»
І погнав він вороного далі,
На Косове у похід послався.

Жаль болячий стиснув серце пані,
Заридала, йде назад цариця,
Розстається з господарем, бідна.
Розстається з любим сином мати,
Сестра з братом, жінка з чоловіком,
А дівчина із коханцем милим.

Йде походом на Косове військо;
Розмовляють лицарі між себе,
Гомонять про лицарську славу,
Промовляє Обиленко Милош:
«Любе браття, товариші славні!
Ой як бог дасть, як судила доля, —
Завтра рано ми ударим боем
І турецький розшматуєм табір!»

Прибувають до Ситниці-річки,
До Ситниці на Косове поле,
Втаборяють все хоробре військо,
Розпинають там намети білі,
Виставляють корогви хрещаті;
Споруджують і цареві Лазу
Намет пишний на зеленій кручі.

Туди входить цар преславний Лазар,
Святкувати день свого патрона,
День пророка, день Амоса славить;
Ой склика він воеводів сербських,
Закликає у намет свій пишний
Славу славить своєму святому
Серед степу на Косовім полі.
Ой засіли воеводи сербські
Поряд всі по старшині за стблц,
Поживають всі вечерю панську
І кружають вино добре з кубків.
Вже удруге всіх обходить чаша,
Але сумно, невесело, мовчки;
Ось і третя до царя приходить:
Пом'янув він славою пророка,
Взяв у руки золотую чашу,
Повів оком на обидва боки
Й обізвався до громади словом:
«Воеводи, мое любе браття!
У чие ж мені здоров'я пити?
По літах би випив я в здоров'я,
У здоров'я — Юг-Богдана, діда;
По любові — шуряків коханих,
Дев'ятьох соколиків Югенків;
По уроді — то Страхині бана;
По державі — Бранковича Вука;

По юнацтву — в Милоша здоров'я.
Ой здоров був, мій Милоше вірний,—
Спершу вірний, а тепера зрадник!
Завтра рано, як ударим боем,
Мені вчиниш в боюванні яраду,
Мене зрадиш, а невірї вслужиш.
Ой зрадила б тебе ненька рідна!
Чи тобі ж не добре було в мене?
Вже, здається, всього маєш досить;
Як кохав тебе я, любий сину,
Дав тобі в подружжа дочку рідну,
А тепер ти — зрадник на Косовім!
Ой Милоше, чи тобі ж не сором?»

Ох і тяжко та образа-кривда
Уразила серденько Милошу:
Спалахнуло полум'ям обличчя,
Й страшно лютий, мов гадюка хижа,
Він зірвався із стільця на ноги,
Чашу взяв цареві на здоров'я
Й обізвався таким щирим словом:
«Ой спасибі за вітання, царю,—
Не спасибі ж за твою примову!
Ой не був я і не буду зрадник,
Поки віку і моєї слави!
Але завтра ми спізнаєм, царю,
Завтра рано, як зоря освіне,
Хто твій зрадник і хто вірник, царю!
Якщо бог дасть і судила доля,
Запевняю незломимим словом,
Що наавтра, до світання рано,
Осідлаю я свого рум'яка,
Переїду крізь турецьке військо
До шатра преславного їх хана,
Увійду туди в шатро до його
І Мурата зарубаю мечем,
Притопчу ногою ще, невіру,
З його пальця здійму ханський перстень,
Той, що носять на руці всі хани,
І тобі, мій царю, подарую!
Знай же, царю, володарю славний,
Хто цей Милош на Косовім полі —
А чи зрадник, а чи вірник в тебе!»

На цім слові хильнув чашу Милош,
Потім нею в стіл дубовий брязнув,
Повернувся і з намету вийшов.
За ним вийшло побратимів двоє —
За ним зараз Косовець Іванко,
За Іванком і Милан Топлиця,
До Милоша промовляють стиха:
«Поголяєм на Косовім, брате!»

Вранці-рано й світ ще не світає,
Як прокинувся воевода Милош,
До схід сонця, перед світом навіть,
Вороного коника сідлає.
Вже зоря зачервоніла небо,—
Забіліло туманами поле,—
Виводжав вороного Милош
І підводить до свого намету,
Припинає меч тяжкий до боку.
Бачать тее воеводи сербські —
Всі дивують, що замислив Милош?
А вже лицар довгогривим грає.
Як уздріли побратими тее,
Посідали вмить на дужих коней
І послались за побратом-другом.

Над'їджають до Ситниці-річки,
До Саджмії кам'яного мосту;
Перебрались через міст щасливо,
Проїжджають між турецьким військом,
Держачи високо вгору списи.
Думка в турків: піддаються серби!
Й перед ними розступатись стали,
Гомонячи проміж себе радо:
«Оце добре, оце щастя наше,
Що такі три воеводи сербські
Найзавзятші піддаються хану!»

А Милош про себе мовить стиха:
«Ох ви, турки, голови дурнії!
Ще побачим, хто кому піддається.
Як наскочать на вас леви наші —
Поженуть, немов вовків отару,
І як вітер розміта намети,

Так розірвуть ваші всі утроби
Й понесуть, немов ті птахи хижі!»

Так Милоша ж не вчувають турки
І несуть до хана добрі вісті:
«Онде їдуть воеводи сербські
Найстрашніші, найзавзятіші саме
І оце нам піддаються, хане!»

Як зачув те хан могутий Мурат,
Диван-раду заклика листами
Та й питає у її поради:
«Що ж подати їм на привітання:
Ой чи ногу, а чи руку білу?»

Диван-рада промовля до хана:
«Сором влахам * подавати руку;
Подай ногу, хай цілують в ногу,
Щоб були всі під ногами в тебе!»

Запитавсь тут Ушуглія-візир:
«Ой Мурате, ти наш світе ясний!
Чи нам треба їм назустріч їхати?»

Одрікає хан могутий Мурат:
«Ви назустріч воеводам їдьте,
Розстилайте три великі хусти:
Одну хусту розстелить червону,
Другу білу, а третю зелену;
Коли будуть проїжджати серби
І як схочуть воювати з нами,
То потопчуть усі три ногами;
Як несуть же од царських міст ключі
Та ще й харац за сім років часу,
То червону переїдуть хусту
Покаляють копитами й білу,
А зелену підіймуть на списи
І поїдуть попід нею кіньми».

Їдуть беї сербам трьом назустріч,
Розстилають три великі хусти.
Над'їжджають воеводи кіньми,

* Влахами звали турки кожного серба, як у нас, наприклад, селян папи звуть холопами, або хохлами.

Всі три хусти попід ноги топчуть.
Бачить тев Ушуглія-візир,
Промовляє до Мурата-хана:
«Ой чи бачиш, мій султане-хане?
Топчуть хусти Лазареві слуги,
Воювати десь з тобою хочуть,
Воювати, не миритись миром!»

Промовля на те Мурат, хан славний:
«Ой не те-бо, мої діти любі!
Коли б мали вони з нами битись,
То мечами б вигравали бистро;
А то, певно, напились гаури
Та ісп'яна й потоптали хусти!»

На тім слові прибуває Милош,
Разом з ним обидва побратими,
Прибуває, із коня зсідає.
Вибігають стайничі султанські,
У Милоша щоб коня узяти,
Так Милош же не дає стайничим —
Дає його Косовцеві й каже:

«Бережи ж ти вороного пильно,
А я сам піду в намет до хана
І його там привітаю щиро,
Привітаю, як хвалився вчора».

От ввіходить у намет до хана;
Його бачить хан могутий Мурат,
По перині простягає ногу, —
Ото, думка, поцілує Милош!
Ще до його й промовляє згорда:
«Злегка, злегка, Лазаревий джуро!
Не скалай ще черевиків в мене,
А цілуй в підощву та в остроги!»

Ой спалахнув, мов багаття, Милош,
На Мурата хижим вовком скочив,
Стальовий меч вихопив із пахвів
І давай ним шаткувати, сікти:
Добре дбає, в пень рубає турка,
Й розплатав сливе надвое хана,
Зітхнув хан і слова не промовив...
А Милошів меч блискоче, сяє,

Кладе трупом бусурменів вражих:
Покотився Ушуглія-візир,
Біля його Мухур Саїбія,
Лягло з ними й дев'ять ханських беїв;
Не встиг Милош до коня припасти,
Як скотилось голів сотень з десять.

Побратими всі на коней впали,
Потурили по Косовім кіньми,
Січуть турків, впень рубають, вражих.
Світе-боже, господи мій милий!
Джурить, летється вража кров річками,—
Страшно глянуть, подивитись страшно!
Блискавками мечі сербські сяють,
Летять на діл голови турецькі:
Ой шаткують воєводи сербські,
Косять турків, мов траву зелену.
Гей проїхав де Милан Топлиця —
За ним шлях, що й добрий віз проїде;
Де проїхав Косовець Іванко,
Там шляхом два вози переїде;
Де ж проїхав Обиленко Милош,
То за ним і трьом возам не тісно.

Зворушилась вся турецька сила,
Воєводам заступа дорогу;
Та не здужа заступить їм проїзд,—
Пробивають шлях завязті кіньми,
Січуть турків, впень орду рубають.
Добігають вже до річки кіньми,
Зупиняють біля хвиль Ситниці,
Щоб умити змучені обличчя
І криваві сильне-дужі руки
Та, спочивши на хвилинку тут,
Поспішати до свого сподаря.

Ой там трохи одпочинок мали,
Між собою розмовляли стиха,
Розмовляли, як-то воювали...
А це зразу як покрикне Милош:
«Ох і горе ж, побратими любі!
Ой зостанусь зрадником я, вірний!
Я ж казав і запевняв учора:
На Косовім погуляю добре

І Мурата розітну надвоє,
Підтопчу його собі під ноги,
З його пальця зірву ханський перстень!
Я розтяв страшенного Мурата,
Та забувся про другі зарокі,
Січучи тих бусурменів вражих:
Його горла не стоптав ногою,
З його пальця забув персня зняти,
Щоб цареві на гостинець дати.
Потривайте ж біля річки, браття,
Я вернусь ще у намет до хана:
Хай не топчуть мою вірність ширу!»

Побратими йому й кажуть, просять:
«Не вертайся вже назад, наш брате,—
Як завернеш, не повернеш більше!»

«Я вас, браття, слухати не буду:
Ой піду я, нехай там загину,—
Краще вмерти, як в неслав'ї жити!»
На сім слові сів на вороного
Й повернувся у турецький табір.

Ой братам жаль покидати брата,
І собі за ним погнали кіньми;
На невірів ударяють боєм,
Пробивають собі проїзд мечем
До намету та й Мурата-хана.
Зупинивсь тут воєвода Милош,
З коня скочив, у намет вбігає,
Топче хана власною ногою,
Його перстень із руки здійсмає.
Налітають бусурмени-турки
Обступають хмарою намета:
Та і сором би їм був не мститись,
Стоячи за стягом Магомета.

Витягає сталевий меч Милош,
Блиснув ним навкруги в наметі —
Й покотились голови турецькі;
Дорубавсь, на вороного скочив
І давай ним пробивать дорогу
По Косовім збученому полі.
Косить турків, як траву зелену,

Аж річками кров червона летється.
Ой, як скель цих мечем не пробити,
То й орди так вовводам славним:
Піднялася вона вся, мов хмара,
Щоб помститись за погибель хана!
Застогнав ось та й Милан Топлиця:
«Ой Милоше! Відомстись за мене:
Умираю на Косовім в бої!»

Одрікає йому стиха Милош:
«Прощай, брате, ой прощай, Милане!
І я швидко у цім бої ляжу!»

Застогнав вже й Косовець Іванко:
«Ой прощай же, мій Милоше-брате!
Умираю на Косовім в бої,
Відомстись же, побратиме любий!»

Одрікає й йому стиха Милош:
«Ой Косовче, ти мій щирий брате!
Ой не жаль же й умирати славно:
Умираєш лицарем у славі!»

Та й ударив страшно-лютий знову,
Біля трупа, знай, конем басує,
Січе, ріже бусурменів вражих;
По Косовім пролітає змієм,
Все Косове заливає крів'ю,
Заливає чорною все поле;
Прибуває до Ситниці щасно
І от-от уже б добитись краю —
Аж йому тут горе-лихо тяжке!
Біда лине, ненадійна скрута —
З гори-скелі кричить баба-відьма:

«Безталанні, горем биті турки!
Чи ж есте ви не видали зроду?
У Милоша характерство в серці,
Лютий змій його коняку носить.
Його криють дві заслони литі —
Одна кінська, а друга лицарська;
Його куля ані меч не візьме,
Поки в його добрий кінь басує.
То ви, турки, добре учиніте,

Застроміть всі ратища у землю
Та списами поверніть угору;
Сперш коня під лицарем убийте,
То й над ним ви помститеся потому!»

Як почули бусурмени тес,
Застромляють ратища у землю.
Ой чорніють ратища борами,
Кінь басує та на гостре скаче.
Ой наскочив та й в траву звалився:
Списи гострі підломили ноги!
І безногий кінь поліг у тирсу,
Та шукає все очима пана.
А Милош од його геть одскочив,
Ухопив у руки спис довжезний,
Та й давай ним натискати турків,
Січе, коле, голови стинає.
Але ж турків превелика сила,
Добрі коні, лицарі хоробрі,—
А в Милоша вже підбиті крила:
Ні коня нема, ні побратимів.
З усіх боків налітають турки,
З усіх боків, мов та галич чорна,
На Милоша ударяють боєм.

Славний Милош, славно й в бої б'ється,
У крові весь по Косовім бродить
Та рубає бусурменів вражих.
З усіх боків налітають турки,
На Милоша ударяють боєм,
Нависають хмарою, хапають
І за спину йому руки в'яжуть,
Щоб вести ото в намет до хана.

Змігся Милош і промовив стиха:
«Ой ви, турки, потривайте, станьте,
Приведіть-но до мене ту бабу,
Що так дуже забажала крові;
Вона, бачця, не чужа для мене,
То нехай її вже привітаю!»

Зараз турки його волю чинять
І приводять тую бабу-відьму.
От до баби й промовляє Милош:

«Прихилися, дядино кохана!
Ти ж своя моїй матусі рідній,
То нехай тебе вже поцілую,
Може, більше я вже й жити не буду».

Нахилилась бабище погана
До Милоша-воеводи зблизька;
А в Милоша скручені пак руки,
Так він бабу ухопив зубами
Та й укинув у Ситницю-річку:
«Гинь же й ти, коли лицарство згисло!»

Шкода туркам, що вчинив їм Милош,
Ведуть в'язня до Мурата-хана.
От приводять, перед ханом ставлять,
Щоб мечем йому завдати муки;
Але ж хан не каже їм рубати,
А до них промовив мертвим гласом:

«Ой не мститься, не рубайте мечем
За те серба, що мене звів з світа;
Ще судилась мені добра доля
Полягти од лицаря такого!
А візьміть ви, розпоріть верблюда
Та мене і положіть всередку:
Жити буду я ще три дні цілих,
Може, я ще й доживу до того,
Що вб'єте ви й Лазаря-сподаря,
Аби той гаурин у Крушевці
Не поклав *алем-капи* * на себе!»

Так мовляє хан Мурат над силу,
А все військо виступає в лавах,
Перед ним на послухання й шану.

А тим часом якийсь час минає,
І доходить царю Лазу вістка,
Що лягли три воеводи славні,
Що пан Милош зарубав Мурата,
Та дістав велику собі ясу,
Аж зв'язали йому руки дужі.

Ой заплакав цар преславний Лазар:
«Ох Милоше, воеводо вірний!

* *А л е м - к а п а* — ханська державська шапка.

Щира правдо, вірносте правдива!
З ким я турків воювати стану?
Хто ж це військо поведе до бою?
Ох, у мене вже підбиті крила!
Мої діти, Юговенки любі!
Поліг Милош у кривавім бої,
Оце наша незаступна втрата.
Проти його я згрішив неправо,
І за те ми наше царство втратим!»

Чують теє Юговенки-браття,
Чують, плачуть, мов малії діти:
«Ой Милоше, воеводо славний!
Ти навчив нас всім лицарським справам,
Боем битись, на коні літати;
Завтра рано, як світати стане,
З ким ударим на Косове боем,
З ким ударим на тих клятих турків?
З ким розіб'єм бусурменський табір,
Помстимось за воеводів славних,
Що за славу лягли в бої чесно?»

Як покликне тоді гласом Лазар:
«Ой чувайте ж, орлики крилаті,
Всі хорунжі й воеводи славні!
Нехай знає все лицарство наше:
Завтра рано, як зоря засяє,
Гей ударим ми на турків боем,
Перебором, переб'ємо, вражих.
Оглядіть же свою зброю кожен,
Гостру шаблю, й спис, і лук, і стріли...
Бог допоможе — все гаразд ще буде!»

Ой порану білий світ світає,
Юговенки виїжджають тихо,
До гетьмана підступають мовчки,
Опрощення одбирають в його
І до бою од'їжджають хутко.
Зупиняє цар їх тихим словом:

«Стійте, діти, потривайте мало,
Розіставмо, розділімо військо,
З обох боків ми на турків вдармо
Й рознесім ворожі сили в бої!»

Ой скликає воеводів Лазар,
Всіх хорунжих й все лицарство славне,
З ними раду військову радить,
Розставляє, розділяє військо:
Із схід сонця він владику ставить,
Ой владику й чорногорців славних,
Що ні в бої, ні в огні не гинуть;
Від заходу — Бранковенка Вука
І дванадцять тисяч його війська
Тяжко збройних ратників комонних,
Та до Вука й промовляє словом:
«Любий зятю, Бранковенку Вуче!
Веди військо за планину Шару:
Ой як брязнуть мечі й шаблі в полі,
Поспішайся нам у поміч стати;
Ти удар тим бусурменам в плечі
І розпудь їх боюванням добрим!»

Тоді Лазар Юг-Богдана ставить
Направоруч боронить одкрилля,
Коло його Арбаноса Мусу,
Біля Муси ж і Орленка Павла;
Наліворуч Страхивича-бана,
За ним Стеця Васаєнка ставить,
Біля Стеця Злотогляда Серду,
А за тими воевод всіх поряд;
Сам цар Лазар середину держить,
Його джура, Видосав, в ним пбруч.

Ой велике Лазареве військо:
Сорок тисяч доброго лицарства,
Перед військом Лазарів хорунжий,
Пан Хорунжий Юговенко Бошко.
Розставляє своє військо Лазар
Та сідає й сам на вороного.

Стріпонулось, вшикувалось військо,
В похід стало виступати зараз;
Переходить міст великий кіньми.

Переходять лицарі завзяті
Та й упали на тих турків боем —
Полилася кров турецька степом.

Гей літають Юговенки славні,
Січуть турків, себе добре мають,
Кладуть лоском, всіх упень рубають;
І, здається б, присягнути можна —
Де проїдуть січовими кіньми —
В крові плавляють голови турецькі,
А кров летється чорними річками.

Ой рубають Юговенки славні,
Впень рубають усіх вражих турків;
Пашів вісім вже розбили в шмаття,
Як з дев'ятим завзялися ж битись,
Аж поліг старий Богдан-Юг в бої,
Біля його Юговенків дев'ять,
Братів дев'ять, соколів крилатих.

Наступає цетинський владика,
За ним линуть чорногорці жваві,
Шумлять вітром босняки завзяті,
Січуть турків, до ноги рубають,
Пашів вісім вже розбили в шмаття,
Як з дев'ятим завзялися ж битись,
Аж ліг трупом цетинський владика,
Полягло з ним усе славне військо, —
Лягли трупом босняки завзяті.

Виступає тоді з військом Лазар,
Біля його їде бан Страхи́ня,
За ним військо, наче хмара, суне,
Сорок тисяч лицарів-завзятців;
Летять стріли, гудуть списи гострі,
Мечі, шаблі блискавками сяють,
Січуть добре, турків впень рубають.
Пашів дев'ять вже розбили в шмаття.
Завзялися ось з десятим битись:
Розтуряють по Косовім турків,
Розбивають всі турецькі орди,
Уганяють, немов вовки вівців;
Бан Страхи́ня виграє мечем,
Січе добре, затинає зручно,
Що махоне — голов двадцять долі.
Б'ються, б'ються, вже й заходить сонце,
Оточили, притиснули турків,
Аж до річки, оступили тісно...

От-от-от розіб'є, знищить бoєм,
Переломить Муратову силу
Славне військо лицарським завзяттям...

Аж тут сталось лихо тяжке, горе —
Бранковенко царя Лаза зрадив.
Запродавець, проклятуший зрадник,
Не стає братам своїм у поміч,
Ні братам, ні своєму цареві,
А супроти накладає з турком.
Як побачив з полонини добре,
Що всі турки полягають трупом,
Вивів війська Вук дванадцять тисяч,
Тяжко збройних, мов багаття, жвавих,
І у поміч став на руку турка.
Воювати та свого ж державця.

Ой лягло царське військо трупом;
Ще зісталось із дванадцять тисяч,
Але з чим тут воювати турків?
А той клятий Вук Бранкович, зрадник,
На загин запропаща корону
Й сербське царство Неманичів славних
Накладає з бусурменом вражим,
Стомлених січе, упень рубав,
Ой рубав до півночі пізно.
Тут-то трупом лягло славне військо
І скотилась голова царська,
Покотилась по траві зеленій,
Бережечком ув Ситницю-річку.
Бан Страхи́ня було кинувсь з мечем
В оборону до царя-державця,
Так безщасна ж голова царська
Покотилась по березі річки.
Ой і джура Видосав ліг трупом,
Поліг трупом з царем Лазом поруч,
Боронивши, відбивавши мечем
Від гетьмана бусурменів вражих.
Стогне джура; свище шабля гостра,
Свище шабля у Страхи́ні-бана,
Січе турків, просіка дорогу.

Ой упала зоря ясна з неба,
А ворожий місяць * став над полем!

* Турецький стяг,

Як побачив бан Страхи́ня те́с,
Того Вука став клясти страшенно:
 «Ой ти, Вуче, зраднице проклятий!
Бодай тебе не родила мати!
Та бодай вік твою душу клято
І на сьому, і на тому світі!
Запродав ти нашу всю країну,
Кра́й наш вільний та завдав в неволю!
Бодай суд тебе побив правдивий!
Щоб із тебе голову зрубали
Степанові лицарі-завзя́тці,
Що зневажив ти лицарську славу
На Косовім на широ́кім полі!
Та бодай ти, поле, не родило,
Поки серби знов не запа́нують,
Поки втрату не повернуть знову!»

Повертає вороного потім,
Прибуває до Ситниці-річки,
До Саджмії, кам'яного мосту,
Знов на мості починає чвару,
Вражих турків січе, впень рубає,—
Його бог крив, що не має рани.
От пробився, до Крушевця лине
В оборону славної цариці,
В оборону Милиці-вдовиці
Та Милоша любої дружини,
Вукаса́ви, молодої пані,
Щоб в гарем їх не забрали турки,
Безталанних молодих вдовичок
Та безпарих тих голубок сизих,
Гожих, пишних на весь край питимий.

От прибув бан до Крушевця-міста,
Виходжає Милиця назустріч,
Виходжає й Вукаса́ва го́жа,
Виходжає Милоша дружина,
Закували, мов возулі в лузі:
 «Ох і горе! Нещаслива доля!
Ой де ж наші лицарі завзя́ті?»

Розказав їм правду всю Страхи́ня,
Все, що стало́сь на Косовім полі,

Як поліг цар головою в бої,
Як впав в бої Юг-Богданко сивий
Й його дев'ять Юговенків славних,
Як впав в бої Видосав той джура,
І завзятий цетинський владика,
Та й всі славні воеводи сербські;
Як проклятий Вук Бранкович зрадив —
Повідає у Крушевці все те.

А тим часом взяли турки Лаза
Й понесли аж до Мурата-хана.
Тоді каже Баязет завзятий,
Що став в турків панувати ханом:
«Ой Мурате, володарю славний!
Перед смертю царя Лаза маєш;
Пережив ти ворога свого,
Тільки й сам умреш ти швидко, хане,
То скажи, як вас ховати маєм?»

Одмовляє хан турецький Мурат:
«Поховайте ви мене й Милоша
Обох разом на самім переді,
А в ногах нам положіте Лаза,
Хай невольник під ногами буде!»

Обізвався тоді Милош стиха:
«Ой Мурате, бусурменський хане!
Я і ти, обидва ми конаєм,
А цар Лазар уже мертвий, вбитий;
Ой прошу ж тебе, султане, щиро,
Хай не так нас, як казав, ховають:
Ви ховайте царя й хана вкупі,
А мене ложіть в ногах цареві —
Я служив йому на сьому світі,
То нехай ще послужу й на тому!»

Зачув тес хан турецький Мурат,
Ледве-ледве промовляє сину:

«Баязете, мій ти рідний сину!
Поховай нас всіх трьох вкупі разом.
Поховай нас, як Милош благає! —
Та й до турків обернувся словом: —
Мої турки, яничари славні!
Слухайте ж ви сина Баязета,—

Він вам буде матір'ю і батьком.
Не лютуйте, яничари-турки,
А що Милош мені світа збавив...
Ой буває всякого у бої,
В тім лицарство — хто кого поборе!
Не знущайтесь над підданством вашим,
Не гнітіть невольників гаурів
І не мститься за мене й за військо,
Що лягло тут, на Косовім полі,
А як братттю пригорніть підданих.
Тоді довго панувать вам, друзі,
Не то швидко ваше панство згине,
Ваше панство, кровію здобуте,
Через поміч Бранковенка Вука,
Що не вдарив, а споміг вам в бої».

Те промовив і спустив дух тихо.
Взяли турки Лазаря й Мурата
І поклали обох поруч вкупі,
А Милоша Лазареві в ноги;
Ой ховають, його волю волють,
Кладуть в поги у могилу разом,
Як ховають лицарів-завзятців.

А Милиця, жалібниця смутна,
Пише лист до Баязета-хана,
І в листі його благає, просить:

«Ой дозволь мені, нещасній, хане,
На Косове бойовище вийти:
Там знайду я Лазаря могилу,
Її змию дрібними сльозами
І оплачу вірною дружиною;
Там знайду я вояводів славних,
Що лягли у січі головами.
Ой дозволь їх із собою взяти
Та в Крушевці поховати чесно,
Поховати лицарів преславних,
По їх смерті справить смутний помин!»

От діходить оцей лист до хана,
Глянув він, що удовиця пише,
Прочитав і пише лист до неї,
А в листі отак мовля Милиці:

«Ой Милице, верозважний жалю!
Ти не бійся на Косове вийти,
Пошукати вірную дружину
І всіх сербських воєводів славних,
Що лягли у січі головами;
Знайдеш там їх голови і трупи
Й поховавш, де сама бажаєш!
Там ніхто тебе не займе, пані,
Бо нема мені користі в трупу:
Моя власність — що живе, не мертво;
З живих сербів я візьму данину,
Візьму хара́ч з всякого юнака
І займу всі городи та землі».

Одібрала отой лист цариця,
Прочитала, кличе хлопця-джуру,
Йому каже витягать берлина
Й запрягати в його коней добрих.
Сіла пані у берлин золотистий,
Сіла з нею й Вукасава гожа —
Милошева вірная дружина,
Й їх слугині посідали з ними;
Впійжджають на Косове поле,
Над'їжджають до Ситниці-річки,
Аж тут яспо вияснилось сонце.

Як були вже біля річки саме,
Зустрічають молоду дівчину;
Їй цариця на добридень каже.
Як пізнала дівчина царицю,
Виходжав їй назустріч зараз
І до неї промовля сльозами:
«Куди їдеш, жалібнице смутна?
Я вбачала власними очима —
Усе поле туманами вкрите,
Все Косове кровію полите!»

Їй і каже Милиця-цариця:
«Ой дівчино, що ж сама тут робиш?
За ким тужиш, дрібні сльози рониш?
Ти ще, серце, не зазнала горя,
Бо ніхто з твоїх не агинув в бої!»

Одрікає молода дівчина:
«Єсть і в мене горе-лихо тяжке!

Брат мій, сокіл, тут поліг навіки!
Рано-вранці я пішла до річки
Та й перу тут тонкі білі хусти;
Цілий день прозора хвиля грає,
Вода рине, як скло, чиста-бистра;
Ой перу я тонкі білі хусти,
Ой перу я, своє личко мию;
Коли ж так щось по годині шостій
Як розлігся кругом гомін, топіт,
Та здається, жалібнице любя,
Що земля стогнать, трястися стала:
Бряжчать броні на Косовім полі,
Наче дзвони на дзвіниці дзвонють.
Ой Ситниця коломітна стала,
Почорніла, сплила чисто крів'ю,
Несе коні, несе труп юначий,
Шлики білі й первачі лицарські.
Коли ж гляну, жалібнице любя,
Аж пливе геть по червоних хвилях
Мого брата голова безщасна,
Та не знаю, що мені й почати?»

Запиталась Милиця-цариця:
«Ой дівчино, нещасливе серце!
Що ж іще несли Ситниці хвилі?»

«Жалібнице, пані моя любя!
Ой несла геть бистровода річка
Меч-рубанець Косовця Івана,
Стальовий спис Милоша-вояки,
Гамалію Топлиці Милана,
Лявцюг з злата Юговенків Башків
Та пернач найменшого Ненади».

Як зачула те Милиця бідна,
Спалахнула од боління-жалю,
А гіркі так по обличчю й ринуть.
Ото їздить по Косовім полі,
Воеводів-лицарів шукає,
Що лягли там в славнім бої трупом.

Боже ж милий, всемогучий боже!
Туман сивий окрив ціле поле;
Лежать трупи і лицарські, й кінські,

Чорна хмара заступає сонце,
І темнота степ широкий криє.
Ой здавалось, якби глянув оком,
Наче гори, бовваніють купи,
Куши трупу з юнаків та коней,
Затопила чорна кров все поле,
Затопила всю траву зелену,
Ізів'ялу й збиту чисто кіньми;
Лежать в полі перебиті списи,
Без пахвів сторчать мечі щербаті
Та шаблюки зламані, погнуті,
А що стріли, немов пруття в лісі,
Усе поле всіяли, услали;
Лежать в полі тисячами коні
І юнаки, ранами покриті,
Іржуть коні, а юнаки стогнуть,
Вовки виють, гайвороння кричє...
Страшно глянуть, подивитись страшно!

Небо хмує, степ чорніє млою,
І темніє у цариці в очіх;
Доїжджає до Ситниці-річки,
Де поліг цар Лазар головою,
Там знаходить Видосава-джуру;
Зупиня вона берлин злотистий,
Бере джуру до себе на руки:
Він живий ще на руках у неї.
Умива його в воді холодній,
Поливає дрібними сльозами
І до його промовля кохано:
«Видосаве, ти наш джуру вірний!
Ой чого ж склепив ти ясні очі?
Ой чи знаєш, на чиїм ти лоні?»

Промовляє Лазаровий джура:
«Ой у тебе, моя рідна непе,
Ой у тебе, на твоєму лоні!»

Пита знову Милиця-цариця:
«Видосаве, ти наш джуру вірний!
Ой поліг де цар наш славний Лазар,
Ой де ж наші воеводи славні?»

Одріка їй джура тихим гласом:
«Піди, пані, наперед ще трохи:

Де криниця до Ситниці рине,
Там царева голова злетіла,
Покотилась і до річки впала,
На тім місці лежить трупу сила,—
Там багато знівечених коней,
Там багато лицарів убитих!
Відтіля ще піди трохи далі:
Ой там знайдеш братів любих дев'ять,
Братів дев'ять, Юговенків славних,
Ой що трупом під мечами впали!
Там у січі плила кров річками.
Напереді, в славнім бої вбитий,
Лежить батько, Юг-Богдан старенький;
А ще трохи піди далі, пані,
Там лежать три воеводи славні:
Попереду лежить пан Топлиця,
Біля його Косовець Іванко,
А за ними зять твій, ненько, Милош,
Що уклав п'ять сот ще бусурменів,
Як під ним і вороного вбили.
Полягло тут бусурменів сила,—
Кров по степу червоніла морем!»

Те промовив Лазаревий джура,
Та на слові й оддав богу душу.
Взяла пані до берлина джуру
І по трупі їде швидко далі;
Там знаходить всі лицарські трупи,
Що лягли тут в славнім бої чесно;
Їх підводить, до берлина ложить
Та над ними дрібні сльози ронить.
Аж знаходить Милоша могилу,
Ой високо висипану в полі,
Та над нею голосити стала,
Побиватись, як зозуля сива:

«Ой Милоше, воеводо славний!
Хто ж мені ув обороні стане,
Ой хто ж стане проти турків вражих?
Все лицарство переплакати можу,
А тебе не переплачу зроду —
Ой тебе ж переболить несила!
Ще на світі й не родився лицар,
Такий славний поміж сербським миром,

Щирий серцем, а душею правий,
Як ти, славний воєвода сербський!»

Їде далі бойовищем смутна,
Зупиняє на могилі коней,
На могилі Лазаря-дружини,
Та голосить, на все поле тужить,
А сльозами сиру землю мочить:

«Царю Лазе, володарю сербський!
Ой світив ти ясным сонцем в мене,
Ой світив ти, поки жив на світі,
А тепера затемнився вік мій,
Затемнився та окрився смутком!
Ой ти вславивсь, володарю славний,
І вівіки славою скрасився.
Бранковенко ж проклятий до суду
І zostався зрадником родини!»

Ой озвався глас з високостей пеба:
«Ой Милице, Лазова вдовице!
Піди хутко до криниці-річки,
Голова там Лазарева плавле;
Візьми тую до свого біл-двору,
Поховай у православній церкві,
У могилі володарській, чесній;
Не вбивайся по дружині любій,
По своєму господарю славнім,
Бо цар Лазар присвятився в бога,
Що славутно поліг в славнім бої
За святий хрест, православну віру,
Та за люд і за країну рідну!»

Як те вчула Милиця-цариця,
Поспішає до криниці-річки,
Аж там чудо пречудовне бачить:
Піднялася вся вода стіною
Й не крапнула голови святої,
І сухая голова на руки
До цариці Милиці скотилась.
Бере її Милиця-цариця,
Та сідає у берлин злотистий,
І одвозить у Крушево рівне,
В православну володарську церкву.

Час по часі, день за днем минає,
Вже й три літа упливає часу;
Йде цариця з патріархом в поле,
При йому владик дванадцять світлих,
Там попи й ченці за ними рядом
І дяки з дияконами далі,
Та й приходять на Косове поле;
Відкопали Лазеву могилу,
Дух пахучий од труни полинув —
Не порушив час святого тіла,
Мов живе, лежало в домовині.
От взяли святії моці Лаза
Й понесли аж у Крушево рівне
Та співають, панахиди правлять;
Їх поклали в православній церкві
Господаря, славного цар-Лаза:
Ним святиться гора Рушка славна
Й монастир той, Раваниця-церква.

Отаке-то, мої браття любі!
Через зраду і незгоду нашу
Впало царство й батьківщина рідна,
Наша слава й вільна воля щезла;
Та бог знає, чи й повернем знову,
Чи в неволі пропадати мусим?!

ЮРИШЕНКО ІВАНКО

Хто то стогне у Стамбулі-місті —
Чи то гуя *, а чи віла біла?
То не гуя, то й не віла біла,
А юнак то Юришенко Іванко;
Отже й стогне він з тяжкої муки:
Бо вже Іванко аж три роки цілих
Як бідує у темниці, в склепі,
У темниці, в бусурменськім краї,

* Гуя — гадюка, змія. Повідають серби, ніби гуя з початку світа була красою-дівчиною і мала ноги, поки не спокусила Єви; з того часу прокляв її бог на вічне плазування. Кажуть, що ноги і тепер вона має, тільки мусить од людей ховати; також при людях вона може тільки сичати, а в глузу ніч по лісах стогне й гостить од своїй страшної кари.

У царя-невіри Сулеймана.
Допекла йому неволя тая,—
Ото й стогне він і рано й вечір,
Аж обрид уже й мурам холодним,
А не то що Сулейману злому.

От приходить Сулейман-невіра,
Приходжає до дверей темничних
І гукає Юришенку Іванку:
«Чортів сину, Юришенку Іванку!
Та яка тобі там скрута-нуда,
Що ти стогнеш у моїй темниці?
Чи бракує тобі їсти й пити,
Чи серденьком по дівчині нудиш,
По якійсь там молодій невірці?»

На те й каже Юришенко Іванко:
«Тобі, царю, говорити вільно!
Я не їсти і не пити хочу,
А взяла журба мене та туга,
Що попав я до тебе в темницю!
Допекла вже мені ця темниця!
Ой прошу ж тебе, на милость божу,
Бери собі, кілька хочеш грошей,
Та пусти хоч мої кістки звідси!»

Промовляє Сулейман на тес:
«Ех, бре-море! Чортів сину Іванку!
Я не хочу і шага за тебе;
Одно хочу, щоб сказав ти правду,
Хто були оті три воеводи,
Що моє розпудили все військо,
Як я йшов через Косове поле?»

Тоді й каже Юришенко Іванко:
«Тобі, царю, говорити вільно,
Як питаєш, то скажу я правду:
Що найпервий воевода-лицар,
Що розгонив по Косовім турків
І топив їх у Ситниці й Лабі,
То не хто, як короленко Марко;
А що другий воевода-лицар,
Що тих турків шаткував по полю,
То не хто, як недоросток Огник,

Любий сестрич * короленка Марка;
А що третій воевода-лицар,
Що на турках поламав і шаблю
Та низав їх опісля на списа
І турив поперед себе в Лабу,
В хвилі Лаби і Сятниці-річки,—
То не хто, як Юрищенко Іванко!
Він у тебе у темниці, царю,
То й чини над ним, що твоя воля!»

На те йому Сулейман-цар каже:
«Ой бре-море, чортів сину Іванку!
Яку волиш ти прийняти муку,
То таку я тобі й смерть дарую:
Чи ти волиш утонуті в морі,
Чи ти волиш на вогні згоріти,
Чи ти волиш, щоб тебе до коней
Прив'язати й розірвати в шмаття?»

Одповідав Юрищенко Іванко:
«Тобі, царю, говорити вільно!
Всяка мука чоловіку тяжка!
Як мені ж що не минути смерті,
То вже, царю,— я тобі не риба,
Щоб по морю і під морем плавав,
І не древо, щоб горів на жарі,
І не лярво, щоб мене до коней
Ви в'язали і на шмаття рвали,
А юнак я над юнаки, царю!
Дай мені ти яку шкапу гидку,
Що стоїть вже років а тридцять марно,
І не віда ні сідла, ні бою;
Дай мені ти хоч щербату шаблю,
Що лежала років тридцять в по́хвах
І до бою не виймалась звідти,
Котру ржа посіла і поїла
Так, що й ви́йнять із похви не можна;
Та й пусти мене в широке поле,
А за мною яничарів двісті —
Хай вони на шаблі мене візьмуть,
Хай погину, як впада юнаку!»

* Сестрич — небіг, сестрин син.

От послухав Сулейман-цар Йванка,
Дав йому якусь шкапу збиту,
Що стояла років тридцять марно
І не знала ні сідла, ні бою;
Дав йому і щербату шаблю,
Що лежала років тридцять в похвах
І до бою не виймалась звідти,
Котру ржа посіла і поїла
Так, що й вийняти із похви не можна,
Та й пускає у широке поле,
А за ним вслід яничарів двісті.

Як допався ж до коня той Йванко,
Шкапу в ребра він ударив люто,
Щоб летіла, наче вітер, прудко, —
І послався геть широким полем,
А за ним вслід яничарів двісті.
Попереду турчення вганяє,
Дума стяти голівоньку Йванку,
Щоб за те в царя дарунка взяти, —
От-от-от вже юнака нагонить...
Баче Йванко свою смерть видіму,
Поминає праведного бога:
Як потягне ж з пахвів шаблю ржаву, —
Аж блиснула, мов з ковадла знята;
Дотривався турченняти Йванко —
На правицю та на шаблю тяжку;
Як ударить по шовковім пасі —
Аж з коня дві половини впало!

Той з коня, — а цей мерщій на його,
Свою шкапу вже підбиту кида,
На коня турецького сідає;
Взяв із похвів в турченняти меча
Та й ударив на тих турків люто.
Половину покришив їх мечем,
А другу пригнав аж до султана.

І здоровий, і веселий потім
Чистим полем він майнув додому.

ВЕСІЛЛЯ КОРОЛЕНКА МАРКА

Сидить Марко з матір'ю за стблом
І вечерю поживають вкупі;
От до сина й обізвалась ненька:

«Ох, мій сину, короленку Марку!
Постаріла твоя мати сива:
Вже не здужа готувать вечері,
Вже не здужа частувать червоним,
Вже не здужа скальником * світити.
Оженися, мій коханий синку,
Хай на старість мені буде втіха!»

Одрікає до старої Марко:
«Ой на бога, моя пенько сива!
Перейшов я королевств аж дев'ять
І десяте ще й турецьке царство,
Але все ще не надибав долі,
Бо для мене хоч де й є дівчина —
Там для тебе приятельство шкодить;
Де ж для тебе приятельство гоже —
Там мені дівчина не до мислі.
Тільки й є, моя старенька нене,
В однім місті, у землі Болгарській,
У дворі у короля Шишмана,
І для мене дівчина до мислі,
І для тебе приятельство гоже;
Як побачив я ту дівку, мамо,
Як побачив побіля криниці —
Аж трава пішла круг мене колом...
Спечи ж мені паляницю білу,
То й піду просити я дівчини!»

Стара мати ледве вчула тев,
Не трива, поки й світати стане,
Зараз місить калачі солодкі.
Як порану почало світати,
Спорядив себе і Шарця Марко,
Наточив собі вина баклагу,
Почепив коло сідла на Шарці,
А по той бік — булаву важенну;

* Скальником у Київщині й Подольщині звється соснова або ялова скалочка, якою світять у хаті (лучина).

Потім скочив на баского Шарця
Та й простягся у Болгарську землю
До біл-двору короля Шишмана.

А король здалека Марка вгледів
І до його виходжа пазустріч;
Обняли вони один другого,
Пригортають, у лице цілують,
Про здоров'я лицарське питають.
Вірні слуги одібрали Шарця,
Повели до жолоба у станю;
Король з Марком пішли в башту білу,
Посідали за столом накритим
І давай вино холодне пити.

Як вина ж потроху спорожнили,
Схопивсь Марко на легенькі ноги,
Шапку скинув, поклонився в ноги
Й попросив у короля дівчїну.
Король згодивсь на одному слові.
Дає Марко яблуко, і перстень *,
Та ще й сукню для дівчїни пишну,
А для теці й своячок в дарунок —
Три торбини золотих дукатів.
Одложили самий шлюб на місяць,
Поки Марко до Прилипа зверне
І збере собі сватів там пишних.
Мати дівки так до його й каже:
«Слухай, зятю, із Прилипа Марку,
Не бери ж боярином чужого,
А рідного або в других брата,
Бо дівчина уродлива надто, —
Боїмося сорому тяжкого!»

Ночував тут одну нічку Марко,
А на ранок сів мерщій на Шарця
Та й поїхав до Прилипа-міста.

Як наблизивсь до Прилипа-міста,
Ще здалека його взріла мати,

* На змовинах у сербів завжди дарить молодий своїй дівчині перстень, встромлений в яблуко, що має у них якусь високу віщливу ознаку. У заможних це яблуко роблять з золота; навіть оздоблюють його самоцвітами.

Вибіга назустріч за ворота,
Пригортає, у лице цілує;
Марко матір — у рученьку білу.
Пита мати короленка Марка:
«Ох, мій сину, короленку Марку!
Чи щасливо ж ти бував в дорозі?
А чи змовив мені доню любу,
Мені доню, собі жінку вірну?»

Старій неньці одрікає Марко:
«Я щасливо пробував в дорозі
І дівчину собі змовив, мамо:
Дарував там три торбини грошей.
Але як я вирушав із двору,
Мені мати молодої й каже:
«Слухай, зятю, короленку Марку!
Не бери ж боярином чужого,
А рідного або в других брата,
Бо дівчина уродлива надто,—
Боїмося сорому тяжкого!
А у мене ж нема брата, ненько,
Ні рідного, ані в других брата!»

Стара мати промовля на тес:
«Ох, мій сипку, із Прилипа Марку!
Не турбуйся, не журись тим дуже;
Пиши зараз одня дрібен листик,
До старого із *Млетака* * дожі,—
Хай іде тобі весільним батьком **,
Хай веде сватів сюди п'ять сотень;
Пиши другий Земличу Степану,—
Хай іде боярином дівчині,
Хай веде сватів сюди п'ять сотень,
То й нема що сорому боятись».

Як дослухав тії ради Марко,
Зараз чинить, як казала мати:
На коліні дрібні листи пише,
Шле один до дожа із Млетака,
А другий до Землича Степана.

* М л е т а к — назва сербська Венеції.

** По-сербськи він яветься весільним кумом. У нас тільки куми бувають при хрестинах, а у сербів і при шлюбі. Весільні куми вважаються у них за близьких кривних і молодому, і молодій.

Небагато проминуло часу,
А вже їде із Млетака дожа,
За ним є сватів п'ять сотень цілих;
Пішов дожа на високу башту,
А свати отаборились в полі.
Незабаром і Степан надходить,
За ним теж сватів п'ять сотень цілих.
От зійшлися на високій башті,
Щоб вина червоного напитись,
А напившись, рушили в дорогу,
Простяглися у Болгарську землю,
Аж до двору короля Шишмана.

Гарно й пишно стрів король той поїзд:
Казав коней повести до стані,
А юнаків до господи просить.
Цілих три дні їх вітав в гостині;
Одпочили і юнаки, й коні.
Як четвертий освівув же ранок,
Покликнули огрядні чауші:

«Час в дорогу, свати, пишно вбраті!
Дні короткі, а шляхи ж то довгі —
Треба нам хапатися додому!»

Король виніс подарунки панські:
Кому хустку, кому одіж цінну,
Кому циро-золоту стільницю;
А коня й гаптовану сорочку
Наділя боярину в дарунок;
Оддає до рук його й дівчину
Та при тім і каже юнакові:

«Ото ж маєш і коня, й дівчину,
Аж до двору короленка Марка;
Оддай Марку там дівчину красну,
А собі лиши коня в дарунок!»

Тут знялися всі свати убраті
Й простяглися по полях болгарських.
Де є щастя, там нещастя рядом:
Дмухнув вітер у широкім полі,
З личка в панни закривало звів,
Показав те дивне личко світу;
Як уадрів його з Млетака дожа,—
Аж спалахнув, затрусивсь з запалу:
Жде не діжде, поки ніч настане.

Коли на ніч поїжджане стали,
Пішов враз із Млетака дожа
До шатра боярина Степана
Та і просить його вишком-тишком:
«Ой дозволь, боярине Степане,
На одну ніч твою кралю гарну,
Хай хоч раз я намілююсь з нею:
Ось тобі за те, Степане-друже,
Ціла торба золотих дукатів!»

На те дожі Степан Землич гримнув:
«Геть од мене, скаменій ти, доже!
Чи охоту маєш згинуть враз?!»

Повернувся з нічим млетацький дожа.
От як стали на ночівку вдруге,
До шатра покрався знову дожа
І Степана вишком просить знову:
«Дай-бо, Степо, твою кралю гарну,
Хоч одну ніч намілююсь з нею!
Ось тобі за те, мій Степане,
Аж дві торби золотих дукатів!»

Степан дожу одріка в докором:
«Геть від мене! Чи ти розум стратив,
Коли хочеш із дочкою * спати?!»
Повернувся з нічим назад той дожа.

От як стали на ночівку втретє,
Іде ще раз до Степана дожа:
«Дай-бо, Степо, твою кралю гарну —
Хоч одну ніч намілююсь з нею!
Ось тобі дукатів аж три торби!»

Ой поквапивсь Степан Землич врешті
На три торби золотих дукатів:
Дав дожі свою кралю гарну,
Бере в його три торбини грошей;
Взяв дочку за білу руку дожа,

* По-сербськи — в кумою, бо й молода у них аветься кумою весільного кума; а у нас би-то молода буде названою дочкою весільному батькові.

І повів аж до шатра свого,
Та й говорить там до неї стиха:
«Сядьмо долі, моя доню мила,
Намилуймось, напестуймось за ніч!»

Обізвалась скривджена болгарка:
«Ошалів чи стуманів ти, доже?
Та на нас би ж синє небо впало
І земля б під нами розступилась,
Коли б я помилювалась в батьком!»

Осміхнувся із Млетака дожа:
«Не плети-бо, дівченятко любе!
Та я сам, моя дитино, досі
Пригортав хрещених дочок дев'ять,
А весільних двадцять і чотири;
Та на нас ще не валилось небо,
Ні разу́ й земля не розступалась...
Ну-бо, сядьмо, намилуймось любе!»

А дівчина й одрікає батьку:
«Ох і батьку, із Млетака доже!
Стара мати заклинала доню,
Аби я не цілувала зроду
Юнака якого в бородою;
Пригортала б молодого тільки
Безбородька, як жених мій Марко!»

Як почув те із Млетака дожа,
Кличе зараз голіїв до себе:
Один милить, другий голить чисто
Бороду почесну тому дожі;
А тим часом та дівчина-врода
Нахилилась, бороду збирає,
Позбирала й завинула в хустку.

Одпровадив голіїв двох дожа
Та і каже до дівчини стиха:
«Сідай долі коло мене, дочко!»

А болгарка одрікає знову:
«Ох і батьку, із Млетака доже!
Як почує короленко Марко —
Не носити нам голов з тобою!»

- А красуні одно править дожа:
«Сідай долі, не плети дурниці!
Марко ген, в середці таборища,
Де нап'яте шатро біле видко;
На шатрі зверх яблуко злотисте,
А на йому самоцвітів двоє —
Аж навколо тій дружині світять.
Ну, сідай же, напестуймось мило!»

Ще таки красуня йому каже:
«Потривай хвилину, любий тату!
Я ось вийду із шатра поглянуть,
Подивитись попід хмари вгору,
Чи зорясте, чи похмуре небо?»

От як вийшла із шатра дівчина,
Кида оком, де шатро Маркове,
Та між табір як майне до його,
Наче олень молодий на вловах.

Коли вбігла до шатерця Марка,
Марко був послався уже спати;
От дівчина над юнаком стала
Та з обличчя йому сльози й ронить.

Тут прокинувся короленко Марко,
Глянув, гримнув на болгарку гарну:
«Геть, гультяйко, дівчино-болгарко!
Не могла мене діждатись чесно,
По прибутті, в моїм білім дворі,
Довершивши християнський звичай?»
Та й захопив гартованого меча.

Уклонилась дівчина-красуня
Й одрікає короленку Марку:
«Господарю короленку Марку!
Не з гультяїв я походжу, пане,
А із роду господарів чесних;
Ти ж от сам привів гультяїв справжніх,—
Як боярин та весільний батько:
Степан Землич мене спродав дожі,
Мене спродав за три торби грошей;
Як мені не ймеш на тому віри,
То поглянь на бороду дожову!»
Та із хустки й витрясла волосся.

Як те вгледів короленко Марко,
Обізвався до дівчини стиха:

«Сядь же тут, молода красуне,
А вже ранком кінця дійде Марко!»
Та і вклався собі знову спати.

Як уранці освінуло сонце,
Схопивсь Марко на легенькі ноги,
Байбарака собі взяв наопаш,
А у руки булаву важенну;
Пішов просто до Степана й дожі
Та обох з днем добрим і вітає:
«На добридень вам, дружко і батьку!
Ну, дружко! А де твоє подружжя?
А що, батьку? Де твоя дитина?»

Змовк боярин, не промовить слова;
Тільки дожа обізвався на тев:
«Ет, мій синку, короленку Марку!
Та й чудні ж тепер настали люде,
Що й на жарти не хотять вважати!»

Покрикнув йому грізно Марко:
«Лихі жарти в тебе, пане дожо!
То не жарт, коли ти оголився,
Коли чесну бороду ти стратив!» *
Ще хотів щось одказати дожа,
Так не дав вже короленко Марко:
Блиснув мечем, голову стяв з плечей;
Степан Землич кинувсь був навтеки,
Так догнав же короленко Марко,
А догнавши, вдарив гострим мечем —
З одного аж два юнака впало.

* У народів на Сході борода вважається за найчеснішу оздобу, так що навіть і присягають на бороду. Нарушення її лічиться за тяжку образу і кривду. В одній пісні дорікає мати дочці за безчестя так:

«Нащо, дожо, — бог тебе скарє! —
Осмалила бороду ти батьку,
Забрудила матері обличчя?!»

Для того-то Марко і каже, що то вже не жарт був, коли дожа зваживсь оголить собі бороду.

От вернувся до шатра потому,
Сам убрався, свого Шарця впорав.
Увесь поїзд вирушив в дорогу,
Й прибули всі і здорові, й щасні
Аж до міста білого Прилипа.

ОРАНКА МАРКА-КОРОЛЕНКА

Гей вино п'є короленько Марко,
А з ним разом і старенька няня
Бхросина; от як напилися
Вина досить, мати сину й каже:
«Ох, мій сину, короленьку Марку!
Годі, сину, гайдамакувати,
Бо з лихого вже добра не буде!
Та огидло ж і старенькій неньці,
Перучи криваву твою одіж!
Краще от візьми волів та плуга,
Ори ними і долини, й гори,
На ріллі сій все пшеницю білу —
Тим обох нас прохарчуєш, синку!»

От послухав син свої неньки,
Забирає і волів, і плуга,
Та не оре ж ні долин, ні пагір,—
Одно оре, знай, шляхи царськії.
А це їдуть яничари-турки,
Веауть турки аж три клунки грошей
Та й говорять короленьку Марку:
«Гей бре! Марку, не заорюй шляху!»
«Гей-но! Турки, не топчіть ріллі ви!»
«Гей бре! Марку, не заорюй шляху!»
«Гей-но! Турки, не топчіть орання!»

Як же Марку досадили турки,
Ухопив він і волів, і плуга
Та й побив враз яничарів-турків;
Потім взяв собі три клунки грошей
І одніс їх своїй неньці сивій:
«Ось я, мамо, виорав що ниньки!»

ХТО НАЙКРАЩИЙ ЮНАК?

У Крешеві, у корчмі високій,
П'є, гуляє воеводів двадцять.
Як вина вже напилися добре,
Завзялися проміж себе з чарки,
Хто між ними найславніший юнак?
Учинили такий присуд врешті,
Що найкращий воевода Янко,
А найгірший короленко Марко.

На те Марко не озвався й словом,
П'є вино собі покійно в хаті;
Далі вийшов із корчми до двору,
Щоб і Шарця напоїть червоним.
Коли гляне перед себе Марко
В поле рівне, у низи Крешеві,
Аж там їде велетень якийсь-то
На коневі воронім юнацьким;
В руках держить цілу сосну з корнем,
Холодок од вітів собі чинить.
Як те вбачив короленко Марко,
Повернувся у корчму пияцьку
Та й говорить воеводам другим:

«Онде юнак на Крешевім полі,
Ще такого не вбачали ароду;
Сюди їде, до господи просто.
Мусим всі ми перед ним устати,
Вшанувати те юнацтво й силу!»

А на те всі одказали Марку:
«Нема й думки перед ним вставати,
Чи підносить йому чашу в почесь!»

В ту добу прибув якраз арапин,
І обпер на корчму свою сосну,
Аж здвигнулась та будівля з ґрунту;
Прив'язав він до дверей рум'яка,
Зачинив ще за собою двері
І ввійшов сам у корчму високу.
Всі схопились воеводи зараз
І арапу дають чашу в почесь;
Підвівсь з ними й короленко Марко;

Не встав тільки Банович Секула
Й не підніс арапу тому чаші.

Те арапа уразило тяжко,
Й обізававсь він до Секули з серця:
«Чортів сину, Банович Секуло!
Ти не хочеш преді мною встати
І вином почастувати в почесь?
Гайда зараз! Зміряємось в полі!»

Те промовив і в господи вийшов,
За ним вслід іде Банович мовчки;
Йде й на дядька поклада надію,
Що в потребі допоможе дядько.

Але й глянуть на арапа страшно!
Як вхопив того Секула в руки,
Як стиснув його за горло біле
Та й ударив об холодний камінь...
Крикнув, писнув Банович Секула!
Раз покрикнув: «Лихо ж, моя ненько!»
Вдруге крикнув: «Рятуй, дядьку Йване!»

Рад би Йван до помочі, — так страшно;
Тоді й каже короленко Марко:
«Не допоможе тобі дядько й мати,
Хіба бог та ледащиця Марко!»
Витяг в тім свою шаблюку довгу
Та й одтяв геть голову арапу...

Як назад же озирнувся Марко,
Аж ті двадцять воевод — навтеки,
Геть послались по Крушевім полі;
Завернув їх вже насили Марко.

Увійшли знов до корчми всі разом,
Посідали, вино стали пити;
От як знову завзялись до того,
Хто між ними найславніший юнак?
Всі сказали: «Короленко Марко!»

МАРКО И ОРЕЛ

Лежить Марко понад шляхом хворий,
Огорнувся в *доламу* * зелену,
На вид скину́в сріблоткану хустку;
В головоньках застромив він списа,
Коня Шарця прив'язав до його;
Поверх списа орел, птиця сиза,
Ширить крила, холодочок чинить,
А у дзьобі носить воду свіжу
Та юнака раненого поїть.

Коли це з гір обізвалась віла:
«Ой на бога сиза птице орле!
Що там добре учинив тобі він,
Учинив цей короленко Марко,
Що крилами холодочок чиниш
І у дзьобі носиш воду свіжу
Та юнака раненого поїш?»

Одріка орел їй, птиця сиза:
«Цить-бо, віло, щоб ти вік мовчала!
Що пак добре учинив для мене,
Учинив цей короленко Марко?
Адже знаєш, пам'ятаєш, певно,
Як лягло два війська на Косовім
І царі погинули обидва —
Цар Мурат і князь преславний Лазар?
Кров стояла по стремена коням,
А юна́кам по шовковий пояс;
В їй бродили і юнаки, й коні —
Кінь при коню, при юнаку юнак...
От туди ми й налетіли, птахи,
Налетіли і голодні, й жадні:
Там людського ми наїлись м'яса
І людської напилися крові.

Мої ж крила намочились в крові;
От як вгріло ясне сонце з неба,
То мені і пошкарубли крила,
Що й летіти вже було несила.
Одлетіло товариство наше,

* До ла ма — нижня одежа у сербів, до спідниці подобна.

А я сам zostався серед поля
На стоптанця юнакам та коням!
Тут приніс бог короленка Марка!
Взяв мене він із калюжі крові,
Поза себе геть на Шарця скинув,
Одвіз мене на зелену гору
Тай і скинув на ялову віту;
Незабаром дрібен дощ ударив,
Мої крила виполоскав чисто,
Що здолав я знов летіть на крилах,
Полетіти по горі зеленій,
Наздогнати товариське стадо.

Крім того, й друге добро для мене
Учинив цей короленко Марко:
Адже знаєш, пам'ятаєш, певно,
Як горіло на Косовім місто
І згоріла башта Аджагіна?
Там мої сиділи орленята.
Зрятував їх короленко Марко,
Всіх поклав за пазуху шовкову
І заніс до білого до двору;
Годував їх цілий місяць в себе,
Годував їх цілий місяць в тижнем;
Потім виніс на зелену гору,
Де й злетілись до мене орлята:
От мені що учинив той Марко!»

І згадалось короленку Марку,
Який добрий йому день той випав.

МАРКО-КОРОЛЕНКО І БЕЙ КОСТАДИН

Ідуть верхи побратимів двоє —
Костадин-бей й короленко Марко,
Костадин-бей того Марка й просить:
«Побратиме, короленку Марку!
Приїдь з ласки восени до мене,
Восени на день святого Дмитра,
На мої пақ іменини красні;
От побачиш і почестя, й шану:

Як я стріну тебе, брате, пишно
І по-панськи прийму гойно, щиро!»

На те й каже короленко Марко:
«Не хвалися гостьовитством, бею:
Як шукав я Андріаша-брата
І заходив до твого двору
Восени, на день святого Дмитра,
На твої ж пак іменини красні;
То твоє я гостьовитство бачив
І нелюдськість твою бачив тричі!»

Костадин-бей і питає Марка:
«Побратиме, короленку Марку!
Про яку нелюдськість мені кажеш?»
Одрікає короленко Марко:
«Була перша та нелюдськість, брате:
Як прийшло сиріт до тебе двоє,
Аби з'їсти шматок білий хліба
І вина червоного напитись;
А ти й крикнув на обох сиріток:
«Гетьте звідси ви, мізерні гади!
І вина моїм панам не гідьте!»

А мені їх стало шкода, бею,
Жаль проняв за двох малих сиріток;
От я взяв обох малих сиріток
Та й пішов геть на базар до краму, —
Вдовольнив я там їх хлібом білим
І вином ще напоїв червоним;
Одяг потім у шарлат хороший,
В шарлат ясний і в єдваб зелений,
Та й послав їх до твого двору,
А сам кинувсь підзирати збоку,
Як тепер сиріт ти привітаєш?
А ти взяв обох сиріт на руки:
Одного взяв на лівицю-руку,
А другого — на правицю-руку
Та й поніс їх в білий двір до столу:
«Їжте й пийте, господарські діти!»

Була друга ще нелюдськість, бею:
Як прийшли господарі давнішні,

Що добро й маєтки розгубили,
У потертім зношенім шарлаті,—
Посадив ти їх в кінці за столом;
Як прийшли ж господарі недавні,
Що це тільки роздобули статку,
У новім, невитертім шарлаті,—
Посадив ти їх на самім чолі,
Частував їх і вином, і медом,
Подавав їм всяку ласощ панську.

А що третя вже нелюдськість, бео:
В своїм дворі маєш батька й неньку,
Ані одне не було за столом,
Щоб у тебе першу чарку пити!»

МАРКО П'Є ВИНО В РАМАЗАН

Сулейман-цар заборону видав,
Щоб вина у *рамазан* * не пити,
Долами зеленої не брати,
У оправі не чіпляти шаблі
І з дівоцтвом не водити кола.
Марко ж водить із дівоцтвом коло,
Марко носить у оправі шаблю,
Марко ходить в долами зеленій
І вино у рамазан хилєв,
Ще й *хаджів* ** та *дервішів* *** нагонить,
Щоб вино з ним попивали разом.

Б'ють чолом царю-султану турки:
«Батьку й мати, Сулеймане-царю!
Чи ж не дав esi ти заборони,
Щоб вина у рамазан не пити,
Долами зеленої не брати,
У оправі не чіпляти шаблі
І з дівоцтвом не водити кола?
Марко ж водить із дівоцтвом коло,
Марко носить у оправі шаблю,
Марко ходить в долами зеленій

* Р а м а з а н — турецький піст.

** Х а д ж а — турецький піп.

*** Д е р в і ш — богомолець, чернець.

І вино у рамазан хиляє;
Та не то, що сам вино хиляє,
А й нагонить ще *хаджів* та *мечан* *,
Щоб вино з ним попивали разом!»

Як почув же цар-султан ті речі,
Посилає двох своїх чаушів:
«Біжіть духом, молоді чауші,
Та скажіть-но короленку Марку,
Що його цар до *дивану* ** кличе!»

От побігли молоді чауші,
Як дійшли ж до короленка Марка,—
Коли Марко під шатром хиляє
Вино з кухля, що в дванадцять оків...

Йому й кажуть молоді чауші:
«Гей-но, слухай, короленку Марку!
Тебе цар наш до дивану кличе,
Щоб ішов ти до султана зараз!»

Ех, розсердивсь короленко Марко:
Як ухопить отой кухоль повен,
Як ударить ним царських чаушів,—
Аж розпався на череп'я кухоль,
І розсілись голови чаушів,
Розлилося і вино, і кривця.
Іде Марко до дивану потім,
Сіда справа при царським коліні;
Збив на очі шлик свій соболевий,
Булаву поперед себе держить,
Шаблю гостру на плече аж скинув.

Сулейман-цар обізвався до його:
«Мій приймаче, короленку Марку!
Адже ж всім я заборону видав,
Щоб вина у рамазан не пити,
Долами зеленої не брати,
У оправі не чіпляти шаблі
І в дівоцтвом не водити кола.
Люди ж добрі кажуть зле про тебе,

* Мечани — богомольці, що ходять у Мекку.

** Диван — так звється висока рада султанська.

Обмовляють неборака Марка —
Ніби водиш із дівочтвом коло,
Ніби носиш у оправі шаблю,
Ніби ходиш в доламі зеленій,
І вино у рамазан хиляєш,
Ще й нагониш і хаджів, і мечан,
Щоб вони пили вино з тобою?
Чого ж зсунув ти шличок на очі?
Чого тиснеш булаву до себе?
Чого шаблю на плече здіймаєш?»

Одрікає короленько Марко:

«Мій побатьку *, Сулеймане-царю!

Що вино я в рамазан кружаю,
То я п'ю, бо не боронить віра;
Що нагоню і хаджів, і мечан,—
То для того, що знести не можу,
Щоб я пив, а ті дивились в вічі:
Хай не ходять у шинок до мене!
Що ношу я доламу зелену,—
Бо юнак я і мені до стану;
Що чіпляю у оправі шаблю,—
Бо купив її за власні гроші;
Що з дівочтвом я танцюю коло,—
Бо іще я нежонатий, царю;
Колись, царю, був і сам ти хлопцем!
Що насунув я свій шлик на очі,—
Бо з тобою говорити душно;
А що тисну булаву до себе
І цю шаблю на плече здіймаю,
То для того, що боюся звади;
Якщо ж часом заведеться звада,
Тому лиху, хто до Марка ближче!»

Озирнувся цар на чотири боки,
Чи не ближче хто другий до Марка?
Так при Марку ж, пріч його,— нікого:
Себто сам він, Сулейман, найближче;
От потроху одсува цар далі,
А той Марко присува до його,—
Аж до муру притиснув султана.

* Побатько (поочець) — названий батько; як побрат, по-сестра і т. п.

Так тоді цар — до кишені руку,
Витяг звідти цілих сто дукатів
Та й дав їх короленку Марку:
«На, іди вина напийся, Марку!»

ТУРКИ У МАРКА НА СВЯТІ

Бога молить короленко Марко,
Бога молить і блага щороку,
Перед святом весняного Юра,
Що коли справлятиме він храма
В чесне ймення пресвятого Юра,
То щоб турки не прийшли до його.

Як настав же день святого Юра,
Марко скликав до себе все панство,
У дворі аж три столи поставив:
За одним — владик дванадцять сіло,
За другим — то християнське панство,
А за третім — вже старці й убогі.
Марко сам вином частує добрим
Тих владик і християнське панство,
Мати служить і старцям, і вбогим,
А Єлиця ласощі всім носить.

Послав Марко сторожить Вайстина,
Сторожить і пильнують ворота,
Аби турки не прийшли на свято,
Коли йде це три *аги* * султанські,
А за ними *яничарів* ** тридцять;
Кричать в голос три аги турецькі,
А за ними й яничарів тридцять:
«*Гаурине!* *** Одчиняй ворота,
Хай побачим, *гаурине*-дурню,
Як там Марко чесне свято славить!»

Одріка слуга їм по-турецьки:
«Ви не лайтесь, яничари-турки,

* А га — турецький пан.

** Яничари — турецьке військо.

*** Гаурин, гаур — по-турецьки гаур, себто собака, нечистий; так вони узивають всіх християн.

Я не смію одчинить ворота,
Бо боюся господаря свого».

Так на теє ж не вважають турки;
Булав тридцять висмикнули разом,
Повалили геть надвірню браму
Та й давай слугу по плечах гладигь
Тридцятьма й трьома ще булавами, —
Напухтили таки добре плечі.

Як юнаку припекла та бійка
І йому аж одубіли плечі,
Пішов він, ридаючи, до Марка;
Короленке і питає в його:

«Вайстине, мій коханий синку!
Чого, сину, проливаєш сльози?
Чи голоден, чи жадобен, сину?
Як голоден — ось і страва, й ласощі;
Як жадобен — ось вино холодне!
Тільки ти не лий сліз ревних, сину,
Не смуги мого чесного свята!»

Слуга Вайстин одріка на теє:
«Господарю, короленку Марку!
Не до їжі, не до питва, пане:
Мене хлібом вдовольнило лихо,
А вином начастувала скрута
У твоєму господарськім дворі!
Ти послав, щоб я стеріг ворота,
Хто ж тобі їх встереже отута?
Надіходять три аги султанські,
А за ними яничарів тридцять,
Кричать в голос три аги турецькі:

«Гаурине, одчиняй ворота,
Хай побачим, гаурине-дурню,
Як там Марко чесне свято славить?»

Я й кажу їм по-турецьки добре:
«Ви не лайтесь, яничари-турки,
Я не смію одчинить ворота,
Бо боюся господаря свого!»

На те турки не дали й уваги,
Булав тридцять висмикнули разом,
Повалили геть надвірню браму
І давай мене по плечах гладить
Тридцятьма й трьома ще булавами!»

Як дослухав тії мови Марко,
Вхопив зараз пернача і шаблю
І почав перед столом клястися:

«Ой чувайте, вся чесна громадо!
Як мене пак породила мати,
Родовита королева-пані,
Так оце Прилип вам заквітчаю
Не васильком, не рожевим квітом,
А рядочком лиш голов турецьких!»

Його стала закликати мати,
Родовита королева-пані,
Закликати на матерні перса:

«Не чини так, моє чадо любе,
Бо снарас тебе по́корм неньчині!
Не лий, сину, ти сьогодні крові,
Бо сьогодні в тебе чесне свято:
Хто б до тебе не прийшов в двір неньки,
Як голодний — нагодуй до хіті,
Як жадобний — почасть червоним
За упокой душі твого батька,
За здоров'я і твоє, й Єлиці».

Як почув те од матусі Марко,
Шаблю кинув, булави — не хоче;
А це входять силоміццю турки
Та й сідають за трапезу рядом.

«Ваїстине, ке лишень вина їм,
Серце Єлю, піднеси їм ласощ!»

Слуга носить і вино, й горілку,
А Єлиця царську ласощ носить:
Трапезують, п'ють вино холодне.
Як під'їли й підпили вже турки,
То між себе по-турецьки й кажуть:

«Гей-бре, друзі! Гайда звідси далі,
Поки ми ще по вечері живі».

Ото мислять — не второпа Марко;
Але Марко пробував сім років
Поза морем у Сірійськiм краї,
У царя турецького при дворі,
Й навчився по-турецьки добре,
Що немовби рідний син туркені;
Так до турків і озвався Марко:

«Гей-бре, турки! Не вставайте, пийте!
Заплатіть-но ще слугі на ліки;
Якщо ж вам того вчинить не люблю,
То ставайте,— одіб'ю і я вам
По черзі своєю булавою;
А у їй ваги не надто буде:
Сорок ок * хорошого заліза,
Двадцять ок ясного чисто срібла
І шість ок дукатового злота,
Всього разом шістдесят шість оків...
А ви, бачте, заслужили тев,
Бо звалили у мене ворота
Та й слугі моєму спину збили
Тридцятьма й трьома ще булавами!»

Отже турків ухопила трясця
Од тієї булави тяжкої:
Витягають із кишень дукати —
Всі по двадцять, а аги по тридцять,
Кладуть Марку на одержу, в запіл,
Щоб, бува, їх не спіткало лихо;
Так біда ж на тому не скінчилася!
Марко сам вина хильнув уволю,
То до турків причепитись радий:

«Гей-бре, турки! Не вставайте, пийте!
Обдаруйте й хлібоношу вашу,
Бо сестра моя вам не рабіння;
Побруднила на собі й єдваби,
Поки вам приносила вечерю!»

Бачать турки, що їм нагла скрута,
То якому вже не стало грошей,
Позича в товариша другого;

* Ок — три хунти; вага ця вживається ще досі й у нас, по правий бік Дніпра.

Витягають ото ще дукати —
Всі по десять, а аги по двадцять,
Кладуть Марку на одержу, в запіл,
Згорнув Марко до кишені злото
Та й пішов, співаючи, в світлицю,
До своєї Ёхросини-неньки:

«Ёхросино, моя мати сива!
Оце, мамо, взяв дукатів з турків,
Щоб казали і співали в світі,
Що вчинив з напасним турком Марко!»

Пішли турки із подвір'я з плачем,
Ведучи розмову проміж себе:

«Скарай боже кожного турчина,
Якщо прийде до гаура в гості,
Коли той святкує своє свято!
Що дали ми за одну вечерю,
За те б можна цілий рік харчитись!»

СМЕРТЬ КОРОЛЕНКА МАРКА

Рушив рано короленко Марко,
До схід сонця у святую неділю
Понад море, на Урвин-планину.
От як став він на Урвин з'їжджати,
Почав Шарець спотикатись Марку,
Спотикатись і ронити сльози.
Це вразило юнакові серце,
То до Шарця й обізвався Марко:

«Гей, мій Шарцю, гей, мій добрий коню!
Вже мина сто шістдесят аж років
Як з тобою ми з'єднались, друже,
А ти ще не спотикався і разу;
Чого ж став сьогодні спотикатись,
Спотикатись і ронити сльози?
Господь віда,— то лиха ознака:
Вже одній з нас полягти голівці,
Чи моїй, а чи твоїй, Шарацю!»

Іще Марко не скінчив і річі,
Як до його з гір озвалась віла,
Покликнула короленка Марка:

«Побратиме, короленку Марку!
Знаєш, з чого спотикатись кінь став?
Шкода Шарцю господаря-пана,
Бо вже має з ним розстатись швидко!»

Білій вілі одрікає Марко:
«Бодай, віло, тобі горло стисло!
Як я маю розлучитись з Шарцем,
Коли з ним я переїхав скільки
Того світу — городів і земель,
Аж од сходу й до заходу сонця,
А не здивав ні коня над Шарця,
Ні юнака ліпшого над мене!
Я й не мислю розлучатись з Шарцем,
Поки в мене голова на плечіх!»

Отже віла таки править Марку:
«Побратиме, короленку Марку!
Не одніме в тебе Шарця жоден,
Не умреш ти од руки людської,
Ні од шаблі, ні од меча й списа,
Ні од криці в перначі важеннім,
Ти не бійся на землі юнака;
Але маєш, бідний Марку, вмерти
Од старого смертодавця бога.
Коли ж віри ти не ймеш на слові,
То як з'їдеш на планину вгору,
Поведи ти наліворуч оком,
Там побачиш дві тонкі ялини, —
Верхів'ями цілий шпиль укрили,
Ярим листом заступили сонце;
Поміж ними й криничина грає,
Поверни ти до ялин тих Шарця,
Злізь з коня, пригни його до гілки,
Нахились сам понад ясну воду,
То й побачиш, коли вмерти маєш!»

Зробив Марко, як казала віла:
Коли з'їхав на планину вгору,
Кинув Марко наліворуч оком
І побачив дві тонкі ялини, —
Верхів'ями цілий шпиль укрили,
Ярим листом заступили сонце.
Повертає туди Шарця Марко,

З коня влазить, до ялини в'яже,
Нахилився пад криницю чисту,
Оглядає у воді обличчя;
Як поглянув там на вид свій Марко,
Постеріг вже, що вмирати треба,
Вмивсь дрібними й обізвався стиха:
«Зрадний світе, мій хороший квіте!
Мало часу я тобою тішивсь,
Мало часу, тільки триста років!
А тепер тра вже на той світ братись!»

Так промовив короленко Марко;
Далі витяг із пахівок шаблю,
Підійшов до свого Шарця близько
Та й одтяв враз голову коневі,
Аби Шарець не дістався туркам,
Щоб його не запрягли в неволю,
Возить воду у великих конвах;
Зарубавши того Шарця, Марко
Закопав коня у землю чесно,
Немов брата рідного, Андрія.
Потім ламле свою шаблю гостру,
Аби шабля та не спалась туркам,
Щоб невіра не носила спадку
Й не кляли б в тім християне Марка;
Поломивши свою шаблю гостру,
Ламле Марко на сім часток списа
Й закидає на ялові віти;
Взяв ще Марко пернача тяжкого,
Пернача взяв у свою правицю
Та й потурих із Урвин-планини
Аж у синє у глибоке море,
Обізвавшись перначеві словом:
«Коли вирне мій пернач із моря,
Тоді буде такий другий юнак!»

От як збувсь свого оружжя Марко,
Витяга каламаря з прибоку,
А в кишені — білий папір чистий
Та і пише дрібен лист на йому:
«Хто надійде на Урвин-планину,
До криниці, між ялин зелених,
Той тут знайде короленка Марка:
Хай же знає, що умер вже Марко.

А при Марку три торбини грошей,
Та яких ще — золотих дукатів!
Одну торбу хай бере за тее,
Що юнацьке поховає тіло;
Другу торбу хай оддасть на церкву,
А що третю — на сліпих та бідних,—
Хай сліпі по білім світі ходять,
Хай співають, споминають Марка!»
Написавши дрібен лист той, Марко
Його віша на ялову віту,
Аби видко було з шляху добре;
Потім кида причадали в воду,
Здійма з пліч свій *доломан* зелений
Й простилає між ялин на травці.
Охрестився, сів на його лицар,
Шлик соболій аж на очі зсунув
Та й поліг, щоб не вставати більше.

Лежав мертвий край крипиці Марко
Зо дня на день цілий тиждень часу;
Хоч і йшов хто тим широким шляхом,
Хоч і бачив короленка Марка,—
Всякий думав, що ліг Марко спати,
Та й обходив манівцем далеко,
Бо боявся розбудити Марка.

Як за щастям іде лихо слідом,
Так за лихом бува й щастя часом!
От і тут накерувала доля
Сюди просто Святогорця Васа;
Той ігумен з Велиндаря їхав
З молодим своїм дяком Ісаєм.

Як ігумен запримітив Марка,
Махнув зараз на дяка рукою:
«Легше, синку, не збуди, крий боже,
Бо спросоння дуже лютий Марко,
Може двох нас погубити зараз!»

Глянув ще раз він, як спить той Марко,
Коли вгледів дрібен лист на віті;
Зняв той лист, читає його стиха,
Аж стоїть там, що вже мертвий Марко.
Зліз ігумен із коня на землю,

Доторкнувся до вояка Марка;
Але Марко не порушив чолом,
Бо давно вже, як преставивсь богу.
Тут заплакав проїгумен Васо
Од жалю за короленком Марком.

Потім взяв він три торбини грошей,
Одв'язав і прив'язав до себе.
Думав, думав проїгумен Васо,
Де б сховати неживого Марка?
Думав, думав — і надумав врешті:
На коня взяв мертве тіло Марка,
З ним спустився понад сине море,
Сів з тим тілом на байдак високий,
І поплив аж до гори святої,
Та й привіз до церкви Велиндари.
Вніс його у церкву Велиндару,
Йому справив похорон достойний,
Одспівав над тілом панахиду
Й вакопав у сиру землю Марка,
Поховав посеред церкви саме.

На могилі ж не поклав ознаки,
Щоб по їй не опізнали Марка,
Щоб його там не зневажив ворог.

ПРИМІТКИ

До шеститомного зібрання творів класика української літератури, видатного театрального і громадського діяча Михайла Петровича Старицького входять його відомі на сьогодні оригінальні поезії й поема, а також вибрані поетичні переклади й переспіви (Т. 1), драматичні твори, інсценізації (Т. 2—4), повісті, оповідання, критичні статті, вибрані листи (Т. 5—6).

У межах розділів і підрозділів твори розташовано за хронологічним принципом, з урахуванням послідовності авторського розміщення при komponуванні своїх збірок.

Тексти підготовлено за друкованими та рукописними джерелами, в яких виявлена остання авторська воля. Під текстами зберігається авторська дата. Значна частина віршів М. Старицького не має датування ні в автографах, ні в публікаціях; нерідко один і той же вірш у різних редакціях (в автографах та публікаціях) має різні дати, які відбивають то час написання, то час переробки твору автором. У цих випадках нами вказується під текстами у квадратних дужках редакторська дата, яка визначається, — при відсутності авторського датування, — або за роком першодруку (напр., «Ізнов нудьга», «Останні сили дарма трачу...» та ін.), або за часом підготовки чи подання творів до цензури (напр., поезії «Дивлюсь на тебе, і минуле...», «Сльоза» тощо), або у зв'язку з присвятою їх певним подіям (напр., вірші «На смерть Н. В. Ковалевського», «Артисту М. К. Садовському. Експромт у день бенефісу», «На спомин Котляревського» тощо); при наявності різних авторських датувань тексту твору в кожному конкретному випадку вибирається найавторитетніша дата.

Подаються тексти за сучасним правописом із доцільним збереженням морфологічних особливостей авторської мови.

Авторські примітки, а також переклади іноземних слів та виразів подаються в підрядкових виносках.

Автографи письменника зберігаються переважно у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (далі — ІЛ).

Основним джерелом текстів поетичних творів, які складають перший том даного шеститомника, є підсумкова посмертна збірка «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904», підготовлена самим автором 1903 р. і видана 1908 р. його дочкою Людмилою Старицькою-

Черняхівською (аргументацію авторитетності текстів цього видання як вияву останньої авторської волі див. у праці: З у б к о в С. Д. Посмертне видання як основне джерело текстів поезій М. П. Старицького.— Питання текстології. Поезія і проза.— К., 1980.— С. 252—301, а також у виданні: С т а р и ц ь к и й М. П. Поетичні твори. Драматичні твори.— К., 1987.— С. 520—522).

Поетичні твори М. Старицького публікувались, починаючи з 1865 р., в журн. «Нива», «Правда», «Зоря», «Товариш», «Літературно-науковий вісник», «Дзвінок», «Молода Україна», в газ. «Буковина», «Діло», «Руслап», у збірниках «Ватра», «Молот», в антологіях та альманахах «Луна», «Рада», «Вік», «Акорди», «З потоку життя», «Розчага» та ін.

Окремі поетичні збірки: «З давнього зшитку. Пісні і думи» — К., 1881.— Ч. 1; «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2; «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— К., 1908.

Цілий ряд прозових, поетичних та драматичних творів М. Старицького друкувались під псевдонімами: Гетьманець, Карпівець, М. Петрович, Подолянин, Сіроманець, М. Стариченко та ін.

Найповніше зібрання творів письменника: С т а р и ц ь к и й М. П. Твори: У 8 т.— К., 1963—1965.

ОРИГІНАЛЬНІ ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

Ждання.— Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— К., 1908.— С. 105—106.

Подається за першодруком.

В садку (О. П. Д-вій).— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 109, в датою — 1868 р.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 97.

О. П. Д-вій.— Ольга Петрівна Драгоманова (пізніше — Косач, мати Лесі Українки; 1849—1930), українська письменниця (виступала під псевдонімом «Олена Пчілка»), фольклорист, етнограф, член-кореспондент АН УРСР.

Інок нудьга.— Вперше під заголовком «Думка» надруковано в журн. «Правда».— 1868.— № 20.— С. 236, під псевдонімом «Гетьманець». У передруку в журн. «Зоря».— 1882.— № 24.— С. 380, поезія мала назву «Минулись надії».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 119. Датується за першодруком.

До подруги.— Вперше надруковано в журн. «Правда».— 1868.— № 22.— С. 258—259, під псевдонімом «Гетьманець».

Подається й датується за першодруком.

Вечірня.— Вперше надруковано в журн. «Правда».— 1868.— № 28.— С. 331, під псевдонімом «Гетьманець».

Подається й датується за першодруком.

Думка.— Вперше надруковано в журн. «Правда».— 1868.— № 32.— С. 382, під псевдонімом «Гетьманець».

Подається й датується за першодруком.

На озері.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 110, з датою — 1869. Та сама дата зазначена і в автографі (ІЛ.— Ф. 15.— № 6).

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 189.

Весна («Весна іде. Сніги чорніють...»).— Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 145—146.

Подається за першодруком.

Виклик.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— 1883.— Ч. 2.— С. 111—112. В автографі зазначена дата — 1870 р.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 95—96. Датується за автографом.

До слов'ян.— Вперше надруковано в журн. «Правда».— 1872.— № 1.— С. 9—10, під назвою «Поклик до братів слов'ян», під псевдонімом «Гетьманець». Назва «До слов'ян» введена автором у збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 1—4. Тут же в текст внесено істотні зміни, які перейшли до збірки 1908 р.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 1—2.

Жижка Ян (бл. 1360—1424).— Діяч гуситського революційного руху (антифеодального, національно-визвольного й антикатолицького руху в Чехії в першій половині XV ст.), полководець, національний герой чеського народу.

До альбому (О. П. К.-ч).— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— 1883.— Ч. 2.— С. 107.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 118.

О. П. К.-ч.— Ольга Петрівна Косач (Олена Пчілка). Див. приміт. до вірша «В садку».

Як часом у тебе заграє...— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— 1883.— Ч. 2.— С. 23.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 156.

Мій рай.— Вперше надруковано в журн. «Правда».— 1868.— № 33.— С. 391, під псевдонімом «Гетьманець».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 125.

«Зіходить місяць, гаснуть зорі...».— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— 1883.— Ч. 2.— С. 16—18. Вдруге вірш під заголовком «Чудова ніч» друкувався в журн. «Зоря».— 1885.— № 21.— С. 246, під псевдонімом «Гетьманець». Поезія зазнавала цензурного переслідування, значної авторської переробки. Так, у тексті «Зорі» відсутні 23—28-й рядки (від «Чи й то... обридли бідкування...» до «Забула скорбний свій народ?»), які потім, у виданні 1908 р., поновлено за першодруком. Від редакції до редакції вірша зазнавало змін закінчення. Замість рядків першодруку «Не словом — ділом ти життя За брата щиро покладала...» і наступних двох рядків крапок, очевидно, спричинених втручанням цензури (вірш був заборонений Петербурзьким цензурним комітетом при розгляді першої частини збірки «З давнього зшитку»), у тексті «Зорі» маємо таке закінчення:

Не словом — ділом ти стояла
За край, за брата у ярмі...
Тепер сама, либонь, в тюрмі
Та лиха тяжкого дізнала...
Але безстрашно, до кінця
Ти донесеш свого вінця.

Для збірки «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904» письменник переробив це закінчення («Ти, певно, ціле життє...» і далі).

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 80—81. Датується за авторською датою публікації в «Зорі» — 1875 р.

Прощання («Бувай здоров, мій рідний краю...»).— Вперше надруковано в газ. «Руслан».— 1906.— 22 лют. (7 берез.).

Подається за першодруком.

До И. Я. Р-а.— Вперше надруковано в журн. «Житє і слово».— 1895.— Т. 4.— № 5.— С. 161—162, під заголовком «До І. Білика», з датою — 1876 р. У назві вірша у виданні 1908 р. вкралася помилка (очевидно, друкарська) — «До Н. Я. Р-а».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 18.

И. Я. Р-о.— Іван Якович Рудченко (літературний псевдонім — І. Білик; 1845—1905), український фольклорист, критик, письменник. Брат Панаса Мирного.

Нема правди.— Вперше надруковано в журн. «Правда».— 1876.— № 6.— С. 205—206, під псевдонімом «Гетьманець».

Подається за першодруком.

«Ох і серце нудне, серце мов трудне...» — Вперше надруковано в альманасі «Луна».— 1881.— С. 64, під назвою «Серце мов нудно, серце мов трудне...».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 191.

За лизими владарями. — Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 70—71.

Подається за першодруком.

«Не сумуй, моя зоре кохана...» — Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи». — 1883. — Ч. 2. — С. 20—22, під назвою «Не сумуй, моя зірко кохана...». Пізніше текст вірша зазнав переробки.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 126—127.

Не згадуй. — Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи». — 1883. — Ч. 2. — С. 114—115.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 132.

Марусі. — Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник». — 1902. — Т. 18. — № 6. — С. 130—131.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 33.

Маруся. — Марія Михайлівна Старицька (1865—1930) — українська драматична актриса, режисер, педагог дореволюційного і радянського театру, дочка письменника.

До Шевченка. — Вперше надруковано в збірнику «Молот». — Львів, 1878. — С. 104, під псевдонімом «St.».

Подається за першодруком.

Написання вірша пов'язане з виходом 1876 р. в Празі двотомного видання «Кобзаря» Т. Шевченка, виданого коштом київської «Старої громади».

До молоді. — Вперше під заголовком «До молоді» надруковано в збірнику «Молот». — 1878. — С. 38, під псевдонімом «St.».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 179—180.

На проводи (М. П. Драгоманову). — Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 34—35; замість передостанньої строфи дано ряд крапок.

Подається за першодруком. Восьму строфу поновляємо за листом М. Старицького до М. Драгоманова від 30 листоп. 1876 р. (Архів Михайла Драгоманова. — Варшава, 1938. — Т. 1. — С. 180), у якому наводиться повний текст вірша.

Драгоманов Михайло Петрович (1841—1895). — Український публіцист, історик, літературознавець, фольклорист, економіст, філософ, громадський діяч буржуазно-демократичного, потім — ліберально-буржуазного напрямку. Вірш М. Старицького

написано у зв'язку з вимушеним виїздом М. Драгоманова в еміграцію за кордон.

До брони.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— 1883.— Ч. 2.— С. 8—9, з підзаголовком «На повстання болгар проти турків».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 63. Датується 1876 р.— у квітні цього року почалося «повстання болгар проти турків».

На Новий рік.— Вперше надруковано в журн. «Зоря».— 1893.— № 2.— С. 26.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 161. Вірш написаний у зв'язку з появою Емського акта 1876 р. про переслідування царизмом української літератури.

«Коли засну навіки в домовині...»— Вперше надруковано в альманасі «Рада».— 1883.— Ч. 1.— С. 366.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 161.

На прю!— Вперше надруковано в журн. «Зоря».— 1882.— № 24.— С. 380, під назвою «На бій!».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 28. Датується 1877 р. на підставі згадки вірша в листі М. Лисенка до М. Драгоманова від 12 берез. 1877 р. (Архів Михайла Драгоманова.— Т. 1.— С. 151).

Смерть слов'янина.— Вперше надруковано в альманасі «Рада».— 1883.— Ч. 1.— С. 366.

У вірші розробляються мотиви 139—142 строф четвертої пісні «Паломництва Чайльд-Гарольда» (1812) Дж. Вайрона. Переспів цієї частини поеми Байрона здійснено М. Лермонтовим у вірші «Умиряющий гладиатор» (1836).

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 64—65.

Нива.— Вперше надруковано в журн. «Зоря».— 1885.— № 18.— С. 207, під псевдонімом «Гетьманець».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 86—87. Датується за статтю І. Франка «Михайло П[етрович] Старицький» (Франко І. Збір. творів: У 50 т.— К., 1982.— Т. 33.— С. 255).

Пам'яті М. Ф. Л.— Вперше надруковано в журн. «Житє і слово».— 1895.— Т. 4.— С. 161, з датою — 1876 р.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 221.

М. Ф. Л.— Марія Федорівна Ліндфорс — українська культурна діячка ліберально-буржуазного напрямку.

«В грудях вогонь, холодне повівання...».— Вперше надруковано в альманасі «Луна».— 1881.— С. 64. У виданні 1908 р. додапо четверту строфу.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 72.

Редакторіві.— Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник».— 1902.— Т. 18.— № 6.— С. 129—130, без заголовка. У виданні 1908 р. вірш має істотні відміни від першодруку.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 181.

На страстях.— Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 214.

- Подається за першодруком.

Голгота (Голгофа).— Пагорб поблизу м. Єрусалима (Палестина), де, за євангельською легендою, було розп'ято Христа. В переносному значенні — місце страти, мук, джерело страждань, тяжке ярмо.

«Тяжко, важко по світу нудитись...» — Вперше надруковано під заголовком «Тяжко дивитись» у збірнику «Ватра».— Стрий, 1887.— С. 62, під псевдонімом «Гетьманець», з датою — 1876. Пізніше текст вірша зазнав змін.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 160.

«Де мені подігись з лютою нудьгою...» — Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— 1883.— Ч. 2.— С. 117.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 170.

Край коминка.— Вперше надруковано в альманасі «Луна».— 1881.— С. 59—61, під заголовком «Зимовий вечір».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 15—16.

Прощання (Олені Пчілді).— Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 157. Поезія написана у зв'язку з виїздом М. Старицького з Києва, спричиненим загрозою репресій за зв'язок з революційно настроєними громадськими діячами.

Подається за першодруком.

Перед труною.— Вперше надруковано в альманасі «Луна».— 1881.— С. 61—62. В автографі (ІЛ.— Ф. 15.— № 6) поезія має заголовок «Край труни».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 84—85.

«Чом не весел, мій собою...» — Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 44.

Подається за першодруком.

Непевність.— Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 164—165.

Подається за першодруком.

«Зорі, зорі, ясні очі...»— Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 120.

Подається за першодруком.

Х а р о н.— У грецькій міфології перевізник душ померлих через річки підземного світу в царство мертвих.

«Ян з тобою ми спізнались...»— Вперше надруковано в журн. «Зоря».— 1893.— № 7.— С. 131, під заголовком «На мотив з Гейне». В антології «Акорди».— Львів, 1903.— С. 95, поезія надрукована під заголовком «На мотив народної пісні».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 129.

Темрява.— Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 152—153.

Подається за першодруком.

Весна («Світить сонце; хоч тепла ще...»).— Вперше надруковано в збірці «З давнього вшитку. Пісні і думи».— 1883.— Ч. 2.— С. 30—32.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 234—235.

«Сиділи ми, каганчик миготів...»— Вперше надруковано в альманасі «Луна».— 1881.— С. 62—63. Автограф датований 1871 р. (ІЛ.— Ф. 15.— № 6).

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 19.

Бажання.— Вперше надруковано в журн. «Зоря».— 1889.— № 8.— С. 132.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 168.

«Останні сили дарма трачу...»— Вперше надруковано в альманасі «Луна».— 1881.— С. 63.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 117. Датується за першодруком.

«Сумно і тьмяно. У вікна заплакані...»— Вперше надруковано в альманасі «Рада».— 1883.— Ч. 1.— С. 356—358.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 162—163.

На спомин Т. Г. Шевченка.— Вперше надруковано в журн. «Зоря».— 1889.— №№ 6—7.— С. 89.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 107—108.

Як ми батька востаннє стрічали.— Тут і далі йдеться про перевезення праху Т. Шевченка (похованого спочатку на Смоленському кладовищі в Петербурзі) через Київ до Канева і поховання його на Чернечій (Тарасовій) горі. М. Старицький брав участь у процесії, яка супроводжувала труну Т. Шевченка з Києва до Канева. Похорон відбувся 10 (22) травня.

«Ночі темряві в завірюхах...» — Вперше надруковано в журн. «Зоря». — 1893. — № 18. — С. 349, з датою — 1882 р.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 137.

На морі. — Вперше надруковано в альманасі «Рада». — 1883. — Ч. 1. — С. 361—362.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 30.

Дочка Ісфая. — Вперше надруковано в альманасі «Рада». — 1884. — Ч. 2. — С. 4—5, під заголовком «З британського».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 26.

Ісфай. — За легендами, суддя над Ізраїлем. Перед битвою з ворогом пообіцяв принести в жертву того, хто першим зустрінеться при поверненні його додому. Першою зустріла його дочка-одиначка.

До України. — Вперше надруковано в альманасі «Рада». — 1883. — Ч. 1. — С. 1—2.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 93—94.

Учта. — Вперше надруковано в альманасі «Рада». — 1883. — Ч. 1. — С. 359—360, без трьох останніх рядків у шостій строфі.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 90—91.

На роковини Шевченку (До поновлення могили). — Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 36.

У надісланий І. Франкові 1884 р. рукописній збірці вірш називався «На роковини» і мав у кінці ще таку строфу:

І ширшають стежки оті щороку,
Щирицею не заросте їх слід...
Що ж станеться, коли ріку глибоку
Не здержить більш уже підталий лід?!

Подається за першодруком.

До М. Лисенка. — Вперше надруковано в альманасі «Рада». — 1883. — Ч. 1. — С. 2—3.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 99.

Забутливі люди.— Вперше надруковано в альманасі «Рада».— 1883.— Ч. 1.— С. 3—4, в підзаголовком «З венгерського».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 24—25.

«У пишному салоні...»— Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 45.

Подається за першодруком.

Поету.— Вперше надруковано під заголовком «Боротьба» в журн. «Зоря».— 1885.— № 24.— С. 279, під псевдонімом «Гетьманець».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 138—139. Шість рядків третьої строфи, очевидно, вилучених цензурою, поновлюються за першодруком. Датується за автографом (ІЛ.— Ф. 15.— № 6).

Монолог бездольця.— Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 148—150.

Подається за першодруком. Зберігається авторська дата, поставлена М. Старицьким в остаточній редакції вірша; вміщується ж поезія серед творів 1882 р., оскільки ця дата зазначена в автографі (ІЛ.— Ф. 78.— № 566), текст якого має лише незначні відміни від остаточного.

«Ніч згори зорить очима...»— Вперше надруковано в альманасі «Рада».— 1883.— Ч. 1.— С. 181.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 182.

«Дивлюсь на тебе, і минуле...»— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— 1883.— Ч. 2.— С. 113.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 229.

«Сльоза».— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— 1883.— Ч. 2.— С. 25—26.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 51.

Слов'янська доля.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 3, в підзаголовком «З чеського».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 22.

До Дунаю.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— 1883.— Ч. 2.— С. 4.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 23.

Остання ніч.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— 1883.— Ч. 2.— С. 18—19, в підзаголовком «З волоського».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 205.

Борцю.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— 1883.— Ч. 2.— С. 19—20, в підзаголовком «З британського».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 27.

«Ох, і де ти, віронько...»— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— 1883.— Ч. 2.— С. 115—117.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 130—131.

«Тихо плине річка дружа...»— Вперше надруковано в альмапасі «Рада».— 1883.— Ч. 1.— С. 363—365, як другу частину диптиха «На морі». У виданні 1908 р. текст поезії скорочено майже втричі, додано присвяту.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 169.

Жарт.— Вперше надруковано в газ. «Московский листок».— 1888.— 9 січ., український текст і російський переклад С. Рискіна.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 133.

«Що не день, то вірша мир трухлявий...»— Вперше надруковано в журн. «Зоря».— 1893.— № 14.— С. 270.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 236—237.

До Миколи Лисенка (На спомин 18 ст. ст. марця 1893 р.).— Вперше надруковано в журн. «Зоря».— 1893.— № 9.— С. 168.

Подається і датується за першодруком.

Були колись свята, рясніла громада.— Громади — організації ліберально-буржуазної інтелігенції в другій половині ХІХ— на початку ХХ ст. в ряді міст України (Київ, Полтава, Харків, Чернівці, Одеса та багато інших міст). Займалися головним чином культурно-просвітницькою діяльністю, відігравали певну позитивну роль у національно-визвольному русі. Царський уряд переслідував громади, звинувачуючи їх у «сепаратизмі», а після Емського акту 1876 р. заборонив їх діяльність. Чимало учасників громад було заарештовано й відправлено на заслання. Частина громадівців під загрозою репресій емігрувала за кордон. До лівого крила громадівців належали представники радикально-демократичної інтелігенції — М. Коцюбинський, М. Лисенко, М. Старицький та ін.

«Темно. Ліс. Якись примари...» — Вперше надруковано в журн. «Зоря». — 1893. — № 4. — С. 64. У цій редакції вірш мав пошту строфу:

І до неуків владичних
Світ науки побідить
І до благ суспільних, вишніх
Правда шлях опорожнить.

Поезія передруковувалась в антології «Акорди». — 1903. — С. 95—96, під заголовком «Остання дорога».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 116.

«Хай тепера рида в мене кобза сумна...» — Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 151.

Подається за першодруком.

На смерть М. В. Ковалевського. — Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник». — 1900. — Т. 12. — № 10. — С. 121, під заголовком «На смерть друга».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 158—159.

Ковалевський Микола Васильович (псевдонім — Прихильний; 1841—1897). — Український прогресивний громадський діяч, викладач київської військової гімназії, член київської т. зв. «Старої громади»; брав участь у київських революційних гуртках. 1870 р. засланий до Сибіру під нагляд поліції на п'ять років.

«Шлях крутий... розжевриле, знай, сонце пече...» — Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 278.

Подається за першодруком.

«Парно, душно, як ніколи...» — Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 32.

Подається за першодруком.

Монологи про кохання. — Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 140—144.

Подається за першодруком.

Едем. — За біблійною легендою, місце блаженного існування перших людей — Адама і Єви; рай.

«І гвалт, і кров... Справляє бенкет сила...» — Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник». — 1902. — Т. 20. — № 10. — С. 5—6. У виданні 1908 р. вилучено строфу:

Ви злу напасть убрали в пишні шати,
В угоду їй наставили темниці,
І вільная колись орлиця-мати
Через дітей спустила крила ниць...

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 60—61.

«Місто спить. Млою густо повіті...» — Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 112—113.

Подається за першодруком.

«Ніч. У хаті зимно, темно...» — Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 79.

Подається за першодруком.

«Згасло світло; темрява надворі...» — Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 128.

Подається за першодруком.

Зустріч. — Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник». — 1903. — Т. 23. — № 7. — С. 1—2. У виданні 1908 р. явно в цензурних причин вилучено чотири строфи соціально гострого змісту, послаблено соціальне звучання інших місць вірша.

Подається за першодруком.

Борей. — Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник». — 1920. — Т. 20. — № 10. — С. 3—5.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 224—226.

Хрещенська ніч. — Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник». — 1906. — Т. 34. — № 5. — С. 213—214, під заголовком «Гетьман».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 199—202.

По синим волнам океана... — Перший рядок вірша М. Ю. Лермонтова «Воздушный корабль».

Богун Іван (?—1664). — Герой визвольної боротьби українського народу проти шляхетської Польщі, військовий діяч, сподвижник Б. Хмельницького.

Кривоніс Максим (?—1648). — Герой визвольної війни українського народу 1648—1654 рр., полковник, один з найближчих сподвижників Б. Хмельницького.

Свого безталанного сина... — Хмельницького Тимоша Богдановича (бл. 1632—1653), діяча визвольної війни українського народу 1648—1654 рр., учасника багатьох походів і битв, старшого сина Б. Хмельницького. Загинув під час героїчної оборони очолюваними ним українськими козаками та молдавським загonom міста Сучава (тепер — Соціалістична Республіка Румунія) від об'єднаного війська панадників.

На ріднім попелищі. — Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник». — 1902. — Т. 20. — № 10. — С. 1—3.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 264—267.

«О, дякую, що ти прийшла-таки...» — Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 192.

Подається за першодруком.

«Не спитьсья... Знов чорнії думи...» — Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник». — 1903. — Т. 23. — № 7. — С. 3—4.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 240—241.

«Ніч. Замоккли денні речі...» — Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник». — 1906. — Т. 35. — № 7. — С. 2, під заголовком «Ніч».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 263.

«З напасником нашого слова та правди і волі...» — Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 262.

Подається за першодруком.

«Коли ми уперве кохались...» — Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник». — 1903. — Т. 23. — № 7. — С. 2—3.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 227—228.

Артисту М. К. Садовському (Експромт у день бенефісу). — Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 270.

Подається за першодруком. Датується 1902 р. на підставі того, що саме цього року відбувся бенефіс М. К. Садовського з нагоди 20-річчя його театральної діяльності.

Садовський Микола Карпович (справжнє прізвище — Тобілевич; 1856—1933). — Український актор, режисер, діяч дожовтєвого і радянського театру, письменник.

«Занадто вже! Чим дитати нема!...» — Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник». — 1902. — Т. 20. — № 10. — С. 6. У виданні 1908 р. є відміни, зумовлені, очевидно, цензурними міркуваннями: Не жди ані чудес, ні милості від того, хто катує — Не жди ані чудес, ні милості від того, хто панує; Потрухнуть геть в ярмі державнім снози — Потрухнуть геть в ярмі ворожим снози; і одітхнуть натружені, малі Під прапором любові, правди, згоди — З відрадістю у лагідних очах І з прапором любові, правди, згоди.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 62.

Сон. — Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник». — 1907. — Т. 37. — № 3. — С. 461—462, в рубриці «З останніх віршів».

- Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 255—256.
- На спомин Котляревського.*— Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 271—272.
- Подається за першодруком. Датується 1903 р. за змістом.
- «Ранок пагощами віє...»*— Вперше надруковано в альманасі «З потоку життя».— Херсон, 1905.— С. 264, під заголовком «Весна».
- Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 136.
- «Ой внушались з мого слова...»*— Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 246.
- Подається за першодруком.
- «Болить мов серце... холоде в грудях...»*— Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 247.
- Подається за першодруком.
- «Як урочисто тут, замок величний Їр...»*— Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 242—243.
- Подається за першодруком.
- «Мов бачу тизую оселю...»*— Вперше надруковано в альманасі «З потоку життя».— 1905.— С. 263—264.
- Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 135.
- «Чертог сляв... Вона на сцені грала...»*— Вперше надруковано в альманасі «З потоку життя».— 1905.— С. 263.
- Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 134.
- Добраніч!*— Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 190.
- Подається за першодруком.
- Молитва.*— Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник».— 1903.— Т. 23.— № 7.— С. 4.
- Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 230. Датується за першодруком.
- «Всьому кінець... надії вже нема...»*— Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник».— 1907.— Т. 40.— № 12.— С. 471, під рубрикою «З останніх поезій».
- Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 282—283.
- «О, вернись, моя музо, на мить...»*— Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник».— 1907.— Т. 37.— № 1.— С. 41, під рубрикою «З останніх поезій».
- Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 281.

Звитяга.— Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 253—254.

Подається за першодруком.

«Ох, тяжко! Під гнітом пошарпане серце холоне...»— Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 280.

Подається за першодруком.

Псалом (Переспів).— Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 100—101.

Подається за першодруком.

Г е д и м і н, Г е д и м і н а с (?—1341).— Великий князь литовський. Вів боротьбу проти агресії німецьких лицарських орденів.

Кантата на честь і славу М. Лисенку.— Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник».— 1904.— Т. 25.— № 1.— С. 4—5. У виданні 1908 р. (с. 469—471) внесено зміни, частина яких зумовлена явно цензурними міркуваннями.

Музику на текст М. Старицького написав А. Горілий.

Подається за першодруком.

Лорі.— Вперше надруковано в альманасі «Терновий вінок».— Вологда, 1908.— С. 121.

Подається за автографом (ІЛ.— Ф.— 15.— № 3). —

Л о р а.— О'Коннор-Вілінська Валерія Олександрівна (1866—1930), українська культурна діячка ліберально-буржуазного напрямку.

«Двері, двері зажкніть! Затушкуйте вікно!..»— Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 284, в рубриці «Останні вірші М. П. Старицького».

Подається за першодруком.

Morituri (Посвята високоповажному і дорогому Володимиру Бопіфатьєвичу Антоновичу. Поема).— Вперше надрукована в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 289—315.

А н т о н о в и ч В о л о д и м и р Б о н і ф а т і й о в и ч (1834—1908).— Український буржуазний історик, археолог, етнограф, археолог, член-кореспондент Російської АН, професор російської історії Київського університету. Був одним з організаторів київської Громади.

Подається за першодруком.

ПЕРЕКЛАДИ ТА ПЕРЕСПІВИ

З *И. В. Гете*

«Темна ніч вершини...»— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 122—123.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 176.

З І. А. Крилова

Гава та Лисиця.— Вперше надруковано в кн. «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький».— К., 1874.— С. 3—4.

Подається за першодруком.

Панасові галушки.— Вперше надруковано в кн. «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький».— К., 1874.— С. 7—9.

Подається за першодруком.

Вовки та Вівці.— Вперше надруковано в кн. «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький».— К., 1874.— С. 9—10.

Подається за першодруком.

Мурашка та Коник польовий.— Вперше надруковано в кн. «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький».— К., 1874.— С. 10—12.

Подається за першодруком.

Брехун.— Вперше надруковано в кн. «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький».— К., 1874.— С. 15—17.

Подається за першодруком.

Гуси.— Вперше надруковано в журн. «Нива».— 1865.— № 20.— С. 311—312, під псевдонімом «Гетьманець».

Подається за кн. «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький».— К., 1874.— С. 21—23.

Кіт та Кухар.— Вперше надруковано в кн. «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький».— К., 1874.— С. 23—24.

Подається за першодруком.

Маєпа та окуляри.— Вперше надруковано в кн. «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький».— К., 1874.— С. 32—33.

Подається за першодруком.

Білка.— Вперше надруковано в кн. «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький».— К., 1874.— С. 25—26.

Подається за першодруком.

Маєпа та дзеркало.— Вперше надруковано в кн. «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький».— К., 1874.— С. 36.

Подається за першодруком.

Селянин в біді.— Вперше надруковано в кн. «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький».— К., 1874.— С. 39—40.

Подається за першодруком.

Свиня під дубом.— Вперше надруковано в кн. «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький».— К., 1874.— С. 46—47.

Подається за першодруком.

З В. А. Жуковського

Вечір.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 32—33.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 7.

З Д. Н. Г. Байрона

Бувай здоров!— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1881.— Ч. 1.— С. 1—4.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 273—275.

Лиши мене!— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— 1883.— Ч. 2.— С. 26.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 195.

З Г. Гейне

«Скоро хвилию прилине...»— Вперше надруковано в журн. «Нива».— 1865.— № 19.— С. 295, під псевдонімом «Гетьманець».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 115.

«Щоку до моєї щоки прихили...»— Вперше надруковано в журн. «Нива».— 1865.— № 20.— С. 313, під псевдонімом «Гетьманець».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 121.

«Мені снились слюзи й палкі поривання...»— Вперше надруковано в журн. «Нива».— 1865.— № 20.— С. 312—313, під псевдонімом «Гетьманець».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 52.

«На півночі млистій, в заметах у кризі...»— Вперше надруковано під заголовком «Сосна» варіант переспіву в журн. «Нива».— 1865.— № 19.— С. 294, під псевдонімом «Гетьманець».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 98.

«В вечір хороший, ясний...»— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1881.— Ч. 1.— С. 27—28.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 9.

«Снилась мені дівчинонька...»— Вперше надруковано в журн. «Нива».— 1865.— № 19.— С. 295, під псевдонімом «Гетьманець».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 8.

«Брати мої рідні! Як сонце сідає...» — Вперше надруковано в журн. «Нива». — 1865. — № 20. — С. 313, під псевдонімом «Гетьманець».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 29.

З А. Міцкевича

Чати. — Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи». — К., 1881. — Ч. 1. — С. 32—36.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 66—68.

Мазунятко. — Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи». — К., 1881. — Ч. 1. — С. 37.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 114.

Сон. — Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи». — К., 1881. — Ч. 1. — С. 31—32.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 69.

До Сули. — Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи». — К., 1881. — Ч. 1. — С. 36—37, під заголовком «До Сули (До Niemna)».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 21.

Спомин. — Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи». — К., 1881. — Ч. 1. — С. 38.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 10.

З О. С. Пушкіна

Село. — Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 109—110.

Подається за першодруком.

Мара. — Вперше надруковано в газ. «Буковина». — 1889. — № 62.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 88—89.

Елегія («Шалених літ веселощі змертвілі...»). — Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 111.

Подається за першодруком.

Надгробник. — Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 73.

Подається за першодруком.

«Остання хмарина бурхливої тучі...» — Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861 — 1904». — С. 76.

Подається за першодруком.

«Чи я по торжищах блукаю...» — Вперше надруковано в газ. «Буковина». — 1899. — № 62.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 74—75.

«Святі пустельники і жони преподобні...» — Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник». — 1899. — Т. 6. — № 6. — С. 156.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 48.

Елегія («Я перебув свої бажання...»). — Вперше надруковано в газ. «Діло». — 1899. — № 120.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 20.

Зимовий вечір. — Вперше надруковано в журн. «Правда». — 1868. — № 7. — С. 76, під заголовком «Зимній вечір».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 49—50.

В'язень. — Вперше надруковано в газ. «Буковина». — 1899. — № 62.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 47.

З В. Гюґо

Берга на морі. — Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 122—124.

Подається за першодруком.

З Ю. Словацького

Поїзд (Кулик). — Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 56—59.

Подається за першодруком.

З Б. П. Гребінки

Коханка. — Вперше надруковано в журн. «Зоря». — 1882. — № 24. — С. 380, під назвою «Моя любка». Заголовок «Коханка» даний у збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи». — К., 1883. — Ч. 2. — С. 1—2.

Вірш є переспівом поезії Б. Гребінки російською мовою «Признанье» (1839).

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 3—4.

Світова річ.— Вперше надруковано під заголовком «Заврядне оповідання» в журн. «Нива».— 1865.— № 18.— С. 279—280, під псевдонімом «Гетьманець».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 5—6.

З. М. Ю. Лермонтова

Парус.— Вперше надруковано в журн. «Нива».— 1865.— № 17.— С. 262, під псевдонімом «Гетьманець».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 175.

«І нудно, і сумно, й нема де поради шукать...»— Вперше надруковано в журн. «Нива».— 1865.— № 17.— С. 262, під псевдонімом «Гетьманець».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 78.

Тамара.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 118.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 268—269.

Бескет.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 124. Вірш є перекладом поезії М. Лермонтова «Утес».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 204.

«Ой виходжу сам я на дорозу...»— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 121.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 77.

Янгол.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 120.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 203.

«Чи пам'ятаєш, як з тобою...»— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 125—126.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 198.

Сусіда.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 127—128.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 187—188.

Пророк.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 12—13.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 171—172.

Родовище.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 126—127. Поезія є перекладом вірша М. Лермонтова «Родина».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 186.

Демон (Поема).— Вперше надруковано в журн. «Правда».— 1875.— № 19.— С. 745—749; № 20.— С. 784—789; № 21.— С. 825—829; № 22.— С. 865—868.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 337—376.

Пісня про царя Івана Васильовича, молодого опричника та одважного крамаренка Калашникова.— Вперше надруковано окремим виданням (К., 1875).

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 437—454.

З М. О. Некрасова

«Що ти, серце моє, побивався?»— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 45—46.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 252.

«Духота; ніч довга, сувора...»— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 16, під заголовком «Духота, ніч довга, похмура...»

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 194.

Поету.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 15—16.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 213.

Музі.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 61.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 231.

Прощай.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 45.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 244.

З [і] н і.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 60.

Твір є перекладом поезії М. О. Некрасова «З [и] не», вперше надрукованої в збірці «Последние песни. Стихотворения Н. Некрасова».— СПб., 1877.— С. 17.

З і н а.— Дружина М. Некрасова Фекла Онисимівна Вікторова (1851—1915), з якою він зблизився на початку 1870-х років і по-вінчався за декілька місяців до смерті. Знайомі та близькі називали її Зінаїдою Миколаївною. Вірш відбиває роздуми й настрої поета часу першого приступу захворювання (ракової пухлини).

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 232.

Вчуваючи страхім війни...— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 44—45.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 245.

«Що не рік, то й зменшаються сили...»— Вперше надруковано в журн. «Правда».— 1876.— № 11.— С. 405, під псевдонімом «Гетьманець».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 193.

Думи при вельможних дверях.— Вперше надруковано в журн. «Правда».— 1874.— № 12.— С. 492—495, під псевдонімом «Гетьманець».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 248—251.

Сіячам.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 11.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 183.

Друзям.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 61.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 233.

Пророк.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 11—12.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 173.

Незабаром відстанусь я тліну...— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 57—58.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 223.

Молебень.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 58—59.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 222.

Муза.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 33—35.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 184—185.

Моральний чоловік.— Вперше надруковано в журн. «Правда».— 1874.— № 7.— С. 291—292, під псевдонімом «Гетьманець».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 217—218.

Саме в розпалі година живі'яная...— Вперше надруковано в журн. «Правда».— 1874.— № 6.— С. 244—245, під псевдонімом «Гетьманець».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 215—216.

«Чи їду ямою,— а ніч непрозора...»— Вперше надруковано в журн. «Правда».— 1874.— № 7.— С. 289—290, під псевдонімом «Гетьманець».

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 209—210.

Невижата риба.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 35—38.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 211—212.

Мати.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 14.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 174.

Марина, солдатська мати.— Вперше надруковано в журн. «Правда».— 1874.— № 6.— С. 242—244.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 417—423.

Мороз (Поема).— Вперше надруковано в журн. «Правда».— 1874.— № 10.— С. 409—416; № 11.— С. 447—456.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 377—415. За збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1883.— Ч. 2.— С. 62—106, відновлюються явно спричинені недоглядом видавців пропуски: підзаголовки «Частина перша», «Воевода Мороз», рядки в розділі XXV:

Аж на долівці скака...

Прокіп мій десь по заметах путляється.

З Владислава Сирокомлі

Поштар.—Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1881.— Ч. 1.— С. 39—42.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 11—13.

Сирокомля Владислав (справжнє ім'я та прізвище Людвік Кондратович; 1823 — 1862).— Польський поет. Його вірш «Поштар» (1844) широковідомий у російському перекладі Л. Трефолева як пісня «Когда я на почте служил ямщиком».

Про старий мій домок.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1881.— Ч. 1.— С. 66—74.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 37—43.

Божеволиці.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1881.— Ч. 1.— С. 42—49.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 257—261.

Лялька.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1881.— Ч. 1.— С. 60—63.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 102—104.

Бувало.— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1881.— Ч. 1.— С. 63—66.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 53—55.

Селянка (В чотирьох піснях. З недавнього).— Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи».— К., 1881.— Ч. 1.— С. 49—58.

Подається за збіркою «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 425—435.

З О. Л. Боровиковського

До судді.— Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 82—83. Вірш являє собою переспів твору О. Л. Боровиковського «К судьям». Подається за першодруком.

З С. Я. Надсона

Музі.— Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 279.

Подається за першодруком.

«Я не цілком твій — все мене...»— Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904».— С. 92.

Подається за першодруком.

«Вмерла муза моя! Ох, недовго вона...» — Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 207.

Подається за першодруком.

«І галас оргії, і співів п'яних згуки...» — Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 154—155.

Подається за першодруком.

«Друже, брате, знебулий, нужденний мій брат...» — Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 276.

Подається за першодруком.

«Співочий вірш, який скриляла мрія...» — Вперше надруковано в збірці «Поезії М. П. Старицького. 1861—1904». — С. 277.

Подається за першодруком.

Сербські народні думи і пісні

Подаються вибрані переклади з книги «Сербські народні думи і пісні». — К., 1876. Передруковуємо вступне слово М. Старицького до цієї збірки.

ОТ ПЕРЕВОДЧИКА

Между всеми европейскими народностями славяне, а между последними сербы и малороссы — особенно богаты своей народной поэзией; в их думах и песнях отразилось все бурное прошлое этих многострадальных народов, исполненное трагической борьбы за свободу. Но в то время, как малороссы, под гнетом исторической судьбы и минувшей панщины, стали забывать свои думы, заменяя их, отчасти и под влиянием культуры, лакейскими куплетами, — сербы сумели отстоять в своей памяти всю девственную прелесть эпической поэзии и языка: у них даже и до сего дня бьется прежнее богатырское сердце, они и теперь живут былой эпической жизнью, заканчивая в настоящий момент последний акт кровавой, неравной борьбы с врагом-угнетателем.

Украинцы по своему кровному родству, по своему прошлому, по типу, по многим бытовым чертам, по языку и, наконец, по симпатиям чрезвычайно близки к приднубайским славянам; это сходство отразилось и в народной поэзии. А между тем, с этой

поэзией придунайских братьев наше общество знакомо очень мало; на малорусский же язык, самый удобный для передачи эпического тона этих дум, до сих пор ничего переведено не было. Вот почему я возымел смелость взять на себя почин в этом деле и познакомить земляков своих с сербской народной поэзией.

Издание свое я разделил на три части. В 1-ю часть вошли исключительно *юначие думы*, т. е. богатырские и исторические. При выборе я опустил те думы, в которых преобладал мифический, легендарный элемент, перемешанный с религиозным, так как он у всех народов более или менее сходен и исключительно сербского мало содержит,— а остановился я более на исторических думах, в которых и вылилась вся жизнь сербов. Я по возможности держался хронологического порядка и выбрал наиболее характерные думы из периода дотурецкого, сравнительно бедно изображенного; но зато эпоху самой борьбы, которая ярче всего отразилась в народной поэзии сербов, я старался передать возможно полнее и потому у меня думы про царя Лазаря и Косовскую битву переведены почти все; из дум про Марка-королевича, любимого сербского героя, не вошли в перевод только наименее характерные; затем 1-я часть заканчивается немногими думами из гайдуцкого периода, который отчасти соответствует нашему гайдамацкому. Во 2-ю часть вошли все бытовые и женские песни; наконец, в 3-ю — обрядовые и исторический очерк придунайских славян. По не зависящим от переводчика обстоятельствам появляется в свет только 1-я часть, содержащая, впрочем, довольно полное целое.

При переводе дум я старался фотографически точно передать мысль подлинника, следя за ним стих за стихом, слово за словом; старался удержать тот же самый размер сербского белого стиха и употреблять в переводе исключительно народную речь, чтобы сохранить эпический букет подлинника. Насколько успела во всем этом моя слабая рука, пусть судит благосклонный читатель.

ЗМІСТ

Людмила Дем'янівська. Михайло Петрович Старицький 5

ОРИГІНАЛЬНІ ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

Ждання	40
В садку (<i>О. П. Д-вій</i>)	41
Ізнов нудьга	41
До подруги	42
Вечірня	43
Думка	44
На озері	45
Весна («Весна іде. Сніги чорніють...»)	45
Виклик	46
До слов'ян	47
До альбому (<i>О. П. К-ч</i>)	49
«Як часом у тебе заграє...»	49
Мій рай	50
«Зіходять місяць, гаснуть зорі...»	50
Прощання («Бувай здоров, мій рідний краю...»)	52
До <i>И. Я. Р-А</i>	53
Нема правди	54
«Ох і серце нудне, серце мов трудне...»	55
За лихими владарями	55
«Не сумуй, моя зоре кохана...»	56
Не згадуї	58
Марусі	58
До Шевченка	59
До молоді	61
На проводи (<i>М. П. Драгоманову</i>)	62
До броні	63
На Новий рік	64
«Коли засну навіки в домовині...»	65
На прою!	65
Смерть слов'янина	66
Нива	67
Пам'яті <i>М. Ф. Л.</i>	68
«В грудях вогонь, холодне повівання...»	69
Редакторові	69
На страстях	70
«Тяжко, важко по світу нудитись...»	71
«Де мені подітись в лютою нудьгою...»	71
Край коминка	71
Прощання (<i>Олені Пчілці</i>)	73
Перед труною	73
«Чом не весел, мій собою...»	74
Непевність	74
«Зорі, зорі, ясні очі...»	75
«Як з тобою ми спізнались...»	76
Темрява	77
Весна («Світить сонце; хоч тепла ще ...»)	78
«Сиділи ми, каганчик миготів...»	79
Бажання	80
«Останні сили дарма трачу...»	81
«Сумно і тьмяно. У вікна заплакані...»	81

На спомин Т. Г. Шевченка	82
«Ночі темряві з завірюхами...»	83
На морі	84
Дочка Ісфая	85
До України	86
Учта	87
На роковини Шевченку (<i>До поховання могили</i>)	88
До М. Лисенка	89
Забутливі люди	90
«У пишному салоні...»	91
Поету	91
Монолог бездольця	93
«Ніч згори зорить очима...»	95
«Дивлюсь на тебе, і мшчуле...»	95
Вечір («Вечір. Тихо, ясно...»)	96
Швачка	97
«Коли від нена́тлої муки...»	97
Сльоза	98
Слов'янська доля	98
До Дунаю	99
Остання ніч	99
Борцю	100
«Ох, і де ти, зіро́пко...»	100
«Тихо плине нічка дру́жа...»	102
Жарт	102
«Що не день, то гірша мир трухлявий...»	103
До Миколи Лисенка (<i>На спомин 18 ст. ст. марця 1893 р.</i>)	104
«Темно. Ліс. Якись примари...»	105
«Хай тепера рида в мене кобза сумна...»	106
На смерть М. В. Ковалевського	107
«Шлях крутий... режмевріле, знай, сонце пече»	108
«Парно, душно, як ніколи...»	108
Монологи про кохання	108
«І гвалт, і кров... Справляє б́енкет сила...»	112
«Місто спить. Млою густо повіті...»	113
«Ніч. У хаті зимно, темно...»	114
«Згасло світло; темрява надворі...»	115
Зустріч	115
Борвій	117
Хрещенська ніч (<i>Посвята дорогій Люді</i>)	119
На ріднім попелищі	121
«О, дякую, що ти прийшла-таки...»	124
«Не спиться... Знов чорнії думи...»	125
«Ніч. Замовкли денні речі...»	126
«З напасником нашого слова та правди і волі...»	127
«Коли ми уперве кохались...»	127
Артисту М. К. Садовському (<i>Експромт у день бенефісу</i>)	128
«Занадто вже! Чим дихати нема!»	128
Сон	129
На спомин Котляревського	130
«Ранок пахощами віє...»	132
«Ой знущались з мого слова...»	133
«Боли́ть мов серце... холо́не в грудях...»	133
«Як урочисто тут, замовк величний бір...»	134
«Мов бачу тихую оселю...»	135

«Чертог сіяв... Вона на сцені грала...»	135
Добраніч!	136
Молитва	137
«Всьому кінець... надії вже нема...»	137
«О, вернись, моя музо, на мить...»	139
Звнтяга	139
«Ох, тяжко! Під гнітом пошарпане серце холоде...»	141
Псалом (<i>Переспів</i>)	141
Кантата на честь і славу М. Лисенку	143
Лорі	145
«Двері, двері замкніть! Затушкуйте вікно!»	145
Moritur! (<i>Поема</i>)	146

ПЕРЕКЛАДИ ТА ПЕРЕСПІВИ

З Й. В. Гете

«Темна ніч вершини...»	168
----------------------------------	-----

З І. А. Крилова

Гава та Лисиця	169
Панасові галушки	170
Вовки та Вівці	171
Мурашка та коник польовий	172
Брехун	173
Гуси	175
Кіт та Кухар	176
Мавпа та окуляри	177
Білка	177
Мавпа та дзеркало	178
Селянин в біді	179
Свиня під дубом	180

З В. А. Жуковського

Вечір	181
-----------------	-----

З Д. Н. Г. Байрона

Бувай здоров!	182
Лиши мене!	184

З Г. Гейне

«Скоро хвилино прилине...»	185
«Щоку до моєї щоки прихили...»	185
«Мені снились сльози й палкі поривання...»	185
«На півночі млистій, в заметах у кризі...»	186
«В вечір хороший, ясний...»	186
«Снилась мені дівчунька...»	186
«Брати мої рідні! Як сонце сідає...»	187

З А. Міцкевича

Чати	188
Мазунятко	190
Сон	190
До Сули	191
Спомин	192

З О. С. Пушкіна

Село	193
Мара	194
Елегія («Шалених літ веселощі змертвілі...»)	195
Надгробник	196
«Остапня хмарино бурхливої тучі...»	198
«Чи я по торжищах блукаю...»	197
«Святі пустельники і жопи преподобні...»	198
Елегія («Я перебув свої бажання...»)	198
Зимовий вечір	199
В'язень	200

З В. Гюго

Борва на морі	201
-------------------------	-----

З Ю. Словацького

Поїзд (Кўлик)	204
-------------------------	-----

З Є. П. Гребінки

Коханка	207
-------------------	-----

З М. П. Огарьова

Світова річ	208
-----------------------	-----

З М. Ю. Лермонтова

Парус	209
«І нудно, і сумно, й нема де поради шукать...»	209
Тамара	209
Бескет	211
«Ой, виходжу сам я на дорогу...»	211
Янгол	212
«Чи пам'ятаєш, як з тобою...»	212
Сусіда	213
Пророк	213
Родовище	214
Демон (Поема)	
Частина перша	215
Частина друга	226
Пісня про царя Івана Васильовича, молодого опричника та одважного крамаренка Калащникова	247

З М. О. Некрасова

«Що ти, серце моє, побиваєшся?»	259
«Духота; ніч довга, сувора...»	259
Поету	259
Музі	260
Прощай	260
З[і]ні	260
«Вчуваючи страхам війни...»	261
«Що не рік, то й зменшаються сили...»	261
Думи при вельможних дверях	262
Сіячам	264
Друзям	265
Пророк	265
«Незабаром дістанусь я тліну...»	266
Молебень	266
Муза	267

Моральний чоловік	268
«Саме в розпалі година жнив'яная...»	269
«Чи їду зимою, — а ніч непрозора...»	270
Невижата риза	271
Мати	272
Марина, солдатська мати (Поема)	272
Мороз (Поема)	
Частина перша. Смерть селянина	276
Частина друга. Вовода Мороз	289
З Владислава Сирокомлі	
Поштар	307
Про старий мій домок	309
Божеволиці	314
Лялька	317
Бувало	319
Селянка. В чотирьох піснях. (З недавнього)	
I. Заспів до неділі	321
Ранок	321
II. Поворот з торгу Івана	323
III. Лемент орандаря	325
Вечір	327
З О. Л. Боровицького	
До судді	329
З С. Я. Надсона	
Музі	330
«Я не цілком твій — зве мене...»	330
«Вмерла муза моя! Ох, недовго вона...»	330
«І галас оргії, і співів п'яних згуки...»	331
«Друже, брате, знебулий, нужденний мій брат...»	332
«Співочий вірш, який скриляла мрія...»	333
Сербські народні думи і пісні	
Будування Скадру	334
Одруження короля Вукашина	340
Радул-бей і болгарський король Шишман	349
Хворий Дбйчип	353
Смерть Івана Деспотовича	362
Одруження князя Лазаря	365
Урош і Мрлячовенки	370
Смерть молодого царенка Уроша	376
Милош у латинців	381
Остатній бенкет царя Лазаря	385
Розвідки	386
Вибір Лазарів і бой на Косові	388
Цариця Милиця і Косовська січа	390
Цариця Милиця і вовода Владета	396
Степан Мусич	397
Смерть матері Юговенків	402
Дівчина-косовка	404
Сон цариці Милиці	407
Бранкович зве на Косове турків	416
Банович Страхиња	423
Косове поле	443

Юрищенко Іванко	480
Весілля короленка Марка	484
Оранка Марка-короленка	492
Хто найкращий юнак?	493
Марко й орел	495
Марко-короленко і бей Костадин	496
Марко п'є вино в рамазан	498
Турки у Марка на святі	501
Смерть короленка Марка	505
П Р И М І Т К И	510

Літературно-художественное издание
СТАРИЦКИЙ Михаил Петрович

СОЧИНЕНИЯ

в шести томах

Том первый

ПОЭТИЧЕСКИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Составитель **А. И. Гончар**

Автор предисловия **Л. С. Демьяниевская**

Киев, издательство
художественной литературы «Дніпро»
На украинском языке

Редактор **О. І. Гаврилюк**
Художнє оформлення **А. І. Клименко**
Художній редактор **Я. М. Яковенко**
Технічні редактори **Л. М. Смоляннюк,**
І. І. Бєграфова
Коректор **В. М. Барташ**

ИБ № 3366

Здано до складання 22.08.88.
Підписано до друку 02.12.88.
Формат 84×108¹/₃₂. Папір друкарський № 2.
Гарнітура звичайна нова. Друк високий.
Умовн. друк. арк. 28,56. Умовн. фарбовідб. 28,98.
Обл.-вид. арк. 29,959.
Тираж 30 000. Зам. 8-864. Ціна 2 крб. 60 к.

Видавництво
художньої літератури «Дніпро».
252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

Харківська книжкова
фабрика ім. М. В. Фрунзе.
310057, Харків, вул. Донець-Захаржевського, 6/8.

Старицкий М. П.

С77 Твори: В 6 т. — К. : Дніпро, 1989 — Т. 1: Поетичні твори: Ориг. поет. твори, пер. та переспіви / Упоряд., авт. приміт. **О. І. Гончар**; Авт. передм. **Л. С. Дем'янівська**. 543 с.: портр.

ISBN 5-308-00301-7 (т. 1)

ISBN 5-308-00305-X

До першого тому творів письменника входять оригінальні поезії і поема, переспіви і переклади з Гете, Крилова, Жуковського, Байрона, Міцкевича, Пушкіна, Лермонтова, Некрасова та ін., а також більшість його перекладів сербських народних дум та пісень.

С 4702640102—229
М205(04)—89 передплатне

ББК 84Укр